Eduardo Galeano

LATİN AMERİKA'NIN KESİK DAMARLARI

alan yayıncılık

LATİN AMERİKA'NIN KESİK DAMARLARI Eduardo Galeano

alan yayıncılık

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK 14
Bilim Dizisi 6

★

LAS VENAS ABIERTAS DE AMERICA LATINA
LÂTİN AMERİKA'NIN KESİK DAMARLARI
EDUARDO GALEANO

Çevirenler
Attilâ Tokatlı Roza Hakmen

Orijinal İlk Baskı
Universidad de la Republica,
Departemento de Publicaciones, Montevideo
(Colleclon Historia y Cultura: 16, 1971)

Alan Yayıncılık'ta Birinci Baskı: Kasım 1983

2. Baskı Nisan 1988

Dizgi/Baskı: Gülen Ofset
Kapak Deseni: Diego Rivera
Kapak Düzeni / Filmi: Pano Grafik
Kapak Baskı: Orhan Ofset

Basmuhasip Sokak Talas Han
No: 302 Cağaloğlu / İstanbul

Eduardo Galeano

LATİN AMERİKANIN KESİK DAMARLARI

'Karşı Tarih'

Çevirenler
Attilâ Tokatlı Roza Hakmen

EDUARDO GALEANO

Eduardo Hughes Galeano, 1940 yılında Uruguay'ın Montevideo kentinde doğdu. Aynı kentte yayınlanan ünlü kültür ve siyaset dergisi MARCHA'nın yirmi yaşında baş redaktörlüğünü yaptı. 1964-66 yılları arasında EPOCA dergisinin yöneticiliğinde bulundu. 1973-1976 yılları arasında ise, Brezilya'da yayınlanan CRISIS dergisini yönetti. Bu tarihten sonra ise Avrupa'da yaşamağa başladı. **Latin Amerika'nın Kesik Damarları** adlı kitabı yazara dünya çapında bir ün getirdi. Kitap Latin Amerika ülkeleri ve İspanya yanında, ABD, Federal Almanya, Fransa, İtalya, DAC, Hollanda, İsveç, Çekoslavakya, Danimarka ve Macaristan'da da yayınlandı. Latin Amerika gerçeğini kavramada, temel başvuru kitapları arasında en önemlilerinden sayılan **Latin Amerika'nın Kesik Damarları** bugün artık bir klasik niteliği kazanmıştır. Yazarın diğer önemli kitapları arasında şunları sayabiliriz: **Guatemala, İşgal Edilen Ülke, Bizim Türkülerimiz, Aşk ve Savaşın Gündüz ve Geceleri.** Yakında Alan Yayıncılık tarafından basılacak olan en son kitap, 1978 yılında Latin Amerika'nın en önemli ödüllerinden Casa de America Latina ödülünü kazandı.

Bu kitap, Sergio Bagú, Luis Carlos Benvenuto, Fernando Carmona, Adicea Castillo, Alberto Couriel, André Gunder Frank, Rogelio García Lupo, Miguel Labarca, Carlos Lessa, Samuel Lichtensztejn, Juan A. Oddone, Adolfo Perelman, Artur Poerner, Germán Rama, Darcy Ribeiro, Orlando Rojas, Julio Rossiello, Paulo Schilling, Karl-Heinz Stanzick, Vivian Trías ve Daniel Vidart'ın katkıları sayesinde var olabilmiştir.

Sonucunu, elbette hatalar bana ait olmak üzere onlara ve bu son yıllardaki çalışmalarımda beni destekleyen dostlarıma ithaf ediyorum.

Montevideo, 1970 sonu

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ
Fırtınanın Bağrında Yüz Yirmi Milyon Çocuk 13

BİRİNCİ BÖLÜM
Toprağın Zenginliği İnsanın Yoksulluğunu Doğuruyor 23

I. Altın Humması, Gümüş Humması
Kılıç kabzalarındaki haç işareti 25
Tanrıların gizemli silahlarla geri dönüşü 31
"Aç domuzlar gibi saldırıyorlardı altına" 35
Potosí'nin göz kamaştırıcı yanları: gümüş döngüsü 37
İnek İspanya'nındı, ama sütünü başkaları sağıyordu 40
At ile atlı arasında rol dağılımı 48
Gümüş döngüsü: Potosí'nin yıkıntıları 53
Kan ve gözyaşı seli:
Oysa papa yerlilerin de ruhu olduğunu söylemişti 61
Tupac Amaru'nun savaşçı hatırası 67
Yerlilerin kutsal haftası İsa dirilmeden sona erer 72
Vila Rica De Ouro Prêto: Altın Şehri 77
Brezilya altınının İngiltere'nin gelişimine katkısı 83

II. Krallar Kralı Şeker ve Öteki Tarım Hükümdarları
Plantasyonlar, *latifundium*'lar ve alınyazısı 87
Brezilya'nın kuzeydoğusunda toprağın katli 89
Küba'nın yanık toprakları üzerinde yükselen şeker şatoları 97
İktidarsız yapıya karşı devrim 101
İmparatorluk katil, şeker de katilin elindeki bıçaktı 105
James Watt'ın icadı ve Washington'ın toplarının
doğabilmesi için Antiller'deki kölelerin kurban edilişi 110
Gökkuşağı, Gine'ye dönüş yolu 115
Köylülerin satılması 120
Kauçuk döngüsü: ormanın ortasındaki görkemli tiyatronun
Caruso tarafından açılışı 121

Kakao kralları purolarını beş yüz bin reallik
banknotlarla yakıyorlardı 125
Pamuk için ucuz emek 129
Kahve için ucuz işgücü 132
Kahve kotası ürünlerin ateşe atılmasını ve
evliliklerin zamanını belirliyor 135
Kolombiya'nın kanını emen on yıl 139
Dünya pazarının sihirli değneği Orta Amerika'yı uyandırıyor 142
Korsanlar saldırıda 144
Büyük Buhran: "Bir karıncayı öldürmek,
bir insanı öldürmekten daha ciddi bir suçtur." 148
Guatemala'da şiddeti kim başlattı? 151
Latin Amerika'da ilk toprak reformu:
José Artigas'ın bir buçuk yüzyıl süren yenilgisi 154
Artemio Cruz ve Emiliano Zapata'nın ikinci ölümü 160
Latifundium'lar gırtlak sayısını artırır,
ama ekmek sayısını artırmaz 167
Kuzeyin on üç kolonisi ve başlangıçta önemli olmamanın önemi 172

III. İktidarın Yeraltı Kaynakları
Ciğerlerin havaya gereksinimi olduğu gibi,
Kuzey Amerika ekonomisinin de Latin Amerika
madenlerine gereksinimi vardır 177
Amazon Ormanları'nda yeraltı kaynaklarının
yol açtığı darbeler, devrimler, casusluk olayları ve maceralar 178
Pasifik Savaşı'ndan galip çıkanların bir
Alman kimyacısı tarafından bozguna uğratılması 183
Şili'nin etine geçen bakırdan dişler 189
Yerin altındaki ve üstündeki kalay işçileri 192
Brezilya'nın etine geçen demirden dişler 199
Petrol, lanetler ve başarılar 204
Madeni dev akbabaların kursağına inen Maracaibo Gölü 215

İKİNCİ BÖLÜM
Kalkınma Denilen Tehlikeli Yolculuk
I. Erken Ölümün Tarihi 221
İngiliz savaş gemilerinin nehirde bağımsızlığı kutlayışı 223
Endüstriyel çocuk katliamının boyutları 226

Latin Amerika'da korumacılık ve serbest değişim:
Lucas Alamán'ın kısa uçuşu 231
Asi mızraklar ve Juan Manuel de Rosas'tan artakalan nefret 234
Bağımsız kalkınmanın tek örneğinin, Üçlü İttifakın
Paraguay'a açtığı savaş karşısında yenilgiye uğrayışı 242
Latin Amerika'nın çarpık ekonomisinde borçların ve
demiryolların rolü 253
Amerika Birleşik Devletleri'nde korumacılık ve
serbest değişimin başarısı 257

II. Soygunun Bugünkü Yapısı

Gücünü kaybeden tılsım 263
Kapıları açanlar nöbetçilerdir: ulusal burjuvazinin kısırlığı 266
Makinelerin üzerinde hangi bayrak dalgalanıyor? 274
Uluslararası Para Fonu'nun bombardımanı fatihlerin
çıkartmasını kolaylaştırır 280
ABD kendi tasarruflarını gözetip başkalarınınkini kullanır:
bankaların istilası 285
Sermaye ithal eden imparatorluk 286
Deniz piyadelerinin görevini teknokratların üstlenişi 289
Endüstrileşme, dünya piyasasının eşitsizliğe
dayalı düzenini sarsmaz 301
Teknoloji tanrıçası İspanyolca bilmez 309
İnsanların ve bölgelerin bir kenara itilerek marjinalleştirilmesi 313
Latin Amerika'nın ABD bayrağı altında birleşmesi 319
"Asla mutlu olamayacağız, asla!" demişti Simón Bolívar 328

Aradan Yedi Yıl Geçti 333

"Aptallığa oldukça benzeyen bir suskunluk içindeydik..."

Koruyucu Cunta'nın başkaldırı bildirisi,
La Paz, 16 Temmuz 1809

GİRİŞ

Fırtınanın Bağrında Yüz Yirmi Milyon Çocuk

Uluslararası işbölümü sonucunda bazı ülkeler kazanırken bazı ülkeler de kaybediyor: Hep kazananlarla hep kaybedenler. Bizim bugün Latin Amerika diye adlandırılan toprağımız, kendini hep kaybetmeye adamış durumda. Rönesans Avrupalılarının dişlerini boğazımıza geçirmek üzere okyanusa atıldıkları uzak çağlardan beri böyle bu. Yüzyıllar geçti aradan. Ve bütün bu süre boyunca Latin Amerika, işlev ve görevlerinde her gün biraz daha gelişip yetkinleşti. Fetih ganimetleri, altınla örülü vadiler, gümüşle kaplı dağlar karşısında hayal gücünün şaşkınlığa düştüğü o eski harikalar diyarı değil artık elbette. Ama bölge hizmetçi durumunu koruyor. Yabancı gereksinimlerin hizmetinde olmaya devam ediyor. Dışarısı için tükenmez bir petrol ve demir, bakır ve et, meyve ve kahve, hammadde ve zahire kaynağı ve yedek ambarı olmaya devam ediyor. Ve zengin ülkeler bütün bunları tüketirken, Latin Amerika'nın bütün bunları üretirken kazandığından çok daha fazlasını kazanıyorlar. Müşterilerin aldığı vergiler, satıcılara ödenen meblağlardan kat kat daha yüksek ve işin ucunda, İlerleme İçin İttifak Koordinatörü Covey T. Oliver'm 1968 Temmuzu'nda açıkça söylediği gibi, "Bugün hakkaniyete uygun fiyatlardan söz etmek, bir ortaçağ kavramını canlandırmaya kalkışmak olur. Zira biz bugün ticaret özgürlüğü çağında yaşıyoruz..."

Gelgelelim ticaret özgürlüğünü yaygınlaştırdığınız oranda, bu özgürlüğün aleyhine işlediği kimseler için yeni yeni hapishaneler kurmak gerekiyor. Engizitörlerle cellatlara dayalı sistemlerimiz, dış kapitalist pazar lehine çalışmıyor sadece; bunlar, aynı zamanda, denetim altındaki iç pazarlara yönelik yabancı kredi ve

yatırımlarının doğurduğu önemli gelir kaynaklarını da koruyor. "Latin Amerika'nın yabancı sermayeye tanıdığı imtiyazlardan bahsedildiği olmuştur. Ama ABD'nin başka ülkelerin sermayesine imtiyaz tanıdığından bahsedildiğini duymazsınız. Onlara imtiyaz tanınmaz," diyordu 1913'te Başkan Woodrow Wilson ve bir ülkenin, "oraya yatırılan sermayenin kesin egemenliği altına girdiğini" belirtiyordu. Haklıydı da. Bu arada bizler, *Amerikalı* diye adlandırılma hakkını dahi yitirdik. Oysa Haitililer ve Kübalılar, *Mayflower* göçmenleri Plymouth kıyılarında boy göstermeden bir yüzyıl önce yeni halklar olarak tarih sahnesine çıkmış bulunuyorlardı. Bugün bütün dünyanın gözünde Amerika demek, ABD demektir. Bizler, ne idüğü pek belli olmayan ikinci sınıf bir Amerika'da oturmaktayız.

Kesik damarların kıtasıdır Latin Amerika. Keşfedildiği günden beri burada her şey, önce Avrupa, daha sonra da Kuzey Amerika sermayesine dönüşmüş ve o uzaktaki iktidar merkezlerinde öylece birikmiştir, öylece birikmektedir. Her şey, bütün her şey: toprak ve tüm ürünleri, zengin madenlerle dolu toprak altı, insanlar, insanların üretim ve tüketim güçleri, tüm doğal ve insani kaynaklar. Ülkelerin üretim tarzları ve sınıfsal yapıları, daima ve her seferinde kapitalizmin evrensel çarklarına zincirlenişleri göz önüne alınarak, dışarıdan belirlenmiştir. Daima, ağır basan dış metropolün yararına olmak üzere bir işlev verilmiştir her birine ve art arda gelen bağımlılıklar handiyse sonsuz bir zincir oluşturmuştur. İkiden çok daha fazla halkalı bir zincirdir bu. Hiç kuşkusuz, Latin Amerika içinde, küçük ülkelerin güçlü komşuları tarafından, her ülkenin kendi sınırları içinde de, yerel el emeği ve üretim kaynaklarının büyük kentler ve limanlar tarafından sömürülmesi, bu zincirin bir parçasıdır. (Latin Amerika'nın bugünkü en büyük yirmi kentinden on altısı, bundan dört yüzyıl önce kurulmuştur.)

Tarihi bir yarışma olarak kabul edenlerin gözünde Latin Amerika'nın gecikmişliği ve yoksulluğu, başarısızlığının sonucudur: Biz kaybetmişizdir, başkaları kazanmıştır. Ne var ki

başkaları sırf biz kaybettiğimiz için kazanmış durumdadır: Latin Amerika'nın azgelişmişliğinin tarihi, belirtildiği gibi, evrensel kapitalizmin gelişiminin tarihine bağlıdır. *Bizim yenilgimiz daima yabancıların zaferinin zımni koşulu olagelmiştir. Zenginliğimiz de daima yoksulluğumuzu doğuragelmiştir; dış imparatorluklarla onların içerdeki yerli bekçilerinin refahını artırmak üzere. Sömürgeciliğin ve yeni sömürgeciliğin simyasında, altın tenekeye, besinler zehre dönüşmektedir.* Potosí, Zacatecas ve Ouro Preto, değerli madenlerin göz kamaştırıcı doruğundan tepetaklak yuvarlanmışlardır boş maden yataklarının derin çukurlarına; güherçile yatağı Şili pampası ile kauçuk kaynağı Amazon Ormanları'nın nasibine ise yıkım düşmüştür; başlı başına bir şeker hazinesi olan Kuzeydoğu Brezilya'nın, Arjantin'deki kızıl baltakıran ağacı ormanlarının ya da Maracaibo gölündeki petrol yataklarının ortasında oturanları, doğanın kendilerine sunduğu, ama emperyalizmin ellerinden çekip aldığı servetlerin geçiciliğine, eğretiliğine inandıran çok acı nedenler vardır. *Emperyalist iktidar merkezlerini sulayan yağmur, sistemin geniş kenar mahallelerini baskına uğratmaktadır. Buna paralel ve eşzamanlı olarak da, bizim içeride egemen, ama dışarının egemenliği altındaki sınıflarımızın refahı, yük hayvanları gibi yaşamaya mahkûm halk yığınlarımızın talihsizliğini... talihsizlikten de öte, felaketini oluşturmaktadır.*

Ve gittikçe biraz daha genişliyor gedik. 1850'lerde yeryüzündeki zengin ülkelerin hayat düzeyi, yoksul ülkelerinkini yüzde elli oranında aşmaktaydı. Gelişim bu eşitsizliği daha da artırdı. Başkan Richard Nixon, Nisan 1969'da O.A.S.* toplantısında yaptığı konuşmada, ABD'deki kişi başına gelirin 20. yüzyıl sonunda Latin Amerika'nınkinin on beş katına ulaşacağını açıklamıştı. Emperyalist sistemin toplam gücü, bileşenlerinin zorunlu eşitsizliğine dayanmaktadır. Bu eşitsizlik de her geçen gün biraz daha dramatik oranlara ulaşıyor. Gittikçe büyüyen bu aykırılığın dinamiği sonucunda, baskıcı zalim ülkeler mutlak olarak biraz daha, görece olaraksa gittikçe çok daha fazla zenginleşmektedirler. *Merkezi* kapi-

* Amerikan Devletleri Örgütü.

talizm, kendi bolluk efsanelerini yaratacak ve bunlara inanmanın keyfini de çıkaracaktır elbette. Ama efsaneler yiyeceğin yerini tutmuyor. Geniş *periferik* kapitalizmi oluşturan yoksul ülkeler bu gerçeği çok iyi biliyorlar. Bir Kuzey Amerikalının ortalama yıllık geliri bir Latin Amerikalı'nınkinin tam yedi katı ve tam on kat daha hızlı artmakta. Ve Río Bravo'nun güneyindeki milyonlarca yoksul insanı birkaç zenginden ayıran dipsiz uçurumlar hesaba katıldığında, bu ortalamaların ne denli aldatıcı olduğu hemen çıkar ortaya. Nitekim Birleşmiş Milletler'in hazırlattığı istatistiklere göre, sosyal piramidin tepesinde yer alan altı milyon Latin Amerikalının toplam yıllık geliri piramidin dibinde yığılı duran yüz kırk milyon yoksul emekçinin yıllık gelir toplamına eşit. Günlük kazancı çeyrek dolardan ibaret olan tam altmış milyon köylü var bugün Latin Amerika'da; aynı Latin Amerika'da, İsviçre veya ABD'de açtırdıkları özel hesaplarda beş milyar doları birikmiş bekleyen felaket tüccarları da var ve bunlar, yeni üretim ve iş alanlarının açılıp geliştirilmesine ayrılabilecek olan bu muazzam servetleri, milyonlarca insanı hem aşağılayan, hem kışkırtan bir pervasızlık içinde, lükse, tantanaya, gösterişe, hiçbir üreticiliği olmayan yatırımlara -ki tüm yatırımların yarısını bunlar meydana getiriyor- ayırıp heba etmekteler. Ta başından beri emperyalist iktidarın boynu bükük uyduları oldukları için, yurtseverliğin ihanetten daha fazla çıkar sağlayıp sağlayamayacağını denemek işlerine gelmez bizim egemen sınıflarımızın; uluslararası politikanın biricik metodu olarak dilenciliği bellemişlerdir. "Başka çıkar yol yoktu," gerekçesiyle ülkenin bağımsızlığını ipotek ederler hep. Tam oligarşiye özgü bir tavırla, sosyal bir sınıfın güçsüzlüğüyle ulusal kadersizliği, işlerine geldiği için seve seve birbirine karıştırırlar.

Josué de Castro şöyle diyordu: "Uluslararası bir barış ödülü verildi bana; ama ben, ne yazık ki, Latin Amerika için şiddetten başka çözüm yolu olmadığı fikrindeyim." Bugün tam yüz yirmi milyon çocuk çırpınıyor bu fırtınanın göbeğinde. Latin Amerika'nın nüfusu diğer bütün kıtaların nüfusundan çok daha hızlı artıyor: Elli yılda üç katına çıktı bu nüfus. Her dakika bir çocuk, hastalık

ya da açlıktan ölüyor. Buna rağmen 2000 yılında tam altı yüz elli milyon Latin Amerikalı olacak bu dünyada; bunların yarısı da on beş yaşından küçük olacak: *patlamaya hazır bir saatli bomba.* Bugün, 1970'lerin sonunda, bu kıtada yaşayan iki yüz seksen milyon insandan elli milyonu işsiz ya da gizli işsiz ve yaklaşık yüz milyonu da okuma yazma bilmiyor. Latin Amerikalıların yarısı kümesten beter barakalarda yaşıyor. Latin Amerika'nın en büyük üç pazarının, -Arjantin, Brezilya ve Meksika'nın- toplam nüfusları herhangi bir Avrupa ülkesinin nüfusunu kat kat aştığı halde toplam tüketim gücü, Fransa ya da Batı Almanya'nın tüketim gücüne yetişemiyor. Nüfusu itibarıyla Latin Amerika, II. Dünya Savaşı öncesine oranla daha az gıda maddesi üretiyor; adam başına ihracat oranı, 1929 büyük ekonomik bunalımı arifesine göre üçte iki azalmış durumda.

Sistem, yabancı patronlar bakımından -ve tabii, ruhunu Faust'un yüzünü kızartacak kadar düşük bir fiyata Şeytan'a satmış olan bizim komisyoncu burjuvazimiz bakımından- son derece akla uygun bir sistemdir. Ama onların dışında kalan herkes açısından öylesine akıldışıdır ki, geliştikçe, tüm dengesizlikleri, gerilimleri ve çelişkileri de gelişip sivrilmekte ve bir kat daha can alıcı hale girmektedir. Bağımlı ve gecikmeli olan ve latifundi* düzeniyle eşitsiz toplum yapısı içinde süregiden sanayileşme de, işsizliğin çözümüne yardımcı olacağı yerde büsbütün yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Yoksulluk artıp genişlemekte ve zenginlik belirli noktalarda yoğunlaşmaktadır: Ceşareti kırılmış bezginlerden oluşan ordular kaplamaktadır her yeri. São Paulo, Buenos Aires, México gibi ayrıcalıklı gelişim merkezlerinde durmadan yeni büyük fabrikalar kurulmakta; ne var ki bunlar gittikçe daha az el emeğine ihtiyaç duymaktadır.

Sistem işte bu sakıncayı öngörememiştir: Burada fazlalık olan, insanlardır. Ve insanlar durmadan üremektedir. Gerçekten de, güle oynaya ve hiçbir önlem almaksızın çiftleşmektedir burada in-

---

* İlkel yöntemlerle ve yarı-köle özellikte ırgatlık ve çobanlık yapılan, sahibinin genellikle başka yerde oturduğu büyük çiflikler.

sanlar. Kendilerini yol kenarında bulanların sayısı gittikçe artmaktadır: Ekilmeyen uçsuz bucaksız topraklarıyla *latifundium*'ların egemen olduğu kırlar gibi, makinelerin hüküm sürdüğü kentler de işsizlerle doludur. İnsanları kusmaktadır sistem. Kuzey Amerikalı özel ve dini görevliler, kadınları yığın halinde kısırlaştırmakta ve gebeliği önleyici haplar, diyaframlar, spiraller, tamponlar, prezervatifler ve takvimler dağıtmaktadırlar büyük bir cömertlikle, ama gene de ortalık çocukla dolup taşmaktadır: Büyük bir inatla doğmaya ve hemen hemen herkesten esirgediklerini herkese rahatça sunabilecek bu eşsiz topraklar üzerinde, en doğal hakları olarak bir yer istemeye.

İlerleme İçin İttifak'ın kuruluşundan yedi yıl sonra, 1968 yılı Kasım ayının ilk günlerinde, Richard Nixon Latin Amerika'daki kötü beslenme ve yiyecek darlığı problemlerini hafifletemeyip tam tersine büsbütün ağırlaştırmış olduğunu yüksek sesle itiraf etmek zorunda kalıyordu. Birkaç ay önce, nisandaysa, George W. Ball, *Life* dergisindeki bir yazısmda şöyle demişti: "En yoksul ulusların hoşnutsuzluğu, hiç değilse önümüzdeki birkaç onyıl boyunca, dünya için bir yıkım tehdidi oluşturamayacaktır. Ne denli utanç verici olursa olsun, dünya, üçte ikisi yoksul, üçte biri zengin olarak yaşadı kuşaklar boyunca. Ne denli adaletsiz görünürse görünsün, yoksul ülkelerin gücü son derece sınırlıdır." Ball, Cenevre'de yapılan ilk Ticaret ve Kalkınma Konferansı'ndaki Amerikan heyetine başkanlık yapmış ve konferans tarafından azgelişmiş ülkelerin uluslararası ticaret alanındaki dezavantajlarını azaltmak üzere kabul edilen on iki temel tedbirin dokuzunu veto etmişti.

Yoksulluğun Latin Amerika'daki cinayetleri gizlidir. Dişlerini sıkarak acı çekmeye alışmış olan bu halkların tepesinde her yıl Hiroşima'nınki gibi üç bomba patlar sessizce. Bu sistematik şiddet, gizlenmekle gerçekliğini yitirmez. Gittikçe de büyümektedir. İşlediği cinayetler gazete sütunlarında değil, FAO* istatistiklerinde dile gelir. Yoksullar dünya savaşı başlatamayacakları için bütün

* Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü.

bu cinayetler cezasız kalabilmektedir. Bu arada emperyalizmin de kendine özgü önlemler tasarladığına tanıklık ediyoruz: Ekmeklerin sayısını artıramayan emperyalizm, davetlilerin sayısını azaltma yoluna gidiyor. Adsız bir kara mizah ustası, Bolivya'nın başkenti La Paz'da bir duvara şu sözleri yazmıştı: "Yoksullukla savaşmak isteyen herkes bir dilenci öldürsün, bu iş tamamdır!" Ne yapmayı mı tasarlıyor Malthus'un mirasçıları? Gayet basit: Müstakbel dilencileri daha doğmadan öldürmeyi! Eski Ford danışmanı ve ABD Savunma Bakanı ve yeni Dünya Bankası Başkanı Robert McNamara, Latin Amerika'da ilerleme yolundaki en büyük engelin nüfus patlaması olduğunu söylüyor ve Dünya Bankası'nın bundan böyle kredi verme konusunda, doğum kontrolü uygulayan ülkelere öncelik tanıyacağını açıklıyor. Ayrıca üzülerek belirtiyor ki; yoksulların beyni, normal bir beynin ancak dörtte üçü kadar çalışmaktadır. Dünya Bankası'nın teknokratları, kendilerinin de doğarak dünyaya gelmiş olduğunu nedense unutarak, doğmamanın avantajlarını ortaya sermekteler: "Bugün kişi başına 150-200 dolar ortalama yıllık geliri olan gelişme yolundaki bir ülke doğurganlık oranını yirmi beş yılda yüzde 50 düşürmeyi başardığı takdirde, otuz yıl sonra o ülkede kişi başına yıllık gelir, doğurganlık oranı aynı kaldığı takdirde ulaşacağı düzeyin en az yüzde 40 üzerinde olacak, altmış yıl sonra da iki katına ulaşabilecektir." En gelişmiş hesap makineleri seferber edilerek yapılan bu karmaşık tahmine, söz konusu bankanın yayımladığı resmi belgelerden birinde rastlamaktayız. Burada Lyndon Johnson'ın ünlü sözünü hatırlatalım: "Nüfusun artmasını önlemek için yatırılan beş dolar, ekonomik gelişmeyi sağlamak için yatırılacak yüz dolardan daha verimlidir." Dwight Eisenhower'ın teşhisi ise büsbütün telaşlandırıcıydı: "İnsanlar bu tempoda üremeye devam ettikleri takdirde, sadece devrim tehlikesi artmakla kalmayacak, *bizim ulusumuz da dahil olmak üzere* bütün ulusların hayat düzeyinde bir düşüş meydana gelecektir."

Kendi sınırları içindeki nüfus patlamasından katiyen endişe duymayan ABD, aile planlamasını dünyanın dört bir bucağında uygulatmak için cansiperane bir şekilde çabalamaktadır. Sadece

hükümet değil, Ford Vakfı ve Rockefeller da, Üçüncü Dünya'nın ufuklarından kendi üzerlerine doğru milyonlarca çocuğun çekirgeler gibi ilerlediğini görüyorlar korkulu rüyalarında. Aynı probleme, Malthus ve McNamara'dan önce Platon'la Aristoteles de eğilmişlerdi. Ama bizim çağımızda bu evrensel saldırı, besbelli bir işlevi yerine getirmekte: ülkeler ve sosyal sınıflar arasındaki son derece eşitsiz gelir dağılımını aklamak ve yoksulları, yoksulluğun doğum fazlalığının bir sonucu olduğuna inandırmak. Başkaldırmaya hazır bekleyen yığınların öfkesini zaptetme çabasıdır bu. Vietnam Savaşı sırasında da gördük: Güneydoğu Asya'da doğum oranını düşürmek için dağıtılan gebelik önleyici hap ve araçlar, bomba ve mitralyözlerle rekabet ediyordu. *Latin Amerika'da ise gerillaları dağlarda ve sokaklarda değil de rahimlerde öldürmek hem daha temiz, hem daha kolay oluyor.* Kuzey Amerikalı misyonerler binlerce kadım kısırlaştırdı daha geçenlerde. Nerede mi? Gezegenin en ıssız bölgesi olan Amazon'da. Latin Amerika ülkelerinin çoğunda nüfus fazlalığı değil, nüfus azlığı söz konusu. Kilometrekare başına düşen insan sayısı, Brezilya'da Belçika'ya oranla otuz sekiz; Paraguay'da İngiltere'ye oranla kırk dokuz; Peru'da Japonya'ya oranla otuz iki kat daha azdır; Latin Amerika'nın karınca yuvaları olan Haiti ve El Salvador'da nüfus yoğunluğu, İtalya'dakinden daha düşüktür. Buna rağmen doğumları sınırlandırmak konusunda ortaya sürülen bahaneler insan aklına hakaret niteliğindedir. Gerçek niyetlerse öfke uyandırabilir ancak. Hakikat şu: Bugün Bolivya, Brezilya, Şili, Ekvador, Paraguay ve Venezüella topraklarının yarısı bomboş, tamamen insansız. Hiçbir Latin Amerika ülkesinin nüfusu Uruguay'ınki kadar yavaş artmıyor: Tam bir ihtiyarlar ülkesidir Uruguay. Buna rağmen hiçbir ulus, şu son yıllarda Uruguaylılar kadar ağır bir ekonomik bunalımın cenderesine girmedi. Oysa bu ıssız ülkenin verimli çayırları, bugün orada türlü yokluklar içinde acı çeken insanlardan kat kat daha fazla bir nüfusu rahatça besleyebilecek güçtedir.

Bundan yüz yılı aşkın bir zaman önce Guatemalalı bir dışişleri bakanı şu kâhince sözü söylemişti: "Devanın, derdin kaynağı olan

ABD'den gelmesi, beni pek şaşırtır doğrusu." İlerleme İçin İttifak'm sizlere ömür olup gömüldüğü şu sıralarda, emperyalizm imparatorluğu, Latin Amerika'nın problemlerini Latin Amerikalıları önceden yok ederek çözmeyi öneriyor: Washington, yoksul halkların yoksul kalmayı *tercih* etmediklerini görmesine görüyor. Ama belli bir amaca ulaşmayı istemek, o amaca ulaştıracak araçları da istemek anlamına gelir: Nitekim Latin Amerika'nın kurtuluşunu reddedenlerin bizim biricik kalkınma şansımızı da inkâr ettiklerine ve bugün yürürlükteki yapıların sürgit yürürlükte kalması için çalıştıklarına tanıklık ediyoruz. Gençler gittikçe biraz daha çoğalarak ayağa kalkıp dinliyorlar sistemin sesini. Ne sunuyor onlara bu ses? Sistem, gerçeküstücü bir dil konuşmakta: Nüfus yoğunluğu alabildiğine düşük olan topraklar üzerinde doğumların önlenmesini öneriyor; aslında sermaye fazlalığı olan, ama sermayeleri çarçur edilen ülkelerde sermaye kıtlığı olduğunu söylüyor; yabancı kredi ve yatırımların, servetlerin belirli ellerde toplanmasına yol açan ters ortopedisini *yardım* diye adlandırıyor; *latifundium* sahiplerini toprak reformu yapmaya, oligarşiyi de sosyal adaleti gerçekleştirmeye çağırıyor. Sınıf mücadelesinin, sadece ve sadece bu mücadeleyi kışkırtan yabancı ajanlar dolayısıyla var olduğu iddia ediliyor. Buna karşılık sosyal sınıfların varlığının bir gerçek olduğu ve Batı tarzında hayatın da bu sınıflardan bazılarının diğerleri üzerindeki zulmüne dayandığı unutuluyor. Cani deniz piyadelerinin amacı, dendiğine göre, bozulan düzeni ve sosyal barışı yeniden kurup sürdürmek. Washington'ın emrindeki diktatörlükler de yasalarını hapishanelere dayandırıyor ve çalışma özgürlüğünü koruyabilmek için grevleri yasaklayıp sendikaları kapatıyorlar.

Demek ki bizlere kollarımızı kavuşturup beklemekten başka her şey yasak, öyle mi? Yoksulluk bir alınyazısı değildir; azgelişmişlik de bir Tanrı buyruğu olmaşa gerek. Devrim yılları vardır, kurtuluş dönemleri vardır. Yönetici sınıflar cehennem vaat ediyor bütün herkese. Sağ, kendini huzur ve düzenle özdeş tutarken belli bir anlamda haklıdır: Bu düzen, büyük çoğunluğu günbegün ezmektedir, ama gene de düzendir; söz konusu huzur ve asayiş de

adaletsizliğin adaletsizlik olarak, açlığın da açlık olarak sürüp gitmesini sağlar. Ama gelecek, insanlara bir oyun oynayıp da köklü bir dönüşüm getirdi mi, haklı olarak haykırmaya koyulur tutucu; "Bana ihanet ettiler!" diye. Ve güçsüzlüğün ideologları, kendilerine efendilerinin gözleriyle bakan köleler de başlarlar haykırmaya. Küba devriminin zafere ulaştığı gün devrilen, tunç Maine kartalı, Havana'nın eski semtlerinden birinin dehlizlerinde bir revağın altında kanatları kırık bir halde paslanmaya terk edilmiş duruyor bugün. Küba'dan beri başka ülkeler de değişik yollar ve değişik araçlarla dönüşüm deneyini başlattılar: Bugünkü düzeni sürdürmek demek, suç ve cinayeti sürdürmek demektir çünkü.

Latin Amerika'nın çalkantılı tarihi boyunca ezilip bastırılmış ya da ihanete uğratılmış tüm devrimlerin hayaletleri, yeni deneylerde yeniden belirginleşmekteler. Nasıl ki şimdiki zamanlar geçmişin çelişkilerinde önsezilmiş ve bu çelişkiler tarafından biçimlenmiş idiyse. *Bakışlarını geriye çevirmiş bir peygamberdir tarih: Olmuş olandan hareketle ve olmuş olana karşıt olarak gelecek olanı haber verir.* İşte bundan ötürüdür ki, bir kıtanın yağma edilişinin bir tarihini sunmak ve aynı zamanda bugünkü talan mekanizmalarının işleyişini göstermek amacını güden bu kitapta, karavelalardaki *conquistador*'larla* jet uçaklarındaki teknokratları, Hernán Cortés'le Kuzey Amerikalı deniz piyadelerini, kraliyet valileriyle Uluslararası Para Fonu görevlilerini, esir tüccarlarının hisseleriyle General Motors'un kazançlarını yan yana ve iç içe bulacaksınız. Yenik düşmüş kahramanlarla çağdaş devrimleri ve ölüp de yeniden canlanan umutlarla ihanetleri de: Tüm üretken, doğurgan kurbanları. Alexander von Humboldt, Bogotá yaylalarındaki eski yerli halkların törelerini incelemeye giriştiğinde öğrendi ki; yerliler, dinsel törenlerde kurban edilenlere *kihika* adını vermektedirler. *Kihika*, *kapı* anlamına gelir: Her kurbanın ölümü, yüz seksen beş aylık yeni bir dönem başlatmaktadır.

---

* Amerika'yı fethe giden İspanyol maceracısı.

I. BÖLÜM

TOPRAĞIN ZENGİNLİĞİ İNSANIN YOKSULLUĞUNU DOĞURUYOR

ALTIN HUMMASI, GÜMÜŞ HUMMASI

Kılıç Kabzalarındaki Haç İşareti

Kristof Kolomb dünyanın yaşanan bölümünün batısına doğru uzanan uçsuz bucaksız bölgeleri aşmak üzere yola koyulduğunda, efsanelerle bahse girinişti. Bütün her şey meydan okuyordu ona: Korkunç fırtınalar patlayacak ve gemilerini birer ceviz kabuğu gibi sürükleyip canavarların sofrasına götürecekti; büyük deniz ejderi avını beklemekteydi insan etine doyma hayali içinde. 15. yüzyıl insanları, dünyanın kıyamet alevleri içinde yok olup arınmasına sadece bin yıl kaldığı inancını taşıyorlardı. O zamanki dünya da, Akdeniz kıyılarıyla bu kıyıların ardında belli belirsiz uzanan Afrika'yla Doğu'dan ibaretti. Portekizli denizciler, batı rüzgârının bazen acayip cesetler ve tuhaf yontmalı odunlar sürükleyip getirdiğini söylüyorlardı yeminler ederek. Ama hiç kimse yeryüzünün yeni bir kıta kazanmak üzere olduğunu aklının ucundan dahi geçirmiyordu.

Sadece adı yok değildi Amerika'nın. Norveçliler onu çok zaman önce keşfetmiş olduklarından habersizdiler; Kolomb'un kendisi de, Batı yolundan ilerleyerek Asya'ya ulaşmış olduğu inancı içinde öldü. İspanyol çizmesi 1492'de ilk kez Bahama kumsallarına bastığında, amiral bu toprakları, masal adası Cipango'nun, yani Japonya'nın bir uzantısı sanmıştı. Sayfalarının kenarları kendi notlarıyla dolu olan bir Marco Polo Seyahatnamesi getirmişti yanında Kristof Kolomb. Marco Polo şöyle diyordu: "Cipangolularda bol altın vardır ve onların bu altını çıkardıkları maden yatakları tükenmek bilmez... Gene bu adada, en saf doğu incileri bulunur sepetler dolusu. Pembe, yuvarlak ve kocamandır bu inciler; ve beyaz incilerden çok daha değerlidir." Cipango'nun zen-

ginliği Kubilay Han'ın da kulağına gelmişti. Ünlü hükümdar adayı fethe girişmiş, ama başaramamıştı. Marco Polo'nun baş döndürücü sayfaları, yaradılışın tüm nimetleriyle doluydu: Yaklaşık 13 bin ada vardı Hint denizlerinde, altından ve inciden dağlarla süslüydü bunlar. Ayrıca, başta beyaz ve karabiber olmak üzere bütün baharatlar yığın yığındı.

Avrupa'da kışın etlerin kalitesini ve tadını korumak bakımından tuz ve biberler kadar, karanfil, zencefil, sarımsak, muskat ve tarçın da geçerliydi ve çok aranıyordu. İşte bu nedenle, İspanya'nın Katolik hükümdarları doğrudan doğruya kaynaklara götüren yolu deneme macerasını finanse etmeye karar verdiler: Doğunun gizemli bölgelerinden gelen baharat, tropik bitki, muslin, kesici ve batıcı silah ticaretinin kaymağını yiyen aracılar zincirinden kurtulmak istiyorlardı. Lanetli denizleri aşma fikrini akıllara düşüren nedenlerden biri de, Avrupa'da değişim aracı olarak kullanılan değerli madenlerin çekiciliğiydi. Gerçekten de o çağda, tüm Avrupa'nın gümüşe ihtiyacı vardı: Bohemya, Saksonya ve Tiroller'deki gümüş ocakları neredeyse tamamen tükenmiş haldeydi çünkü.

İspanya o sırada yeniden fetih çağını yaşıyordu. 1492, görkemli sonuçlara yol açan o mutlu coğrafya hatasının doğurduğu Yeni Dünya'nın fetih yılı olduğu gibi, Granada'nın geri alınışının da yılı olmuştur. Akıllıca bir evlilikle o güne kadar rakip durumda olan krallıklarını bir bayrak altında birleştiren Aragon kralı Fernando ile Kastilya Kraliçesi İsabel, 1492 başında, İspanyol topraklarındaki son Müslüman kalesi Granada'yı da fethettiler: Böylece, yalnızca yedi yılda yitirilen topraklar, tam sekiz asır sonra geri alınmış oluyordu.[1] Ancak bu yeniden fetih savaşı, krallık hazinesinin kasalarını da tamtakır etmişti. İslam âlemine karşı Hıristiyanlığın kutsal savaşı olarak da kabul edilen bu mücadele sonunda 150 bin Yahudi'nin İspanya'dan sürülmesi bir tesadüf değildir: İspanya, kabzaları haç işaretli kılıçlarını havalandırarak bir ulus olduğunu ispatlıyordu. Amerika'nın keşfi macerası, Ortaçağ'da Kastilya'ya hâkim olan

1 J.H.Elliott, *La España Imperial*, Barselona, 1965.

Haçlı Seferleri geleneği hesaba katılmadan açıklanamaz. Nitekim Katolik Kilisesi, okyanusun öte yanında uzanan bilinmedik toprakların fethine kutsal bir karakter atfetmekten çekinmemiş ve Valencialı Papa VI. Alexander, Kraliçe İsabel'i Yeni Dünya'nın da kraliçesi ilan etmiştir. Böylece, Kastilya Krallığı'nın genişlemesiyle birlikte, Tanrı'nın yeryüzündeki krallığı da genişlemekteydi.

Keşiften üç yıl sonra Dominik yerlilerine karşı açılan savaşı bizzat Kristof Kolomb yönetti. Bir avuç atlı, iki yüz piyade ve özel olarak yetiştirilmiş birkaç yırtıcı köpek, yerlilerin hakkından gelmeye yetti. Bunlardan beş yüzü İspanya'ya yollanmış, Sevilla'da esir olarak satılmış ve korkunç bir sefalet içinde ölmüşlerdir[2]. Bu arada, bazı ilahiyatçıların itirazları üzerine yerlilerin köleleştirilmesi, 16. yüzyıl başında yasaklanacaktır. Aslında bu, bir yasaklamadan çok bir kutsamadır: Gerçekten de her sefer sonunda, fethi yöneten kumandanlar yerlilere uzun bir *Requerimiento** okumakla görevliydiler. Bir zabıt kâtibinin huzurunda okunan bu bildiride, yerliler kutsal Katolik dinini benimsemeye çağrıldıktan sonra şu sözlerle tehdit ediliyorlardı:

> "Reddettiğiniz ya da işi kurnazlığa vurup bizleri oyalamaya kalkıştığınız takdirde, sizi temin ederiz ki; Tanrı'nın da yardımıyla, var gücümüzle üzerinize saldıracağız, amansız bir savaş verip sizleri boyunduruk altına alacağız ve kilisenin ve hükümdarımızın egemenliği altına sokacağız. Sizi, kadınlarınızı ve çocuklarınızı köle haline getirip satacağız. Hükümdarımızın emriyle bedenlerinizi istediğimiz gibi kullanacağız, mallarınızı alacağız ve sizlere elimizden gelen her türlü kötülüğü yapacağız..."[3]

İspanyolların gözünde Amerika şeytanın uçsuz bucaksız imparatorluğuydu; dinsel kurtuluşa ermesi olanaksız, ya da en

---

2 L. Capitán ve Henri Lorin, *El Trabajo en América, Antes y Después de Colón*, Buenos Aires, 1948.

* Tebligat.

3 Daniel Vidart, *Ideologia y Realidad de América*, Montevideo, 1968.

azından, şüpheliydi. Ayrıca, fetihçi birliklerin yerlilerin sapkınlığına duydukları bağnazca öfkeyle, Yeni Dünya hazinelerine duydukları tutkulu istek, birbirine karışmaktaydı. Meksika'nın fethi sırasında Hernán Cortés'in yardımcılığını yapmış olan Bernal Díaz del Castillo şu sözlerle açıkça ifade ediyor bunu: "Tanrı'ya ve hükümdarımıza hizmet için geldik biz buraya. Fakat aynı zamanda, buradaki zenginlikler için de geldik."

Kolomb San Salvador mercan adasına ulaştığında, Antil Denizi'nin rengârenk saydamlığına, manzaradaki yeşilin bin bir tonuna, havanın tatlılığına ve temizliğine ve birbirinden güzel kuşlara hayran kalmıştı. Bir de, "oldukça uzun boylu, son derece iyi yürekli ve gerçekten çok güzel bir insan ırkı" olarak tanıttığı yerlilere. Karşılaşmalarını şöyle anlatıyor: "Kırmızı renkli külahlar ve boyunlarına taktıkları cam boncuklar verdim onlara. Değersiz daha başka şeyler de verdim. Hepsini büyük bir şevkle kabul ettiler ve bize sınırsız bir dostlukla kucak açtılar." Kılıçları incelemişlerdi merakla. O güne dek hiç böyle bir şey görmemişlerdi. Keskin tarafından yakalayıp yaralananlar olmuştu. Amiralin sefer defterinden okumaya devam edelim: "Bu arada ben de onları dikkatle incelemekteydim. Üzerlerinde altın olup olmadığını anlamak istiyordum. Nitekim, içlerinden bazılarının, burunlarına açtıkları bir deliğe asılı olarak küçük bir altın parçası taşıdıklarını gördüm; işaretlerle konuşarak öğrendim ki, onların adasını dolanıp güneye doğru yol aldığım takdirde, kralının koca küpler dolusu altına sahip olduğu bir ülkeye varacaktım." Çünkü, "hazineyi oluşturan altındır. Bu dünyada her istediğini yapabilir altına sahip olan. Altın sayesinde ruhları cennete göndermek bile mümkündür." Üçüncü yolculuğunda dahi Çin Denizi'nde ilerlemeye devam ettiğini sanıyordu Kolomb. Oysa Venezüella kıyılarına ulaşmaktaydı. Bu kıyıların ardında da Dünya Cenneti uzanıyordu göz alabildiğine. 16. yüzyıl başmda Brezilya kıyılarını izleyerek güneye inen Amerigo Vespucci de aynı fikirdedir. O da, Lorenzo de Medicis'e yazdığı raporda şöyle diyordu: "Ağaçlar o kadar güzel ve o ka-

dar tatlıydı ki kendimizi Dünya Cenneti'nde sandık..."[4] 1503'te de Kolomb Jamaika'dan şunları yazacaktı İspanya'nın Katolik hükümdarlarına: "Hint ülkesini keşfettiğimde dünyanın en büyük ve en zengin topraklarını bulduğumu sizlere bildirmiştim. Bitip tükenmek bilmeyen altınlardan, incilerden, değerli taşlardan ve baharattan da uzun uzun söz etmiştim sizlere..."

Ortaçağ'da bir çuval karabiber, insan hayatından daha değerliydi. Buna karşılık altın ve gümüş, gökyüzünde cennetin, yeryüzünde de kapitalist merkantilizmin kapılarını açmak için Rönesans tarafından kullanılan belli başlı anahtarlar olacaktı. İspanyollarla Portekizlilerin Amerika destanı, Hıristiyan dininin yayılması ile doğal zenginliklerin zorla ele geçirilip yağmalanmasını iç içe geçmiş tek bir şey haline getirmiştir. Avrupa gücü, bütün dünyayı egemenliği altına almak niyetiyle yola çıkmıştı. Ormanlar ve türlü tuzaklarla dolu el değmedik toprakların görüntüsü, denizcilerle soylu kumandanların olduğu kadar, ganimet ardında koşan sersefil askerlerin de tutkusunu kamçılamaktaydı. "Ölülerin güneşi" olarak simgeledikleri şan ve şeref itkisi de rol oynuyordu bunda. Ve Cortés, şan ve şerefe ulaşmanın yolunu şöyle tanımlıyordu: "Talih cesurlara güler." Bizzat kendisi, Meksika seferini hazırlayabilmek için bütün malını mülkünü ipotek ettirmişti. Kolomb ve Macellan gibi birkaç istisna bir yana, fetih seferleri devlet tarafından değil, ya doğrudan doğruya fetihçiler ya da büyük tacirler ve bankerler tarafından finanse edilmekteydi.[5]

---

4 Luis Micolau D'Olwer, *Cronistas de Las Culturas Precolombinas*, Mexico City, 1963. Avukat Antonio de León Pinelo, cennetin Amerika'da bulunduğunu ispatlamak üzere iki kocaman ciltlik bir kitap kaleme almıştı: *El Paraiso en el Nuevo Mundo* (Madrid, 1656) başlığını taşıyan bu kitapta bir de Güney Amerika haritası veriyordu yazar. Söz konusu haritada, Amazon, Rio de la Plata, Orinoco ve Magdalena ırmakları tarafından sulanan irem bahçesi kıtanın merkezinde yer almaktaydı. Yasak meyve elma değil muzdu. Haritada ayrıca, tufan başladığı sırada Nuh'un gemisinin yola çıktığı nokta da belirtilmişti.

5 J. M. Ots Capdequíl, *El Estado Español en Las Indias*, Mexico City, 1941.

Yerlilerin yabancıları uzaklaştırmak için uydurduğu altınla kaplı Kral Eldorado efsanesi de bu sırada doğup yayıldı. Gonzalo Pizarro'dan Sir Walter Raleigh'e birçokları, ona ulaşabilmek için ormanları, Amazon ve Orinoco Irmakları'nı nafile aşacaklardı. "Gümüş kaynayan tepe" hayali, 1545'te Potosí'nin keşfiyle gerçek olacaktı. Fakat daha önceleri bu amaçla çeşitli seferler düzenlenmişti. Özellikle Paraná Irmağı'nın kaynaklarına yönelikti bu seferler. Ama bütün bu seferlere katılanlar ya açlık ve hastalıktan, ya da yerlilerin oklarına sürdükleri zehirden yarı yolda telef olup gittiler.

Evet; Meksika ve And yaylalarının derinliklerinde yığılı büyük miktarda altın ve gümüş vardı. 1519'da Hernán Cortés, Aztek Hükümdarı Montezuma'nın dillere destan hazinesini ortaya çıkardı. On beş yıl sonra da Francisco Pizarro, İnka Kralı Atahualpa'yı boğdurmadan önce fidye olarak aldığı bir koca oda dolusu altınla iki oda dolusu gümüşü yollayacaktı Sevilla'ya. Kırk yıl kadar önce de Saray, ilk yolculuğunda Kristof Kolomb'a eşlik eden denizcilerin hizmet tutarlarını Antiller'den koparılıp alınmış altınlarla karşılamıştı.[6] İşin sonunda Karayip Adaları, İspanyollara haraç ödemeyi tamamen bıraktı; çünkü ortadan kalktılar. Gerçekten de, yerlilerin bir kısmı vücutları yarı bellerine dek çamur içinde, yıkama havuzlarında altınlı kumları çalkalamakla uğraşırken, bir kısmı da İspanya'dan getirilen ağır tarım araçları altında tarlalarda iki büklüm, yorgunluktan ölene dek çalışacaklardı. Daha da anlamlısı; Dominik'teki birçok yerli, beyaz efendilerinin kendilerine dayattığı yazgıyı sezip önce davranarak hem çocuklarını öldürüyor, hem de intihar ediyorlardı yığınlar halinde. Resmi tarihçi Fernández de Oviedo, Antillilerin bu korkunç kıyımını şöyle anlatıyor: "Çoğu, neredeyse sırf eğlence olsun diye, artık çalışmamak için zehirlediler kendi kendilerini; çoğu kendi elleriyle kendilerini astı..."[7]

---

6 Earl J.Hamilton, *American Treasure and The Price Revolution in Spain (1501- 1650)* Massachusetts, 1934.

7 Gonzalo Fernández de Oviedo, *Historia General* y *Natural de Las Indias*, Madrid, 1959. Bu yorum, hemen hemen herkesçe benimsenmiştir. Nitekim, René

Tanrıların Gizemli Silahlarla Geri Dönüşü

Kolomb, ilk Amerika yolculuğunda Kanarya Adaları'ndan geçerken Tenerife'de korkunç bir volkan patlamasına tanık olmuştu. Ve bu sahne, Asya'ya açılan batı yolunu kesen sınırsız yeni topraklar üzerinde ilerleyecek serüvencileri bekleyen tehlikelerin bir simgesi gibiydi; bitimsiz kıyılarının ardında yavaş yavaş kendini hissettirmekteydi Amerika. Art arda dalgalar halinde, amansız bir gelgit olarak yayılıyordu fetih. Amirallerin yerini *adelantado*'lar* almakta, tayfalar, istilacı askerlere dönüşmekteydi. Papalık kararnameleri, Afrika'yı Portekiz hükümdarlarına lütuf; "tüm bilinmeyen topraklarla bugüne değin seferber edilmiş görevlileriniz tarafından keşfedilmiş olan ve keşfedilecek olan topraklar..."ı da Kastilya Hükümdarı'na ihsan eylemişti: Sözün kısası, Amerika, Kraliçe İsabel'e sunuluyordu. 1508'de yayımlanan yeni bir kararname, Amerika'da bundan böyle kesilecek bütün vergileri İspanya Hükümdarı'na hak olarak tanıyordu. Yeni Dünya Kilisesi üzerindeki koruma ve esirgeme yetkisi, bütün kilise gelirlerini tahsil etme hakkını da sağlamaktaydı hükümdarlara.[8]

1494'te imzalanan Tordesillas Antlaşması, Portekizlilere Papa tarafından çizilmiş olan ayrım çizgisinin ötesinde kalan Amerikan topraklarını işgal hakkını tanıyordu. Nitekim 1530'da Martim Alfonso de Sousa bu antlaşmaya dayanarak Brezilya'daki Fransızları sürüp çıkardıktan sonra ilk Portekiz yerleşim merkezlerini kuracaktı. Gene aynı dönemde İspanyollar da, korkunç ormanları ve muazzam zorlu çölleri aşarak, keşif ve fetihlerini elle tutulur

---

Dumont'un *Cuba, Est-il Socialiste?* (Paris, 1970) başlıklı kitabında şu satırları okudum şaşkınlık içinde: "Yerlilerin hepsinin kökü kazınmış değildi, Kübalılar'ın kromozomlarında onların genleri var hâlâ. Sürekli çalışmanın gerektirdiği gerilim halinden öylesine tiksiniyorlardı ki bazıları, zorla çalışmaktansa intihara kadar götürdüler işi..."

* İspanyol fetih çağında ve sömürge dönemi boyunca kralı temsil eden yüksek memur. Devlet hiyerarşisinde validen hemen sonra gelirdi.

8 Guillermo Vázquez Franco, *La Conquista Justificada*, Montevideo, 1968, ve J. H. Elliot, *a.g.e.*

şekilde ilerletmiş bulunuyorlardı. 1513'te Büyük Okyanus'un ışıltılı suları Vasco Núñez de Balboa'nın gözlerinin önünde serili duruyordu. 1522 sonbaharında, tarihte ilk kez iki okyanusu birbirine bağlamış ve yeryüzünün yuvarlaklığını tam bir tur yaparak ispatlamış olan Macellan seferinden arta kalan on sekiz kişi İspanya'ya dönmekteydi. Üç yıl önce Hernán Cortés'in on gemisi Küba'dan ayrılmış ve Meksika'ya doğru yelken açmıştı. 1523'te Pedro de Alvarado Orta Amerika'yı fethe girişiyordu. 1533'te Francisco Pizarro, ezici bir zaferden sonra Cuzco'ya girmekte ve böylece İnka İmparatorluğu'nun kalbini ele geçirmekteydi. 1540'ta Pedro de Valdivia, Atacama Çölü'nü aşarak bugünkü Şili'nin başkenti Santiago'yu kuruyordu. Daha kuzeyde ise Chaco'ya dalmıştı fatihler ve Peru'dan dünyanın en büyük ırmağının denize döküldüğü yere kadar uzanan bütün Yeni Dünya topraklarını egemenlikleri altına almış bulunuyorlardı.

Astronomundan yamyamına, mühendisinden taş devrini yaşayan vahşisine kadar her türden insan vardı karşılaştıkları yerliler arasında. Buna karşılık, yerli uygarlıkların hiçbiri demiri ya da sabanı, camı ya da barutu bulabilmiş değildi; tekerlek de kullanılmıyordu. Denizin öte yanından gelip bu topraklara çullanan uygarlıksa, yaratıcı Rönesans patlamasını yaşamaktaydı: Bir keşiften çok bir icada benziyordu Amerika; tıpkı barut, baskı makinesi, kâğıt ve pusula gibi, yeniçağın çalkantılı doğuşuna katkıda bulunacak olan yeni bir icat. İki dünya arasındaki gelişim eşitsizliği, yerli uygarlıkların görece kolaylıkla boyun eğişini açıklamaya yeterlidir. Hernán Cortés, Veracruz'a ayak bastığı vakit yanında sadece 100 denizci ve 508 asker bulunmaktaydı; emrinde de 16 at, 32 kundaklı yay, 10 tunç top ve çok sınırlı sayıda arkebüz, alaybozan ve tabanca vardı savaşta kullanmak üzere. Bu kadarı yetti de arttı bile. Oysa Aztek Uygarlığı'nın başkenti Tenochtitlán, o çağda Madrid'den beş kat daha büyük ve İspanya'nın en önemli kenti olan Sevilla'dan iki kat daha kalabalıktı. Öte yanda Francisco Pizarro, 180 asker ve 37 atla girmişti Cajamarca'ya.

Yerlilerin başlangıçta bozguna uğramasında rol oynayan bellibaşlı etkenlerden biri de şaşkınlık olmuştur. İmparator Montezuma'nın sarayına ulaşan ilk haber şuydu: "Denizin üzerinde ağır ağır ilerleyen kocaman bir tepe var." Çok geçmeden başka birtakım bilgiler gelmeye başladı. Bir yazar şöyle anlatıyor durumu: "Topun nasıl patladığını, nasıl gürüldediğini, gümbürtüsünün nasıl yankılanarak insanı sağır edip bayılttığını kendisine söylediklerinde dehşete kapıldı imparator. Hele bu gümbürtüyle birlikte topun ağzından kocaman bir yuvarlak taşın fırlayıp da ortalığa ateş saçtığını işitince, gözleri yuvalarından dışarı uğradı... 'Yabancılar onları damların hizasında taşıyan geyiklere binmiş' geliyordu. Vücutları baştan ayağa sarılıydı: Sadece yüzleri görülmekte. Ve kireç gibi bembeyaz yüzleri. Saçları sapsarı. Sadece içlerinden bazıları siyah saçlı. Ve hemen hepsi uzun sakallı..."[9] Montezuma, daha bir süre önce tam sekiz kâhinin döneceğini haber vermiş olduğu Tanrı Quetzalcóatl'm yeryüzüne indiğini sanmıştı. Avcıları bir kuş getirmişti imparatora. Kuşun başında ayna biçiminde bir taç vardı; bu aynada da, içinde batan güneşin ışıldadığı gökyüzü yansıyordu. Gene bu aynada, savaşçı birliklerin Meksika üzerine yürüdüğünü görmüştü İmparator. Tanrı Quetzalcóatl, doğudan gelmiş ve gene doğudan gitmişti. Beyaz tenli ve sakallıydı. İnkaların erdişi tanrısı Viracocha da beyaz tenli ve sakallıydı. Ve doğu, aynı zamanda, Mayaların kahraman atalarının da beşiğiydi.[10]

Halklarıyla hesaplaşmaya gelen intikama susamış tanrıların sırtında parlak zırhlar vardı ve bu zırhlar, onlara atılan okları da, taşları da etkisiz kılıyordu. Silahları öldürücü ışınlar saçıyor ve havayı ciğerleri boğucu bir dumanla karartıyordu. Bu-

9 Floransa Kodeks'inde, Keşiş Bernardino de Sahagún'un yerli habercilere dayanan tanıklığı. Miguel León-Portilla, *Visión de Los Vencidos*, México, 1967.

10 Bu şaşkınlık verici benzerlikler, yerlilerin dinleri tarafından yüceltilen tanrıların aslında Kolomb'dan çok daha önceleri oralara gelmiş Avrupalılar olduğu şeklindeki varsayımı da pekiştirmiştir. Rafael Pineda *Yáñez, La Isla y Colón*, Buenos Aires, 1955.

nunla da bitmiyordu iş: Fetihçiler, büyük bir incelik ve isabetle, ihanet ve entrika tekniklerini de kullanmaktaydılar. Nitekim Montezuma'ya karşı Tlaxcalalılarla bu sayede ittifak kurdular ve gene bu sayede, İnka Imparatorluğu'nun iki düşman kardeş olan Huscar'la Atahualpa arasında bölünmüşlüğünden haince yararlandılar. Türlü cinayetlerle yerli yöneticileri devirdikten sonra da rahipler, yüksek görevliler, kumandanlar gibi egemen ara kastlardan kendilerine suç ortakları buldular. Ayrıca başka birtakım silahları da seferber ettiler. Daha doğrusu başka birtakım etkenler, istilacıların zaferinde nesnel açıdan belirleyici bir rol oynadı. Bunların en başında da atlarla virüsler geliyordu.

Tıpkı develer gibi, atlar da Amerika kökenliydi,[11] ama soyları tükenmişti Amerika'da. Avrupa'ya Araplar tarafından getirilen bu hayvanlar, askeri ve ekonomik alanlarda büyük hizmet görmüşlerdi. Amerika'da ise şaşkına dönen yerlilerin istilacılara büyüsel erkler atfetmelerine yol açtılar. Nitekim ilk İspanyol askerlerinin tüy ve çıngıraklarla donanmış atlar üzerinde ortalığı toza dumana katarak büyük bir hız ve korkunç bir gürültüyle ilerlediğini gören Atahualpa sırtüstü yere devrilecekti dehşetten.[12] Mayaların torunlarını yöneten Tecum, mızrağıyla Pedro de Alvarado'nun kendisine değil de atına saldırdığı vakit, hayvanın, karşısındaki adamın vücudunun bir parçası olduğu inancındaydı. İşte bu yüzdendir ki, saldırı sonucu attan düşen Alvarado, hemen doğrulup Tecum'u öldürmekte güçlük çekmedi.[13] Savaş koşumlarıyla donanmış birkaç at, yerlileri çil yavrusu gibi dağıtmakta, dehşet ve ölüm saçmaktaydı. Sömürgeleştirme sürecinin ilk evrelerinde, "Papazlar ve misyonerler, atları kutsal kökenli hayvanlar olarak tanıttılar yerlilere. İspanya'nın koruyucusu Aziz Yakup'un, beyaz bir tay üzerinde ve Tanrı'nın sürekli yardı-

11 Jacquetta Hawkes, *Prehistoria. Historia de La Humanidad*, UNESCO, Buenos Aires, 1966.

12 Miguel León-Portilla, *El Reverso de La Conquista. Relaciones Aztecas, Mayas e Incas*, México, 1964.

13 Miguel León-Portilla, *a.g.e.*

mıyla, gerek Mağrıbilere, gerekse Yahudilere karşı bir dizi parlak zafer kazandığını söylüyorlardı."[14]

Ama Avrupalıların, atlardan da etkili müttefikleri vardı: bakterilerle virüsler. Gerçekten de fatihler, Tevrat'taki afetleri andıran bir korkunçluk içinde, çiçek ve tetanoz, çeşitli ciğer ve bağırsak hastalıklarıyla zührevi hastalıklar, trahom, tifüs, cüzzam, sarıhumma ve ağzı kokutan diş çürüğünü getirdiler beraberlerinde. İlkin çiçek hastalığı ortaya çıktı: Bu, insanı ateşten kavuran ve etleri yarıp dağıtan bilinmedik ve iğrenç salgın, doğaüstü bir ceza değil de neydi? Bir yerli tanık şöyle anlatıyor: "Gidip Tlaxcala'ya yerleştiler. Hastalık o zaman yayıldı. Şiddetli öksürük ve alev alev yanan çıbanlar." Bir başka görgü tanığı da ekliyor: "Birçoğu bu yapışkan, bulaşıcı ve geçmek nedir bilmeyen kabarcık hastalığından ölüp gitti."[15] Sinekler gibi ölüyordu yerliler: Organizmalarının bu yeni hastalıklara karşı hiçbir direnme gücü yoktu. Ölümden kurtulanlarsa sakat kalıyor ve hiçbir işe yaramıyorlardı. Brezilyalı antropolog Darcy Ribeiro,[16] Amerika, Avustralya ve Okyanusya'daki yerli halkın yarıdan fazlasının, beyazlarla daha ilk temas sonucu bulaşıcı hastalıklara yakalanıp öldüğünü ileri sürüyor.

"Aç Domuzlar Gibi Saldırıyorlardı Altına"

Amerika'nın bir avuç amansız fatihi, arkebüzleri, kılıçları ve bulaşıcı hastalıklarıyla ortalığı kasıp kavurarak ilerliyordu durmadan. Yenilenler anlatıyorlardı. Cholula'daki kıyım üzerine Montezuma, Meksika Vadisi'ne doğru ilerlemekte olan Cortés'e yeni elçiler yolladı. Bu elçiler, altın kolyeler ve *quetzal* kuşlarının tüyleriyle bezenmiş bayraklar sundu İspanyollara. "İspanyollar adeta büyülenmişlerdi. Tıpkı maymunlar gibi durup durup okşayarak elleriyle tartıyorlardı altını. Büyük sevinçlerini gösteren

14 Gustavo Adolfo Otero, *Vida Social en El Coloniaje*, La Paz, 1958.

15 Tlatelolco'nun adsız yazarları ile Sahagún'un tanıkları, Miguel León-Portilla, *a.g.e.*

16 Darcy Ribeiro, *Las Américas y La Civilización*, I. Cilt, *La Civilización Occidental y Nosotros. Los Pueblos Testimonio* içinde, Buenos Aires, 1969.

taşkın hareketlerle oturup kalkıyorlardı. Yürekleri gençleşmiş ve ışımıştı sanki. Delice arzu ettikleri şey besbelli ki buydu. Aç domuzlar gibi saldırıyorlardı altına," diye yazar Floransa Kodeks'indeki Nahuatl metninde. Daha sonra, Cortés, Azteklerin görkemli başkenti Tenochtitlán'a girdiğinde İspanyollar ilk iş olarak hazine binasında aldılar soluğu. Şöyle diyor aynı metin: "Kocaman bir altın top yaptılar orada ve geri kalan bütün ne varsa, değerli olup olmadığına bakmaksızın ateşe verip yaktılar. Sonra da altını çubuklar haline getirdiler..."

Savaşıldı. Ve sonunda Tenochtitlán'ı bırakmak zorunda kalmış olan Cortés, 1521'de yeniden fethetti başkenti: "Hiçbir silah kalmadı elimizde: Gürzlerimiz ve kalkanlarımız hep alındı. Yiyecek bir şeyimiz de kalmadığı için hiçbir şey yiyemeden bekler olduk." Yakılıp yıkılmış, cesetlerle dolu kent düştü. "Ve bütün gece yağmur yağdı üzerimize." İşkence ve fırtınayla da bitmedi iş: Yağmalanan hazineler de yetmiyordu hayal gücünün isteklerini doyurmaya. Nitekim uzun yıllar boyunca İspanyollar, Meksika Gölü'nün dibini kazdılar; yerlilerin oraya altın ve değerli eşyalar sakladığı inancıyla.

Pedro de Alvarado ile adamları da Guatemala'ya saldırmışlardı: "O kadar çok yerli öldürüldü ki, akan kanlardan koca bir ırmak oluştu. Bugünkü Olimtepeque Irmağı, işte odur." Dahası: "Akan kandan gün bile kıpkırmızı kesildi." Her şeyi belirleyecek olan savaştan önce, "Artık en ufak bir direniş bile gösteremeyecek kadar mecalsiz düşen yerliler, kendilerine artık işkence etmemelerini söylediler İspanyollara ve onlara, Kartal-Aslan Nehaib lxquin tarafından korunmakta olan ne kadar altın, gümüş, elmas ve yakut varsa hepsini verdiler. Teslim oldular..."[17]

Francisco Pizarro, İnka Hükümdarı Atahualpa'yı boğazlayıp kafasını kesmeden önce, "Tam beş bin kilo ağırlığında saf gümüş ve tam 1.326.000 çil altın tutarında bir fidye aldı ondan..." Sonra da Cuzco üzerine yürüdü. İnka İmparatorluğunun başkenti öylesine göz kamaştırıcıydı ki, Pizarro'nun askerleri efsanevi Lin Lin

17 Miguel León-Portilla, *a.g.e.*

kentine girdiklerini sandılar. Şaşkınlık çok kısa sürdü tabii; Güneş Tapınağı'nı yağmaya giriştiler hemen. Şöyle diyor aynı yapıt bu konuda: "Birbirileriyle itişip kakışarak, hatta zaman zaman dövüşerek saldırıyorlardı hazinelere. Her biri aslan payını kapmak istiyordu. Sırtlarında zırhları, ayaklarında demir mahmuzlu çizmeleriyle heykelleri devirip çiğniyor, mücevherleri avuç avuç kapıyorlardı. Daha küçük boyutlara indirebilmek için, çekiçlerle kırıyorlardı altın eşyaları... Çubuk haline getirmek üzere bütün hazineyi potaya attılar: Duvarlardaki altın kaplamaları, altından dökme bitki ve kuş heykellerini ve bütün öteki değerli eşyayı hiç duraksamaksızın attılar potaya."[18]

Bugün Mexico City'nin en büyük meydanı olan Zócalo'daki katedral, Tenochtitlán'm en önemli tapmağının yıkıntıları üzerinde yükselmektedir; Cortés tarafından boğularak öldürülen Aztek lideri Cuauhtémoc'un sarayının bulunduğu yerde de Hükümet Sarayı vardır. Tenochtitlán yerle bir edildi, silindi yeryüzünden. Peru'da Cuzco'nun yazgısı da farklı olmayacaktı. Ancak yine de, fatihler o dev boyutlu surların hepsini yıkamadılar. Sömürge yapılarının duvar diplerinde o görkemli İnka mimarlığının taş kalıntıları bugün bile durmaktadır.

Potosí'nin Göz Kamaştırıcı Yanları: Gümüş Döngüsü

Söylendiğine göre, Potosí kenti görkemli günlerini yaşarken, atların nalları bile gümüştenmiş.[19] Kiliselerdeki sunaklarla melek heykelciklerinin kanatları da 1658'de Corpus Christi Yortusu şenliğinde kentin merkezinden Recoletos Kilisesi'ne giden ana

18 Miguel León, Portilla, *a.g.e.*

19 Potosí'nin söz konusu dönemi hakkında bilgi edinmek için yazar, şu kaynaklardan yararlanmıştır: Pedro Vicente Cañete y Dominguez, *Potosí Colonial; Guia Histórica, Geográfica, Politica, Civil e Legal Del Gobierno e Interdencia de La Provincia de Potosí*, La Paz, 1939; Luis Capoche, *Relación General de La Villa Imperial de Potosí*, Madrid, 1959; Nicolás de Martinez Arzanz y Vela, *Historia de La Villa Imperial de Potosí*, Buenos Aires, 1943. Ayrıca: Vicente G. Quesada, *Crónicas Potosínas*, Paris, 1890 ve Jaime Molins, *La Ciudad Única*, Potosí, 1961.

yolun kaldırım taşları baştan sona sökülmüş ve gümüş çubuklarla kaplanmıştı. Potosí'de tapınaklarla sarayların, manastırlarla kumarhanelerin kurulmasını sağlayan hep gümüştür. Gümüştür şenliklerin yanı sıra trajedileri yaratan, şarapların yanı sıra kanları akıtan, açgözlülüğü kamçılayıp yağmayı ve maceracılığı kışkırtan. Sömürge soygununda kılıç ve haç yan yana ve omuz omuza yürümüştür hep. Amerika'nın gümüşünü söküp çıkarabilmek için kumandanlarla rahipler, silahlı atlılarla kitaplı papazlar Potosí'de randevu vermişlerdir birbirlerine. Koca tepenin zengin damarları, külçe halinde eritilerek, Avrupa'nın kalkınması için seferber edilmiştir. "Gerçek bir Peru": Pizarro, Cuzco'yu fethettikten sonra bir kimseyi ya da bir şeyi övmek için kullanılan en etkili söz. Ama gümüş tepesinin keşfinden sonra La Manchalı Don Kişot farklı konuşacaktır: "Gerçek bir Potosí," diyecektir Sancho'ya. Amerika gümüşünün kaynağı, genel valiliğin can damarı olan Potosí, 1573 sayımında 120 bin nüfusluydu. Yüksek And çöllerinin ortasında kurulalı yirmi sekiz yıl olmuştu henüz ve kent büyülü bir değnekle yönetiliyormuş gibi, Londra ile aynı nüfusa sahipti; Sevilla, Madrid, Roma ve Paris'ten daha kalabalıktı. 1650'de yapılan yeni bir sayımda Potosí'nin nüfusunun 160 bine çıktığı görülecekti. New York'un henüz adı bile konmamışken, Boston'u on kat aşan nüfusuyla, dünyanın en büyük ve en zengin kentlerinden biriydi Potosí.

Potosí'nin tarihi İspanyollarla başlamamıştı. Fetihten çok zaman önce, İnka İmparatoru Huayna Capac, bazı uçbeylerinin "güzel tepe" Sumaj Orcko'yu ballandıra ballandıra anlattıklarını duymuştu. Hastalanıp da tedavi için Tarapaya Ilıcaları'na gittiğinde görmüştü nihayet tepeyi; Cantumarca Köyü'ndeki saz kulübesinin eşiğinden, sıradağın yüksek dorukları arasında gururla yükselen o kusursuz koni karşısında şaşkınlıktan küçük dilini yutmuşçasına, uzun bir süre susup kalmıştı. Tepenin sonsuza uzanan kızılımsı rengi, dev boyutlara ulaşan ince uzun biçimi bundan böyle hep bir hayranlık ve şaşkınlık vesilesi olacaktı. Ancak imparator tepenin derinliklerinde değerli taş ve madenler bulunduğu-

nu sezinlemişti ve Cuzco'daki Güneş Tapmağı'na yeni süs ve hazineler eklemeyi koymuştu aklına. İnkaların o güne değin Colque Porco ve Andacaba madenlerinden çıkardıkları altın ve gümüş, imparatorluğun sınırları içinde kalıyordu; bu madenler ticaret için kullanılmıyor, sadece tapınakları süslemeye yarıyordu. Madenin işletilmesine karar verilmişti böylece. Ancak maden işçileri güzel tepenin damarlarına doğru ilk küreklerini sallamaya başlamışlardı ki, dipten gelen boğuk bir sesle dehşete gark olup yere devrildiler. Bir gökgürültüsü halinde yükselen ses, Keçuva dilinde şöyle diyordu: "Sizler için değil bu servetler, Tanrı bunları çok uzaklardan gelecek olanlara ayırdı." Yerliler korku içinde kaçtılar maden ocaklarından. Ve İmparator da terk etti tepeyi; ona, "gürüldeyip patlayan" anlamındaki Potojsi adını verdikten sonra.

"Çok uzaklardan gelecek olanlar" ufukta belirmekte gecikmeyecekti. Fethin öncüleri kendilerine hızla yol açıyorlardı. Geldiklerinde, İmparator Huayna Capac ölmüş olacaktı. Yıllardan 1545'ti. Sürüden ayrılmış bir lamanın izini süren Huallpa adlı yerli, geceyi tepede geçirmek zorunda kaldı ve bir ateş yaktı soğuktan ölmemek için. Pasparlak ve bembeyaz bir damarı aydınlattı alev: Saf ve halis gümüştü bu. İspanyolların bir çığ halinde gümüşe hücumu, işte bu rastlantı sonucu başlayacaktı.

Dalga dalga akıyordu zenginlik. İmparator V. Karl, çok geçmeden, Potosí'ye İmparatorluk Kenti unvanıyla birlikte "Ben, yeryüzünün hazinesi, dağların kralı ve kralların özleyip de ulaşamadığı zenginlik kaynağı Potosí'yim," cümlesini taşıyan bir arma vererek hoşnutluğunu gösterecek ve minnet duygularını açıklayacaktı. Huallpa'nın keşfinin üzerinden henüz on bir yıl geçmişti ki, gencecik İmparatorluk Kenti, yeni tahta çıkan II. Felipe'nin taç giymesini, tam yirmi dört gün süren ve tam 8 milyon altın pesoya patlayan şenliklerle kutlayacaktı. Barınması son derece güç olan Potosí'ye hazine avcıları yağıyordu şimdi. Deniz seviyesinden yaklaşık beş bin metre yükseklikte olan bu tepe, dünyanın en güçlü mıknatısıydı artık; fakat iklim çok sert olduğundan, tepenin eteklerindeki yaşama koşulları son derece çetindi: Soğuk vergisi

ödüyordu gelenler. Buna karşılık Potosí'den, gümüşle birlikte alabildiğine zengin ve bir o kadar da gevşek ahlaklı bir toplum fışkırmıştı. Gümüş bolluğu nedeniyle Potosí, Genel Vali Hurtado de Mendoza'nın deyişiyle, "krallığın ana damarı" haline gelmişti göz açıp kapaymcaya kadar. Öyle ki 17. yüzyılın başlangıcında kent, müthiş görkemli bir biçimde döşenmiş otuz altı kiliseye, otuz altı kumar salonuna ve on dört dans okuluna sahipti. Özel konaklar, salonlar, tiyatrolar ve şenlik takları, en nadide halılar ve en göz kamaştırıcı perdelerle süslüydü; ayrıca en seçkin kuyumcu işleriyle donatılmıştı. Evlerin balkonlarından rengarenk damaskolar ve altın-gümüş sırmalı kumaşlar sarkıyordu. İpekliler Granada'dan, Flandre'dan ve Calabria'dan; şapkalar Paris ve Londra'dan; elmaslar Seylan'dan; değerli taşlar Hindistan'dan; inciler Panama'dan; çoraplar Napoli'den; kristal takımlar Venedik'ten; halılar İran'dan; kokular Arabistan'dan; porselen takımları ise Çin'den geliyordu. Elmaslı, yakutlu, incili takılarla pırıl pırıldı hanımlar; beyler Hollanda'dan gelme nakışlı kumaşlar içinde salınmaktaydılar. Boğa güreşlerini kumar partileri izliyordu. Tıpkı Ortaçağ'daki gibi düellolar yapılmaktaydı, aşk ve gurur yarışındaydı insanlar; miğferler zümrüt kakılı, tüylerle süslü, Şili taylarının koşum takımları altın işlemeli, kılıçlar Toledo yapımıydı.

1579 yılında Yargıç Matienzo şöyle diyordu yana yakıla: "Yenilikler birbirini izlerken küstahlık da kol geziyor. Herkes sefahete kaptırdı kendini." Daha o çağda Potosí'de sekiz yüz profesyonel kumarbaz toplanmıştı. Ve debdebeli salonları maden zenginleriyle tıka basa dolduran yüz yirmi ünlü fahişe. 1608 yılında Corpus Christi Yortusu, altı gün altı gece süren tiyatro gösterileri ve maskeli balolar, sekiz gün süren boğa güreşleri, üç gün süren suareler, iki gün süren cirit oyunları ve benzer yarışmalarla kutlanmıştı.

İnek İspanya'nındı, Ama Sütünü Başkaları Sağıyordu

1545-1558 yılları arasında, bugünkü Bolivya'da bulunan Potosí'deki zengin gümüş yataklarından başka, Meksika'daki Zacatecas ve Guanajuato yatakları da bulunmuştu. Gene aynı dönem-

de gümüş-cıva alaşımı da keşfedildi ve bu sayede düşük ayarlı gümüş yapımı da uygulanmaya kondu. Gümüşe hücum, altının saltanatını yıkmakta gecikmedi. Öyle ki, 17. yüzyılın ortalarında gümüş, İspanyol Amerikasının maden ihracatının yüzde 99'undan fazlasını oluşturuyordu.[20]

O çağda Amerika, ana giriş kapısı Potosí olan geniş bir maden ocağına benziyordu. Aşırı coşkulu bazı Bolivyalı yazarların iddiasına göre, İspanya, üç yüzyıl boyunca Potosí'den çıkarılan madenle, gümüş tepesinin doruğundan, okyanusun öbür yakasındaki Krallık Sarayı'nın kapısına ulaşan gümüşten bir köprü kurabilirdi. Hiç şüphe yok ki, bu imge hayal gücünün ürünüdür, ama bir gerçekliği de dile getirmektedir: Gümüş üretimi ve akışı dev boyutlara ulaşmıştı. Amerika'dan kaçak olarak Filipinler'e, Çin'e ve hatta doğrudan doğruya İspanya'ya yapılan gümüş ihracatına ilişkin rakamlar, Earl J. Hamilton'm[21] hesaplarında yer almıyor. Oysa aynı yazar, bu konuya ayırdığı ünlü yapıtında, Sevilla'daki Casa de Contratación'dan edindiği bilgilere dayanarak şaşırtıcı rakamlar vermekte. 1503-1660 yılları arasında Sevilla'ya tam yüz 185 bin kilogram altın ve 16 milyon kilogram gümüş gelmiştir. Bu yüz elli yıl boyunca İspanya'ya aktarılan gümüş miktarı, tüm Avrupa rezervlerinin üç katını oluşturmaktadır. Ve unutmamak gerekir ki, burada söz konusu olan rakamlar resmi rakamlardır; dolayısıyla da karaborsayı kapsamazlar.

Yeni sömürgelerden bu şekilde koparılıp alınan madenler, Avrupa'nın ekonomik gelişimini hızlandırdı ve hatta denebilir ki, mümkün kıldı. Latin Amerika'nın Avrupa'nın ilerlemesine yaptığı bu muazzam katkının sonuçları, Büyük İskender'in Pers hazinelerini Helen dünyasına kazandırmasının sonuçlarıyla dahi kıyaslanamayacak kadar belirleyici olmuştur. Evet, Amerika'daki gümüş madenlerinin sahibi İspanya olduğu halde, bütün Avrupa'nın ilerlemesine yapılan bir katkıdan söz ediyoruz. Nitekim 17. yüzyılda söylenen şuydu: "Besinleri kapan bir ağız gibidir İspanya.

20 Earl J. Hamilton, *a.g.e.*

21 a.g.e.

Bu besinleri öbür organlara yollamak üzere çiğneyip ezer, öğütür. Ve sonunda bütün o besinlerden, sadece geçici bir tat ve tesadüfen dişlerinin arasına sıkışmış birkaç parça kalır ona."[22] İneğin sahibi İspanyollardı, evet; ama sütünü başkaları sağıp içmekteydi. Gerçekten de İspanya Krallığı'nın çoğu yabancı olan alacaklıları, Amerika'dan akıp gelen hazineleri üç kilit altında korumak için yapılmış bulunan Sevilla'daki Casa de Contratación'un kasalarını sistematik şekilde boşaltmaktaydılar.

İspanya Krallığı ipotek altındaydı. Ve Amerika'dan gümüş taşıyan hemen hemen bütün gemilerin yükünü Alman, Ceneviz, Flaman ve İspanyol bankacılara faiz olarak ödemekteydi.[23] İspanya'da toplanan vergiler de aynı yazgının kurbanı oluyordu: 1543 yılında krallık gelirlerinin yüzde 65'i, yıllık dış borç taksitlerinin ödenmesine ayrılmış durumdaydı. İspanyol ekonomisine yar olansa, Amerikan gümüşünün çok küçük bir kısmıydı. Gümüş, başlangıçta biçimsel olarak Sevilla gümrüklerine girdi olarak kaydediliyordu gerçi; oysa aslında anında, San Pietro Katedrali'nin tamamlanması için gerekli fonları Papa'ya borç olarak veren Fuggerlerin ve çağın öbür büyük tefecileri olan Welserlerin, Shetzlerin ya da Grimaldilerin eline geçiyordu. Ayrıca bu gümüşün önemli bir kısmı da, Yeni Dünya'ya İspanya'dan kaçak olarak yollanan *gayri-İspanyol* malların karşılığı olarak ödenmekteydi.

Bu alabildiğine zengin imparatorluğun alabildiğine yoksul bir metropolü vardı sözün kısası. Ancak o sahte refah görüntüsü, içi gittikçe biraz daha boşalan kabarcıklar yaymaya devam ediyordu: İspanya Krallığı savaştaydı ve yurt topraklarında soylular ortalığı yağma eder ve papazların, askerlerin, dilencilerin sayısı eşya fiyatları ve faiz oranlarıyla aynı delice hızda yükselirken, krallık bütün sınırlarda cephe üzerine cephe açıyordu. Hemen hiç işlenmemiş bu büyük araziler ülkesinde sanayi, daha doğmadan ölmekteydi. Hasta İspanyol ekonomisi, sömürge yayılmacılığının

22 Gustavo Adolfo Otero, *a.g.e.*

23 J.H.Elliott, *a.g.e.* ve Earl J. Hamilton, *a.g.e.*

kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan gıda ve mal talebindeki ani büyük artışın getirdiği yıkımları göğüsleyebilecek durumda değildi asla. Kamu harcamalarındaki muazzam yükseliş ve denizaşırı topraklardaki tüketim gereksinimlerinin yarattığı boğucu baskı, dış ticaret açığını gittikçe artırmakta ve enflasyonu şahlandırmaktaydı, öyle ki Colbert rahatça şu lafı sarfedebilmekteydi: "Bir devlet İspanya ile ne kadar çok ticaret yaparsa, o kadar kazançlı çıkar." Gerçekten de, Avrupa ülkeleri İspanyol piyasasını, yani Amerika piyasası ve gümüşünü ele geçirmek için amansız bir mücadele içindeydiler. 17. yüzyıl sonundan kalma bir Fransız raporundan anlaşıldığına göre İspanya, Amerika'daki "kendi" sömürgelerinin ticaretinin ancak yüzde 5'ini kontrol edebilmekteydi; dolayısıyla sömürgeleri üzerindeki tekel hakkı bir görüntüden ibaretti. Bu ticaretin toplamının üçte bire yakını Hollandalılarla Flamanların, dörtte biri Fransızların, beşte birinden biraz fazlası Cenevizlilerin, onda biri İngilizlerin, bir o kadara yakını da Almanların elindeydi.[24] *Amerika, bir Avrupa girişimiydi.*

Satın alınmış bir seçimle İspanya tahtına oturmuş olan Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl, kırk yılı bulan saltanat süresinin sadece on altı yılını İspanya'da geçirmişti. Tek kelime dahi İspanyolca bilmeyen bu koca çeneli ve bön bakışlı hükümdar, açgözlü Flamanların oluşturduğu bir saray erkânıyla çevrili yaşamakta ve bunlara altın ve mücevher yüklü katırları İspanya'dan çıkartabilmeleri için gerekli izin belgelerini bol keseden dağıtmakla kalmayıp, piskoposluk ve başpiskoposluk unvanları da verdirtmekteydi. Nitekim Amerika'daki sömürgelere zenci köle götürüp satma iznini ilk alanlar da bunlar olmuştu. Bütün Avrupa'da şeytan avına çıkmıştı V. Karl ve koca Amerika'nın o eşsiz hazinelerini din savaşlarında işte böyle tüketti. Habsburg Hanedanı onun ölümüyle de son bulmadı üstelik: İspanya'nın bu sülaleye iki yüzyıla yakın bir süre daha katlanması gereke-

24 Roland Mousnier, *Los Siglos XVI y XVII*, Maurice Crouzet, *Historia General de Las Civilizaciones*, 4. Cilt, Barselona, 1967.

cekti. Karşı Reform'un büyük mücahidi, V. Karl'ın oğlu II. Felipe oldu. Gerçekten de, o korkunç Engizisyon makinesini, Guadarrama dağının yamacındaki muazzam saraymanastırı El Escorial'de tasarlayıp dünya çapında harekete geçiren ve ordularını sapkınlık yuvalarının üstüne gönderen bu hükümdardır. Kalvencilik Hollanda, İngiltere ve Fransa'da iyice yaygınlaşmıştı. İslam dini de Türklerin sancağı altında ilerliyor ve büyük bir tehlike oluşturuyordu. Kurtarma operasyonu çok pahalıya patladı İspanya'ya: Amerikan yerli sanatının harikaları olan ve Meksika'yla Peru'da her nasılsa eritilmekten kurtulup da Avrupa'ya ulaşmış bulunan tek tük altın ve gümüş işleri Sevilla'daki Casa de Contratación'dan çarçabuk çekilip eritme fırınlarına yollanıyordu.

Bu arada sapkınlar ve sapkınlığından şüphe edilenler de yakılmaktaydılar: Her gün yüzlerce insan Engizisyon'un arıtıcı alevleri arasında pişerek can veriyordu. Torquemada kitapları da yakıyordu; Şeytan'ın kuyruğu her yerde dolaşıyordu yine! Protestanlığa karşı savaş, Avrupa'da gittikçe büyüyüp serpilmekte olan kapitalizme karşı da savaş demekti. Elliott şöyle yazıyor: "Haçlı seferinin süreklilik kazanması, haçlılar ulusuna özgü arkaik bir sosyal örgütlenişi de gerektiriyordu." Amerika'nın madenleri, modern ekonominin henüz doğmakta olan güçlerine saldırmaya yarayan araçları sağlamaktaydı. Zaten V. Karl, Kastilya burjuvazisini *comunero* savaşıyla yok etmişti daha önce. Fakat bu savaş, çok geçmeden, soyluların mülk ve ayrıcalıklarını hedef alan bir sosyal devrime dönüşmüştü ve bu ayaklanma Burgos kentinin ihaneti sayesinde bastırılabilmişti. Aynı Burgos, dört asır sonra General Francisco Franco'nun başkenti olacaktı. V. Karl, son başkaldırı yuvalarını da dağıttıktan sonra, dört bin Alman askeriyle girdi İspanya'ya. Gene o sırada, Valencia ve yöresinde iktidarı ele geçirmiş bulunan iplikçi ve dokumacı işçilerle zanaatkârların başlatmış olduğu son derece radikal ayaklanma da kan dökülerek bastırılacaktı.

Katolik dininin savunusu, tarihe karşı mücadeleyi gizleyen bir maske halini almıştı. Katolik Hükümdarlar devrinde Yahudilerin ülkeden zorla sürülüp çıkarılması -ki bunlar Musa dinine bağlı İs-

panyollardı- İspanya'yı çok sayıda usta zanaatkardan ve büyük çaplı bir sermayeden yoksun bıraktı. 1609'da Arapların -daha doğrusu Müslüman İspanyolların- ülkeden sürülmesine daha az önem verilir nedense; oysa bunların sayısı en azından 275.000 idi. Valencia ekonomisi, kelimenin tam anlamıyla çöktü; Aragon'da, Ebro Irmağı'nın güneyindeki verimli ovalar yıllarca işlenmemiş olarak kaldı. II. Felipe çok daha önce, dinsel nedenleri ileri sürerek, yani Protestan oldukları ya da öyle sanıldıkları için binlerce Flaman zanaatkârı da kovmuştu ülkelerinden. Bunlara İngiltere kucak açtı. Ve Flaman ustalar, İngiliz imalathanelerine o güne dek görülmedik çapta bir gelişim hızı kazandırdılar.

Görüldüğü gibi, İspanya'da sanayinin ilerlemesine engel olan temel etkenler, büyük mesafeler ve ulaşım güçlükleri değildi. İspanyol kapitalistleri, birer rantiyeye dönüşmüş hükümdara verdikleri borçların faiziyle rahatça yaşıyorlardı; dolayısıyla da sanayi alanına yatırım yapmayı çıkarlarına uygun bulmuyorlardı. Para fazlası daima üretimdışı yollara akıyordu: Eski zenginler, kendi yörelerinde yargı yetkisini de ellerinde bulunduran derebeyleri, soyluluk unvanları satın almış büyük toprak sahipleri, hep saray üzerine saray inşa ettirmekte ve mücevher koleksiyonlarını genişletmekteydiler. Çoğu spekülatör ve tüccar olan yeni zenginlerse, toprağa ve soyluluk unvanlarına yatırıyorlardı paralarını. Ve ne bunlar, ne de onlar vergi ödüyordu. Dahası, borçlarını ödemedikleri gerekçesiyle tutuklanmaları da söz konusu değildi. Üstelik, bir sanayi etkinliğine başladıkları anda soyluluk unvanlarını otomatik biçimde yitirmekteydiler.[25]

İspanyollar, Avrupa'da uğradıkları askeri bozgunların ardından bir dizi ticaret anlaşması imzalamak zorunda bırakılmışlardı. Bu anlaşmalarla verdikleri imtiyazlar sonucunda Cádiz Limanı'yla (Amerika'dan gelen madenler bu limana boşaltılıyordu artık) Fransız, İngiliz, Hollanda ve Hansa Birliği limanları ara-

25 J.Vicens Vives, *Historia Social y Económica de España y América*, 2. ve 3. Cilt, Barselona, 1957.

sındaki deniz trafiği kısa zamanda iyice yoğunlaştı. Öyle ki her yıl sekiz yüz ila bin kadar gemi İspanya'ya öbür Avrupa ülkelerinde imal edilmiş sanayi ürünleri taşır oldular. İspanya ise Amerika'dan gümüş getirtiyordu. Ayrıca ülkede üretilen yün de yabancı ülkelerdeki atölyelere gitmekte ve durmaksızın gelişen Avrupa endüstrisi tarafından dokunmuş kumaş halinde içeri dönmekteydi. Câdiz gümrükleri, Yeni Dünya'ya yollanan yabancı sanayi ürünlerine pençelerini geçirmekle uğraşıyordu: İspanyol yapımevleri iç pazarı doyurmakta dahi yetersiz kalınca, sömürgelerin gereksinimlerini nasıl karşılayabilirlerdi ki?

Lille ve Arras dantelleri, Hollanda kumaşları, Brüksel duvar halıları, Floransa brokarları, Venedik kristalleri, Milano silahları ve Fransız şarapları,[26] İspanyol iç pazarını tam anlamıyla istila altına almış bulunuyordu. Elbette ki daima yerel üretimin zararına oluyordu bu; gittikçe biraz daha yoksullaşan bir ülkede gittikçe biraz daha çoğalan ve güçlenen zengin asalakların tantana arzusunu doyurmak ve bitmek bilmeyen tüketim isteklerini karşılayabilmek için.

Daha kundaktayken ölmekteydi İspanyol endüstrisi ve Habsburglar bu ölümü hızlandırmak için ellerinden geleni artlarına koymadılar. O kadar ki, 16. yüzyılın ortalarına doğru yabancı kumaşların ithalatına izin verilirken, İspanyol kumaşlarının Amerika dışındaki ülkelere ihracatı yasaklanıyordu.[27] Tarihçi Ramos'a göre, aynı çağda İngiltere'de VIII. Henry ile I. Elizabeth'in tavırları tamamen farklıdır: Gerçekten de bu hükümdarlar, gelişmekte olan ülkelerinden altın ve gümüş çıkışını yasaklamışlar, poliçeleri tekelleştirmişler, yün ihracatına engel olmuşlar ve Hansa Birliği tüccarlarını Büyük Britanya limanlarından kovalamışlardır. Gene aynı çağda İtalyan Cumhuriyetleri de kendi dış ticaretlerini ve sanayilerini, çeşitli gümrük önlemleri, imtiyazlar ve kesin yasaklarla koruma yoluna gitmişlerdi. Örneğin, yurtdışına kaçmaya yeltenen zanaatkârların cezası kesin olarak ölümdü.

---

26 Jorge Abelardo Ramos, *Historia De la Nación latinoamericana*, Buenos Aires, 1968.

27 J.H.Elliott, *a.g.e.*

İspanya'da çöküntü ve yıkım bütün toplumsal etkinlik alanlarına yayılmaktaydı. 1558'de V. Karl öldüğünde, Sevilla'da 16 bin dokuma tezgâhı vardı; oysa kırk yıl sonra II. Felipe öldüğündeyse bunların sayısı dört yüze inmişti. Endülüs sürülerindeki koyun sayısı da, gene aynı süre içinde yedi milyondan iki milyona düşmüştü. Cervantes, Latin Amerika'da uzun süre boyunca yasaklı bulunan *La Manchalı Don Kişot* kitabında o çağ toplumunun başarılı bir portresini çizer. 16. yüzyıl ortasına doğru yayımlanan bir kararnameyle İspanya'ya kitap ithalatı ve İspanyol gençlerinin ülke dışında öğrenim görmesi yasaklanmıştır. Kırk yıl içinde Salamanca Üniversitesi'ndeki öğrenci sayısı yarı yarıya azalmıştır. Buna karşılık gene aynı çağda dokuz bin manastır vardır İspanya'da ve rahip sayısı neredeyse silahşör soylu sayısı kadar hızlı artmaktadır. Dış ticaret, 160 bin yabancının elindedir ve ülkeyi ekonomik güçsüzlüğe mahkûm eden aristokrasinin savurganlığıdır. 1630'da, yüz elli kadar dük, marki, kont ve vikontun toplam yıllık geliri, 5 milyon duka altınıydı. Medinaceli Dükü'nün yedi yüz hizmetçisi vardı. Osuna Grandükü ise, Rus çarıyla alay etmek için üç yüz uşağına kürk manto giydiriyordu.[28]

17. yüzyıl, serüvencilerin, açlığın ve çeşitli ağır hastalık salgınlarının çağı oldu. İspanyol dilencilerin sayısı sonsuz denecek kadar çoktu, ama bu, bütün Avrupa'dan binlerce dilencinin İspanya'ya akın etmesine engel olmuyordu. 1700'de İspanya'daki soylu ve şövalye sayısı 625 bin idi, oysa ülke boşalıyordu durmadan: İki yüzyıl içinde nüfus yarı yarıya azalmıştı. Aynı süre boyunca iki kat artmış olan İngiltere'nin nüfusuna eşitti şimdi İspanya'nın nüfusu. 1700 yılı, aynı zamanda, İspanya üzerindeki Habsburg saltanatının da sona erdiği yıldı. Tam bir iflas ha-

28 Bunların soyu tükenmiş değildir. 1969 yılı sonlarında bir Madrid sosyete dergisinde şu satırları okuyorum: Albuquerque Düşesi ve Los Alcañices ve *Los* Balbases Markizi Doña Teresa Beltrán de Lis y Pidal Gorouski y Chico de Guzmán vefat etmiş. Kendileri Albuquerque Dükü ve Los Alcañies, Los Balbases, Cadreita, Cuéllar, Cullera, Montaos Markizi ve Fuensaldaña, Grajal, Huelma, Ledesma, La Torre, Villanueva de Cañedo, Villahumbrosa Kontu Don Beltrán Alonso Osorio y Díez de Rivera Martos y Figueroa'nın eşiymiş.

lindeydi ülke: kronik işsizlik, işlenmeden duran uçsuz bucaksız topraklar, değerini hepten yitirmiş bir para, yıkıma uğramış bir sanayi, sürekli bozgunlarla sonuçlanmış bir dizi savaş, tamtakır bir hazine ve taşrada sözünü geçiremeyen bir merkezi otorite. Bourbon Hanedanı adına İspanya tahtına çıkan V. Felipe'nin ülkesi işte budur: "Henüz toprağa verilmiş olan Habsburg hükümdarından bir parça daha az ölü bir ülke."[29]

Bourbonlar bir nebze daha modern bir görüntü verdiler İspanya ulusuna. Gelgelelim, 18. yüzyıl sonunda İspanyol kilisesinin beslediği rahip ve rahip adaylarının sayısı yine de 200 binden aşağı değildi. Ayrıca, üretici olmayan nüfus da artmakta ve bu, ülkenin azgelişmişliğini hatırı sayılır oranda keskinleştirmekteydi. Gene aynı dönemde İspanya'da, soyluların derebeylik hukukuna bağlı, dolayısıyla da hükümdarın denetimine bağlı olmayan köy ve kentlerin sayısı on bini aşıyordu. Bütün bunların yanı sıra, *latifundium*'lar ve yaşça büyüklüğe dayalı hukuk kurumu olduğu gibi durmaktaydı. Günlük hayat anlayışına, aydın ve aydınlık düşmanlığı ile kadercilik egemendi. IV. Felipe devri aşılmamıştı henüz. Bu hükümdarın saltanat dönemi sırasında Manzanares ve Tajo ırmakları arasında açılacak bir kanal projesini incelemek üzere ilahiyatçılardan kurulu bir kongre toplanmış ve şayet Tanrı, ırmaklarda gemilerin işlemesini istemiş olsa, onları zaten birbirlerine bağlı yaratmış olacağı kararma varmıştı.

At ile Atlı Arasında Rol Dağılımı

Kapital'in birinci cildinin üçüncü bölümünde Marx, şöyle der: "Amerika'daki altın ve gümüş madenlerinin keşfi; yerli nüfusun köleleştirilip maden ocaklarında zorla çalıştırılması; Doğu Hint Adaları'nın fetih ve yağmalanmasının başlaması; Afrika kıtasının bir zenci avı alanı haline getirilmesi: Bütün bunlar, kapitalist üretim çağını haber veren olgulardır ve *ilk birikim döneminin temel etkenlerini* meydana getirirler."

29 John Lynch, *Administración Colonial Española*, Buenos Aires, 1962.

Dünyamızın ekonomik evriminde yeni bir tarihsel aşamanın oluşmasını ta Ortaçağ'dan beri mümkün kılan ilk sermaye birikimini sağlayan en önemli etken, gerçekten de, iç ve dış yağma olmuştur. Parasal ekonomi yaygınlaştıkça, mübadelelerdeki eşitsizlik de gittikçe daha geniş toplum tabakalarını ve daha çok sayıda ülkeyi işleyiş alanı içine alıyordu. Ernest Mandel'in yapmış olduğu hesaba göre, 1660'a kadar Amerika'dan sökülüp alınan altın ve gümüşün, 1650-1780 yılları arasında Hollanda Hindistan Şirketi'nin Endonezya'dan topladığı ganimetlerin, Fransız sermayesi tarafından 18. yüzyıl boyunca köle ticaretinden sağlanan kazançların, yine aynı dönem boyunca İngilizlerin bir yandan Antiller'deki köleleri çalıştırarak, bir yandan da Hindistan'ı yağmalayarak gerçekleştirdikleri kârların toplamı, 1800'lerde bütün Avrupa'daki sanayi alanlarına yatırılan sermayelerin toplamını aşıyor.[30] Bu muazzam sermaye toplamının Avrupa'da yatırımlar bakımından son derece elverişli bir iklim yarattığını, "teşebbüs ruhu"nu canlandırdığını ve sanayi devrimine büyük bir atılım kazandıran yapımevlerinin kuruluşunu mümkün kıldığını vurguluyor Mandel. *Ama aynı zamanda, uluslararası zenginliğin sadece Avrupa yararına gerçekleşen bu büyük çaplı tekelleşmesi, yağmaya uğrayan ülkelerin bir sanayi sermayesi birikimi sağlamalarına engel olmuştur.* Şunları söylüyor Mandel: "Gelişmekte olan ülkelerin çifte trajedisi, bu uluslararası tekelleşme mekanizmasının kurbanı oluşlarının yanı sıra bir de sonradan sanayi alanındaki gecikmelerini telafi etmek, yani alabildiğine gelişmiş Batı sanayisinin imalat ürünleriyle tıka basa dolu bir dünyada bir sanayi sermayesi birikimini sağlamak zorunda kalışlarından ileri gelmektedir."[31]

Latin Amerika'daki sömürgeler, ticaret sermayesinin büyüme sistemi çerçevesi içinde keşfedildiler, fethedildiler ve sömürgeleştirildiler. Bütün dünyayı sarıp boğmak için uzatıyordu kollarını

30 Ernest Mandel, *Tratado de Economia Marxista*, México, 1969.

31 Ernest Mandel, *La Teoria Marxista de La Acumulación Primitiva y La Industrialización Del Tercer Mundo*, Amaru dergisi, No: 6, Lima. Nisan-Haziran 1968.

Avrupa. Kapitalist merkantilizmin önüne geçilmez ilerleyişinin sağladığı kazançlardan ne İspanya yararlanabildi, ne de Portekiz. Üstelik büyümeyi besleyen altın ve gümüş kaynakları onların sömürgeleri olduğu halde. Amerika'da üretilen değerli madenler, tarihsel akışın tersine uzatmalı ortaçağını yaşayan bir İspanyol soylular sınıfının gözalıcı, ama bir o kadar da aldatıcı zenginliğini sağladığı gibi, İspanya'nın gelecek yüzyıllardaki felaketini de hazırlıyordu. Amerika'daki yerli halkların soyulup soğana çevrilmesinden yararlanarak modern kapitalizmi yaratanlar, Avrupa'nın öbür ülkeleri oldu. Birikmiş hazinelerin yağmasını, yerlilerle esir tüccarlarının Afrika'dan zincire vurup getirdikleri zencilerin maden ocaklarında sistematik bir şekilde zorla çalıştırılması izledi.

Altına ve gümüşe ihtiyacı vardı Avrupa'nın. Tedavüldeki ödeme araçları durmadan çoğalıyor ve yeni doğan kapitalizmin atılımlarını beslemek gerekiyordu. Burjuvalar, kentleri birer birer ele geçirmekte ve bankalar kurmaktaydılar. Çeşitli metalar üretiyor ve mübadele ediyor, yeni yeni pazarlar arayıp buluyor ve fethediyorlardı. Altın, gümüş ve şeker: Tüketici olmaktan çok, sağlayıp donatıcı bir karakter taşıyan sömürge ekonomisi, Avrupa pazarının taleplerine göre biçimlenecek ve onun hizmetine girecekti. Nitekim 16. yüzyılın büyük bir kısmı boyunca Latin Amerika'nın değerli madenler ihracatının tutarı, ithalat tutarından dört kat fazla olmuştur. İthalatın büyük bölümünü köleler, tuz, şarap, zeytinyağı, silah, kumaş ve çeşitli lüks maddeler meydana getiriyordu. Buna karşılık, okyanusun öbür yakasındaki genç Avrupalı ulusların birikim yapmalarını sağlayacak kaynaklar ardı arkası kesilmeksizin oraya akıyordu. Can çekişen yerlileri bir yandan kırbaçlarken bir yandan da Hıristiyanlaştıran fatihlerin temel görevi, bu kaynakların sürekli akışını sağlamaktı. İspanyol sömürgelerinin ekonomik yapısı, böylece, dış pazara bağımlılık çerçevesi içinde oluştu; dolayısıyla da, temeli bakımından ihracat sektörüne bağlı kaldı.

Maden üretiminden besin maddeleri üretimine kadar bütün süreç boyunca her bölge, ürettiği şeyle özdeşleşmiş haldeydi ve Avrupa'nın kendisinden beklediğini üretmekteydi; *okyanus ötesine*

doğru yola çıkan kalyonlara yüklenen her ürün, o bölge için bir mesleğe ve bir tür kadere dönüşmekteydi. Paul Baran'ın dediği gibi, kapitalizmle birlikte ortaya çıktığı şekli içinde uluslararası işbölümü, bir atlı ile atı arasındaki rollerin dağılımına son derece benziyordu.[32] Sömürge dünyasının pazarları, yeni doğan kapitalizmin kendi iç pazarının basit birer uzantısı olarak büyümüşlerdir.

Celso Furtado da şu noktayı vurguluyor: Avrupa'da feodal senyörler, egemenlikleri altında çalıştırdıkları köylülerin emeğinden bir artı değer elde etmekte ve şu ya da bu şekilde kendi bölgelerinde kullanmaktaydılar, oysa Avrupa'daki krallarından Amerika'da madenler, topraklar ve yerliler almış olan İspanyolların esas amacı, Avrupa'ya aktarmak üzere bir artı değer elde etmekti.[33] Bu gözlem, Amerika'daki sömürge ekonomisinin daha baştan itibaren aldığı yönelimin aydınlığa çıkmasını kolaylaştırmaktadır: Bazı feodal yanlar göstermekle birlikte, bu ekonomi, başka ülkelerde doğmakta olan kapitalizmin hizmetindedir. En son olarak rahatça söyleyebiliriz ki, günümüzde bile, kapitalizmin zengin merkezlerinin varlığı ancak yoksul ve köleleştirilmiş çevre ülkelerin varlığıyla açıklanabilir ve bu zengin merkezlerle yoksul çevreler bir tek ve aynı sistemin ayrılmaz parçaları halinde karşımızdadır.

Bununla birlikte bütün artı değer Avrupa'ya doğru uçup gitmiyordu. Sömürge ekonomisi, tüccarların, maden işletmecilerinin ve büyük toprak sahiplerinin harcamalarını da karşılamaktaydı. Bunlar, yerli ve zenci el emeğinden yararlanma hakkını, sarayın ve sarayın belli başlı müttefiki kilisenin kıskanç bakışları altında paylaşmaktaydılar. İktidar, Avrupa'ya madenler ve erzak yollayan ve oradan, gittikçe artan servetlerini harcamak üzere lüks madde ve eşya getirten sınırlı sayıdaki imtiyazlı zümrenin ellerindeydi. Egemen sınıfın üretimi çeşitlendirmekte ve çalışan nüfusun teknik ve kültürel düzeyini yükseltmekte en ufak bir çıkarı yoktu: Uluslara-

32 Paul Baran, *Economia Politica Del Crecimiento*, México, 1959.

33 Celso Furtado, *La Economia Latinoamericana Desde La Conquista Ibérica Hasta La Revolución Cubana*, Santiago, 1969 ve México. 1969.

rası çarkın içindeki işlevi bambaşkaydı bu sınıfın. İşte bu durumda da halkın iktidarın çıkarları açısından son derece gerekli olan sonsuz sefaleti, bir iç tüketim pazarının gelişmesini önlemekteydi.

Fransız ekonomist J. Beaujeau-Garnier'ye[34] göre, Latin Amerika'ya sömürgecilik çağından kalmış olan en korkunç miras, sermaye yokluğudur. Yeni Dünya'nın büyük gecikmişliğini açıklayan da budur zaten. Bununla birlikte bütün tarihsel bilgi ve belgeler, sömürge ekonomisinin, yönetici sömürgeci sistemle bütünleşmiş sınıflara büyük servetler sağladığını göstermektedir. Sergio Bagú,[35] bu konuya ilişkin olarak şunları söylüyor: "Bedava denecek kadar ucuz, kullanılmaya hazır bekleyen muazzam miktarda el emeği ile Avrupa'dan Amerikan ürünlerine yönelen muazzam talep, İspanyol sömürgelerinde hızlı ve çok büyük bir sermaye birikimine yol açtı. Ne var ki bu birikimden yararlananların sayısı toplam nüfusa oranla artacak yerde azalmıştır; işsiz Avrupalı ve sömürgeci sayısının giderek artması da bunu kanıtlar." *Avrupa kapitalizminin ilkel birikim sürecini hızlandırıp geliştirmeye giden aslan payı çıktıktan sonra Amerika'da kalan sermaye, burada, sınai gelişmenin temellerini atmakta olan Avrupa'dakine benzer bir süreç yaratmıyordu. Görkemli saray ve tapınaklar yapmak; lüks eşyalar, giysiler ve pahalı mücevherler almak; bazen yüzlerce kişiyi bulan hizmetçi orduları beslemek ve delice tantanalı şenlikler düzenlemek üzere yolundan saptırılan bir sermayeydi bu. Gene bu artı değer, hiç de küçümsenmeyecek bir oranda, yeni topraklar alımında çakılıp kalmakta ya da ticaret ve çeşitli spekülasyon alanlarında dönüp durmaya devam etmekteydi.*

Sömürgecilik çağının çöküş döneminde Humboldt, Meksika'daki durumu şöyle dile getiriyor: "Akıl almaz miktardaki sermaye artık iş hayatından çekilmiş madencilerle büyük tüccarların elinde toplanmış vaziyette. Yine, bu ülkedeki toprakların ve sermayelerin en azından yarısı kilisenin elinde. Kilise ayrıca,

---

34 J. Beaujeau-Garnier, *L'économie de L'Amérique Latine*, Paris, 1949.

35 Sergio Bagú, *Economía de La Sociedad Colonial. Ensayo de Historia Comparada de América Latina.* Buenos Aires, 1949.

ipotek yoluyla, geri kalan toprakların da büyük bir kısmını denetim altında tutmakta."[36] Maden sahibi Meksikalılar da tıpkı Veracruzlu ve Acapulcolu ihracatçılar gibi, ellerinde kalan parayı büyük toprak alımına ya da ipotek karşılığında faize yatırıyorlardı. Kilise hiyerarşisi de elinde toplanan parayı yine aynı doğrultuda kullanmaktaydı. Halk çocuklarını bir anda prens hayatına kavuşturan saraylar ve tantanalı tapınaklar, yağmur sonrasında mantarlar gibi fışkırıyordu.

17. yüzyılın ortalarına doğru Peru'da *encomendero*'ların,* madencilerin, engizisyoncuların ve imparatorluk görevlilerinin ellerindeki büyük sermayeler hep ticaret alanına yatırılmaktaydı. 16. yüzyıl sonunda Venezüella'da binlerce zenci köle kullanılarak, kırbaçla başlatılan kakao yetiştiriminden doğan servetler, "maden ocakları, kentlerde gayrimenkuller, köleler ve sürü hayvanlarının yanı sıra yeni plantasyonlara ve ticari işletmelere"de yatırılıyordu.[37]

Gümüş Döngüsü: Potosí'nin Yıkıntıları

Andre Gunder Frank, Latin Amerika'nın uzun tarihi boyunca "metropol-uydu" ilişkilerini art arda sıralanan bir kölelikler zinciri olarak çözümlediği çalışmalarında[38] açıkça ortaya koyuyor ki; bugün azgelişmişlik ve yoksulluğun en belirgin olduğu bölgeler, geçmişte metropole en sıkı şekilde bağlı bulunan ve refah dönemleri yaşamış olan bölgelerdir. Avrupa'ya ve daha sonra ABD'ye satılan ürünlerin çoğu bu bölgelerde yetişiyordu ve dolayısıyla bu bölgeler bitmek tükenmek bilmeyen birer sermaye kaynağıydı. Ancak metropol, şu ya da bu nedenden dolayı işler kötüleşince bu bölgeleri kendi kaderlerine terk etti.

---

36 Alexander von Humboldt, *Ensayo Sobre El Reino de La Nueva España,* México, 1944.

37 Sergio Bagú, *a.g.e.*

38 Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America,* New York, 1967.

* Belirli sayıda yerliden vergi toplama yetkisi bulunan kişi.

Potosí, sıfıra kadar düşüşe varan bu çöküşün en belirgin örneğini sunar bize. Meksika'daki Guanajuato ve Zacatecas gümüş madenleri refah dönemlerini çok daha sonra yaşadılar. 16. ve 17. yüzyıllarda Latin Amerikan sömürge hayatının merkezi, zenginliği dillere destan olan Potosí tepesiydi. Potosí'ye buğday, kurutulmuş et, deri ve şarap sağlayan Şili ekonomisi, sürü hayvanıyla kumaş satan Córdoba ve Tucumán çoban ve zanaatkarları, Huancavelica'nın cıva madenleri ve gümüşün o yıllardaki yönetim merkezi olan Lima'ya yollanmak üzere yüklendiği Arica bölgesi, bu tepenin çevresinde dönen birer uydu gibiydiler. Merkezi Potosí olan gümüş ekonomisinin can çekişme dönemi 18. yüzyılda başladı. Ancak yine de bağımsızlık döneminde, bugünkü Bolivya'yı oluşturan toprakların nüfusu, ileride Arjantin olacak olan topraklarınkinden daha fazlaydı. Oysa yüz elli yıl sonra, bugün, Arjantin'in nüfusu Bolivya'nınkinin neredeyse altı katıdır.

Şatafat ve sefahat kurbanı Potosí toplumundan Bolivya'ya kalan şeyler, görkeminin bulanık anısı, saray ve kilise yıkıntıları ve sekiz milyon yerlinin cesedidir. Zengin bir senyörün armasına kakılı elmasların teki bile, bir yerlinin *mitayo*'luk* yaparak hayatı boyunca kazanabileceği paradan daha değerliydi. Fakat elmaslarını aldığı gibi kaçmakta hiç tereddüt etmedi senyör. Bugün dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Bolivya, en zengin ulusların servetine eşsiz katkılarda bulunmuş olmakla övünebilirdi, anlamsızca. Yaşadığımız çağda Potosí, yoksul Bolivya'nın yoksul kentlerinden biridir. "Dünyaya en çok şey verip en az şeye sahip olan kenttir Potosí." Alpaka yününden upuzun şalına sımsıkı sarınmış yaşlı bir Potosíli hanım söylemişti bu sözleri bana. İki yüzyıllık evinin Andalucia tarzı avlusunda oturmuş sohbet ediyorduk. Sefaletin ve soğuğun pençesinde kıvranan, nostaljiye mahkûm bu kent, Amerikan sömürge sisteminden kalma, hâlâ açık bir yara: bir itham. Dünyanın her şeyden önce ondan özür dilemesi gerek.

---

* Ücret karşılığı çalışmak zorunda bırakılan yerli.

Elde kalan azıcıkla yetinip yaşamakta şimdi bu insanlar. Peder Alvaro Alonso-Barba, 1640'ta Madrid'deki Kraliyet Basımevi'nde bastırdığı, metallere ilişkin değerli kitabında şöyle diyordu: "Kalay zehirdir. Tepeler var orada, kalayla dolu tepeler. Pek az kimse biliyor bunların yerlerini. Herkes gümüş peşinde olduğu için, kazara kalaya rastlayınca üzerinde durmuyorlar bile, kenara atıp gidiyorlar."[39] Bugünse İspanyolların ıskartaya çıkardığı kalay işleniyor Potosíde. Eski evlerin duvarları saf kalay gibi satılıyor. İspanyolların tepede açtığı beş bin galerinin ağzından yüzyıllar boyunca servet fışkırdı. Dinamit kartuşları boşaldıkça hem renk değiştirdi tepe, hem de alçaldıkça alçaldı. Binlerce deliğin çevresinde yığılı kayalar rengarenk bugün: pembe, mor, gri, altın sarısı, kahverengi, simsiyah. Yamalı bir bohça. Kalay arayan yerli *Ilampero*'lar parçalayıp açıyor kayaları, *palliri*'ler de maharetli elleriyle ayırıp tartıyor ve değerlendiriyor. Su basmamış olan eski galerilere ellerinde fenerleriyle maden işçileri iki büklüm olup giriyor yine ve ne bulurlarsa koparıp alıyorlar. Gümüş yok. İspanyollar hepsini silip süpürmüş resmen. *Pall*acolar kazma ve küreklerle ktiçük tüneller kazıyor kalıntılar arasından kalay bulup çıkarmak için. Toprağı tırnaklarıyla kazmaya çabalayan bir işsiz şunları söyledi bana: "Bu tepe hâlâ zengin. Tanrı var belli ki; maden de tıpkı bitki gibi büyüyor." Bir zamanların zengin Potosí tepesinin tam karşısında yıkımın tanığı olan bir dağ yükseliyor. Adı Huakaşi: Keçuva dilinde "Ağlayan dağ" demek. Bu dağın yamaçlarındaki sayısız kaynaktan arı sular akıyor çağlayarak; "sulu gözler" yetişiyor susuz madencilerin imdadına.

Kente 17. yüzyılın ortasında, gelişiminin doruğundayken gelen İspanyol ve yerli ressamlarla zanaatkârlar, Latin Amerika sömürge sanatına kendi damgalarını vurmuşlardı. Latin Amerika'nın *El Greco*'su olan Melchor Pérez de Holguin, hem kendi yaratıcı yeteneğini, hem de yörenin pagan ruhunu sergileyen alabildiğine değerli bir yapıt bırakmıştır. Yerel sanatçıların yapıtları unutul-

39 Alvaro Alonso-Barba, *Arte de Los Metales*, Potosí, 1967.

mazdır; örneğin bir resimde Meryem Ana bir memesiyle çocuk İsa'yı, öbür memesiyle de kocasını emziriyordu. Kuyumcular, gümüş oyma ve kakma ustaları, marangozlar, yalancı mermer işçileri, mermerciler, değerli zanaatkârlar akın etmişti Potosí'ye. Ve yöredeki sayısız kiliseyle manastırı resimler, heykeller, oyma mihrap arkalıkları ve gümüş heykelciklerle donatmışlardı. Taştan yontulmuş barok kilise cepheleri, yüzyılların yıpratmasına göğüs gerebilmiştir. Ama resimler için aynı şeyi söylemek ne yazık ki mümkün değil: O güzelim resimlerin çoğunu rutubet ya hepten yok etmiş, ya da en azından, tanınmaz hale getirmiştir. Heykelcikler ve ağaç işleri için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Sanat yapıtlarının ortadan yok oluşunu rutubetin yanı sıra turistlerle papazların yağması da hızlandırmıştır. Kutsal çanaklardan çanlara, Aziz Francesco'nun ve İsa'nın dişbudaktan ya da gürgenden heykelciklerine kadar her şey amansızca talan edilmiştir.

Çoğu zaten terk edilmiş ve kapatılmış olan bu kiliseler, yılların amansız yıpratışıyla yavaş yavaş çöküp gidiyor. Bu da gerçekten üzücü bir olay; zira söz konusu yapılar, tüm yağmalara rağmen, bütün üslupların yan yana ve iç içe geçiştiği eşsiz bir sömürge sanatının paha biçilmez hazinelerini oluşturuyor hâlâ. Deha ile heretik düşünceyi birleştiren bu görkemli sanatın egemenliği altında İsa'nın haçının yerini Tiahuanacu'nun "basamaklı işareti" alır; haç, İnkaların kutsal ayı ve güneşiyle yan yana durur. Bakire ve aziz heykellerinin saçları gerçek saçtır. Sütunları ta tepelerine dek İnkaların imparatorluk simgesi çiçeği *kantuta*'ların yanı sıra üzüm salkımlarıyla başak demetleri sarıp sarmalar. Sirenler, Bacchus ve hayata övgü, Romanesk çilecilikle bir aradadır; kimi tanrılar esmerdir, karyatidler yerlilerin yüz hatlarına sahiptir. Bazı kiliseler başka işlevler için dönüşüme uğratılmışlardır. Örneğin San Ambrosio Kilisesi, şimdi Omiste sinemasıdır. Ve kilisenin cephesini süsleyen kabartmaların üzerinde, 1970 Şubatı'nda şu film ilan edilmekteydi: "It's a mad, Mad mad, Mad World."* Cizvitlerin

* Çılgın mı çılgın bir dünya.

kilisesi önce sinema, sonra yardım derneği deposu, daha sonra da öksüzler yurdunun yiyecek ambarı olarak kullanılmıştır. Bu arada, bir takım kiliseler de iyi kötü etkinliklerini sürdürmektedir. Potosíliler en az yüz elli yıldır gümüş olmadığından mum yakıyorlar. San Francisco Kilisesi'ndeki haçın her yıl birkaç santimetre uzadığı söyleniyor. Dört yüzyıl önce Potosí'ye kimbilir kimin getirdiği, Vera Cruz Kilisesi'ndeki gümüş ve ipekten yapılma görkemli İsa'nın da sakalı her yıl biraz uzuyormuş. Rahipler ara sıra İsa'yı tıraş ettiklerini itiraf ediyorlar. Kuraklıkla vebadan tutun da, işgal altındaki kenti savunmaya varıncaya kadar türlü mucizeler atfediyorlar kendisine.

Ama ne yazık ki Potosí'nin yıkımı karşısında Vera Cruz'un İsası da çaresiz kalmıştır. Gümüş madenlerinin tükenmesi, maden sahiplerinin günahlarının Tanrı tarafından cezalandırılması olarak yorumlanmıştı. Bunun üzerine fazla gösterişli ayinlerden vazgeçildi. Zaten şölenler, boğa güreşleri, balolar ve havai fişek gösterileri gibi debdebeli dinsel törenler de, yerlilerin köleliğinin bir yan ürünüydü. Bolluk döneminde maden sahipleri kilise ve manastırlara inanılmaz bağışlarda bulunuyor, cenaze törenleri birer şatafat gösterisine dönüşüyordu. Cennetin kapıları som gümüşten anahtarlarla açılıyordu. 1559'da tüccar Álvaro Bejarano, "Potosí'nin tüm papazlarının" cenazesinde hazır bulunmalarını buyuruyordu vasiyetinde. Sömürgeci toplumun çılgınlığa varan taşkınlıklarında büyücülük ve yalancı hekimlik dinle iç içe geçiyordu. Kutsanmış yağlar ve dualar hastalıklara iyi geliyordu ama, bir kilise ya da gümüşten bir sunak yapılmasını vasiyet etmek çok daha etkili oluyordu. Ateşli hastalıkların tedavisinde İncil çok işe yarıyordu. Manastırların bir kısmında dualar vücudu serinletiyor, bir kısmında da ısıtıyordu. "Amentü duası demirhindi gibi serin, Salve Regina ise portakal çiçeği gibi sıcaktı..."[40]

Chuquisaca Sokağı'nda yüzyıllar önce Carma ve Cayara Kontları'nın sarayı olan bina şimdi bir diş hekiminin muayene-

40 Gustavo Adolfo Otero, *a.g.e.*

hanesi olarak kullanılıyor. Alay komutanı Don Antonio López de Quiroga'nın armaları şimdi Lanza Sokağı'nda küçük bir okulu süslüyor. Otavi Markizi'nin aslanlı arması da Merkez Bankası'nın girişinde boy gösteriyor. "Şimdi nerede mi yaşıyorlar? Oldukça uzağa gitmiş olmalılar." Potosí'yi hiç terk etmemiş olan yaşlı bir hanım, kenti önce zenginlerin, sonra da yoksulların terk ettiğini anlattı bana. Potosí'nin bugünkü nüfusu dört yüzyıl öncesinin üçte biri kadar. Uyuni Sokağı'ndaki bir damdan tepeye bakıyorum. Bu daracık, eğri büğrü sokakta bütün evlerin geniş ahşap balkonları var. Balkonlar birbirine öyle yakın ki, komşular sokağa inmelerine gerek kalmadan birbirlerine sarılabilir ya da birbirleriyle kavga edebilir. Bu sokakta da tüm kentte olduğu gibi solgun ışıklı eski gaz lambaları duruyor hâlâ. Jaime Molins'in yazdıklarından, bu lambaların, "nice aşk kavgalarına şahit olduğunu, altlarından kimi soylu, kimi kumar düşkünü nice pelerinli hayaletin geçtiğini" öğreniyoruz. Kentte elektrik var şimdi, ama pek de etkili sayılmaz. Geceleri sokak fenerlerinin ölgün ışığında her türlü kirli iş dönüyor.

Sucre'nin düşüşü de Potosí'yle aynı döneme rastlar. Bir vadide kurulmuş olan ılıman iklimli bu kent, Charcas, La Plata, Chuquisaca gibi çeşitli adlarla anılmıştır. Potosí madenlerinin zenginliğinden yararlanan Sucre, Francisco'nun kardeşi Gonzalo Pizarro'nun yerleşimiydi. Kent bir kralınki kadar görkemli saraylar, kiliseler, parklar ve eğlence yerleriyle doluydu. Ayrıca yüzyıllar boyunca, büyük hukukçular, din adamları ve şairler yetiştirmekle ün salmıştı. "Burada yalnızca sessizlik hüküm sürer. Ama eskiden..." Eskiden, iki büyük eyaletin kültür merkezi, Latin Amerika'nın başlıca başpiskoposluğunun ve sömürgenin en güçlü mahkemesinin merkezi ve Güney Amerika'nın en zengin, en gelişmiş kentiydi. Ubina ve Colquechacalı hanımlar olan Doña Cecilia Contreras de Torres ve Doña Maria de las Mercedes Torralba de Gramajo, Potosí madenlerinin gelirleriyle dillere destan şölenler verirlerdi Sucre'de. Eğlence bittiğinde, gümüşten kap kacak, hatta altın çatal bıçaklar balkondan fırlatılır, yoldan geçenler de bunları toplardı.

Sucre hâlâ bir Eyfel Kulesi'ne ve kendi Zafer Takı'na sahiptir. Sucre'deki Meryem Ana heykelinin mücevherleriyle Bolivya'nın tüm dış borçlarının ödenebileceği ileri sürülmektedir. 1809'da Latin Amerika'nın özgürlüğünü müjdeleyen ünlü kilise çanlarının sesi bugün kasvetli ve ciddi çalıyor. Defalarca ayaklanmaları, isyanları haber vermiş olan San Francesco Kilisesi'nin çanı şimdi her çalışında Sucre'nin ölümcül durağanlığını hatırlatıyor. Evet, Sucre günümüzde de Bolivya'nın başkenti, yüksek mahkemenin de merkezi, ama bunun bir önemi yok artık. Eskiden kelebek gözlüklü büyük hukukçuların geçtiği sokaklardan, şimdi yıkımın canlı birer simgesi olan soluk yüzlü cılız avukatçıklar gelip geçiyor. Sucre'nin eski piskoposlarının torunları olan yoksul papazlar, demiryollarında börek satıyor. Eskiden burada, prens unvanını bile satın alabilecek kadar zengin insanlar vardı.

Artık Potosí ve Sucre'de eski zenginliğin hayaletleri yaşıyor yalnızca. Bolivya trajedisinin diğer bir merkezi olan Huanchaca'da geçtiğimiz yüzyılda İngiliz ve Şili sermayeleri, genişliği iki metreden fazla olan gümüş damarları tüketmiş. Madenlerden bugün geriye kalan yalnızca toz yığını. Oysa haritalarda Huanchaca hâlâ etkin bir maden ocakları merkezi gibi gösteriliyor.

Guanajuato ve Zacatecas madenlerinin kaderi farklı mı oldu sanki? Alexander von Humboldt'un verdiği bilgilere dayanarak yapılan tahminlere göre, *1760'la 1809 arasında, yani yarım yüzyıldan kısa bir süre zarfında, Meksika'da altın ve gümüş ihracatından elde edilen ekonomik artığın bugünkü değeri beş milyar dolar dolayındadır.*[41] O dönemde Amerika'nın en önemli madenleri Guanajuato ve Zacatecas madenleriydi. Alman bilgin, Guanajuato'daki Valenciana madeniyle Avrupa'nın en zengin madeni olan Saksonya'daki Himmels Furst madenini kıyaslıyor: Yüzyıl boyunca Valenciana'dan elde edilen gümüş, Himmels Furst'takinin otuz altı katı, bıraktığı kazanç da otuz üç katı. Kont Santiago de la

41 Fernando Carmona, *Diego López Rosado'nun Historia y Pensamiento Económico de México*'suna önsöz, México, 1968.

Laguna 1732'de Zacatecas yöresini ve "derinliklerinde saklı değerli hazineleri" heyecanla tasvir etmektedir: "İki büyük varlığı (Tanrı'yı ve kralı) daha iyi besleyebilecekleri için dört bin geniş ağzından övünç duyan yamaçlar" sanki herkesi "büyüklük, zenginlik, bilgelik, soyluluk ve uygarlıktan payını almaya çağırır" gibiydiler, burası bir "ilim, gelişme, silah ve soyluluk kaynağı" idi.[42] Rahip Marmolejo, Guanajuato kentinin köprülerini, Babil'in Asma Bahçelerini andıran bahçelerini, görkemli tapınaklarını, tiyatrosunu, arenalarını, kulelerini, dağlarm yeşil yamaçlarında kesişen kubbelerini anlatır bize. Ama Meksika "eşitsizlik ülkesi"dir, Humboldt şunları söylüyor bu konuda: "Eşitsizlik sanırım dünyanın hiçbir yerinde buradaki kadar korkunç değildir... Yapıların mimarisi, hanımların elbiselerinin kalitesi, yüksek sınıfların havası; bütün bunlar sokaktaki yoksulluk, cehalet ve köylülükle inanılmaz bir tezat teşkil ediyor." Yeni gümüş madenleri sayesinde sıradağların yamaçları insanları ve katırlarını yiyip yutuyordu. Yalnızca "akşamı getirebilmek" için yaşayan yerliler açlıktan kırılıyor, vebadan sinek gibi ölüyorlardı. Guanajuato'da 1784'te, tek bir yılda, zorlu bir kışın ardından yiyecek kıtlığının yol açtığı bir dizi hastalık sekiz binden fazla kişinin ölümüne sebep olmuştu.

Sermaye birikmiyor, durmadan harcanıyordu. O dönemi anlatmak için "Tüccarın oğlu senyör, torunu dilenci olur," derler. 1843'te hükümete sunduğu bir raporda Lucas Alamán ciddi bir uyarıda bulunmuş, dış rekabete karşı ulusal endüstriyi koruyabilmek için sıkı bir gümrük sistemi kurulması gerektiğini belirtmişti. "Evrensel gelişimin tek kaynağının endüstrileşme olduğunu kabul etmek

42 D. Joséph Ribera Bernárdez, *Kont Santiago de La Laguna, Descripción Breve de La Muy Noble y Leal Ciudad de Zacatecas*, Gabriel Salinas de la Torre, *Testimonios de Zacatecas*. México, 1946. Bu yapıt ve Humboldt'un denemesi dışında yararlanılan kaynaklar: Luis Chávez Orozco, *Revolución Industrial - Revolución Politica, Biblioteca del Obrero y Campasino, México; Lucio Marmolejo, Efemérides Guanajuatenses, o Datos Para Formar La Historia de La Ciudad de Guanajuato*, Guanajuato, 1883; José Maria Luis Mora, *México y Sus Revoluciones*, México, 1965; güncel veriler için: *La economia del estado de Zacatecas ve La Economia del Estado de Guanajuato*, Sistema Bancos de Comercio araştırma dizisi, México, 1968.

gerekir. Zacatecas'ın zenginliği, fabrikalara iş sağlayabildiği ölçüde yararlıdır bize. Fabrikalarla imalathaneler geçmişte olduğu gibi yıkıma uğrarsa, bugün gelişen ülkemiz de yıkıma uğrar ve madenlerin zenginliği bizi sefaletten kurtaramaz." Lucas Alamán'm kehaneti doğru çıktı. Günümüzde Zacatecas ve Guanajuato, yörelerinin en önemli kentleri bile değiller. Her ikisi de maden zenginliği döneminden kalma iskeletlerle kuşatılmış olarak yoksulluk içinde yaşıyorlar. Yüksek ve kurak bir yerde kurulmuş olan Zacatecas'ta bir miktar tarım yapılıyor, bunun yanı sıra diğer yörelere işgücü sağlıyor. Altın ve gümüş madenlerinin kalitesi eskisiyle karşılaştırılamayacak kadar düşük. Vaktiyle Guanajuato yöresinde işletilen elli maden ocağının bugün ancak ikisi işler durumda. Bu güzel kentin nüfusu uzun süredir artmıyor, ama eski zamanların dillere destan şaşaasını görmeye akın akın turist geliyor. Romantik adlara sahip olan sokaklarda gezinip eski zaman öykülerini dinliyorlar, topraktaki mineraller sayesinde bozulmadan korunmuş yüz mumyayı dehşetle seyrediyorlar. Bugün Guanajuato'da yaşayan ailelerin yarısı ortalama beş kişiden oluşuyor ve tek gözlü, ev olmaya bin şahit isteyecek yıkıntılarda oturuyor.

Kan ve Gözyaşı Seli: Oysa Papa Yerlilerin de Ruhu Olduğunu Söylemişti

II. Felipe, 1581'de Guadalajara *Audiencia*'sının* önünde, Latin Amerika yerlilerinin üçte birinin öldürüldüğünü, sağ kalanların da kendilerini, ölülerinin bedelini ödemek zorunda hissettiklerini açıklıyordu. Kral, yerlilerin alınıp satıldığını ve evlerinin olmadığını ekliyor, annelerin madenlerden kurtarmak için çocuklarını öldürdüğünü belirtiyordu.[43] Ama krallığın yalanları imparatorluk topraklarından daha büyüktü. İspanya, Yeni Dünya'daki

* Amerikan topraklarında İspanya krallarının temsilcisi olan yargısal ve idari kurullar. Bu kurullar on dört kişiden oluşurdu ve Batı Hint Adaları Konseyi'ne bağlıydı.

43 John Collier, *The Indians of America*, New York, 1947.

sömürgelerinde çıkarılan madenlerin beşte birine el koymakla kalmayıp bu topraklarda yaşayan halktan ağır vergiler de alıyordu. 18. yüzyılda Portekiz Krallığı da Brezilya'da aynı sistemi uygulayacaktı. Engels'e göre, Amerika'nın gümüşü ve altını, tıpkı keskin bir asit gibi, can çekişmekte olan feodal Avrupa toplumunun bütün gözeneklerine sızmıştı. Doğmakta olan kapitalist merkantilizmin hizmetindeki maden sahipleri, yerlilerle zenci köleleri Avrupa ekonomisinin önemli bir "dış proletarya"sı haline getirdiler. Eski Yunan ve Roma'nın kölecilik sistemi değişik bir dünyada yeniden doğuyordu. İspanyol Amerikası'nın yok olmuş imparatorluklarındaki yerlilerin bahtsızlığına bir de Brezilya ve Antiller'de çalışmak üzere köylerinden koparılıp getirilen Afrikalı zencilerinki ekleniyordu. *Sömürgeci Latin Amerikan ekonomisi o güne kadar görülmüş en yoğun işgücüne sahipti. Bu işgücü dünya tarihinin en zengin uygarlığını yaratıyordu.*

Bu doyumsuzluk, korku ve cesaret anıtı, bu topraklarda yerlilerin soykırımı pahasına dikildi. Günümüzde yapılan daha güvenilir araştırmalar, sömürge öncesi dönemde Meksika nüfusunun yirmi beşle otuz milyon arasında değiştiğini ortaya koyuyor. And Dağları yöresindeki yerlilerin sayısının da buna eşit olduğu tahmin ediliyor. Orta Amerika ve Antiller'deki nüfus 10 ila 13 milyon arasındaydı. *Yabancı fatihler ufukta görüldüğünde Amerika'daki yerlilerin toplamı en az yetmiş milyondu. Bir buçuk yüzyıl sonra toplam yerli nüfusu üç buçuk milyona düşmüştü.*[44] Barinas Markisi, iki milyondan fazla yerlinin yaşadığı Lima ve Paita arasında kalan bölgede 1685'te dört bin aile kaldığını ileri sürüyor. Başpiskopos Liñán y Cisneros ise yerli soykırımını reddederek şöyle diyordu: "Vergi ödememek için saklanıyorlar. İnkalar döneminde sahip olmadıkları özgürlüğü şimdi kötüye kullanıyorlar."[45]

---

44 Darcy Ribeiro, *a.g.e*, Henry F. Dobyns, Paul Thompson ve diğer araştırmacıların belgeleri.

45 Emilio Romero, *Historia Económica del Perú*, Buenos Aires, 1949.

Latin Amerika'da madenlerden sürekli gümüş çıkıyor, İspanya Krallığı da yerlilere sürekli kâğıt üzerinde korunma sağlayan bildiriler gönderiyordu. İspanya Krallığı Amerika yerlilerinin ölesiye çalışmasıyla ayakta duruyordu. Yerliler ancak uyduruk yasalarla korunuyor, gerçek bir sömürüyle kanları emiliyordu. Kölelikten emek *encomienda*'sına, vergi *encomienda*'sma ve ücret sistemine geçişte yerli işgücü açısından yasal olarak getirilen yenilikler yerlilerin yaşayışında hiçbir değişiklik yapmadı. Krallık yerli işgücünün acımasızca sömürülmesini öyle vazgeçilmez buluyordu ki, 1601'de III. Felipe madenlerde zorla adam çalıştırmayı yasaklıyor, ama gönderdiği gizli buyruklarda, "bu kararın üretimin düşüşüne yol açtığı durumlarda" zor kullanılabileceğini belirtiyordu.[46] 1616-1619 yılları arasında görevli Vali Juan de Solórzano, Huancavélica'daki cıva madenlerinde çalışma koşulları üzerine bir rapor hazırladı: "...omuriliğe kadar sızan zehir, kolları ve bacakları zayıf düşürüyor ve sürekli bir titremeye yol açıyor, işçiler genellikle dört yıl sonunda ölüyorlar." Bu rapor hem krala, hem de Batı Hint Adaları Konseyi'ne sunuldu. Buna karşın, 1631'de IV. Felipe madenlerde hiçbir değişiklik yapılmamasını buyurdu. Ardından tahta geçen II. Carlos bu kararı aynen uyguladı. Cıva madenleri, gümüş madenleri gibi özel mülkiyet konusu değildi, doğrudan krallık tarafından işletiliyordu.

Josiah Conder'e göre, Potosí'nin zenginliği üç asır içinde sekiz milyon insanın hayatına maloldu. Yerliler topraklarından sökülüp karıları ve çocuklarıyla dağlara sürüldüler. Dağların soğuk çöllerine götürülen on kişiden yedisi geri dönemiyordu. Maden ocakları ve dökümevleri sahibi Luis Capoche'nin aktardığına göre: "Yollar öyle kalabalıktı ki, ülke çapında bir göç var sanırdınız." Köylerde sık sık "acıya boğulmuş yalnız kadınların, anasız babasız çocukların geri döndüğü" görülürdü. Yerliler, maden ocaklarında "bin türlü belanın ve ölümün" kendilerini beklediğini biliyorlardı. İspanyollar işgücü aramak için yüzlerce mil kate-

46 Enrique Finot, Nueva *Historia del Bolivia*, Buenos Aires, 1948.

diyordu. Yerlilerin bir kısmı Potosí'ye varmadan yolda ölüyordu, ama en fazla ölüme, madenlerdeki çalışma koşulları sebep oluyordu. Dominikli keşiş Domingo de Santo Tomás, maden ocağının işletilmeye başlamasından kısa bir süre sonra, 1550'de, Batı Hint Adaları Konseyi'ne Potosí'nin "bir cehennem" olduğunu bildirmişti. Her yıl binlerce yerli bu cehennemde ölüp gidiyor, doymak bilmez sömürgeciler işçilere "sahipsiz hayvanlarmış gibi" davranıyorlardı. Keşiş Rodrigo de Loaysa ise daha sonra şunları diyecekti: "Bu zavallı yerliler denizdeki sardalyalardan farksızlar, öteki balıklar nasıl yiyip yutmak için sardalyanın peşine düşerse, bu topraklardaki herkes de talihsiz yerlilerin peşinde."[47] *Comunidad** başkanı, ölen her *mitayo*'nun yerini on sekiz-elli yaş arasında bir adamla doldurmakla yükümlüydü. Yerlilerin maden sahiplerine teslim edildiği dağıtım alanı şimdi futbol sahası olarak kullanılıyor. Potosí'nin girişinde bugün görünen şekilsiz taş yığını eskiden *mitayo* hapishanesiydi.

Yazılı yasalar, madenlerin işletilmesi konusunda yerlilerle İspanyollara eşit haklar tanıyan kararnamelerle doludur. Yerlilerin zarara uğraması titizlikle engellenmiştir. Resmi tarih, yani geçmişin hükümsüz belgelerinin günümüzdeki hükümsüz belgelenişi açısından aksayan en ufak bir nokta bile yoktur. Ancak yerli emeğine ilişkin yasalarla ilgili dosyalar üst üste yığılır ve satırlarda İspanyol hukukçuların yeteneği göz kamaştırırken, Latin Amerika'da yasa "vardı ama uygulanmazdı." Aslında, Luis Capoche'nin dediği gibi, "zavallı yerli, tıpkı altın ve gümüş gibi, gereksinimlerin karşılanmasında kullanılan bir değişim aracıydı. Altınla gümüşten tek farkı, çok daha kullanışlı olmasıydı." Bu dönemde birçok kişi melezlik haklarından yararlanıp madenlere gönderilmemek ve pazarda alınıp satılmamak için mahkemelere başvurdu.

18. yüzyıl sonunda, damarlarında yerli kanı akan Concolorcorvo, atalarına içi hiç sızlamadan ihanet ediyordu: "Madenlerin

47 Enrique Finot, Nueva *Historia del Bolivia*, Buenos Aires, 1948.

* Yerli köy topluluğu.

çok sayıda yerlinin hayatına malolduğunu kabul ediyoruz. Ama, bunun nedeni gümüş ve cıva madenlerindeki çalışma koşulları değil, yerlilerin ahlâksız yaşantısıdır." Emrinde çok sayıda yerli bulunan Capoche'nin tanıklığı dikkate değerdir. Dışarıdaki dondurucu soğuktan ocakların cehennem sıcağına giren işçileri "genellikle ölü ya da bacakları ve kafaları kırılmış olarak dışarıya çıkarıyorlar. Dökümevlerinde de her gün çok sayıda işçi yaralanıyor." *Mitayo*'lar mum ışığında sivri kazmalarıyla ham madeni çıkartıp sırtlarında dışarıya taşırlardı. Dökümevlerinde gümüş parçalanıp temizlenirdi.

"Mita,"* yerlileri öğüten bir makine gibiydi. Gümüş çıkarmak için kullanılan cıva, diğer bütün zehirli gazlardan daha zararlıydı. Saçların ve dişlerin dökülmesine neden oluyor, önüne geçilmez bir titremeye yol açıyordu. Cıvadan zehirlenenler sokaklarda dolaşıp dileniyorlardı. Zengin dağın yamaçlarında geceleri 6500 ateş yanıyor, Aziz Augustinus'un gökten gönderdiği rüzgârdan yararlanıp gümüş işleniyordu. Ocaklardan çıkan duman yüzünden Potosí'yi çevreleyen on kilometrelik alanda ne bir otlak, ne bir tarla kalmıştı. Bitkisel hayatı yok eden gazın insan vücudu üzerindeki etkisi de aynı derecede acımasızdı.

Sömürgeciler yaptıklarını haklı çıkaracak sayısız ideolojik açıklama getiriyorlardı. Yeni Dünya katliamı bir hayırseverlik gösterisine dönüştürülmüştü. Suçluluk duygusu arttıkça vicdanları rahatlatmak için suçun yüklenebileceği başkaları bulundu. Yerliler sırtlarında lamalardan daha fazla yük taşıyabildiklerine göre birer yük hayvanı olmaları gerekirdi. Meksika Valisi, yerlilerin "ruhundaki kötülük"le savaşmanın tek yolunun onları madenlerde çalıştırmak olduğuna inanıyordu. Hümanist Juan Ginés de Sepúlveda ise yerlilerin bu davranışları hak ettiğini, çünkü günahları ve putperestlikleriyle Tanrı'yı öfkelendirdiklerini ileri sürüyordu. Buffon Kontu'na göre sevimsiz, aptal birer hayvan olan yerlilerde, ruhları olduğunu belirtir hiçbir hareket

* Yerlilerin çok düşük bir ücret karşılığında, kurayla, zorla çalıştırıldıkları kuruluş.

gözlenemezdi. Başkeşiş De Paw ise Latin Amerika'yı havlamayı bilmeyen köpekler, eti yenemeyen inekler, işe yaramaz develerle birlikte yaşayan soysuz yerlilerin ülkesi olarak düşünüyordu. Voltaire'in Amerikası da göbeği sırtında domuzlar, kel ve korkak aslanlar, tembel ve aptal yerlilerle doluydu. Bacon, De Maistre, Montesquieu, Hume ve Bodin de benzerleri gibi Yeni Dünya'nın bu küçük düşmüş insanını tanımıyorlardı. Hegel, Amerika'nın maddi ve manevi güçsüzlüğünden söz ederek Avrupalıların yerlileri bir nefeste yok ettiğini söylüyordu.[48]

17. yüzyılda, rahip Gregorio García, yerlilerin de Yahudi soyundan geldikleri savını ortaya attı. Onlar da tıpkı Yahudiler gibi "tembeldi, İsa'nın mucizelerine inanmıyorlardı ve İspanyolların onlara yaptıkları iyiliklere minnet etmiyorlardı." Hiç olmazsa bu papaz, yerlilerin de Âdem ve Havva'nın soyundan geldiğine inanmıştı. O dönemde din ve felsefe bilginlerinin çoğu, Papa III. Paulus'un 1537'de yayımladığı bildiriye karşın, yerlilerin "gerçek insanlar" olduğuna inanmıyordu. Rahip Bartolomé de las Casas, İspanya Kralına birçok kez başvurarak, Latin Amerika'daki sömürgecilerin acımasızca tutumlarına son verilmesini istedi. 1557'de Kraliyet Kurulu'nun bir üyesi kendisine, yerlilerin Hıristiyanlığa kabul edilemeyecek kadar alçak yaratıklar olduğu cevabını verdi.[49] Las Casas, hayatını maden sahipleri ve *encomendero*'lara* karşı yerlilerin haklarını korumaya adadı. Yerlilerin cennette Hıristiyanlarca karşılaşmaktansa cehenneme gitmeyi yeğleyeceklerini söylerdi hep.

*Encomienda*** aracılığıyla yerliler arasında Hıristiyanlığı yaymak sömürgecilerin göreviydi. Ne var ki, yerliler *encomendero*'lara hizmet etmek zorunda oldukları için, kurtuluşun yolu olan Hıris-

48 Antonello Gerbi, *La disputa Del Nuevo Mundo*, México, 1960 ve Daniel Vidart, *a.g.e.*

49 Lewis Hanke, *Estudios Sobre Fray Bartolomé de Las Casas y Sobre La Lucha Por La Justicia en La Conquista Española de América*, Caracas, 1968.

* Simsar

** Komisyon

tiyanlıkla ilgilenmeye fazla vakit ayıramıyorlardı. Hernán Cortés'e üstün hizmetleri karşılığında yirmi üç bin vasal verilmişti. Yerliler de toprakla birlikte kraliyet bağışı olarak veya doğrudan yağmayla dağıtılırdı. 1536'dan itibaren yerliler *encomendero*'lara iki nesil boyunca, yani *encomendero*'nun ve mirasçısının ömrü boyunca hizmet etmek üzere verilmeye başlandı. 1629'dan sonra bu süre uygulamada uzadı. Topraklar, üzerinde yaşayan yerlilerle birlikte satılıyordu.[50] 18. yüzyılda hayatta kalabilen yerliler, gelecek birçok kuşağın refahını garanti altına almıştı. Yenik düşen yerli tanrıları zaman zaman vicdanlarını rahatsız edince de Yeni Dünya fatihleri, sömürülerini haklı çıkaracak birtakım nedenler uyduruyorlardı: Yerliler birer pagan olduklarına göre paganlara yaraşır bir yaşantıyı hak ediyorlardı. Zaman geçtikçe durum değişti mi? 1957 Eylülü'nde, yani III. Paulus'un bildirisinden 420 yıl sonra, Paraguay Yüksek Mahkemesi, ülkenin tüm yargıçlarına, "Yerlilerin de cumhuriyetin diğer vatandaşları gibi birer insan" olduğunu hatırlatan bir genelge gönderme gereği duydu. Asunción Katolik Üniversitesi'nin antropolojik araştırmalar merkezi de bir süre sonra başkenti ve ülkenin iç kısımlarını kapsayan bir anket yaptı. Anket sonuçlarına göre, her on Paraguaylıdan sekizi "Yerlilerin hayvanlar gibi olduğuna inanıyordu." Caaguazú'da, Yukarı Paraná'da, Chaco'da yerliler tıpkı vahşi hayvanlar gibi avlanır, düşük bir fiyata satılır ve köle gibi kullanılırlar. Oysa neredeyse bütün Paraguaylıların kanına yerli kanı karışmıştır ve Paraguay'da hiç durmadan "Guarani ruhu"nu yücelten şarkılar, şiirler, söylevler yazılır.

Tupac Amaru'nun Savaşçı Hatırası

İspanyollar Amerika'ya ayak bastıklarında, teokratik İnka İmparatorluğu en parlak dönemini yaşıyordu. İmparatorluk bugünkü Peru, Bolivya ve Ekvador'un tümünü, Kolombiya ve Şili'nin bir kısmını, Arjantin'in kuzeyini ve Brezilya'nın ormanlık bölgelerini içine alıyordu. México vadisinde, Aztek Konfederasyonu gelişmiş

50 J. M. Ots Capdequi, *a.g.e.*

bir uygarlıktı, Yucatán ve Orta Amerika'da da iş ve savaş örgütlenmeleri ile dikkati çeken olağanüstü Maya Uygarlığı egemendi.

Uzun süren yıkım dönemine karşın, bu uygarlıkların düzeyini belirten çok sayıda yapıt kalmıştır günümüze. Tapmaklar Mısır piramitlerinden daha yüksek bir teknik bilgi düzeyini ortaya koyar. Doğayla savaşmak için geliştirilmiş aletler bilgi ve deneyim birikiminin genişliğini, sanat eserleri olağanüstü bir yeteneği kanıtlamaktadır. Lima Müzesi'nde görebileceğiniz yüzlerce kafatası, İnkalı cerrahlarca açılmış, tedavi amacıyla altın ve gümüş tabakalar yerleştirilip tekrar kapatılmıştır. Mayalar ise astronomi konusunda çok ilerideydiler. Zamanı ve mekânı şaşırtıcı bir kesinlikle ölçmeyi becermişler ve tarihte sıfırın değerini bulan ilk uygarlık olmuşlardır. Azteklerin sulama kanalları ve yapma adacıkları, altından olmadıkları halde Hernán Cortés'in hayranlığını kazanmıştı.

Amerika'nın fethi bu uygarlıkların temelini çökertti. Madenciliğe dayalı bir ekonominin kurulması, savaşın kan ve ateşinden daha kötü sonuçlara yol açtı. Madenler çok sayıda insanın yer değiştirmesini gerektiriyordu. Bu da tarıma dayalı toplumun çözülmesine neden oluyordu. Madenler zorunlu çalışma yüzünden sayısız insan hayatına malolmakla kalmayıp, dolaylı olarak toplu tarım sistemini de dağıtıyordu. Yerliler zorla maden ocaklarına götürülüp *encomendero'lara* teslim ediliyor, zorunlu olarak ayrıldıkları toprakları da karşılıksız sömürgecilere bırakmış oluyorlardı. Büyük Okyanus kıyılarında İspanyollar geniş mısır, manyok, fasulye, yerfıstığı ve patates tarlalarını yakıp yıktılar. İnkaların sulamayla verimli hale getirdikleri topraklar kısa sürede çöle döndü. Fetihten 450 yıl sonra, imparatorluğun çeşitli bölgelerini birbirine bağlayan yollar kayalar ve çalılıklarla kaplanmış haldeydi. Zaman ve sömürgeciler hemen her şeyi ortadan kaldırdı, ama And Dağları'ndaki uçsuz bucaksız taraçalardan bir bölümü hâlâ sağlam ve bu taraçalar sayesinde dağların yamaçlarında bugün de tarım yapılabiliyor. Kuzey Amerikalı bir mühendisin[51] yaptığı hesaplara göre, İnka ta-

51 Kuzey Amerika Doğayı Koruma Derneği üyesi bir mühendis, John Collier, *a.g.e.*

raçaları çağdaş yöntemlerle 1936 yılında yapılsaydı, dönümü yedi bin dolara malolacaktı. Ne tekerleğin, ne atın, ne de demirin bilindiği bu imparatorlukta sulama kanalları ve taraçalar inanılmaz bir örgütlenme ve akıllıca bir işbölümüyle erişilen teknik kusursuzluk sayesinde yapılabilmiştir. Bu başarıda, insanın kutsal olan toprakla ilişkilerini düzenleyen dinin gücünü de unutmamak gerekir.

Doğanın yetersizlikleri karşısında Azteklerin yaptıkları icatlar da aynı ölçüde şaşırtıcıdır. Bugün turistlerin "yüzen bahçeler" adıyla bildiği; Meksika'mn başkentinin bulunduğu kurumuş göl üzerinde kalan birkaç adacıktır. Bu adacıklar, Tenochtitlán'ı kurmaya karar verdikleri zaman toprakların yetersizliğine karşı Aztekler tarafından getirilen bir çözümdü. Yerliler göl kıyısından getirdikleri milli toprakları sazlıkların arasına yerleştirerek oluşturdukları adacıklara ağaçlar dikerek köklerin toprağı sağlamlaştırmasını beklemişler, yeni toprakları birbirine kanallarla bağlamışlardı. Ortaya çıkan son derece verimli adaların üzerine Azteklerin güçlü başkenti kurulmuştu. Ağırbaşlı görünümlü sarayları, piramitleri ve kanallarıyla göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahip olan başkent, gölün ortasından fışkıran bir mucize gibiydi. Yabancı istilası bu güzelliği yok etti. Meksika'nın o günkü nüfusuna ulaşabilmesi için aradan dört asır geçmesi gerekti.

Darcy Ribeiro'nun deyimiyle, yerliler sömürgeci üretim sisteminin yakıtıydılar. Sergio Bagú, "yüzlerce yerli mimar, heykeltıraş, mühendis ve gökbilimcinin kölelerle birlikte maden ocaklarına atılıp ağır işçi olarak" çalıştığından söz ediyor. "Bu adamların teknik becerileri sömürgeci ekonomiyi ilgilendirmiyordu. Onlar yalnızca vasıfsız birer işçiydi sömürgecilerin gözünde." Her şeye karşın, yitirilmeyen bir umut vardı. Onurlarını korumaya kararlı birçok yerli ayaklanmalara katılacaktı. 1781'de Tupac Amaru Cuzco'yu kuşattı.

Tupac Amaru, İnka imparatorlarının soyundan gelme melez bir kabile reisiydi. Geniş çaplı bir devrimci hareketin başım çekti. İsyan önce Tinta bölgesinde patlak verdi. Tupac Amaru, Tungasuca alanına beyaz atı üzerinde girdiği zaman trampet ve *pututu*'larla* karşılandı. *Corregidor*** Antonio Juan de Arriaga'yı idama mahkûm

ettiğini ve Potosí'de *mita* uygulamasını yasakladığını açıkladı. Tinta bölgesi, gümüş madenlerindeki zorunlu iş yüzünden bomboştu. Birkaç gün sonra, Tupac Amaru yeni bir bildiriyle kölelere özgürlük tanıdı. Bütün vergileri ve her tür yerli işgücü "bölüşümünü" kaldırdı. Bu "bütün yoksulların, sefillerin ve öksüzlerin babası"nın saflarına binlerce yerli katıldı. Tupac Amaru çeteleriyle birlikte Cuzco'ya yürüdü. Söylevlerinde, bu savaşta emrinde ölenlerin dirileceğini ve istilacıların gasp ettiği eski zenginliklerine kavuşacaklarını söylüyordu. Kimi zaman kazanıp, kimi zaman yenik düşen Tupac Amaru, sonunda adamlarından birinin ihanetine uğradı ve zincire vurulup İspanyollara teslim edildi. Areche, Tupac Amaru'nun hücresine gelip, vaatler karşılığında kendisinden isyana katılanların adlarını öğrenmeye çalıştığında aldığı cevap şu oldu: "Bu olayda yalnızca iki suç ortağı var: sen ve ben; sen zorba, ben de kurtarıcı olarak ölümü hak ettik."[52]

Tupac'a, karısı, çocukları ve izleyicileriyle birlikte Cuzco'nun büyük alanı Wacaypata'da işkence edildi. Önce dili kesildi. Daha sonra kollarından ve bacaklarından dört ata bağlandı. Ama atlar vücudunu parçalayamadı. Bunun üzerine boynu vuruldu, başı Tinta'ya, kollarından biri Tungasuca'ya, öteki Carabaya'ya, bir bacağı Santa Rosa'ya, diğeri de Livitaca'ya gönderildi. Vücudunun geri kalan kısmı yakılarak külleri Huatanay'a döküldü. Tupac'la kan bağı olan herkesin öldürülmesine karar verildi.

1802'de, Alexander von Humboldt yine İnkaların soyundan gelen bir kabile reisi olan Astorpilco'yu ziyaret etti. Astorpilco'nun Humboldt'u gördüğü Cajamarca, dedesi Atahualpa'nın Pizarro'yu ilk gördüğü yerdi. Alman bilgini köyü ve eski İnka sarayının kalıntılarını gezerken kendisine reisin oğlu eşlik ediyordu. Bir yandan da Humboldt'a tozların ve küllerin altındaki değerli hazinelerden söz ediyordu. Bilgin kendisine "ihtiyaçlarınızı kar-

---

* Yerlilerin borazan olarak kullandıkları içi oyulmuş boynuz.

** Kent yargıcı.

52 Daniel Valcárcel, *La Rebelión de Túpac Amaru*, México City, 1947.

şılamak için harabeleri kazıp hazineleri aramak hiç içinizden geçmedi mi?" diye sorduğunda genç çocuk şu cevabı verdi: "Bunu hiç düşünmüyoruz. Babam, bu yüzden başımıza korkunç belâlar açılabileceğini söylüyor. Altın meyveli dalları bulursak, beyaz komşularımız bizden nefret eder ve bize saldırırlarmış."[53] Reisin küçük bir buğday tarlası vardı. Ama yine de bazı açgözlülerin haset dolu bakışları üzerindeydi. Çünkü sömürgeciler, altına, gümüşe, madenlerde çalışacak kölelere olan açlıklarıyla, iyi gelir getiren toprakların da üzerine çullanıyorlardı. Bu hırsızlık çok uzun süre devam etti; 1969'da Peru'da toprak reformu gerçekleştirildiğinde, gazeteler yerlerinden yurtlarından edilmiş yerlilerin dağlardan inip eski topraklarım işgal ettiklerini yazıyordu. Ama ordu üzerlerine ateş açarak onları geri gönderiyordu. Tupac Amaru'dan sonra, milliyetçi General Juan Velasco'nun eski reisin şu sözlerini tekrarlaması için iki asır beklemek gerekti: "Köylü! Patron senin yoksulluğunla beslenemeyecek artık!"

Tupac gibi yenilgiye uğrayan iki Meksikalı kahramandan da söz etmek istiyorum: Hidalgo ve Morelos. Elli yaşına kadar sakin bir köy papazı olarak hayatını sürdüren Miguel Hidalgo, günün birinde Dolores Kilisesi'nin çanlarını var gücüyle çalarak yerlileri özgürlükleri için çarpışmaya çağırdı: "Üç asır önce atalarınızdan çalınan toprakları iğrenç İspanyollardan geri almaya cesaretiniz var mı?" Altı haftadan kısa bir sürede Guadalupe Meryemi bayrağı altında toplanarak baltalarla, mızraklarla, sapanlarla, yay ve oklarla saflarına katılanlarm sayısı seksen bini buldu. Devrimci papaz vergileri kaldırdı, Guadalajara topraklarını bölüştürdü ve kölelerin özgürlüğünü ilan etti. Adamlarıyla birlikte Meksika'ya saldırdı, ama yenilerek öldürüldü. Ölmeden pişmanlığını haykırdığı söylenir.[54] Devrim çok geçmeden kendine yeni bir lider bul-

53 Alexander von Humboldt, *Ansichten der Natur*, II. Cilt. Adolf Meyer-Abich, *Alejandro de Humboldt* (1769-1969), Bad Godesberg, 1969.

54 Tulio Halperin Donghi, *Historia Contemporánea de América Latina*, Madrid, 1969.

du. Peder José María Morelos, "tüm zenginlerin, soyluların ve sorumlu görevlilerin düşman" olduğunu ileri sürüyordu. Hareket önce başarılı oldu, Meksika topraklarının büyük bölümü ele geçirildi. Fakat Morelos da diğerleri gibi yakalandı ve kurşuna dizildi. Meksika'nın altı yıl sonra bağımsızlığına kavuşması, "tamamen İspanyolların işi oldu. Savaş Avrupalı İspanyollarla Amerikalı İspanyolların savaşıydı... Yönetici sınıfın kendi içindeki politik bir çekişmeydi."[55] Serfler işçi oldu, *encomendero*'lar da toprak sahibi.[56]

Yerlilerin Kutsal Haftası İsa Dirilmeden Sona Erer

Yüzyılımızın başında, *pongo*'ların, ev işlerinde çalışan yerlilerin efendileri, kölelerini La Paz gazetelerindeki ilanlarla hizmete sunuyorlardı.

Bolivya yerlileri 1952'de yapılan devrimle haklarına kavuşuncaya kadar *pongo*lar köpeklerle bir arada uyur, köpeklerin yemek artıklarıyla beslenir, beyazlarla konuşabilmek için yere diz çökerlerdi. Binek hayvanı yokluğunda yerliler yük hayvanı gibi kullanılmıştı uzun süre. Bugün de And Dağları'nın yüksek yaylalarında, bir parça kuru ekmek karşılığında dişleriyle bile yük taşıyan yerli hamallara rastlanır. Amerika'daki ilk meslek hastalığı pnömokonyoz olmuştu; bugün de Bolivyalı maden işçileri ataları gibi otuz beş yaşına geldiklerinde, ciğerleri normal işlevlerini yerine getiremez. Acımasız silis zerrecikleri önce derinin içine işler, elleri ve yüzü çatlatır, tat ve koku alma duyularını yok ettikten sonra da ciğerlere saldırır. Bronşları tıkayarak ciğerleri çalışmaz hale getirir.

Yerlilerin tipik giysileriyle fotoğrafını çekmeye bayılan turistler bu giysilerin kendilerine 18. yüzyıl sonunda II. Carlos'un zoruyla giydirildiğini bilmezler. İspanyolların yerli kadınları giymeye zorladığı elbiseler, Endülüs, Extremadura ve Bask köylülerinin yerel giysilerinden alınmıştır. Saçların ortadan ikiye ayrıl-

55 Ernest Gruening, *Mexico and Its Heritage*, New York, 1928.

56 Alonso Aguilar Monteverde, *Dialéctica de La Economia Mexicana*, México, 1968.

masını da Toledo Valisi buyurmuştur. Buna karşın koka kullanımı İspanyolların zoruyla yerleşmemiştir. İnkalar döneminden beri yerliler arasında yaygındır. Ancak, İnka İmparatorluğu döneminde koka devlet tekelindeydi ve kullanımı dinsel törenlerle ve ağır maden işleriyle sınırlıydı. İspanyollar bu kullanımı daha da yaygınlaştırmak için canla başla çalıştılar. Bol kazanç sağlayan bir ticaretti bu. 16. yüzyılda Potosí'de sömürgeci Avrupalıların giyimine harcanan parayla sömürülen yerlilerin kullandığı kokaya harcanan para aynıydı. Cuzco'da dört yüz İspanyol tüccarı geçimini koka ticaretinden sağlıyordu. Potosí'deki gümüş madenlerine yılda yüz bin sepet, yani bir milyon kilo koka yaprağı giriyordu. Kilise bu narkotikten vergi alıyordu. "El Inca"* lakaplı Garcilaso de la Vega, "Kraliyet Defterleri"nde, Cuzco'daki piskoposluk ve rahiplik gelirlerinin büyük bir bölümünün koka üzerinden alınan vergiden oluştuğunu ve bu ürünün taşımacılığı ve satışının İspanyolları zengin ettiğini açıklıyor. Yerliler çalışmaları karşılığında aldıkları birkaç kuruşu, yiyecek yerine koka yapraklarına harcıyorlardı. Bu yaprakları çiğneyerek, yani kendi hayatlarını kısaltarak madenlerdeki cehennem hayatına katlanmaya çalışıyorlardı. Yerliler alkol de kullanıyordu; efendileri "kötü alışkanlıklar"ın yaygınlaşmasından şikâyetçiydiler. Günümüzde de Potosí yerlileri açlıklarını bastırmak ve kendilerini öldürmek için koka yaprağı çiğnerler. Ayrıca, saf alkolle iç organlarını kavurmaya da devam ederler. Mahkûm edilmişlerin, zararı yine kendilerine dönük bir isyandır bu. Bolivya madenlerinde işçiler hâlâ ücretlerinden *mita* diye söz ederler.

Kendi topraklarından sürülen, hiç bitmeyen bir göçe mahkûm edilen Latin Amerika yerlileri, egemen uygarlığın sınırları genişledikçe, hep biraz daha yoksul bölgelere, kurak dağlara, çöllerin derinliklerine kaçmaktalar. *Yerliler kendi zenginliklerinin gazabına uğradılar-Aslında Latin Amerika'nın acıklı tarihinin özeti de budur.* Nikaragua'daki Bluefields altın madeni bulunduğunda, Karkaslar derhal

---

* İnkalı

ırmak kıyısındaki topraklarından kovulmuşlardı. Rio Bravo'nun güneyinde kalan bütün verimli vadilerde ve yeraltı zenginliğinin bulunduğu bölgelerde de durum farklı değildi. Kolomb'la başlayan yerli kıyımı hiçbir zaman sona ermedi. Geçtiğimiz yüzyılda, Uruguay ve Patagonya yerlileri, hayvancılık yapılan *latifundium*'ların örgütlü gelişimini engellemesinler diye, ormanlarda, çöllerde avlanarak askeri birliklerce öldürüldü.[57] Meksika'da Sonora bölgesinde yaşayan Yakiler bir kan gölünde boğuldular. Amaç, mineral açısından çok zengin olan topraklarının bir sorun çıkmadan Kuzey Amerikalı kapitalistlere satılabilmesiydi. Sağ kalabilenler Yucatán plantasyonlarına sürüldüler. Böylece eski sahipleri Mayaların mezarı olan bu yarımada, uzaklardan gelen Yakilerin de mezarı oldu. Heneke lifi üretimine ayrılmış elli büyük plantasyonda yüzyıl başında çalışan yerli sayısı yüz bini aşıyordu. Olağanüstü güçlü bir yapıya sahip yakışıklı devler olan Yakilerin üçte ikisi köle hayatına ancak bir yıl dayanabildi.[58] Günümüzde heneke lifinin sentetik dokuma maddeleriyle rekabet edebilmesinin tek nedeni, işçi ücretlerinin son derece düşük tutulmasıdır. Evet, dünya değişti, ama,

57 Uruguay'ın kuzeyindeki geniş düzlüklerde 1832'ye kadar yağmayla yaşamayı başaran Çaruvaların sonuncuları Başkan Fructuoso Rivera'nın ihanetine uğradılar. Kendilerini koruyan ormanlık bölgeden ayrılıp boş vaatlere kanarak silahlarını da geride bırakınca, Boca del Tigre (Kaplan Ağzı) denen bölgede saldırıya uğradılar. 19 Ağustos 1890 tarihli *La Epoca* gazetesinde çıkan Eduardo Acevedo Diaz'ın yazısından aktarıyoruz: "Hücum boruları çaldığında ortalık karıştı. Korunmasız yerli delikanlılar arkadan vurulan boğalar gibi birbiri ardına yere düştüler." Yerli kabile reislerinin çoğu vuruldu. Ateş çemberini yarmayı başaran birkaç yerli, kısa süre sonra intikamlarını aldılar. Peşlerine düşen Rivera'nın kardeşini tuzağa düşürüp mızraklarıyla delik deşik ettiler. Reis Sepe "cesetten alınan birkaç siniri mızrağının ucuna doladı." Geçen yüzyılın sonunda Patagonya'da askerler getirdikleri her yerli hayası için bir ödül alırlardı. David Viñas'ın *Los dueños de La Tierra* (Buenos Aires, 1959) romanı, bir yerli avıyla başlar: "Öldürmek, tıpkı birinin ırzına geçmek gibiydi, iyi bir şeydi yani, hatta haz verirdi: Koşmak gerekti, bağırabilirdi insan; terlenirdi, ve acıkılırdı. Silah atışları giderek seyrelmişti. Çalılara bir yerli vücudu takılmıştı mutlaka. Geriye doğru yıkılmış, bacaklarının arasında koyu bir leke..."

58 John Kenneth Turner, *Mexico Bárbaro*, México, 1967.

sanıldığı kadar da değil; hele Yucatán yerlileri için. Profesör Arturo Bonilla Sánchez heneke işçilerinin yaşama koşullarını kölelerinkine benzetiyor.[59] Bogotá yakınlarındaki And yamaçlarında yerliler bir avuç topraklarını mehtaplı gecelerde işleyebilmek için *latifundium* sahibinden izin almak zorundadırlar. Bu izin de ücretsiz çalışma karşılığında koparılır ancak. "Bu yerlinin dedesi kimseye ait olmayan verimli ovaların toprağını istediği gibi işlerdi. Ama torun, kurak dağların toprağını işleyebilme hakkını elde etmek için ücretsiz çalışmak zorunda!"[60]

Ormanların derinliklerinde yaşayan yerliler bile daha şanslı değildir. Yüzyıl başında Brezilya'da hâlâ 230 kabile yaşıyordu. Bunlardan doksanı ateşli silahlar ve mikroplar tarafından yok edilerek yeryüzünden silindi. Yerliler uygarlığın temsilcileri olarak şiddet ve hastalığı tanıdılar. Yerli için bugün de beyazlarla ilişki, ölümle ilişki demektir. 1537'de Brezilya yerlilerini korumak için çıkarılan yasalar şimdi yerlilerin aleyhine çalışıyor. Bütün Brezilya anayasalarına göre yerliler yaşadıkları toprakların "ilk ve doğal sahibi"dirler. Oysa bu bakir topraklar ne kadar zenginse, yerlilerin üzerindeki tehdit de daha büyük oluyor. Doğanın cömertliği, ellerinden her şeyin alınıp öldürülmelerine neden oluyor.

Yerli avı son yıllarda korkunç boyutlara ulaştı. Dünyanın en geniş ormanlık bölgesi, efsane ve macera için biçilmiş kaftan, yeni bir *Amerikan rüyasına* sahne oluyor. ABD, Amazonlar'a, yeni bir Vahşi Batı bulmuş gibi çılgınca saldırmakta. Bu Kuzey Amerikan işgali Brezilyalı maceracıların açgözlülüğünü daha da artırdı. Yerliler hiç iz bırakmadan ölüyorlar, toprakları da dolar karşılığı Amerikalılara satılıyor. Yerlilerin ticari değerinin farkında olmadığı altın, değerli mineraller, iyi cins tahta ve kauçuk, yapılan

59 Arturo Bonilla Sánchez, *Un Problema Que Se Agrava: La Subocupación Rural, Neolatifundismo y Explotación*, De Emiliano Zapata a Anderson Clayton & Co., çeşitli yazarlar, México, 1968.

60 René Dumont, *Terras Vivas. Problemas de La Reforma Agraria en El Mundo*, México, 1963.

birkaç araştırmanın sonuçlarıyla bağlantılı gibi. Yerlilerin üzerine helikopterlerden ve uçaklardan ateş açıldığını, çiçek hastalığı virüslerinin kendilerine aşılandığını, köylerinin dinamitlendiğini, şekerlerine striknin, tuzlarına arsenik karıştırıldığını biliyoruz bugün. Diktatör Castelo Branco döneminde yönetimi düzeltmekle görevlendirilen Yerlileri Koruma Dairesi başkanı yerlilere karşı kırk iki değişik suç işlemekle suçlandı. Skandal 1968 yılında koptu.

Artık doğada özgürce yaşayan bir yerli toplumu yok. Yerliler de Latin Amerika ekonomisinin bir parçası şimdi. Evet, Amazon ormanlarında yaşayan kabileler, And Dağları'nın yüksek yaylalarında ve başka bölgelerde bütün dünyadan kopuk topluluklar yok değil, ama genelde, dolaylı yoldan da olsa yerliler üretim sistemiyle ve tüketim pazarlarıyla bütünleştirilmiştir. Yerliler, kurban olarak katıldıkları bir ekonomik ve toplumsal düzende altından kalkılması en zor rolü oynamaktalar: ezilenlerin arasında en fazla ezilenler. Tükettiklerinin de, ürettiklerinin de büyük bir bölümünü, güçlü, açgözlü aracılar yoluyla alıp satmak zorundalar. Plantasyonlarda gündelikçi olarak çalışırlar. En ucuza çalışan işçiler, yerlilerdir. Dağlarda askerlik yaparlar. Yani günleri ya dünya pazarı için çalışmakla ya da galipler için çarpışmakla geçer. Guatemala gibi ülkelerde, yerliler ulusal ekonominin temel direğidir. Her yıl bir mendil büyüklüğündeki *minifundium*'larını, dağlardaki kutsal topraklarını bırakıp ovalara inerler. Her yıl 200 bin yerli, kahve, pamuk ve şeker tarlalarında çalışır. Tarlalara hayvanlar gibi kamyonlarla taşınırlar; çoğu zaman ihtiyaç yüzünden, ama bazen de alkol yüzünden. Marimba orkestrası eşliğinde alkolün bol bol tüketildiği gecenin ardından yerli ayıldığında zaten borçlanmış olur. Borcunu, tanımadığı sıcak topraklarda çalışarak öder; birkaç ay sonra, belki cebinde birkaç *centavo*'yla, belki de verem ya da sıtmayla döner. Ordu da çalışma koşullarını beğenmeyenleri yola getirmek için canla başla çalışır.[61]

61 Eduardo Galeano, Guatemala, *Pais Ocupado*, México, 1967.

Yerlilerin topraklarına ve işgüçlerine el konması, ırkçılıkla el ele yürür. Bu ırkçılık da fetihlerin eski uygarlıkları yakıp yıkmalarının yol açtığı bir sonuçtur. Yerlilerin eskiden sahip olduğu kültürel ve sosyal kimlik, fetihler ve ardından gelen uzun aşağılanma süresinin sonucunda paramparça olmuştur. Ama Guatemala'da yerlilerinkinden başka bir kültürel ve sosyal kimlik de yoktur.[62] Trajedi gelenektir. Kutsal Hafta, Mayaların torunları için bir toplu mazoşizm gösterisidir. Ağır haçlar taşınır, İsa'nın kırbaçlanışı, ölümü ve gömülüşü uzun uzun, adım adım temsil edilir, ölümün ve gömülüşün kendisine tapınılır, uzak geçmişin mutlu yaşantısına sunulan bir saygı gösterisidir bu. Ama Guatemala yerlilerinin Kutsal Haftası İsa dirilmeden sona erer.

Villa Rica De Ouro Prêto: Altın Şehri

Amazon yerlilerini ölüme ya da köleliğe mahkûm eden altın humması, Brezilya'da yeni değildir. Tıpkı getirdiği yıkımın yeni olmadığı gibi.

Brezilya'nın fethinden sonra iki asır boyunca, Brezilya toprakları Portekizli sahiplerine metal vermeyi reddetti inatla. Sömürge döneminin başlarında önce kıyılardaki ormanlardan yararlanıldı. Kısa süre sonra da, kuzeydoğuda geniş şeker plantasyonları görülmeye başlandı. İspanyol sömürgelerinin tersine, Brezilya topraklarında ne gümüş ne de altın bulunduğu sanılıyordu. Portekizliler, burada gelişmiş yerli uygarlıklarıyla değil, dağınık ve vahşi kabilelerle karşılaşmışlardı. Yerliler metalleri tanımıyorlardı. Altın taşıyan alüvyonların nerelere yığıldığını Portekizliler fetih yolunda yıkıp yakarak, yerlileri katlederek açtıkları sınırsız topraklarda kendileri arayıp bulmak zorunda kaldılar.

---

62 Maya-Kiçelerin dinsel bölünmesi sömürgecilikle birlikte başladı. Yerli inançlarını fatihlerin ideolojisinde eritmeye nafile çalışan Katolikler, Maya dininin büyü ve totemlerle ilgili bazı yanlarını sindirdiler yalnızca. Mayaların özgün kültürünün bastırılması ikili bir yapıya yol açtı. Bugün "Don Volcán iyi pişmiş insan eti istiyor," türünden saptırmalara da bu yüzden rastlıyoruz. (Carlos Guzmán Böckler ve Jean-Loup Herbert, *Guatemala; Una Interpretación Histórico-social*, México, 1970).

São Paulo bölgesinin *bandeirante*'leri[63] Mantiqueira Dağları'yla São Francisco Irmağı'nın kaynağı arasındaki geniş kuşağı geçmişler ve bazı ırmakların yataklarında alüvyonlara karışmış altın zerrecikleri bulmuşlardı. Yağmurların kayaları aşındırarak taşıdığı altın damarları, vadilere, ırmaklara, dağların eteklerine yığılmıştı. Kumun, toprağın, kilin altındaki çakıllı zeminde kolayca çıkarılabilen külçeler vardı. Derine indikçe, altının çıkarılması güçleşiyordu. Böylece Minas Gerais bölgesi adını tarihe yazdırdı. O zamana kadar keşfedilen en büyük miktarda altın, en kısa sürede çıkarılıyordu.

"Altın burada orman gibiydi. Kaldırımlar altınla doluydu. Çayırdaki ot gibi altın biterdi topraktan." Yetmiş beş yaşında bir dilenci, kiliselerin kulelerine bakarak söylüyor bunları. Ouro Preto'nun yakınındaki ve onun gibi eski zamanlarda kalmış küçük maden kenti Mariana'nın (Ribeirão do Carmo) bir demirbaşı olarak görüyor kendisini, "ölüm kesindir, belirsiz olan zamanıdır. Herkesin ölüm saati kaderinde yazılıdır," diyor. Taş merdivene tükürüp başını sallayarak devam ediyor: "Çok fazla paraları vardı. Ne yapacaklarını bilemediler bu kadar parayı. Onun için de birbirine bitişik kiliseler yaptırdılar."

Bir zamanlar bu eyalet Brezilya'nın en önemli eyaletiydi. Şimdi durumun farklı olduğunu söylüyor ihtiyar. "Hayat yok artık buralarda. Gençler yok çünkü. Gençler hep kaçıp gidiyor." Yakıcı öğle güneşinin altında yalınayak, ağır adımlarla yürüyor yanımsıra. "Bakın, şu kilisenin cephesindeki güneş ve ayı görüyor musunuz? Kölelerin gece gündüz çalıştığı anlamına gelir bu. Bu kilise zenciler tarafından yapıldı, ilerideki de beyazlar tarafından. Şu gördüğünüz ev de doksan dokuzuncu yaş gününde ölen Monsenyör Alipio'nun evi."

18. yüzyılda Brezilya'da çıkarılan altın, önceki iki asır boyunca İspanya'nın sömürgelerinden elde ettiği toplam altından daha

63 Bandeiralar, sayıları değişen, yarı-askeri, gezici çetelerdi. Ormanlardaki keşifleri Brezilya'nın sömürgeleşmesinde önemli rol oynamıştır.

fazlaydı.[64] Brezilya'ya akın akın serüvenci, define avcısı geliyordu. 1700'de Brezilya'nın nüfusu üç yüz bindi. Yüz yıl sonra, altın furyasının sonunda, nüfus on bir katına ulaşmıştı. 18. yüzyılda Brezilya'ya göç eden Portekizlilerin sayısı en az üç yüz bindi. "İspanya'nın Amerika'daki tüm sömürgelerine gönderdiğinden daha fazla insan."[65] Afrika'dan getirilen toplam köle sayısının on milyon civarında olduğu tahmin ediliyor. Bu sayı Brezilya'nın fethinden köleliğin kaldırılmasına kadar geçen süreyi kapsıyor. 18. yüzyıla ait kesin sayılar yok elimizde, ancak altın döneminin çok miktarda köle emeği tükettiğini biliyoruz.

Ülkenin kuzeydoğusunda şekerin egemen olduğu dönemde Brezilya'nın başkenti Salvador idi. Minas Gerais'in "altın çağı", güneyi ekonomik ve politik merkez haline getirdi ve 1763'ten itibaren yeni başkent, bölgenin limanı Rio de Janeiro oldu. Çığ gibi büyüyen altın ekonomisinin ortasında kentler yükselmeye başladı. Ekonomik patlamadan doğan yerleşimler hızla genişledi. Devrin yetkililerinden birinin deyişiyle "katil, serseri ve hırsız yatağı" haline geldi. Ouro Preto, 1711'de Villa Rica adını alarak kent statüsü kazandı. Madencilerin akınından doğan kent altın uygarlığının beşiğiydi. Yirmi üç yıl sonra kenti anlatan Simão Ferreira Machado, Ouro Preto tüccarlarının, Lizbon'un en zengin işadamlarından bin kat varlıklı olduğunu söylüyordu. "Bütün madenlerden çıkarılan akıl almaz miktarlarda altın bu kente getirilip krallığın darphanesine yığılır. Bu kentte hem din adamları, hem de laikler en iyi eğitimi almış kişilerdir. Burası hem soyluluğun, hem de ordunun üssü sayılır. Doğal konumu nedeniyle de Amerika'nın kalbidir. Ouro Preto olağanüstü zenginlikleriyle Brezilya'nın incisidir." Bir başka yazar, Francisco Tavares de Brito, 1732'de Ouro Preto'yu "altının Potosísi"[66] diye tanımlıyordu.

---

64 Celso Furtado, *a.g.e.*

65 Celso Furtado, *Formación Económica Del Brasil*, México City, 1959.

66 C.R. Boxer, *The Golden Age of Brazil (1695-1750)*, Kaliforniya, 1969.

Ouro Preto, Sabará, São João del Rei, Ribeirão do Carmo ve diğer maden bölgesi yerleşimlerinde sürülen sefahat hayatı konusunda Lizbon'a sık sık şikâyetler geliyordu. Servetler göz açıp kapayıncaya kadar oluşuyor, aynı hızla tüketiliyordu. Peder Antonil, zenci bir trompetçiye ya da melez bir fahişeye, "rezilce günahlar uğruna" bir servet ödemeye hazır olan sayısız beyefendi bulunduğunu söylüyordu. Ancak din adamlarının durumu da daha parlak değildi. Devrin resmi yazışmalarından, bölgede "düzenbaz papazların" kol gezdiğini öğreniyoruz. Bu papazlar, tahtadan yapılmış aziz heykelciklerinin içine altın doldurup dokunulmazlıklarından yararlanarak altın kaçakçılığı yapmakla suçlanıyorlardı. 1705'te Minas Gerais'te halka Hıristiyanlığı aşılamakla ilgilenen tek bir papaz olmadığı ileri sürülüyordu. Altı yıl sonra krallık duruma el koydu ve maden bölgelerine herhangi bir tarikatın yerleşmesini yasakladı.

Buna karşılık, barok stildeki görkemli kiliselerin sayısı hızla artmaya devam etti. Minas Gerais en yetenekli zanaatkârları kendine çekiyordu. Kiliselerin dış görünümü sade ve ağırbaşlıydı. Ama içlerinde som altından sunaklar, mihraplar, sütunlar ışıl ışıl parlıyordu. Rahip Miguel de São Francisco'nun 1710'da tavsiye ettiği üzere, "tanrısal zenginliklere ulaşabilmek için" değerli madenler konusunda cimrilik edilmiyordu. Ayinlere sınırsız para harcanıyordu. Ama madenlerde her şey ateş pahasıydı. Potosí örneğinde olduğu gibi Ouro Preto da zenginliğini har vurup harman savurmaktaydı. Ayinler, gösteriler, giyinip süslenip kendini teşhir etme bahanesiydi. 1733'te bir dini bayram bir hafta boyunca kutlanmıştı. Yaya, at üzerinde, sedef, ipek ve altın arabalarda geçitler, göz alıcı kıyafetler, turnuvalar, boğa güreşleri, flüt ve gitar eşliğinde sokak dansları; akla gelebilecek her türlü eğlence vardı.[67]

Sömürgecilerin gözü madenden başka şey görmüyordu. Tarımla uğraşmak akıllarından bile geçmiyordu. Bölgede ekonomik refah en yüksek düzeyindeyken, 1700 ve 1713 yıllarında korkunç

67 Augusto de Lima Júnior, *Vila Rica de Ouro Preto, Sintese Histórica e Descritiva*, Belo Horizonte, 1957.

bir açlık yaşandı. Milyonerler, kedi, köpek, fare ve karıncayla beslenmek zorunda kaldılar. Köleler günlerini ve güçlerini maden filizlerinin yıkandığı havuzlarda tüketiyorlardı. Luis Gomes Ferreira,[68] kölelerin yaşantısını şöyle anlatıyor: "Havuzlarda çalışıyorlar, yemek yiyorlar, hattâ çoğu zaman yatıyorlar. Çalışırken ter içinde yüzüyorlar, ayakları da ya soğuk toprağın, taşların üzerinde ya da suyun içinde. Dinlendikleri ya da yemek yedikleri sırada derideki gözenekler kapanıp buz tutuyor. Bu yüzden de kapmadıkları hastalık kalmıyor. Kanama, zatürre, felç, zatülcenp bunlardan yalnızca birkaçı." Hastalık, ölüm saatini yaklaştıran bir tanrı lütfuydu. Başka kurtuluş yolu yoktu. Kaçmaya çalışanların başlarını kesip getirenler altın külçelerle ödüllendiriliyordu.

"Yerli parçaları" olarak adlandırılan ve Luanda'da ölçülüp tartılıp gemilere bindirilen kölelerin okyanusu geçebilenleri, Brezilya'da Beyaz Efendi'nin "elleri ve ayakları" oluyordu. Angola, kumaş, içki ve ateşli silah karşılığında Bantu köleler ve fildişi ihraç ediyordu. Ama Ouro Preto'da, Gine kıyısındaki Ouidah köyünden getirilen zenciler daha makbuldü. Bunlar daha güçlü ve dayanıklı oldukları gibi, altın bulmada üstün bir yetenekleri vardı. Ayrıca her maden sahibinin Ouidah'lı en az bir metresi olmalıydı ki, altın ararken şansı yaver gitsin.[69] Altın madenleri köle ithalatını artırmakla kalmayıp, şeker kamışı ve tütün plantasyonlarındaki zenci işçileri de büyük ölçüde tüketti. 1711'de, "bozuk karakterlilerin dışındaki tarım işçilerinin satılması yasaklandı. Ouro Preto'da bitmek tükenmek bilmeyen bir köle talebi vardı. Zenciler çabuk ölüyordu, yedi yıldan fazla çalışabilene ender rastlanıyordu. Portekizliler zencileri okyanusu geçmeden önce vaftiz etmeyi ihmal etmiyorlardı tabii. Brezilya'da da zenciler

68 C.R.Boxer, *a.g.e.*

69 C.R. Boxer, *a.g.e.* Küba'da kadın kölelerin şifacı olduğuna inanılırdı. Esteban Montejo şöyle açıklıyor bunu: "Beyazlar damarlarda ve cinsel organlarda kendini gösteren bir hastalığa tutuluyorlardı. Hastalığı tedavi etmenin yolu zenci bir kadınla yatmaktı. Hastalık kadına geçince beyaz adam iyileşmiş oluyordu." Miguel Barnet, *Biografia De Un Cimarrón*, Buenos Aires, 1968.

ayinlere katılmak zorundaydılar, fakat ana şapele girmeleri ve kilise sıralarına oturmaları yasaktı.

18. yüzyılın ortalarında Serra do Frio'ya elmas aramaya gelenlerin sayısı hayli kabarıktı. Altın arayıcılarının ırmak yataklarında bulup attıkları billursu taşların elmas olduğu sonradan anlaşılmıştı. Minas Gerais'te elmas, altın kadar boldu. Değerli taşların çıkarıldığı bölgede merkez, Tijuco'ydu. Ouro Preto gibi bu kentin zenginleri de Avrupa modasını yakından takip eder, denizaşırı ülkelerden en lüks giysileri, mobilyaları getirirlerdi. Melez bir köle olan Francisca da Silva, Tijuco'nun hükümdarı sayılan zengin mi zengin João Fernandes de Oliveira'nın metresi olunca özgürlüğüne kavuştu. Çirkin bir kadındı, üstelik iki çocuk anasıydı, ama yine de Oliveira'nın gözdesiydi.[70] Daha önce denizi hiç görmediğini ve denizi yakınında istediğini söylediğinde, efendisi onun için büyük bir suni göl yaptırdı. Gölün üzerinde bir de kaptanıyla, tayfasıyla tamtakım bir gemi vardı. São Francisco dağının eteklerinde metresi için yaptırdığı şato, egzotik bahçeler ve çağlayanlarla çevriliydi. Francisca da Silva'nın onuruna en iyi şarapların oluk oluk aktığı şölenler veriliyor, balolar sabahlara kadar sürüyor, özel tiyatro gösterileri ve konserler düzenleniyordu. 1818'de Portekiz prensinin evliliği Tijuco'da eşsiz törenlerle kutlanıyordu. On yıl önce Ouro Preto'yu ziyaret eden bir İngiliz olan John Mawe, kentin yoksulluğu karşısında şaşkına dönmüştü. Bomboş, beş para etmez evlerin üzerinde anlamsız satılık ilanları sallanıyordu. Kentte yiyecek bulmak neredeyse imkânsızdı.[71] 1789 isyanı ekonomik krizle aynı zamana rastlamıştı. José Joaquim da Silva Xavier, "Tiradentes"* asılmış, bağımsızlık için savaşanların tümü hapsedilmiş ya da sürgüne gönderilmişti.

---

70 Joaquim Felicio dos Santos, *Memórias do Distrito Diamantino*, Rio de Janeiro, 1956.

71 Augusto de Lima Junior, *a.g.e.*

* "Diş-söken", mesleği diş hekimliği olan yurtsever José Joaquim da Silva Xavier'e (1748-1792) takılan lakap. Bağımsızlık hareketinin lideriydi, Ouro Preto'da idam edildi.

Brezilya Altınının İngiltere'nin Gelişimine Katkısı

Altın furyasının başlangıcı, Portekiz'le İngiltere arasında imzalanan Methuen Antlaşması'yla aynı zamana rastlar. 1703'te imzalanan bu antlaşmayla, İngiliz tüccarları Portekiz'de birtakım ayrıcalıklar kazanıyordu. Portekiz şaraplarına İngiliz piyasasında öncelik tanınacak, buna karşılık Portekiz, iç pazarını ve sömürgelerini İngiliz mamullerine açacaktı. Bu dönemde sanayinin henüz gelişmemiş olduğu göz önünde bulundurulursa, bu kararın yerel imalatın ölüm fermanı olduğu ortaya çıkar. İngiliz kumaşlarının bedeli şarapla değil, Brezilya altınıyla ödenecekti; bu arada Portekiz dokuma tezgâhları da boş duracaktı. Portekiz kendi yeni doğmakta olan endüstrisini öldürmekle kalmayıp, Brezilya'da da imalatın gelişmesini önceden engellemiş oluyordu. Krallık 1715'te şeker rafinelerinin işletilmesini yasakladı. 1729'da maden bölgesinde yeni yolların yapımının "suç" olduğunu ilan etti. 1785'te de Brezilya'daki tüm dokuma tezgâhlarının yakılmasını buyurdu.

Altın ve köle kaçakçılığında uzman olan İngiltere ve Hollanda, kaçak "siyah et" ticaretinden de korkunç bir servet elde etmişti. Portekiz'in Brezilya'dan elde etmesi gereken beşte birlik maden vergisinin yarısından çoğu, kaçakçılık sayesinde bu ülkelerin eline geçiyordu. İngiltere, Brezilya altınını Londra'ya akıtmak için yalnız kanunsuz ticaretten yararlanmıyordu; yasal yollara da sahipti. Altın, Portekiz nüfusunun Minas Gerais'e akmasını sağlayarak sömürgedeki sanayi ürünleri talebini hızla artırıyordu. Bu talebi karşılayacak ödeme gücünü de yine altın yaratıyordu. Tıpkı Potosí gümüşünün başka ülkelere sıçramadan İspanya'ya bir çarpıp gitmesi gibi, Minas Gerais altınının da Portekiz'de görünmesiyle kaybolması bir oluyordu. Metropol basit bir aracı rolü oynuyordu. 1755'te Portekiz Başbakanı Pombal Markisi, korumacı bir politikanın benimsenmesi için uğraşmaya başladı, fakat artık çok geçti. Başbakan, İngiltere'nin bir fethin zorluklarına bile katlanmak durumunda kalmadan Portekiz'i fethettiğine,

gereksinimlerinin üçte ikisini Portekiz'den karşıladığına, İngiliz tefecilerin Portekiz ekonomisine egemen olduğuna dikkati çekiyordu. Portekiz hemen hiçbir şey üretmiyordu. Altından elde ettiği zenginlik o kadar düzmeceydi ki, madenlerde çalışan Afrikalı kölelerin giyecek gereksinimi bile İngilizlerce karşılanıyordu.[72]

Celso Furtado, endüstriyel gelişme konusunda açık seçik bir siyaset güden İngiltere'nin, Brezilya altınıyla temel ithalatını karşıladığını, böylece yatırımlarını sanayide yoğunlaştırabildiğini ortaya koymuştur.[73] Hızlı ve etkin teknik yenilikler, Portekiz'in tarihsel nezaketi sayesinde rahatlıkla uygulanıyordu. Avrupa'nın mali merkezi bir süre sonra, Amsterdam'dan Londra'ya kaydı. *İngiliz kaynaklarına göre, belirli dönemlerde Londra'ya giren Brezilya altını haftada yirmi beş bin kiloya ulaşıyordu. Bu olağanüstü birikim olmasaydı, İngiltere Napolyon'la baş edemezdi.*

Brezilya topraklarında altının yarattığı dinamizmden kalan tek iz, kiliseler ve sanat yapıtlarıdır. 18. yüzyıl sonunda, henüz elmas madenleri tükenmediği halde ülke gücünü tüketmişti. Furtado'nun hesaplarına göre nüfusu üç milyonu geçen Brezilya'da kişi başına yıllık gelir bugünkü satınalma gücüyle ölçülürse 50 doları ancak buluyordu. Sömürge döneminde varılan en alçak düzeydi bu. Minas Gerais yozlaşma ve çöküş çukuruna balıklama dalıyordu. İnanması güç ama, Brezilyalı bir yazar, Minas Gerais'te yaratılan İngiliz sermayesinin yararlarından söz ediyor: "Uluslararası ticareti kolaylaştıran bankacılık ağının kurulmasına ve kalkınma yeteneği olan ulusların hayat standartlarının yükselmesine yardımcı olduğu için"[74] İngiliz sermayesine duyduğu minneti belirtiyor. Yabancıların ilerlemesiyle yoksul-

72 Allan K. Manchester, *British Preeminence in Brazil: Its Rise and Fall*, Chapel Hill, North Carolina, 1933.

73 Celso Furtado, *a.g.e.*

74 Augusto de Lima Júnior, *a.g.e.* Yazar, "Moskovalı efendilerinin elinde birer oyuncak olan günümüz cahillerinin cinayet olarak nitelendirdikleri sömürgeci emperyalizmin gelişmesinden" mutluluk duyduğunu belirtiyor.

laşan "yeteneksiz" uluslar da çaresizlikleriyle baş başa kaldılar. Madenlerinden ve değerli taşlardan yoksun bırakıldıkları için geçimlerini verimsiz topraklardan sağlamak zorundalar bugün. Madenciliğe dayalı ekonominin yerini geçimlik tarım ekonomisi aldı.[75] Günümüzde Minas Gerais, kuzeydoğu bölgesi gibi *latifundium*'ların, "maliye albayları"nın hükümdarlığıdır. Yoksulluğun, sefaletin aşılmaz duvarları arasında yaşar insanlar. Kuzeydoğuda köle ticareti nasıl hâlâ sürüyorsa, *maden işçileri* de halen alınıp satılıyor. Kısa süre önce Minas Gerais'te bulunan Franklin de Oliveira, *A Tragédia da Renovação Brasileira* adlı kitabında yıkılan ahşap evleri, susuz, ışıksız köyleri, Jequitinhonha yolunda karşılaştığı on üç yaşındaki fahişeleri, delileri ve açlıktan ölenleri anlatır. Henri Gorceix, haklı olarak, Minas Gerais'in demirden bir vücutta altın bir kalp taşıdığını söylemişti.[76] Fakat o zengin demir yatakları da bugün Hanna Mining Co. ve Betlehem Steel tarafından işletiliyor. 1964'te yabancı ellere teslim edilen demir de, altın gibi Brezilyalılara hiçbir yarar sağlamıyor.

Altın hummasından geriye kalanlar, maden çukurları, terk edilmiş küçük kentler ve birden gelişen sanat oldu. Portekiz, estetik reformun dışında yaratıcı bir güç gösteremedi. V. João'nun övünç kaynağı Mafra Manastırı, Portekiz'in sanatta ulaştığı en yüksek düzeyi simgeler. Minas Gerais altını hâlâ kilisenin otuz yedi çanında, som altından şamdanlarda pırıl pırıl parlamakta. Minas Gerais'teki kiliseler yağma edilip taşınır zenginliklerinden soyuldular. Ama sömürgecilerden kalan harabelerin üzerinde yükselen barok anıtlar sapasağlam duruyor. "Aleijadinho" ve "Sakat" diye anılan, bir cariyeyle bir zanaatkârın dâhi oğlu olan Antonio Francisco Lisboa, günümüze eşsiz oymalar, resimler ve heykeller bıraktı. *"Aleijadinho"*, Congonhas do Campo'daki Bom Jesus de Matosinhos sunağı için taş üzerine aziz heykelleri yont-

75 Roberto C. Simonsen, *História Econômica do Brasil (1500-1820)*, São Paulo, 1962.

76 Eponina Ruas, *Ouro Preto, Sua História, Seus Templos e Monumentos*, Rio de Janeiro, 1950.

maya başladığında 18. yüzyıl sona ermekteydi. Altın cenneti artık bir anıydı yalnızca. Yapıtın adı *Peygamberler* idi, ama Minas Gerais'i düştüğü çukurdan kurtarmaya onların da gücü yetmiyordu. Debdebe ve sevinç bir daha dönmemek üzere ayrılmıştı buralardan. Brezilya'nın en yetenekli sanatçısı bıraktığı bu son yapıtla, ölmek için doğmuş olan altın uygarlığının görkemli cenaze törenini dramatik biçimde simgeliyordu. "Aleijadinho" cüzzama yakalanmıştı, vücudu tanınmaz haldeydi. Her sabah şafakla birlikte kalkıp atölyesine dizlerinin üzerinde sürünerek gidiyordu. Başyapıtını, yontma kalemiyle çekicini parmaksız ellerine bağlayarak tamamladı.

Efsaneye göre, Minas Gerais'teki Nossa Senhora das Mercês e Misericordia Kilisesi'nde, soğuk ve yağmurlu gecelerde, ölmüş madenciler ayine katılırlar. Rahip ana altarda kollarını havaya açarak döndüğünde yüzündeki kemikler görünür.

KRALLAR KRALI ŞEKER VE ÖTEKİ TARIM HÜKÜMDARLARI

Plantasyonlar, Latifundiumlar ve Alınyazısı

Fethin itici gücü hiç kuşkusuz altın ve gümüş arayışıydı. Ancak Kristof Kolomb ikinci yolculuğundan döndüğünde Kanarya Adaları'ndan şeker kamışını getirdi. Bugün Dominik Cumhuriyeti'nin bulunduğu topraklara ekilen şeker kamışının kısa sürede filizlenişini memnuniyetle izliyordu.[1] Şeker kamışı Sicilya'da, Madeira Adaları'nda ve Cabo Verde'de az miktarda ekiliyor ve şeker doğudan altın fiyatına satın alınıyordu. Avrupalıların gözünde şeker öylesine değerliydi ki, kraliçelerin çeyizlerinde yer alıyor, eczanelerde gramla satılıyordu.[2] Amerika'nın keşfinden sonra aşağı yukarı üç yüzyıl boyunca, Avrupa ticareti için en önemli tarım ürünü Amerika'da yetişen şeker kamışı olmuştur. Kuzeydoğu Brezilya'nın sıcak ve nemli kıyıları plantasyonlarla kaplıydı. Daha sonra Karayip Adaları (Barbados, Jamaika, Haiti ve Dominik, Guadelup, Küba, Porto Riko), Veracruz ve Peru kıyıları da büyük çapta "beyaz altın" üretimine elverişli alanlar haline geldiler. Şeker Kral için gerekli el emeği, bedava enerji ve insan gücünü sağlamak üzere Afrika'dan sayısız köle getirildi. Yeni Dünya'yı istila eden bu bencil bitki, ormanları kırıp geçiriyor, toprağın doğal verimliliğini ve humusunu akıl almaz bir hızla tüketiyordu. Şekerin ekiminden mahsul almana kadar geçen sürenin çok uzun olması Latin Amerika'daki refah dönemlerinin hep geçici olmasına yol açtı; tıpkı Potosí, Ouro Preto, Zaca-

1 Fernando Ortiz, *Contrapunteo Cubano Del Tabaco y El Azúcar*, Havana, 1963.

2 Caio Prado Júnior, *Historia Económia Del Brasil*, Buenos Aires, 1960.

tecas ve Guanajuato'da altın ve gümüş hummasının doğurduğu geçici zenginlik gibi. Şekerin bu özelliği doğrudan ya da dolaylı olarak Hollanda, Fransa, İngiltere ve ABD'nin sanayileşmesinde de hızlandırıcı bir etken oldu.

Plantasyonlar Avrupa'daki talep sonucunda ortaya çıktı. Plantasyon sahibinin kazanç hırsıyla beslenen bu girişim, Avrupa'nın yönettiği dünya piyasasına hizmet ediyordu. Oysa büyük ölçüde kendine yeterli olduğu göz önünde bulundurulursa, feodal düzenin belli başlı bazı niteliklerini taşıdığı söylenebilir. Öte yandan plantasyon işçileri birer köleden başka bir şey değildiler. Kısacası üç ayrı tarihsel dönem; merkantilizm, feodalizm ve kölecilik, tek bir ekonomik ve sosyal birimde iç içe bulunuyordu. Plantasyon sisteminin de katılıverdiği iktidar sahnesinin başoyuncusu ise uluslararası pazardı.

Bugünün *latifundium*'ları, sömürgeci dönemin plantasyonlarının devamıdır. Dış talebe bağımlı ve çoğunlukla dışarıdan finanse edilen *latifundium* düzeni, Latin Amerika'nın ekonomik gelişmesindeki önemli darboğazlardan biri ve halk yığınlarının yoksulluğunun başlıca nedenidir. Bu düzen, bol bol ucuz işgücüne sahiptir, el emeği artığını giderek artıracak kadar da makineleşmiştir. Artık ne Afrikalı kölelere, ne de *encomienda*'lara ihtiyacı kalmıştır. Gülünç ücretler ya da küçücük bir toprak parçasını işleme hakkını vererek bedavaya çalıştırabileceği yığınla insan vardır nasılsa. *Latifundium*'ların yayılmasından doğan *minifundium*'ların durmadan çoğalması, hasat zamanlarında açlığın harekete geçirdiği bitmek tükenmek bilmeyen işçi akınları, düzenin sürekliliğini sağlar.

Plantasyonların işleyişi, *latifundium*'lar gibi doğal zenginliklerin elendiği bir kalbura benzetilebilir. Dünya piyasasıyla bütünleşen her sektör önce dinamik bir devre geçirir. Daha sonra benzer ürünlerin rekabeti, toprağın giderek verimsizleşmesi ya da daha iyi koşullara sahip bölgeler bulunmasıyla kaybolup giderler. Üretimin başlangıç hamlesinin yerini yoksulluk, ölümle burun buruna bir hayat ve uyuşukluk alır. Brezilya'nın kuzeydoğusu bir zamanlar ülkenin en zengin yöresiyken şimdi en yoksulu. Barbados

ve Haiti bugün sefalete mahkûm insanların yaşadığı karınca yuvaları haline geldi. Şeker, ABD'nin Küba üzerindeki hâkimiyetinin anahtarı oldu. Bütün tarımı şekerden ibaret olan Küba'nın toprakları giderek verimsizleşti. Şekerin tarihine daha birçok hükümdarın da tarihini eklemek gerek. Kakao sayesinde Caracas oligarşisinin kasaları dolup taştı. Pamuk Maranhão'da birden parladı, ama çabuk söndü. Amazon'da kauçuk plantasyonları pek az bir ücret karşılığında kuzeydoğudan getirtilen işçilere mezar oldu. Kuzey Arjantin ve Paraguay'ın kızıl baltakıran ormanlarından şimdi eser kalmadı. Yucatán'da heneke ekimi Yakiler için soykırıma dönüştü. Ardında çöller bırakan kahvenin, Brezilya, Kolombiya, Ekvador ve Orta Amerika'nın talihsiz ülkelerindeki meyvenin de tarihi diğerlerinden pek farklı olmadı. Bir bakıma, her ürün ülkelerin, bölgelerin ve insanların almyazısı oldu. Yeraltı zenginlikleri olan bölgelerde de aynı yıldız bir an parladı ve çabucak söndü. *Dünya piyasasında en çok aranan ürünlerin, kendilerini fedakârlıkla üreten Latin Amerika halkına getirdiği mutsuzluk ve felaket de o kadar büyük oldu.* Uluslararası pazarlara önce deri, sonraları et ve yün sağlayan Rio de la Plata bile bu çelik yasadan fazla etkilenmediği halde azgelişmişlik cenderesinden kurtulamadı.

Brezilya'nın Kuzeydoğusunda Toprağın Katli

İspanyol sömürgelerindeki başlıca ekonomik faaliyet, çok çabuk keşfedilmiş olan maden yataklarının işletilmesiydi. İkinci plana atılan şeker, önce Santo Domingo, sonra Veracruz, Peru kıyıları ve Küba'da ekiliyordu. 17. yüzyılın ortalarına dek en büyük şeker üreticisi Brezilya'ydı. Burası bir Portekiz sömürgesi, dolayısıyla esir pazarlarının en büyüğüydü. İnsanların kürek mahkûmları gibi çalıştırılmaları sonucunda zaten az olan yerli el emeği hızla tükeniyordu. Arazinin temizlenip hazırlanması, ürünün ekilip toplanması, nakliyatı, öğütülmesi ve işlenmesi içinse, şekerin ordularca işçiye ihtiyacı vardı. Brezilya'nın sömürge toplumu, şekerin bir yan ürünü olarak Bahia ve Pernambuco'da serpilip gelişti; ta ki altının bulunması bütün dikkatleri Minas Gerais'te toplayıncaya kadar.

Portekiz Krallığı toprağı işleme hakkını Brezilya'nın ilk büyük toprak sahiplerine devretti. Fethin başarılarına üretimin örgütlenişi eşlik etmek zorundaydı. Henüz keşfedilmemiş geniş topraklar krallık hesabına işletilmek üzere on iki "vali"ye verildi.[3] Ancak gerekli sermayenin büyük bölümünü Hollanda sağladığı için Felemenkliler bu işten Portekizlilerden daha kârlı çıktılar. Hollandalı girişimciler yalnızca şeker rafinerilerinin kurulması ve esir ithalatına katılmakla kalmadılar. Lizbon'dan gelen ham şekeri işleyip değerinin üçte biri kârla Avrupa'da satan da Hollandalılardı.[4] 1630'da Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, üretimi doğrudan kontrol edebilmek amacıyla Brezilya'nın kuzeydoğu kıyısını ele geçirdi. Kârları artırmanın tek yolu şeker kaynaklarını da artırmaktı. Aynı kumpanya, Antiller'de yoğun şeker üretimine başlaması için Barbados'taki İngilizlere her türlü kolaylığı sağladı. Antiller'deki sömürgeciler, teknik bilgiler edinmeye ve örgütleme ilmini öğrenmek üzere Brezilya'ya staja gönderildiler.

1654'te Hollandalılar kuzeydoğu Brezilya'dan nihayet kovulduklarında, Barbados'ta, adayı öldürücü bir rekabetin içine sokacak üsleri hazırdı bile. Afrikalı köleler ve şeker kamışı kökleri getirtilmiş, rafineriler kurulmuş ve donatılmıştı. 17. yüzyılın sonlarında Brezilya'nın ihracatı aniden yarıya indi; şeker fiyatları da aynı oranda düştü. Barbados'ta zenci nüfus yirmi yılda on katına çıktı. Antiller hem Avrupa pazarına daha yakındı, hem de verimsizleşen Brezilya topraklarının aksine bakir topraklara sahipti. Üstelik teknik açıdan Brezilya'dan daha ileriydi. Brezilya'da köle isyanlarının ulaştığı boyutlar ve güneyde altının ortaya çıkmasıyla plantasyonlarda işgücünün azalması da kuzeydoğuda şeker krizini etkiledi. Çözümü olmayan bu kriz yüzyıllar boyu sürerek günümüze kadar geldi, hâlâ da devam ediyor.

Şeker kuzeydoğuyu talan etmişti. Bahia'dan Ceará'ya uzanan yağışlı kıyı şeridinin toprağı son derece verimli, humus ve mine-

3 Sergio Bagú, *Economia de La Sociedad Colonial. Ensayo de Historia Comparada de América Latina*, Buenos Aires, 1949.

4 Celso Furtado, *Formación Económica Del Brasil*, México City-Buenos Aires, 1949.

ral tuzlar bakımından da zengindi. Tropikal ormanlarla kaplı olan bu bölge daha sonra savanaya dönüştü.[5] Aslında gıda maddeleri üretimine en uygun yöreyken, açlığın beşiği haline geldi. Bitkilerin görülmedik bir canlılıkla fışkırdığı araziler *latifundium*'un boyunduruğuna girince, geriye kısır çıplak topraklarla kayalardan başka hiçbir şey kalmadı. Eski portakal ve mango plantasyonları "kendi kaderleriyle baş başa bırakıldı ve sonunda rafineri sahiplerinin evlerinin çevresinde, sadece beyaz çiftçi ailesine ait küçük meyve bahçeleri haline geldi."[6] Şeker kamışı plantasyonlarına yer açmak için ormanlar yakılınca, bitki ve hayvanların nesli tükendi. Geyikler, yaban domuzları, tapirler, tavşanlar, paka ve tatular yok olup gitti. Bitki örtüsü ve hayvanlar şeker kamışının kurbanı oldu. Yoğun tarım, toprağı hızla kuruttu.

16. yüzyıl sonunda Brezilya'da en az yüz yirmi rafineri vardı. En verimli topraklar da yaklaşık iki milyonluk bu sermayenin sahiplerinin elindeydi, ama burada gıda maddeleri üretimi yapılmıyordu. Denizaşırı ülkelerden getirtilen birçok lüks madde, tuz ve kölelerin yanı sıra, gıda maddeleri de ithal ediliyordu. Bollukla refah daha önce de olduğu gibi, nüfusun büyük bir kısmının bir türlü kurtulamadığı açlık ve sefaletle yan yana yaşıyordu. Hayvancılık, nemli kıyı şeridinden uzağa, iç bölgelerdeki çöllere atılmıştı. Sertão'da kilometrekareye düşen iki sığırdan elde edilen et daima kıt, sert ve yavandı; günümüzde de hal böyledir.

Sömürge döneminde doğan toprak yeme alışkanlığı günümüze dek gelmiştir. Demir eksikliği kansızlığa yol açar. Sadece manyok hamuru ve fasulyeyle beslenen, bayram günleri de bir parçacık kurutulmuş et yiyebilen kuzeydoğulu çocuklar, besinlerinde bulamadıkları mineral tuzları toprakta ararlar. Eskiden bu "Afrika illeti" yüzünden çocukları ya ağızlarını bağlayarak, ya da hasır sepetlerin içine koyup yüksek ağaçlara asarak cezalandırırlardı.[7]

---

5 Josué de Castro, *Geografia da Fome*, São Paulo, 1963.

6 *a.g.e.*

7 *a.g.e.* Henry Koster adlı İngiliz gezgin, toprak yeme alışkanlığını beyaz çocukların "kendilerine bu Afrika illetini aşılayan" zenci çocuklardan öğrendiğini ileri sürer.

Bugün Kuzeydoğu Brezilya batı yarım küresinin en az gelişmiş bölgesidir.[8] *Otuz milyon insanın yaşadığı bu dev toplama kampı şeker kamışının mirasıdır.* Latin Amerika'daki sömürgeci tarım ekonomisinin en kârlı ticaret kaynağıyken, şimdi Pernambuco yöresinin ancak beşte birinde şeker kamışı yetiştiriliyor. Geri kalan topraklarsa âtıl bir biçimde duruyor.[9] Aynı zamanda en büyük şeker üreticileri olan büyük merkezi rafinerilerin sahipleri geniş *latifundium*'larını fütursuzca başıboş bırakıyorlar. Yaygın inanışın aksine en kötü beslenen insanlar kuzeydoğunun kurak ve yarı kurak iç kesimlerinde yaşayanlar değildir. Taş ve kuru çalılarla örtülü bir çöl olan Şertão'da sık sık açlık dönemleri geçirilir. Kuraklık tanrısı güneşin toprağı çatlatıp paramparça ettiğinde ortaya çıkan manzara, aya inen bir insanın karşılaştığı manzaraya benzer. İnsanlar toplu halde göç ederler ve yol kenarlarına eğreti mezar taşları dizilir. Ama açlığın en acımasız, en yerleşik olduğu yöre verimli kıyı kesimidir. Tezatlar ülkesinde bolluğun, refahın saltanat sürdüğü yerlerde sefaletin en koyusu kol gezer. Doğanın her türlü besinin yetişebilmesini sağlayacak şekilde donattığı bu bölgede tarımın "t"sine bile rastlanmaz. Şekerin egemenliğinden önce ormanlarla kaplı olan ve sanki alay edermişçesine hâlâ *orman kuşağı* diye adlandırılan bu kıyılar tamamen verimsizdir. Birer israf makinesi olan şeker *latifundium*'ları gıdaları başka bölgelerden, özellikle güneyden almak zorundadır; hem de her gün artan fiyatlarla. Recife, hayat pahalılığında Brezilya'nın önde gelen şehridir. Bu konuda Rio de Janerio'dan bile fersah fersah ileridedir. Kuzeydoğuda fasulyenin fiyatı lüks bir sayfiye yeri olan Ipanema'dan daha yüksektir. Yarım kilo manyok ununun fiyatıy-

8 Kuzeydoğu, sanayileşmiş güney bölgesinin bir sömürgesidir adeta. Kuzeydoğuda, *sertão* beslediği şeker bölgesine bağımlıdır, şeker *latifundium*'ları da ürünün endüstriyel tesislerine. Eski rafineri patronu kurumu krizdedir; merkezi değirmenler plantasyonları yutmuştur.

9 Pernambuco'daki Joaquim Nabuco de Pesquisas Sociais Enstitüsü araştırmalarına göre aktaran: Kit Sims Taylor, *El Nordeste Brasileño: Azúcar y Plusvalia*, Monthly Review, No. 63, Santiago. Şili, Haziran 1969.

la gündoğumundan günbatımına şeker plantasyonunda çalışan bir işçinin günlük ücreti aynıdır. İşçi en ufak itirazında tabut ölçülerini almak üzere derhal bir marangoz çağrılacağını gayet iyi bilir. Birçok yerde toprak sahipleri ya da yöneticiler, derebeyleri gibi her gelinle ilk geceyi geçirme hakkına sahiptirler. Recife'de nüfusun üçte biri kenar mahallelerde barakalarda yaşamaya çalışıyor. Casa Amarela mahallesinde bebeklerin yarısından çoğu bir yaşım doldurmadan ölüyor.[10] Kuzeydoğu şehirlerinde on iki yaşında kız çocukları ailelerinin zoruyla fahişelik yapıyor. Bazı plantasyonlarda ücretler Hindistan'daki en düşük ücretten de düşük. 1957'de yayınlanan bir FAO raporuna göre Recife'nin yakınındaki Vitória'da protein eksikliği sonucu çocukların uğradığı kilo kaybı Afrika'da görülenden yüzde 40 daha yüksek. Özel hapishaneler bugün de birçok plantasyonda mevcut, ama René Dumont'un dediği gibi, "Yetersiz beslenmenin sonucu olan cinayetlerin sorumluları bu hapishanelere kapatılamıyor. Çünkü anahtarlar onların elinde."[11]

Pernambuco'daki şeker üretimi São Paulo eyaletindeki üretimin yarısı kadardır, hektar başına alman randıman da çok daha düşüktür. Buna mukabil şeker Pernambuco'da tek geçim kaynağıdır. São Paulo eyaleti ise Latin Amerika'nın en güçlü sanayi merkezine sahiptir. Kuzeydoğuda ilerleme bile ilerici değildir, çünkü bir avuç toprak sahibinin denetimindedir. Mutlu azınlığın doyması için yığınların açlıktan ölmesi gerekir. Şeker endüstrisi, 1870'ten başlayarak büyük merkezi değirmenler sayesinde oldukça modernleşti. "Bu dönemde *latifundium*'lar endişe verici boyutlarda yayılarak bölgede yoksulluğu iyice artırdı."[12] 1950-1960 yıllarının sanayileşme atılımı Brezilya'nın şeker tüketimini de artırdı. Kuzeydoğuda üretim canlanmakla birlikte randımanda bir gelişme

10 Franklin de Oliveira, *Revolución y Contrarevolución en El Brasil*, Buenos Aires, 1965.

11 René Dumont, *Tierras Vivas. Problemas de La Reforma Agraria En El Mundo*, México City, 1963.

12 Josué de Castro, *a.g.e.*

kaydedilemedi. Eski plantasyonlara düşük kalitede yeni topraklar eklenerek öteki gıda maddelerinin üretimi bir kez daha şeker uğruna feda edildi. Ücretli işçi olarak çalışmaya başlayan köylülerin hayat standartları düştü. Aldıkları ücretler eskiden küçük arazilerinde yetiştirdikleri gıdayı bile satın almaya yetmez hale geldi.[13] Her zaman olduğu gibi gelişme açlığı biraz daha artırdı.

Antiller *Şeker Adaları* diye adlandırılırdı. Antil Adaları birer birer şeker üreticisi olarak dünya pazarına katıldılar. Günümüzde de Barbados, Rüzgâraltı Adaları, Trinidad ve Tobago, Guadelup, Porto Riko ve Santo Domingo (Dominik Cumhuriyeti ve Haiti) aynı rolü sürdürmektedir. Geniş *latifundium* arazilerinde ekili şeker kamışının boyunduruğu altındaki Antiller'de işsizlik ve yoksulluk yaygındır. Geniş çapta üretilen şeker bu adalara lanet yağdırır. Küba da şeker ihracatına belirli bir ölçüde bağımlıdır ama 1959'daki toprak reformu, ülke ekonomisini büyük ölçüde çeşitlendirerek işsizliğe son vermiştir. Önceleri yılın yalnızca beş ayında çalışan Kübalılar, bugün yıl boyunca çalışıyorlar. Yalnız şeker üretimi için değil, yeni bir toplum kurmak gibi sürekli ve zorlu bir amaç için de.

Karl Marx, 1848'de şöyle diyordu: "Batı Hint Adaları'nın kaderi kahve ve şeker üretimiymiş gibi gelebilir insana. Ama iki asır önce ticaretle yakından uzaktan ilişkisi olmayan doğa buraya ne bir kahve ağacı, ne de bir şeker kamışı dikmişti."[14] Uluslararası işbölümü Tanrı buyruğuyla değil, dünya kapitalizminin gelişmesiyle oluştu.

İspanyollar daha önce Küba ve İspanya Adası'nda şeker kamışı üretimine başlamış olsalar da, ihracat amacıyla şeker üreten ilk Karayip adası Barbados olmuştur (1941). Minik bir İngiliz sömürgesi olan Barbados'ta ilk plantasyonları Hollandalılar kurmuştu. 1666 yılında Barbados'ta şeker plantasyonlarının sayısı sekiz yüze ulaşıyor, köle sayısı da seksen bini geçiyordu. Yeni gelişmekte olan *latifundium*'ların işgal ettiği Barbados da Kuzeydoğu Brezil-

13 Celso Furtado, *Dialética do Desenvolvimento*, Rio de Janerio, 1964.

14 Karl Marx, *Discurso Sobre El Libre Cambio, Miseria de La Filosofia*, Moskova.

ya kadar talihsizdi. Eskiden pamuk, tütün, portakal gibi değişik ürünlerin ekildiği, sığır ve domuzların yetiştirildiği Barbados'a şeker kamışı plantasyonlarının girmesiyle tarım bir yana bırakıldı, ormanlar yerle bir edildi; bunların hepsi kısa sürede kendini tüketecek olan bir atılım uğruna yapıldı. Ada halkı birden toprakların verimsizleştiğini, yiyecek maddelerinin tükendiğini ve ürettikleri şekerin fiyatının piyasada rekabet edemeyecek kadar yüksek olduğunu fark etti.[15]

Şeker diğer adalara da yayılarak Rüzgâraltı Takımadalarına, Jamaika'ya ve anakaraya, Guyana'ya erişti. 18. yüzyılın başında Jamaika'daki kölelerin sayısı beyaz sömürgecilerin on katı kadardı. Jamaika toprakları da diğerleri gibi çabucak tükendi. Yüzyılın ikinci yarısında dünyanın en iyi şekeri, o zamanlar Fransızların elinde olan Santo Domingo adındaki, suyu sünger gibi emen Haiti kıyılarında yetişirdi. Haiti'nin kuzeyi ve batısında şeker için gerekli el emeğini sağlayabilmek için gittikçe daha fazla köleye ihtiyaç duyuluyordu. Sömürgeye 1786'da 27 bin, ertesi yıl 40 bin köle geldi.

1791'in sonbaharında devrim patlak verdi. Yalnızca eylül ayında iki yüz şeker kamışı plantasyonu yakıldı. Çarpışmalar ve yangınlar aralıksız sürüp giderken, ayaklanan köleler Fransız birliklerini Okyanus'a püskürtüyordu. Gemiler artık limanlardan şeker değil, Fransız askeri taşıyordu. Uzun süren savaş, ülkede oluk oluk kan akıttı, plantasyonları yerle bir etti. Yüzyılın sonunda adada taş üstünde taş kalmamış, hayat felce uğramıştı. "Eskiden yemyeşil olan sömürge 1803 yılının Kasım ayında kül ve yıkıntıdan ibaret bir mezarlığa dönüşmüştü," der Lepkowski.[16] Haiti Devrimi Fransız Devrimi'yle aynı zamana rastladı. Denizlere İngiltere'nin hâkim olduğu bu sıralarda Fransa'ya karşı uygulanan uluslararası ablukaya Haiti de katlanmak zorunda kaldı. Daha sonra bağımsızlığı kaçınılmaz olunca da Fransa'nın uygu-

15 Vincent T. Harlow, *A History of Barbados*, Oxford, 1926.

16 Tadeusz Lepkowski, *Haiti*, I. Cilt Havana, 1968.

ladığı ablukayla karşı karşıya kaldı. 1806'da Fransa'nın baskısına boyun eğen ABD Senatosu Haiti'yle ticareti yasakladı. 1825'te Fransa eski sömürgesinin bağımsızlığını çok yüksek bir tazminat karşılığında kabul etti. General Leclerc, 1802'de köle milislerinin önderi General Toussaint-Louverture esir düştükten kısa bir süre sonra, kayınbiraderi Napolyon'a adadan yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Bu ülke hakkındaki fikrim şudur: Dağlarda yaşayan on iki yaşından büyük, kadın erkek bütün zencilerin kökünü kazımak, ovalardaki zencilerin yarısını yok etmek ve rütbesi olan bütün melezlerin da rütbelerini geri almak gerek."[17] Tropiklerin intikamı korkunç oldu. Leclerc planını gerçekleştiremeden sarı hummaya yakalandı ve karısı Pauline Bonaparte'm bütün çabalarına rağmen ölümden kurtulamadı.[18] Ne var ki, bağımsızlıklarını kazanmak için kıyasıya dövüşüp askeri saldırıları göğüsleyen Haitililer, borçlarının altında ezildiler. Harabeler arasımda doğan yeni Haiti devleti bir türlü kalkınamadı. Haiti bugün Latin Amerika'nın en fakir ülkesidir.

Haiti bunalımı Küba'daki şeker hamlesini hızlandırdı ve ülke dünyanın önde gelen şeker üreticisi durumuna geçti. Yabancı ülkelerde çok aranan bir ürün olan kahvenin de üretimi aynı dönemde hızlı bir gelişim gösterdi. Ancak iki ürüne birden hayat yoktu ve yarışı şeker kazandı. Küba 1862'de kahve ithal etmek zorunda kaldı. Bu durumda, saygın bir şeker endüstricisi rahatça "başkalarının başına gelen felaketlerden nasıl yararlanılabileceği"nden söz edebiliyordu.[19] Haiti ayaklanmasının hemen ardından şeker fiyatları Avrupa piyasasında o güne dek görülmedik bir biçimde fırladı. 1806'da Küba'da rafineri sayısı ve verimlilik iki katına ulaştı.

---

17 *a.g.e.*

18 Haiti tarihinin bu olağanüstü dönemiyle ilgili olarak Kübalı yazar Alejo Carpentier'in *El Reino de Este Mundo* (Montevideo, 1966) adlı eşsiz romanını okumak gerekir. Pauline'le kocasının Antiller'deki maceralarını bire bir aktarır.

19 Manuel Moreno Fraginals, *El Ingenio*, Havana, 1964.

Küba'nın Yanık Toprakları Üzerinde Yükselen Şeker Şatoları

İngilizler Havana'yı 1762 yılında ele geçirmişlerdi. Bu sırada Küba'daki tarım ekonomisi küçük tütün plantasyonları ve hayvancılık üzerine kuruluydu. Stratejik açıdan büyük önemi olan Havana'da zanaat oldukça gelişmişti, top imal eden büyük bir dökümhane bulunuyordu. Latin Amerika'nın ilk tersaneleri olan Havana tersanelerinde ticaret ve savaş gemileri yapılıyordu. Normal şartlarda Küba'nın on beş yılda ithal edeceği sayıda köleyi, İngilizler on bir ayda adaya getirttiler. Bu tarihten itibaren Küba ekonomisi şeker talebine tabi kılındı. Dünya piyasasına yönelik bu değerli ürünü köleler üretecek, yaratılan artıdeğerse yerel oligarşi ve emperyalist çıkarların elinde olacaktı.

İngiliz işgalini takip eden yıllardaki şeker atılımını Moreno Fraginals şöyle anlatır: İspanyollar'm ticaret tekeli paramparça olmuştu. Köle ithali hiçbir şekilde kontrol edilemiyordu. Rafineriler insanları, toprağı, bütün kaynakları yutuyordu. Tersane ve dökümhane işçileriyle zanaatkârlar işlerini bırakıp rafineride çalışmaya başlamışlardı. Tütün ve meyve yetiştiren köylüler de, şekerin topraklarını işgal etmesiyle, zorunlu olarak şeker üretimine hizmet ediyorlardı. Plantasyonların yaygınlaşması toprağın verimini düşürüyor, rafineri sayısı gün geçtikçe artıyor ve her rafineri gittikçe daha büyük bir alan kaplıyordu. Tütün tarlaları, ormanlar ve otlaklar yakılıyordu. 1792'de, birkaç yıl önce Küba'nın önemli bir ihraç maddesi olan kurutulmuş et, büyük ölçüde ithal edilmeye başlandı. Bugün de hâlâ da ithal edilmektedir.[20] Tersane ve

20 Mezbaha ve tuzlama fabrikaları o dönemde Rio de Plata'da kurulmuştu. O sırada ayrı iki devlet olmayan Arjantin ve Uruguay, büyük ölçüde, kurutulmuş ve tuzlanmış et, deri ve yağ ihraç ediyordu. 19. yüzyılın en büyük köle merkezleri olan Brezilya ve Küba, kurutulmuş et için mükemmel bir pazardı. Bu ucuz gıda maddesi hem taşımada sorun yaratmıyor, hem de tropiklerin sıcağına dayandığı için çabuk bozulmuyordu. Uruguay, Amerikan Devletleri Örgütü'nün ambargosuna uyarak 1965'ten beri Küba'ya kurutulmuş et satmıyor. Buna karşın, Kübalılar kurutulmuş eti hâlâ "Montevideo" diye adlandırıyorlar. Uruguay 18. yüzyıl sonundan beri en büyük alıcısı olan Küba'yı da

dökümhane sonunda çalışmaz oldu, tütün üretimi durdu; şeker üretiminde çalışan köleler günde aralıksız yirmi saat çalışıyordu. Şeker hükümdarlığının gücü gittikçe sağlamlaşıyordu. 18. yüzyıl sonunda uluslararası borsalarda spekülasyon almış yürümüştü. Güines'te toprağın fiyatı yirmi katına fırlamıştı. Havana'da gerçek faizler yasal faizin sekiz katıydı. Küba'nın her yerinde vaftiz, cenaze ve komünyonların ücreti, zenci ve büyükbaş hayvan fiyatları gibi yüksekti.

Eskiden Küba bir uçtan diğerine dev palmiyelerle, maun, sedir, abanoz ve *dagame** ormanlarıyla kaplıydı. Küba'nın değerli ormanlarını, bugün ancak El Escorial'in masalarıyla pencerelerine, Madrid sarayının kapılarına bakıp takdir edebiliyoruz. Şekerin işgali güzelim ormanların yakılmasına neden oldu. Küba, ABD'den odun ithal etmeye başladı. Şeker kamışı üretimi ormanları talan etmekle kalmayıp "adanın o akıl almaz verimliliğini de yok etti."[21] Ormanların ateşe verilmesiyle korumasız kalan toprak çok geçmeden aşınmaya başladı. Akarsular kurudu. Bugün Küba şeker plantasyonlarında hektar başına alınan ürün, Peru'dakinin üçte biri, Hawaii'dekinin de beşte biri kadar.[22] Küba devriminin başarmak zorunda olduğu işlerin başında, sulama ve toprakların verimlileştirilmesi geliyor. İrili ufaklı hidrolik preslerin sayısı artıyor, tarlalarda kanallar açılıyor ve cezalı topraklar gübreleniyor.

"Şeker oligarşisi," servetlerine servet katan bu sanayiye atılmakla, Küba'nın bağımsızlığını feda etmekte ve ekonomiyi sakatlamaktaydı. En verimli toprakları yağma eden kişiler arasın-

---

böylelikle kaybetmiş oldu. José Pedro Barrân ve Benjamin Nahum, *Historia Rural Del Uruguay Moderno (1851-1885)*, Montevideo, 1967.

* Küba'da yetişen, çıplak gövdeli, yüksek, kerestesi sert bir tür ağaç.

21 Manuel Moreno Fraginals, *a.g.e.* Yakın zamana kadar Sagua ırmağında *palanquero*lar dolaşırdı. "Sivri uçlu uzun sopaları vardır. Irmağın yatağını tarayarak kereste ararlar... Bu şekilde şekerin yıktığı ağaçların kalıntılarını birer birer ırmağın dibinden çıkarırlar. Ormanın cesetlerinden geçimlerini sağlarlar."

22 Celso Furtado, *La Economia Latinoamericana Desde La Conquista Ibérica Hasta La Revolución Cubana*, Santiago, Şili, 1969, Meksika, 1969.

da Avrupa kültürüne düşkün olanlar vardı. Bu adamlar, orijinal bir Bruegel tablosunu tanıyacak ve satın alacak güçteydiler. Sık sık yaptıkları Paris yolculuklarından, Etrüsk çömlekleri, Yunan anaforları, Fransız Goblen halıları, Ming paravanları, en değerli İngiliz ressamlarının tablolarıyla dönerlerdi. Havana'da bir evin mutfağında, bir kontesin sofra takımlarını sakladığı dev bir şifreli kasaya rastladım! 1959'a dek, fabrika değil, şeker şatoları inşa edildi. Şeker, diktatörlükler kurdu, diktatörlükler yıktı. İşçilerin işe alınıp işten atılmasına karar verdi. Milyonlarca insanın hayatını yönetti. Trinidad bugün bir cesetten farksız. 1850 yılında Trinidad'da, seksen milyon ton şeker üreten kırktan fazla rafineri vardı. Tütün üreten yoksul köylülerin toprakları şiddet yoluyla kamulaştırılmış, bir zamanlar hayvancılık yapılan ve et ihraç eden bu bölgeler de ithal malı et yemek zorunda kalmıştı. Eskiden buralarda, serin gölgeli kemerleriyle, yüksek tavanlı salonlarıyla, ışıl ışıl kristal avizeleriyle, İran halılarıyla, görkemli saraylar yükselirdi. Kadifeden sessizliği yalnızca bir menuetin yumuşak notaları bozar; aynalar, perukalı, tokalı pabuçlu soyluların görüntüsünü yansıtırdı. Bütün bunlardan geriye kalan, yalnızca mermer ve taş yığınlarıyla sessiz çanlar. Trinidad'dan, "sahip olmuşlar kenti" diye söz edilir. Kentte kalan beyazlar hâlâ, bir zamanlar güç ve şöhrete sahip olmuş atalarından söz ederler. 1857 buhranı şeker fiyatlarını düşürdü. Kenti çökerten bu düşüşten sonra Trinidad bir daha kendini toparlayamadı.[23]

Yüz yıl sonra, Maestra Dağları'nın gerillaları iktidarı ele geçirdiğinde Küba'nın kaderi şeker fiyatları tarafından belirleniyordu. Ulusal kahraman José Marti, "varlığını bir tek ürüne bağlamak,

23 Moreno Fraginals, 19. yüzyılda kurulan rafinerilerin adlarının, şekerin gelişmesindeki yükselme ve düşüşleri yansıttığını saptamış: Esperanza (Umut), Nueva Esperanza (Yeni Umut), Atrevido (Gözüpek), Casualidad (Rastlantı); Aspirante (Talip), Conquista (Fetih), Confianza (Güven), El Buen Suceso (Başarı); Apuro (Badire), Angustia (Kaygı), Desengaño (Hayal Kırıklığı). Desengaño adında dört ayrı rafineri bulunması sanki bir felaketi haber veriyordu.

bir ulusun intiharıdır," diyordu. 1920'de şeker fiyatlarının birden yükselmesi sonucunda, Küba kişi başına düşen ihracatta dünya rekorunu kırdı; Latin Amerika'da kişi başına düşen gelirin en yüksek olduğu ülkeydi. Fakat aynı yılın aralık ayında şeker fiyatları beşte birine düştü ve 1921'de buhran patlak verdi. Çok sayıda şeker fabrikası iflasa sürüklendi ve Amerikan tröstleri tarafından satın alındı. Ardından, Merkez Bankası da dahil olmak üzere tüm Küba ve İspanyol bankaları iflas etti. Ayakta kalabilenler, yalnızca ABD bankalarının şubeleriydi.[24] Bu denli bağımlı ve zayıf bir ekonominin 1929 buhranından etkilenmemesi söz konusu olamazdı. 1932'de hem şeker fiyatları, hem de ihracat toplamı dörtte birine düşmüştü. Küba'daki işsizlik oranına "başka bir ülkenin ulaşması olanaksızdı."[25] 1921'deki felaketin nedeni, şeker fiyatının ABD pazarındaki düşüşüydü. Kısa bir süre sonra, ABD'den elli milyon dolar tutarında kredi almdı. Ama krediyle birlikte, fonun kullanılışını denetlemek bahanesiyle General Crowder de ülkeye geldi; asıl amaç ülkeyi yönetmekti. Crowder'ın yardımıyla, 1924'te diktatör Machado iktidarı ele geçirdi. 30'lu yılların büyük buhranı, genel grev halindeki Küba'yı ateş ve kan yönetimine taşıdı.

Fiyatlardaki değişimler, ihracat tutarında da aynı oranda bir değişime yol açıyordu. 1948'den itibaren, ABD'nin şeker talebinin üçte birini karşılayacak koşullar Küba'da yeniden sağlandı. Fiyatlar Kuzey Amerikalı üreticilerin koyduğu fiyattan daha düşük, uluslararası piyasadaki şeker fiyatlarındansa daha yüksek ve daha istikrarlıydı. ABD daha önce Küba'dan ithal edilen şekerden alınan vergiyi düşürmüş, bunun karşılığında Küba da, ithal ettiği Kuzey Amerikan ürünlerine aynı ayrıcalığı tanımıştı. Bütün bu lütuflar bağımlılığı iyice artırmıştı. Marti, "Satın alan ülke egemendir. Satan ülke de onun hizmetindedir. Özgürlüğü sağlamak için ticareti dengelemek gereklidir. Ölmek isteyen bir ülke ihracatını tek bir ülkeye, yaşamak isteyense birçok ülkeye yapar," demiş-

24 René Dumont, *Cuba (Intento De Critica Constructiva)*, Barselona, 1965.

25 Celso Furtado, *La Economia Latinoamericana..., a.g.e.*

ti. Che Guevara da bu sözleri, 1961'de Punta del Este'de yapılan Amerikan Devletleri Örgütü toplantısında tekrarladı. Üretim, Washington'un gereksinimleri doğrultusunda keyfi olarak sınırlandırılıyordu. 1925 yılında alınan ürün beş milyon ton dolayındaydı. 50'li yıllarda da bu ortalama değişmedi. 1952'de, *zafra*,* o güne kadar ulaşılan en yüksek düzeyinde, yedi milyon tondan fazlaydı. Diktatör Fulgencio Batista tam bu sırada, şeker üretiminin artışını durdurmak niyetiyle iktidarı ele geçirdi. Ertesi yıl, ABD'nin talebine uygun olarak, üretim dört milyon tona düştü.[26]

İktidarsız Yapıya Karşı Devrim

Coğrafi yakınlık ve Napolyon savaşları sırasında Fransa ve Almanya'da bulunan şeker pancarının ortaya çıkışı, Antiller'in en büyük şeker ithalat pazarının ABD olmasına yol açtı. Henüz 1850'de, bir İspanyol sömürgesi olmasına karşın Küba'nın dış ticaretinin üçte biri ABD ile yapılıyordu. ABD'nin Küba'ya sattığı ve Küba'dan aldığı mallar, İspanya'nın alıp sattığından fazlaydı. Adaya yanaşan gemilerin yarısından çoğu Amerikan bayrağı taşıyordu. Bir İspanyol turisti, 1859'da, ıssız köylerde, ABD'de üretilmiş dikiş makinelerine rastladığını anlatıyor.[27] Havana'nın büyük caddelerinin kaldırımları Boston granitiyle döşenmişti.

Yirminci yüzyılın başında, *Louisiana Planter*'da çıkan bir yazıda, "Küba'nın tümü yavaş yavaş Amerikan vatandaşlarının eline geçiyor. Adayı ABD'ye dahil etmenin en kolay ve en emin yolu bu," deniyordu. Amerikan Senatosu'nda bayrağa yeni bir yıldız eklemekten söz edilmeye başlanmıştı. İspanya yenilmiş; General Leonard Wood adanın yönetimini devralmıştı. Bu sırada Filipin-

---

* Şeker kamışı hasadı.

26 Küba Devrimi'nden sonra, ABD Tarım Bakanlığı'nın şeker programı sorumlusu şu açıklamayı yaptı: "Küba sahneden ayrıldığından beri, gerektiğinde pazarımızı doyuracak stokları her zaman bulunduran, dünyanın en büyük ihracatçısı bu ülkeye bel bağlamıyoruz." (Enrique Ruiz Garcia, *América Latina: Anatomia de Una Revolución*, Madrid, 1966.)

27 Leland H. Jenks, *Nuestra Colonia de Cuba*, Buenos Aires, 1960.

ler ve Porto Riko ABD yönetimine girmişti.[28] Başkan McKinley, Küba'yı da dahil ederek, "Bu eyaletler bize savaş tarafından verilmiş oldu. Tanrı'nın da yardımıyla, insanlığın ve uygarlığın ilerlemesi adına, bu büyük güvene cevap vermek bizim için bir görevdir," diyordu. 1902'de, Tomás Estrada Palma, sürgünde kabul ettiği Kuzey Amerika vatandaşlığından vazgeçmek zorunda kaldı. Amerikan işgal orduları kendisini Küba'nın ilk başkanı ilan ettiler. 1960'ta, Küba'daki ABD Elçisi Earl Smith, Senato'nun bir alt komisyonuna şu açıklamayı yapıyordu: "Castro iktidara gelinceye kadar ABD'nin Küba üzerinde öyle büyük etkisi vardı ki, ABD elçisi ülkenin ikinci adamıydı. Hatta bazen Küba Başkanı'ndan bile önemliydi."

Batista iktidardan düşünceye kadar Küba neredeyse bütün şekerini ABD'ye satıyordu. Beş yıl önce, genç, devrimci bir avukat Moncada Kışlası saldırısından dolayı yargılanırken, tarihin kendisini aklayacağını söylemişti. Coşkulu savunmasında, "Küba

28 Diğer bir şeker deposu olan Porto Riko hep mahkûm konumunda kaldı. ABD'ye göre Porto Rikolular kendi devletlerine sahip olacak kadar olgun değiller. Oysa Vietnam'da insanlar, kendilerinin olmayan bir vatan uğruna ölecek kadar olgundular. Porto Riko Eyaleti, Güneydoğu Asya'ya, nüfuslarına oranla diğer eyaletlerin hepsinden fazla asker gönderdi. Atlanta hapishanelerindeki Porto Rikolular beş yıl boyunca Vietnam'da zorunlu askerlik yaptılar. Kuzey Amerika ordusunda savaşmaya, 1898 işgalinin mirası olan ve yasayla desteklenen başka küçük düşürücü zorunluluklar da eklendi. (Yasaları yapan ABD Kongresi'nde Porto Riko ancak sembolik olarak bulunur. Oy hakkı olmadığı gibi söz hakkının da olduğu söylenemez.) Statüsü sömürgedir. Porto Riko Amerikan işgaline kadar kendi parasına sahipti ve belli başlı dünya pazarlarında ticaret yapardı. Bugün Porto Riko parası dolardır ve gümrük tarifeleri, adanın iç ve dış ticaretiyle ilgili bütün kararların verildiği Washington'da belirlenir. Dış ilişkiler, ulaşım, ücretler ve çalışma koşulları için de durum aynıdır. Porto Rikolular ABD Federal Mahkemeleri'nde yargılanır. Ordusu, ABD ordusunun bir parçasıdır. Endüstri ve ticaret Amerikan girişimcilerinin çıkarı doğrultusunda yönlendirilir. Sefalet, bir milyondan fazla Porto Rikoluyu, ulusal kimliklerini yitirme pahasına New York'a gidip şanslarını denemeye itmiştir. Porto Rikolular New York'ta en yoksul mahallelerde yoğunlaşan bir altproletarya oluşturuyorlar.

hammadde üreten bir fabrika olmaya devam ediyor. Şeker ihraç edip, şekerleme ithal ediyor..."[29] sözleriyle ülkenin durumunu açıklamıştı. Küba, ABD'den otomobil, makine, kimyasal madde, kâğıt ve giyim eşyaları dışında pirinç, fasulye, sarımsak, soğan, yağ, et ve pamuk da satın alıyordu. Dondurma Miami'den, ekmek Atlanta'dan, bazı lüks gıda maddeleri de Paris'ten geliyordu. Şeker ülkesi, tükettiği meyve ve sebzenin yarısını ithal ederken, nüfusun yalnızca üçte birinin sürekli bir işi vardı ve şeker üretimine ayrılmış toprakların yarısı ekili değildi.[30] On üç Kuzey Amerikan rafinerisi, plantasyonların yüzde 47'sinden fazlasına sahipti ve her ürün toplanışında yaklaşık 180 milyon dolar kazanıyordu. Toprakaltı zenginlikleri (nikel, demir, bakır, manganez, krom ve tungsten) ABD'nin stratejik rezervlerinin bir bölümünü oluşturuyordu. Amerikan girişimcileri, madenleri ABD'nin değişen askeri ve sanayii talebine uygun biçimde işletiyorlardı. 1958'de Küba'daki fahişelerin sayısı maden işçilerinin sayısından fazlaydı.[31] Núñez Jiménez tarafından aktarılan Seuret ve Pino araştırmalarına göre, işsiz ve yarı-işsizlerin sayısı bir buçuk milyona ulaşıyordu.

Ülke ekonomisi şeker üretimine bağımlıydı. 1952 ve 1956 yılları arasındaki Küba ihraç mallarının satınalma gücü otuz yıl öncesinin rakamlarını geçmiyordu.[32] Oysa döviz gereksinimi kat kat yüksekti. 30'lu yıllarda buhran, Küba ekonomisini eskisinden de bağımlı kılarken, yeni kurulmuş fabrikalar başka ülkelere satılmak üzere sökülüyordu. 1 Ocak 1959'da devrim yapıldığında, Küba'nın sanayii gelişimi çok ağır bir hızla ilerlemekteydi. Üretimin yarıdan çoğu Havana'da yoğunlaşmıştı ve çağdaş yöntemlerle çalışan birkaç fabrika da ABD tarafından işletilmekteydi. Dağ

29 Fidel Castro, *La Revolución Cubana (discursos)*, Buenos Aires, 1959.

30 A. Núñez Jiménez, *Geografia de Cuba*, Havana, 1959.

31 René Dumont, *a.g.e.*

32 Dudley Seers, Andrés Bianchi, Richard Jolly ve Max Nolff, *Cuba: The Economic and Social Revolution*, Chapel Hill, Kuzey Carolina, 1964.

gerillaları ekonomisi tezlerinin yazarı, Kübalı iktisatbilimci Regino Boti, Bayamo'da konsantre süt üreten bir Nestlé fabrikası örneğini veriyor: "Bir aksaklık olduğunda, teknisyen Connecticut'a telefon edip servisindeki arızayı bildirirdi. Alınacak önlemler konusunda kendisine verilen talimatları teorisiyle hiç ilgilenmeden yerine getirirdi. Eğer arıza giderilemezse, dört saat sonra bir uçak gelir ve son derece nitelikli bir uzmanlar ekibi her şeyi yoluna koyardı. Ulusallaştırmadan sonra, yardım istemek için telefon edilemiyordu. Daha basit arızaları giderebilecek ender teknisyenler de gitmişti."[33] Bu örnek, devrimin sömürgeyi vatana dönüştürme serüvenine girdiğinde karşılaştığı güçlükleri çok iyi açıklıyor.

Bağımlılık Küba'nın bacaklarını kesmişti adeta; kendi kendine yürümeye başlaması da kolay olmadı. 1958'de, Kübalı çocukların yarısı okula gitmiyordu. Fidel Castro'nun da birçok kez belirttiği gibi, cehalet, okuma-yazma bilmezlikten çok daha yaygın ve çok daha ciddiydi. 1961'de başlatılan okuma-yazma kampanyası tüm Kübalılara okuma-yazmayı öğretmek üzere bir genç gönüllüler ordusunu harekete geçirdi. Sonuçlar bütün dünyayı şaşkınlığa düşürdü: UNESCO'nun Uluslararası Eğitim Bürosu'nun araştırmalarına göre, bütün Latin Amerika ülkeleri arasında en yüksek okuryazar oranı, ilk ve ortaöğretimde en yüksek okullaşma oranı Küba'ya aitti. Elbette, cehalet mirası ne yirmi dört saatte, ne de on iki yılda yok edilebilir. Etkin teknik kadroların yokluğu, yönetimin zayıflığı, üretim sisteminin örgütsüzlüğü, yaratıcı düşünceye ve özgür iradeye karşı beslenen bürokratik korku, sosyalizmin gelişmesine engel oluşturuyor. Bununla birlikte, 450 yıllık baskı yönetiminin yarattığı güçsüzlüğe karşın, Küba, azalmayan bir coşkuyla dirilmeye devam ediyor. Tüm güçlüklere göğüs gerip kuvvetini ortaya koyuyor.

33 K.S.Karol, *Les Guérrilleros au Pouvoir. L'itinéraire Politique de La Révolution Cubaine*, Paris, 1970.

İmparatorluk Katil, Şeker de Katilin Elindeki Bıçaktı

Jean-Paul Sartre, 1960'ta Küba'da, "Şekerden şatolar yapmak, kumdan şatolar yapmaktan daha mı iyi?" diye soruyordu kendi kendine.

Tonlarca şekerin ihraç edildiği Guayabal limanı rıhtımında, dev bir hangarın üzerinde pelikanlar uçuyor. Girip şaşkınlık içinde altından bir şeker piramidini seyrediyorum. Alt kapaklar açılıp huniler gemiye doğru şekeri akıttıkça, çatıdaki delikten, değirmenden gelen yeni şeker altından şelaleler gibi dökülüyor. Güneş ışınları içeriye süzülüp şekerin üzerinde şimşekler çaktırıyor. Bu ılık dağa dokunuyorum, görüş alanıma sığmayan bu dev yığın aşağı yukarı dört milyon dolar değerinde. Harcanan insanüstü çabaya karşın, on milyon tonluk hedefe ulaşılamayan 1970 rekor rekoltesinin mutluluğunu ve dramını aynı anda özetliyor bence bu görüntü. Gözlerimin önünden şekerin upuzun tarihi geçiyor. Allen Dulles'ın Francisco Sugar Co. adlı şirketini düşünüyor, geçmişin öyküsünü dinleyerek geleceğin doğuşunu izlediğim bir haftayı hatırlıyorum: Joséfina, eskiden kışlanın hapishanesi olan bir sınıfta ders dinliyor. Babası Caridad Rodríguez aynı yerde tutuklu kalmış, işkenceler görmüş ve ölmüş. Yetmişlik yaşlı zenci, Antonio Bastidas, bu yıl bir şafak vakti, rafineri hedefi aşınca, iki eliyle siren koluna asılarak haykırıyordu: "Başardık, dinine yandığım, bitti bu iş!" Durmadan öten siren köy halkını uyandırmış, şimdi de tüm Küba'yı uyandırıyordu. Eski işten atmalardan, karanlık işlerden, cinayetlerden, açlıktan, yılın yarısında katlanılan zorunlu işsizliğin doğurduğu tuhaf mesleklerden söz ediyorlar bana. Tarlalarda cırcır böceği avcılığı bu mesleklerden biri. Mutsuzlukla felaket o dönemde yakasını bırakmamış insanların. Bugün, ölenlerin boşuna ölmediğini biliyoruz, örneğin Amancio Rodríguez, bir toplantı sırasında şirketin açık çekini kabul etmeyip grev kırıcıların kurşunlarıyla delik deşik olmuştu. Arkadaşları kendisini gömmeye geldiğinde, son yolculuğuna çıkmak için ne donu, ne de çorabı olduğunu gördüler. Ya da mesela yirmi yaşındaki Pedro Plaza tutuklandığında, bir kamyon dolusu askeri kendi elleriyle yerleştirdiği mayınlara doğru sürdü ve onlarla birlikte havaya

uçtu. Bunun gibi sayısız örnek gösterilebilir. Yaşlı bir plantasyon işçisi şöyle demişti bana: "Burada aileler kurbanları çok sever. Ama öldükten sonra; daha önce dertten başka bir şey değildirler." Fidel Castro'nun gerillalarının dörtte üçünün köylüler ve şeker işçileri olması, Oriente eyaletinin hem en büyük şeker üreticisi, hem de en önemli ayaklanmalara sahne olması rastlantı değildir. Yıllar yılı biriken hınçla açıklamak gerekir bunu. Ünlü 1961 rekoltesinden sonra devrim, şekerden intikamını almaya karar verdi. Şeker, utancın taze anısıydı. Aynı zamanda almyazısı mıydı?

Ardından bir cezaya mı dönüştü? Şimdi ekonomik kalkınmada bir atlama tahtası olabilir mi? Devrim, anlaşılır bir sabırsızlıkla birçok plantasyonu yok etti, tarımsal üretimi çok kısa sürede çeşitlendirmek istedi. Geleneksel hataya düşüp *latifundium*'ları küçük verimsiz *minifundium*'lara bölmedi. Araziler kamulaştırılıp çok çeşitli ürünlerin üretimine ayrıldı. Ülkenin sanayileşebilmesi için büyük çapta ithalat yapmak, tarımsal verimi artırmak, servetin yeniden bölüşümüyle artmış olan tüketim talebini karşılamak gerekiyordu. Şeker kamışının hatırı sayılır rekolteleri olmadan bu ithalat için gerekli döviz nasıl sağlanabilirdi? Maden işletmelerinin (özellikle nikelin) gelişebilmesi, bugün gerçekleştirilmekte olan çok büyük yatırımlar gerektiriyordu. Balıkçılık olağanüstü çabalar sayesinde eskisinin sekiz katı kadar büyüdü. Ancak yapılan işlerin meyvesini alabilmek için sabırlı olmak gerekir. Devrim, bıçakla katili birbirine karıştırdığını fark etti. Eskiden azgelişmişliğin bir etkeni olan şeker, kalkınma aracı haline gelecekti. Tek ürüne dayalı üretimi ve bağımlılığı alt etmek için, Küba'nın dünya piyasasına girmesinden doğan tek ürüne dayalı üretimin ve bağımlılığın sonuçlarını kullanmaktan başka çıkar yol yoktu.

Şekerden elde edilen gelir artık bağımlılığı sağlamlaştırmaya yaramıyor.[34] Şekerin yarattığı ekonomik artık, sanayinin gelişme-

34 Sosyalist ülkelerce güvence altına alınan sabit şeker fiyatı bu bağlamda belirleyici bir rol oynadı. İspanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleriyle yapılan geniş çaplı ticaret de ABD'nin ambargosunu etkisiz hale getirdi. Küba'nın ihracatı-

sine, ekili olmayan toprakların değerlendirilmesine, tüm işçilerin istihdam edilebilmesine imkân sağlıyor. Makine ithalatı 1958'den bu yana yüzde 40'lık bir artış gösterdi. Batista diktatörlüğü devrildiğinde Küba'da beş bin traktör vardı. Bugün traktör sayısı 50 bin. Devrin, çoğu lüks model olan 300 bin otomobilinden geriye kalan, hurdalığa yaraşır birkaç örnekten ibaret. Çimento sanayii ve elektrik santralleri şaşırtıcı bir gelişme içinde. Devrimin kurduğu kimyasal madde fabrikaları sayesinde, 1958 yılına oranla beş kat daha fazla gübre kullanılabiliyor. Ülkenin her yanında yapılan barajlar 1958'deki kapasiteyi yetmiş üç katına çıkardı.[35] Birçok ıssız bölge yeni yollarla birbirine bağlandı. Cılız zebu sütünün üretimini artırmak için Küba'ya Holstein cinsi boğalar getirildi ve yapay döllemeyle 800 bin inek elde edildi.

Tarımda yapılan yenilikler şeker kamışı üretiminde makineleşmenin gelişmesine yardımcı oldu. Devrimin getirdiği değişikliklerin bozduğu eski emek örgütlenmesinin yerine bir yenisi konmaya çalışılıyor. Profesyonel *machetero*'ların* şeker mahkûmlarının soyu Küba'da tükendi artık. Devrim onlara daha az yıpratıcı meslekler seçme özgürlüğü tanıdı, çocukları şimdi kentlerde okumak için burs alma hakkına sahip. Şeker forsalarının özgürlüklerini kazanması, kaçınılmaz olarak adanın ekonomisini ciddi bir tehlikeye soktu. 1970 yılında Küba'da zafra için normalin üç katı işgücü gerekti. Gönüllüler, askerler ve başka sektörlerin işçileri seferber edildi. Bu da diğer tarım etkinliklerinin ve fabrikalardaki üretim hızının düşmesine neden oldu. Unutmamak gerekir ki, kapitalist toplumların tersine, sosyalist

---

nın üçte biri dolar, yani konvertibl döviz sağlıyor; geri kalanı Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'yla yapılan ticarete dayanıyor. Ancak bu sistemin belirli sakıncaları da var: Sovyetler Birliği'nin ürettiği termoelektrik santrallarda kullanılan türbinler, diğer bütün ağır sanayi ürünleri gibi üstün kalitede. Ancak, tüketim malları için aynı şeyi söylemek mümkün değil.

35 11. FAO Bölgesel Konferansı Küba raporu. 13 Ekim 1970'te Prensa Latina'nın verdiği şekliyle.

* Şeker kamışı işçisi. (Ed.N.)

toplumlarda, işçiler işsizlik korkusu ya da kıskançlıkla hareket etmezler. Onları harekete geçiren, dayanışma, toplu sorumluluk, insanı bencillikten kurtaran görev ve hakların bilincidir. Bir ulusun bilinci bir gecede değişmez. Fidel Castro'ya göre, iktidar ele alındığında Kübalıların çoğu antiemperyalist bile değildi.

Kübalılar devrimle, saldırılar ve karşı saldırılarla, Washington ve Havana arasındaki darbeler ve karşı darbelerle, devrimin sosyal adalet vaatleri gerçekleştikçe radikalleştiler. Yüz yetmiş hastane ve bir o kadar da poliklinik kuruldu. Devlet, sağlık hizmetlerinin ücretsiz olmasını sağladı. Yüksek öğrenim kurumlarına devam edenlerin sayısı üç katına çıktı. Eğitim de parasız oldu. Üç yüz binden fazla çocuk ve genç burslardan yararlanır hale getirildi, yatılı okul ve kreş sayısı artırıldı. Nüfusun büyük bir bölümü kira ödemiyor, su, elektrik, telefon ve cenaze hizmetleri de ücretsiz; tıpkı spor etkinlikleri gibi. Sosyal hizmetlere yapılan harcamalar birkaç yılda beş katına çıktı. Ancak herkesin okula gidip ayağında pabucu olduğu günümüzde, gereksinimler geometrik bir hızda artarken üretim ancak aritmetik hızda artabiliyor. Artık birkaç kişi için değil, herkes için söz konusu olan tüketimin baskısı da Küba'yı ihracatını artırmaya zorluyor. Küba'da en büyük gelir kaynağı hâlâ şeker.

Aslında devrim değişim ve özverinin zor zamanlarını yaşamakta. Kübalılar sosyalizmin güçlükle kurulduğunu ve devrimin bir eğlence olmadığını kabul ediyor. Gelecek bir armağan gibi sunulamazdı. Bazı ürünlerin kıtlığı çekiliyor, evet; 1970'te giysi, meyve ve buzdolabı, eksikliği duyulan mallar. Sık sık görülen kuyruklar yalnızca dağıtımdaki düzensizliğin sonucu değil. Ürünlerin kıt olmasının başlıca nedeni tüketici sayısının artmasıdır: ülke artık herkesin malı. Küba'daki kıtlık, diğer Latin Amerika ülkelerindeki kıtlığı yaratan nedenlere tamamen zıt nedenlerden kaynaklanıyor.

Ulusal savunma konusunda aynı sorun görülüyor. Küba daima tavşan uykusunda olmak zorunda; bu da ülkeye ekonomik ba-

kımdan çok pahalıya mal oluyor. Ardı arkası kesilmeyen işgallerle, sabotajlarla uğraşmak zorunda kalan bu devrim teslim olmuyor, çünkü bu garip diktatörlüğün halkı silahlarla koruyor onu.

Eski toprak sahipleriyse bir türlü yenilgilerini kabul etmiyorlar. 1961 yılının Nisan ayında Domuzlar Körfezi Çıkarması'nda yalnız eski askerler ve Batista'nın güvenlik kuvvetleri değil, 370 bin hektar toprağın, 10 bine yakın binanın, 70 fabrikanın, 10 şeker santralinin, 3 bankanın, 5 maden ocağının ve 12 kabarenin eski sahipleri de bulunuyordu.

Guatemala'nın diktatörü Miguel Ydigoras, ABD'nin vaatlerine (ABD pazarında Guatemala şeker kotasının yükseltilmesi ve hiç ödenmeyen nakit para) karşılık öncü kuvvetlere antrenman sahaları verdiğini sonradan itiraf etti.

1965'te, bir başka şeker üreticisi olan Dominik Cumhuriyeti, kırk bin kadar ABD *deniz piyadesinin* istilasına uğradı. Komutanları General Bruce Palmer "Ülkede hâkim olan karışık durum nedeniyle belirsiz bir süre için" geldiklerini belirtiyordu. Halkın isyanının bir nedeni de şeker fiyatlarındaki hızlı düşüş olmuştu. Halk askeri diktatörlüğe başkaldırdı. Fakat çok geçmeden, ABD birlikleri düzen ve güvenliği sağladılar. Ozama Irmağı'yla Antil Denizi arasındaki Santo Domingo kentinin kuşatılmış bir semtinde yurtseverler göğüs göğüse çarpıştılar ve dört bin ölü verdiler.[36] Amerikan Devletleri Örgütü, işgali taze kuvvetlerle destekledi.

36 National Sugar Refining Co. şirketinin yöneticisi Ellsworth Bunker, askeri müdahaleden hemen sonra, Lyndon Johnson tarafından Dominik Cumhuriyeti'ne gönderildi. National Sugar'ın bu küçük ülkedeki çıkarları, Bunker'ın titiz gözetimi altında korundu. İşgal birlikleri, korkunç diktatörlük dönemi boyunca Trujillo'nun sağ kolu olan Joaquín Balaguer'in "son derece demokratik" bir seçim sonucunda iktidara gelmesinden sonra ülkeden ayrıldılar. Santo Domingolular, askeri bir darbeyle devrilmiş olan Başkan Juan Bosch'un yeniden iktidara gelebilmesi için çarpışmışlardı. Tüfeklerle, sopalarla, taşlarla, yabancı güçlerin tanklarına, helikopterlerine karşı dövüşmüşlerdi. Tarih sanki onlarla alay ediyordu: Trujillo'nun otuz yıl süren kanlı diktatörlüğünden sonra, Juan Bosch başkan seçildiği gün, Lyndon Johnson, ABD'nin resmi armağanını göndermişti yeni başkana: bir ambulans.

Yeni bir Küba'nın yeşermeye başlamış olan tohumlarını hemen ezmek gerekiyordu çünkü.

James Watt'ın İcadı ve Washington'un Toplarının Doğabilmesi İçin Antiller'deki Kölelerin Kurban Edilişi

Che Guevara, azgelişmişliğin kocaman kafalı, şiş karınlı bir cüce olduğunu söylüyordu. Sıska bacakları ve kısa kolları vücudunun diğer uzuvlarıyla uyum sağlamaz bu cücenin. Havana en debdebeli dönemini yaşarken, geniş caddelerinde Cadillaclar vızır vızır gidip geliyor, dünyanın en büyük gece kulübünde en güzel vedetler, Lecuona'nın şarkıları eşliğinde dans ediyordu. Aynı dönemde, Küba'nın kırsal bölgelerinde tarım işçilerinin onda biri süt içebiliyor, nüfusun ancak yüzde dördü et yiyebiliyor, Ulusal Ekonomik Konsey'in verilerine göre, tarım işçilerinin beşte üçünün aldığı ücretler geçim endeksinin üçte, hatta dörtte birine ancak ulaşıyordu.

Şeker yalnızca cüceler yaratmadı. Devlerin de oluşmasına, en azından büyümesine büyük katkıda bulundu. *Latin Amerika tropiklerindeki şeker, İngiltere'nin, Fransa'nın, Hollanda'nın, ABD'nin endüstriyel gelişimini sağlayan sermaye birikimine büyük katkıda bulundu. Buna karşılık, Brezilya ve Antiller'in ekonomilerini sakat bıraktı ve Afrika'nın yıkımına yol açtı. Avrupa, Afrika ve Amerika arasındaki ticaret üçgeninin hareket gücü, şeker plantasyonlarında çalıştırılan kölelerin ticaretiydi.* Augusto Cochin, "Bir şeker kristalinin tarihçesi aynı anda hem ekonomik, hem politik, hem de ahlaki bir derstir," diyordu.

Batı Afrikalı kabileler, köle stoklarını savaş tutsaklarıyla artırabilmek için kendi aralarında çarpışıp duruyorlardı. Bu bölgeler Portekiz sömürgeleriydi. Ama Portekiz'in o dönemde ne gemileri, ne de sanayi ürünleri vardı. Dolayısıyla Portekizliler başka ülkelerin esir tüccarlarıyla Afrikalı kabile reisleri arasında aracılık yapıyorlardı yalnızca. İngiltere, gereksinimi olduğu sürece, insan alım satımının öncüsü oldu. Tabii Hollandalılar bu alanda daha eski bir geleneğe sahipti, çünkü İngiltere yabancı sömürgelere köle sokma hakkını elde etmeden önce, V. Karl, zenci taşımacılığı tekelini Hollanda'ya

vermişti. Fransa'da Güneş Kral XIV. Louis, zencileri Amerika'ya taşımak üzere 1701'de kurulmuş olan Gine Şirketi'nin kârlarının yarısını İspanya kralıyla bölüşüyordu. Fransız sanayileşme hareketi önderi Bakan Colbert, zenci köle ticaretinin "ulusal deniz ticaretinin gelişmesinde son derece yararlı" olduğunu söylemekte haklıydı.[37]

Adam Smith'in belirttiği gibi, Amerika'nın keşfi, "merkantilist sistemi, başka türlü ulaşılması olanaksız olan bir düzeye getirmişti". Sergio Bagú'ya göre, Avrupa'da ticari sermayenin birikiminde en önemli etken, Amerika'ya yapılan köle taşımacılığı olmuştur. Bu sermaye de "günümüzün dev sanayii sermayesinin temel taşıdır."[38] Yunan ve Roma köleci sisteminin Yeni Dünya'da diriltilmesi inanılmaz sonuçlar doğurdu. Atlas Okyanusu'nu geçen kölelerin ne kökeniyle, ne de ABD haricinde kaderiyle ilişkili ülkelerin gemilerini, fabrikalarını, demiryollarını ve bankalarını kat kat artırdı. 16. yüzyılın başlangıcıyla 19. yüzyılın sonu arasında milyonlarca Afrikalı okyanusu geçti. Kesin sayı bilinmiyor ama, kölelerin Avrupalı beyaz göçmenlerden çok daha fazla, yaşamayı başaranların ise çok daha az olduğunu biliyoruz. Potomac'tan Rio de la Plata'ya, köleler efendilerinin evlerini yaptılar, ağaçları kesip şeker kamışını ektiler, biçtiler, öğüttüler, pamuk ektiler, kakao yetiştirdiler, kahve ve tütün topladılar, ırmak yataklarında altın aradılar. Bu kıyım kaç Hiroşima'ya eşittir? Şöyle diyordu Jamaika'da çiftçilik yapan bir İngiliz: "Zencileri satın almak yetiştirmekten çok daha kolay." Caio Prado'nun hesaplarına göre, 19. yüzyıl başına kadar Brezilya'ya getirilen Afrikalı sayısı beş ila altı milyon arasındaydı. O sırada Küba, daha önceki tarihlerde batı yarımkürenin tamamı kadar önemli bir köle pazarıydı.[39]

John Hawkins 1562'de Portekiz Guyanası'ndan üç yüz zenci kaçırdığında Kraliçe Elizabeth kendini tutamayıp, "Bu macera

37 L.Capitan ve Henri Lorin, *El Trabajo en America, Antes* y *Despues de Colón*, Buenos Aires, 1948.

38 Sergio Bagú, *a.g.e.*

39 Daniel P. Mannix ve M. Cowley, *Historia de La Trata de Negros*, Madrid, 1962.

Tanrı'nın intikamıyla sonuçlanacak," diye haykırmıştı. Hawkins kendisine köleler karşılığında Antiller'den bir gemi dolusu şeker, deri, inci ve zencefil getirdiğini açıklayınca da, Kraliçe derhal korsanı bağışlayıp kendisiyle ticari bir ortaklık kurmuştu. Yüz yıl sonra, York Dükü, şirketinin her yıl "şeker adalarına" taşıdığı üç bin zencinin göğsüne kızgın demirle YD damgasını vurduruyordu. Ortakları arasında II. Charles'ın da bulunduğu Kraliyet Afrika Şirketi, yüzde 300 oranında kâr payı dağıtıyordu. Oysa 1680-1688 yılları arasında gemilere yüklediği yetmiş bin köleden ancak kırk altı bini okyanusu sağ geçebilmişti. Yolculuk sırasında sayısız Afrikalı salgın hastalıklardan ve beslenme yetersizliğinden ölüyordu. Bir kısmı yemek yemeyerek, kendilerini zincirleriyle asarak ya da köpekbalıklarının kaynaştığı okyanusa kendilerini atarak intihar ediyordu. İngiltere ağır ama emin adımlarla Hollanda'nın zenci ticareti üzerindeki egemenliğini kırıyordu. Köle ticaretinde İspanya'nın İngiltere'ye sağladığı haktan en çok yararlanan, Güney Denizi Kumpanyası oldu. İngiltere'de politik ve mali alanlarda en gözde kişiler yer alıyordu bu ticarette. Ticaret alanlarının en kârlısı olan köle ticareti Londra borsasını alt üst etti ve spekülasyon akıl almaz boyutlara ulaştı.

Köle ticareti, tersane merkezi Bristol'ü İngiltere'nin ikinci büyük kenti, Liverpool'u da dünyanın en büyük limanı haline getirdi. Gemiler silah, kumaş, cin, rom ve renkli cam boncuklarla dolu olarak yola çıkıyor, bunlara karşılık Afrika'dan köle, Amerika'daki sömürgelerden de şeker, pamuk, kahve ve kakao satın alınıyordu. İngiltere denizlerdeki imparatorluğunu kurmaktaydı. 18. yüzyıl sonunda Afrika ve Antiller, Manchester'da 180 bin tekstil işçisine iş olanağı yaratıyordu. Sheffield bıçak yapımında ilerliyor, Birmingham yılda yüz elli bin tüfek üretiyordu.[40] Afrikalı reisler, İngiltere'nin sanayi ürünlerine karşılık köleleri esir tüccarlarına teslim ediyordu. Böylece, köylerde daha çok insan avlayabilmek için yeni silahlara ve bol bol içkiye sahip oluyorlar-

40 Eric Williams, *Capitalism and Slavery*, Chapel Hill, Kuzey Carolina, 1944.

dı. Bunlara karşılık, kölelerin yanı sıra fildişi, balmumu ve hurma yağı da veriyorlardı. Kölelerin çoğu ormandan toplanıyordu, denizi hiç görmemişlerdi. Okyanusun sesini duyduklarında, suların altında bir canavarın onları beklediğini sanıyorlardı. Bir esir tüccarının anlattığına göre kölelerin bir kısmı, Avrupalıların zenci etinden çok hoşlandığını düşünerek koyunlar gibi mezbahaya taşındıkları kanısındaydılar.[41] Pek de haksız oldukları söylenemez doğrusu. Afrikalıların çaresizlik içinde intihar etmesine yedi kuyruklu kırbaçlar engel olamıyordu.

Bu insan sürüsünden açlığa, hastalıklara ve yolculuğun koşullarına dayanabilenler, sömürgeye vardıklarında gaydalar eşliğinde sokaklarda dolaştırıldıktan sonra, birer deri, kemik ve paçavra yığını halinde meydanlarda teşhir edilirdi. Antiller'e geldiklerinde çok bitkin olanlar, alıcılara gösterilmeden önce köle depolarında kendilerini toparlasınlar diye bekletilir, hastalar ise rıhtımda ölüme terk edilirdi. Köleler ya nakit ya da üç yıl süreli vadelerle düzenlenen senetler karşılığında satılırdı. Gemiler Liverpool'a tropikal ürünlerle yüklü olarak dönerdi. 18. yüzyıl başmda İngiltere'de tekstil sanayisinde kullanılan pamuğun dörtte üçü Antiller'den geliyordu. Georgia ve Louisiana'nın, İngiltere'nin pamuk deposu olması daha sonraki dönemlere rastlar. Yüzyılın ortalarmda İngiltere'de yüz yirmi şeker rafinerisi vardı.

O tarihlerde İngiltere'de yılda ortalama altı sterlinle geçinilirdi. Liverpoollu köle tüccarlarının, ek ticaret gelirlerini katmadan, yalnızca Antiller'den elde ettikleri yıllık gelirse, 1.100.000 sterlini geçiyordu. Ticaretin üçte ikisini on büyük şirket elinde tutuyordu. Liverpool rıhtımlarında yeni uygulamalara gidiliyor, giderek daha uzun, daha çok yük taşıyabilen gemiler yapılıyordu. Kuyumcular "zenciler ve köpekler için gümüşten tasmalar" yapıyor, şık hanımlar yanlarında işlemeli eteklik giydirilmiş bir maymunla ipek türban ve pantolonlu genç bir köle dolaştırıyordu. Bir iktisatbilimci, zenci ticaretini şöyle tarif ediyordu: "Ana kay-

41 Daniel P. Mannix ve M. Cowley, *a.g.e.*

nak, diğer bütün kaynakların temeli; dişlinin her parçasını harekete geçiren zemberek". Liverpool, Manchester, Bristol, Londra ve Glasgow'da bankaların sayısı artıyor, Lloyd's sigorta şirketi, köle, gemi ve plantasyon sigortasından görülmemiş kazanç sağlıyordu. *London Gazette*'de kaçan kölelerin Lloyd's şirketine teslim edilmesi gerektiğine ilişkin ilanlar çıkıyordu. Galler'in demiryolları köle ticaretinden sağlanan fonlarla inşa edildi. *Endüstri ürünleri, köle ve şekerden oluşan ticaret üçgeninden sağlanan sermaye birikimi, buharlı makinelerin icadına olanak sağladı.* Eric Williams bu konuda yazdığı geniş kapsamlı kitabında, James Watt'm köle ticaretinden zengin olmuş tüccarlar tarafından desteklendiğini belirtiyor.

19. yüzyılın başında İngiltere, köleciliğe karşı açılan kampanyada başı çekiyordu. İngiliz sanayisinin artık satınalma gücü daha yüksek uluslararası pazarlara gereksinimi vardı. Bu da ücret sisteminin gelişmesiyle mümkün olabilirdi. Ayrıca bu sistemin Antiller'deki İngiliz sömürgelerinde uygulanmasıyla, köle emeğiyle üretilen Brezilya şekeri nispeten düşük olan maliyet fiyatından dolayı avantaj kazanıyordu.[42] İngiliz filoları köle taşıyan gemilerin peşine düşerek Küba ve Brezilya'nın ticaretini azaltmayıp tam tersine artırıyordu. İngiliz gemileri korsan gemilerine yanaştığında, köleler gemiden atılmış oluyordu. İngilizler gemide yalnızca kölelerin kokusunu, bir de kahkahalarla gülen bir kaptan buluyordu. Alınan önlemler ve uygulanan baskı fiyatları yükseltti, kazançlar arttı. Yüzyılın ortalarında, tüccarlar eski bir tüfek karşılığında satın aldıkları güçlü kuvvetli her Afrikalıyı Küba'da 600 dolara satıyordu.

Antiller'deki küçük adalar, İngiltere için kuzeydeki kolonilerinden çok daha önemli olmuştur. Barbados'ta, Jamaika'da ve Monserrat'da kendi hesabına bir iğne bile imal etmek yasaktı. New England'da ise durum oldukça değişikti, bu da New

42 Brezilya'da köleciliği yasaklayan ilk yasanın Brezilyalılarca değil, İngilizlerce getirilmiş olması bir rastlantı değildir. Bu yasa İngiliz Parlamentosu'ndan 8 Ağustos 1845'te geçmiştir. Osny Duarte Pereira, *Quem faz as leis no Brasil?*, Rio de Janeiro, 1963.

England'ın ekonomik kalkınmasını ve politik bağımsızlığını elde etmesini kolaylaştırdı.

New England'daki köle ticareti hiç kuşkusuz ABD'de endüstri devrimini sağlayan sermayenin büyük bir bölümünü oluşturmuştur. 18. yüzyıl ortalarında, Amerikan esir gemileri Boston, Newport ve Providence'tan Afrika'ya rom taşıyor; Afrika'dan alınan köleler Antiller'de satılıyordu. Antiller'den alınan *melas* da Massachusetts'te damıtılıp rom haline getiriliyordu. Antiller'in en iyi romu *West Indian Rum* ise Antiller'de imal edilmiyordu. Providence'lı *Brow Kardeşler, köle ticaretinden elde ettikleri sermayeyle George Washington'un bağımsızlık savaşında kullandığı topların imal edildiği dökümhaneyi kurdular.*[43] Yalnızca şeker kamışı üretmeye mahkûm edilen Antiller'deki plantasyonlar, köle ticaretinin gemi endüstrisine ve New England rafinelerine getirdiği desteğin sürekliliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda gıda maddeleri, odun ve rafineri gereçleri ihracatı için kusursuz bir pazar oluşturmuştur. Bu pazar, Kuzey Atlantik'in kırsal ekonomisinin ve sanayisinin gelişmesini de sağlamıştır. Kuzey Amerika sömürgelerindeki tersanelerde yapılan gemiler Antiller'e büyük miktarda isli balık, yulaf, tohum, fasulye, un, tereyağı, peynir, soğan, at, sığır, mum, sabun, kumaş, çam, meşe ve sedir kerestesi, yüzük ve çivi getiriyordu.

Böylece gelişmiş ülkeler biraz daha gelişir ve zenginleşirken, azgelişmiş ülkeler de gelişemeyip yoksullaşıyordu.

Gökkuşağı, Gine'ye Dönüş Yolu

Alonso Zuazo, 1518'de Dominik'ten V. Karl'a şunları yazıyordu: "Zencilerin ayaklanmasından korkmak anlamsızdır. Portekiz adalarında, sekiz yüz kölesi olan dul kadınlar kaygısızca yaşayabiliyor. Mesele onları yönetmeyi bilmekte. Geldiğimde, ormana saklanmış birkaç sinsi zenciyle kaçak köle buldum. Bir kısmını kırbaçlattım, birkaç tanesinin de kulaklarını kestim, mesele halloldu." Dört yıl sonra Amerika'daki ilk köle ayaklanması pat-

43 Daniel P. Mannix ve M. Cowley, *a.g.e.*

lak verdi. Amerika kâşifinin oğlu Diego Kolomb'un köleleriydi ayaklananlar. Hepsi rafineri yollarma kurulan darağaçlarına asıldı.[44] Bunu Santo Domingo'daki ayaklanmalar izledi. Daha sonra bütün şeker üreticisi Antil Adaları'na sıçradı isyanlar. Diego Kolomb'un adamlarının ayaklanmasından iki yüz yıl sonra, adanın öbür ucunda kaçak köleler Haiti'nin yüksek bölgelerine yerleşerek Afrika'daki hayatlarını dağlarda yeniden kuruyorlardı. Gıda gereksinimlerini karşılamak için tarımla uğraşıyorlar, eski âdetlerini, dinlerini canlandırıyorlardı.

Günümüzde de Haitililer için gökkuşağı Gine'ye dönüş yolunu temsil eder. Beyaz bir yelkenliyle geçilecektir bu yoldan... Hollanda Guyanası'nda, Courantyne Irmağı'nın ötesinde, üç yüz yıldan beri, Surinam ormanlarına saklanarak kaçan kölelerin torunları olan *Djuka* toplulukları yaşamakta. Bu köylerde "Gine'dekilere benzer tapınaklar, Ganalılarınkinin eşi danslar ve törenler var. Asanti tamtamlarına çok benzeyen tamtamların dili konuşulmakta hâlâ."[45] Guyana'da ilk büyük köle ayaklanması, *Djukalar*'ın kaçışından yüz yıl sonraya rastlar. Hollandalılar ayaklanmayı kısa sürede bastırıp plantasyonları geri aldılar. Ama *Djukalar*'ın göçünden de önce Brezilya'daki kaçak köleler, ülkenin kuzeydoğusundaki Palmares'te bir zenci hükümdarlığı kurmuşlardı. 17. yüzyıl boyunca, Hollandalıların ve Portekizlilerin gönderdiği askeri birliklere karşı koymayı başardılar. Bu sığmağı 1693'e dek yenilmez kılan gerilla taktiği karşısında binlerce askerin saldırısı etkisiz kalıyordu. Ayaklanmanın başını çeken ve adeta özgürlük bayrağı olan Palmares Bağımsız Krallığı'nın devlet şekli, 17. yüzyıl Afrika devletlerinin eşiydi."[46] Krallık, Pernambuco bölgesindeki Santo Agostinho burnundan Alagoas bölgesinde

44 Fernando Ortiz, *a.g.e.*

45 Philip Reno, *El drama de La Guayana Británica. Un Pueblo Desde La Esclavitud a La Lucha Por El Socialismo*, Monthly Review, No. 17/18, Buenos Aires, Ocak-Şubat 1965.

46 Edison Carneiro, *O Quilombo dos Palmares*, Rio de Janeiro, 1966.

Sán Francisco Irmağı'nın kuzeyine kadar uzanıyordu. Yüzölçümü Portekiz'in üçte birine eşitti ve balta girmemiş ormanlarla çevriliydi. Büyük reis, en yetenekli ve en keskin görüşlü reisler arasından seçilirdi. "En saygın, savaşta ve yönetimde en başarılı olandı."[47] Şeker plantasyonlarının her şeye hükmettiği dönemde, Brezilya'da birden fazla ürün yetiştirilen tek yer Palmares'ti. Zenciler kendilerinin ve atalarının savanalardaki, Afrika'nın tropikal ormanlarında edinmiş oldukları deneyimlerine dayanarak mısır, patates, fasulye, manyok, muz ve başka ürünler üretiyorlardı. Bu yüzden sömürge birliklerinin, okyanusu ayaklarında zincirlerle geçtikten sonra plantasyonları terk eden bu adamlara saldırmaktaki başlıca amacı tarımı yok etmekti.

Palmares'te gıda maddeleri büyük bir çeşitlilik gösterirken, altın çağını yaşayan şeker üreticisi kıyı bölgelerinde büyük bir kıtlık çekiliyordu. Özgürlüklerine kavuşan köleler bu özgürlüğü ustalık ve cesaretle savunuyorlardı. Çünkü özgürlüğün meyvelerini de paylaşıyorlardı. Zenci devletinde toprak mülkiyeti ortaktı ve para diye bir şey yoktu. "Dünya tarihinde, Palmares kadar uzun süren bir köle ayaklanmasına rastlamak olanaksızdır. Antik dönemin en önemli köleci sistemini sarsan Spartaküs isyanı on sekiz ay sürmüştü."[48] Son savaş için, Portekiz görülmedik güçte bir orduyu harekete geçirdi. Palmares'in son kalesini on bin kişi savundu. Savaştan sağ çıkanlar boğazlandı, uçurumlara yuvarlandı, bir kısmı da Buenos Aires ve Rio de Janeiro tüccarlarına satıldı. İki yıl sonra, kölelerin ölümsüz olduğuna inandığı reis Zumbi bir ihanete kurban gitti. Ormanda yakalanarak öldürüldü. Fakat ayaklanmalar devam etti. Kısa bir süre sonra, Komutan Bartolomeu Bueno do Prado, Río das Mortes'ten yeni zaferlerle dönüyordu. Son bastırdığı isyandan 3.900 çift kulakla geliyordu.

Küba'da da ayaklanmalar birbirini izliyordu. Kölelerin bir kısmı topluca intihar ediyordu. Fernando Ortiz'in deyişiyle "bu son-

47 Nina Rodrigues, *Os Africanos No Brasil*, Rio de Janeiro, 1932.

48 Décio de Freitas, *A Guerra Dos Escravos*. Yayımlanmamıştır.

suza kadar sürecek grev, öteki dünyanın kaçak zencilerinin kesin göçü," kölelerin efendilerine boyun eğmemek için bulabildikleri tek yoldu. İntihar ederek Afrika'da yeniden dünyaya geleceklerine inanıyorlardı. Efendiler cesetleri kesip biçiyor, dirilenlerin sakat, topal ya da kafasız olacağı inancını yayıyorlardı. Böylece birçok kölenin intihardan vazgeçmesini sağladılar. Genç yaşta Las Villas ormanlarına kaçıp saklanan bir kölenin anlattığına göre, 1870'lerde Afrikalılar artık Küba'da intihar etmiyordu. Tılsımlı bir kemer sayesinde "kanatlanıp uçarak vatanlarına ulaşıyorlardı." Bir kısmı da dağlarda kaybolup gidiyordu, çünkü "hayattan bezmek öyle kolaydı ki... Alışabilenlerin de beyni sulanıyordu. Ormanda yaşamak daha sağlıklıydı."[49]

Kayıp vatanların özlemle beslenen destanları ve efsaneleri gibi, Afrikalı tanrılar da Amerika'daki köleler arasında yaşamaya devam ediyordu. Zenciler bu yolla, törenlerinde, danslarında ve büyülerinde, Hıristiyanlıkta bulamadıkları bir kültürel bütünlüğü ortaya koymaya çalışıyorlardı. Kilisenin katlanmak zorunda oldukları sömürü sisteminin bir parçası olması da onları etkilemişti kuşkusuz. 18. yüzyıl başında, suç işleyen köleler İngiliz adalarında şeker değirmenlerinde un ufak edilir, Fransız sömürgelerinde ise yakılır ya da tekerleklere bağlanarak öldürülürken; Cizvit papaz Antonil, Brezilya'daki rafineri sahiplerine bu aşırı yollara sapmamaları için ılımlı öğütlerde bulunuyordu. "Yöneticilerin hamile kadınların karnına tekme atmalarını, köleleri değnekle dövmelerini kesinlikle kabul etmeyiniz. Çünkü öfke cezanın şiddetini denetim altında tutmayı engeller. Çok para eden çalışkan bir köleyi yanlışlıkla sakatlanmanıza neden olarak size zarar verebilirler."[50] Küba'da ustabaşılar, suçlu hamile kadınları deri kamçılarla döverlerdi. Fakat, taşıdıkları "meyve"ye zarar vermemek için, karınları bir deliğe gelecek şekilde toprağa yüzüstü yatırmayı ihmal etmezlerdi. Şeker üretiminin yüzde beşini vergi olarak alan ra-

49 Esteban Montejo, Miguel Barnet'e öyküsünü anlattığında yüz yaşını aşmıştı. Miguel Barnet, *Biografia de Un Cimarrón*, Buenos Aires, 1968.

50 Roberto C. Simonsen, *História Econômica do Brasil (1500-1820)*, São Paulo, 1962.

hipler günahlarını bağışlardı: İsa'nın günahkârları cezalandırdığı gibi, ustabaşı da zencileri cezalandırırdı. Misyoner Juan Perpinã y Pibernat zencilere vaazlar veriyordu: "Ey Tanrı'nın zavallı kulları! Köle olarak katlanmak zorunda olduğunuz acılardan korkmayınız. Beden olarak köle olabilirsiniz, ama ruhunuz özgürdür. Ruhlarınız bir gün Tanrı'nın sevgili kulları arasında yer alacaktır."[51]

Paryaların tanrısı, onları parya yapan sistemin tanrısı olmayabilir. Resmi istatistiklere göre Brezilya nüfusunun yüzde 94'ü Katoliktir. Ama gerçekte, zenciler Afrika geleneklerini korurlar ve Hıristiyanlığın kutsal kişileri ardına gizlenmiş olan Afrika tanrılarına taparlar.[52] Derilerinin rengi ne olursa olsun bütün ezilenler Afrika kökenli dinlere yakınlık duymuşlardır. Antiller'de de durum aynıdır. Her ne kadar ayinlerle tanrılar Amerika topraklarında bazı değişimler geçirmişse de, Haiti'de *vudu*, Küba'da *bembe*, Brezilya'da *umbanda* ve *kimbanda* dinlerinin tanrıları da aynı özellikleri gösterir. Antiller'de ve Bahia'da ilâhiler Nago, Yoruba, Kongo ve diğer Afrika dillerinde söylenir. Buna karşılık Brezilya'nın güneyindeki büyük kentlerin kenar mahallelerinde Portekizce konuşulur. Ama her yerde, Afrika'nın batı kıyılarında doğan iyilik ve kötülük tanrıları yüzyıllar boyu varlıklarını sürdürerek yoksulların, kenara itilmişlerin intikamını alacak olan hayaletler haline gelmişlerdir. Rio de Janeiro *favela*'larının* halkı hâlâ onlardan yardım bekler:

Bahia'nın gücü, Afrika'nın gücü,
Gel! Gel kurtar bizi. Ey kutsal güç.

---

51 Manuel Moreno Fraginals, *a.g.e.* Bir Kutsal Perşembe günü, Casa Bayona Kontu, kölelerinin önünde alçakgönüllülüğünü sergilemeye karar verdi. Dinî duygularla dolup taşarak, on iki zencinin ayaklarını yıkadı ve onları sofrasına oturttu. Bu gerçekten de onların "son yemek "leriydi. Ertesi gün köleler ayaklandılar ve rafineriyi ateşe verdiler. Başları kesilerek on iki mızrağa geçirildi ve rafinerinin ortasına dikildi.

52 Eduardo Galeano, *Los Dioses y Los Diablos en Las Favelas de Rio*, Amaru, No. 10, Lima, Haziran 1969.

* Brezilya'da gecekondu mahallelerine verilen ad.

Köylülerin Satılması

Brezilya'da köleliğe 1888'de son verildi. Fakat *latifundium* sistemi devam ediyordu. Ceará'daki değişimi izleyen bir tanık, aynı yıl şunları yazıyordu: "Açlık devam ettiği sürece insan pazarı da varlığını korudu. Çünkü alıcılar hiç eksik olmuyordu. Ceará'dan kalkan gemilerin hemen hepsi çok sayıda yerli taşıyordu."[53] 20. yüzyılın başına kadar, kuzeydoğulu 500 bin kadın ve erkek kauçuğun çekiciliğine kapılıp Amazon'a göç etti. O zamandan beri, Sertão'yu kavuran kuraklıklara ve *zona da mata* şeker *latifundium*'larının genişlemesine bağlı olarak dönemsel göçler devam etti. 1900'de, kuraklık yüzünden 40 bin kişi Ceará'yı terk etti. Onlar da kendilerinden öncekiler gibi ormana giden kuzey yolunu seçtiler. Günümüzde rota farklı, kuzeydoğulular iç bölgelere ve güneye göç ediyorlar. 1970'teki kuraklık, aç yığınları kuzeydoğu kentlerine boşalttı. Trenler, dükkânlar yağmalandı. 1970 yılının Nisan ayında yayımlanan bir habere göre; "On sekizer dolara satılmak üzere Minas Gerais'e götürülen 210 köylü, Belém do São Francisco'da Pernambuco polisi tarafından"[54] yakalandı. Köylüler, kuraklıktan en çok etkilenen iki bölgeden, Paraíba ve Rio Grande do Norte'den gelmekteydi. Haziran ayında, federal güvenlik kuvvetleri başkanı köle ticaretine son verecek olanaklara sahip olmadıklarını ilan ediyordu. Birkaç ay boyunca sürdürülen soruşturmalara karşın, kuzeydoğulu işçilerin ülkenin diğer bölgelerindeki toprak sahiplerine satılması engellenemedi.

Kauçuk ve kahvenin birden önem kazanması, ülkede kuzeydoğulu işçi patlamasına yol açtı. Hükümet de bu yedek ordudan,

---

53 Rodolfo Teófilo,. *Historia da Sêca do Ceará (1877-1880)*, Rio de Janeiro, 1922.

54 France Presse, 21 Nisan 1970. 1938'de bir inek çobanının sertãonun kavrulmuş yollarında yaptığı gezinti, çağdaş Brezilya edebiyatının en iyi romanlarından birinin yazılmasına yol açtı. Kuraklık, iç bölgelerdeki *latifundium*'ların üzerine hâlâ bir kırbaç gibi inmekte, sonuçları da hep aynı. Vidas secas'ta (Kurak Hayatlar) anlatılan dünya değişmedi: Papağanlar hep köpek havlamasını taklit ediyor, çünkü sahipleri insan dilini neredeyse hiç kullanmıyorlar. Graciliano Ramos, *Vidas secas*, Havana, 1964.

ucuz işgücünden alabildiğine yararlanıyordu. Kuzeydoğudan hayvan sürüleri gibi getirilen adamlar çölün ortasında bir mucize gibi Brasília'yı yarattılar. Dünyanın en modern kenti olan Brasilia, bugün yoksulluk ve sefaletle çevrili. İşleri biten *candango*'lar kentin banliyölerine atılmış. 300 bin kuzeydoğulu buralarda, her işi yapmaya hazır, başkentin artıklarıyla yaşıyor.

Gene bu köleler, Brezilya'yı ikiye bölecek olan, ormanı geçip Bolivya sınırına uzanan Transamazon karayolunu açmaktalar. Planda yer alan bir başka proje, "uygarlığın sınırlarını" genişletmek için, şayet tropikal hastalıklara dayanabilirlerse, her köylüye on hektar toprak verilmesini öngörüyor. Kuzeydoğuda altı milyon köylünün toprağı yok. Toplam yüzölçümünün yarısı ise 15 bin kişinin mülkiyetinde. Toprak reformu, büyük toprak sahiplerinin haklarının kutsallığını koruduğu, işlenmekte olan topraklara dokunmayıp, yalnızca ormanlık bölgeleri içeriyor. Bu da yeni topraklarda *latifundium*'larm yayılması için yeni bir yol yapılması gerektiği anlamına geliyor. Sermaye, araç gereç olmadan, tüketim merkezlerinden 2-3 bin kilometre uzaklıktaki on hektar toprakla ne yapılır? Hükümetin gerçek projelerinin bunlardan çok farklı olduğunu sanıyoruz. Amaç, Rio Negro'nun kuzeyinde kalan toprakların yarısını satın alan ya da gaspeden Kuzey Amerikalı *latifundium* sahiplerine ve General Garrastazú Médici'den Amazon'un zengin demir ve manganez kaynaklarını işletme hakkını alan United States Steel Co.'ya işgücü sağlamak.[55]

Kauçuk Döngüsü: Ormanın Ortasındaki Görkemli Tiyatronun Caruso Tarafından Açılışı

Bazı yazarlar, kauçuk furyası sırasında en az yarım milyon kuzeydoğulunun salgınlara, sıtmaya, vereme, beriberiye yenik düşerek öldüğünü tahmin ediyorlar. "Kauçuk sanayisinin bedeli bu

55 Paulo Schilling, *Un Nuevo Genocidio*, Marcha, No. 1501, Montevideo, 10 Temmuz 1970. Ekim 1970'te Pará Piskoposları, hükümetin "yüzyılın başyapıtı" adını verdiği Transamazon karayolunun yapımında çalışan işçilerin insanlıkdışı sömürüsünü Brezilya Başkanı'na ihbar ettiler.

korkunç kemik yığınıdır."[56] Kurak toprakların köylüleri hiçbir vitamin almadan nemli ormanı geçiyordu; çok uzun süren bir yolculuktu bu. Humma bataklıklarda onları bekliyordu. Gemilere istif edilenlerin büyük bölümü yolculuk sona ermeden, bir kısmı da daha gemiye binemeden ölüyordu. 1878 yılında, Ceará'nın 800 bin sakininden 120 bini Amazon'a doğru yola çıktı; yarısı bile ulaşamadı. Diğerleri, Sertão yollarında ve Fortaleza'nın kenar mahallelerinde açlıktan ve hastalıktan kırıldılar.[57] Bir önceki yıl başlayan kuraklık, yüzyılın kuzeydoğuyu yakıp yıkan en büyük yedi kuraklığından biriydi.

Ormanda hastalığın yanı sıra köleliğe oldukça benzeyen bir çalışma da onları bekliyordu. Emeğin karşılığı, kurutulmuş et, manyok hamuru, şeker ve alkolle ödeniyordu. Sonuçta borçlu çıkan her zaman işçi oluyordu. Sömürücüler, borçlu işçilere iş vermemek üzere birbirleriyle anlaşıyorlardı. Irmak kıyılarında nöbet tutan bekçiler kaçmaya çalışanlara ateş açıyordu. Borçlar arttıkça artıyordu. İşçiler önce yolculuk için belli bir miktar borçlanıyorlar, buna aletlerin kirası, yeme ve içme masrafları ekleniyordu. İçki hiçbir zaman eksik olmazdı. İşçi eskidikçe borcu da artardı. Okuma-yazma bilmeyen bu adamlar, yöneticilerin bu düzenbazlığına çaresiz katlanıyordu.

Priestley 1770'te kauçuğun kâğıt üzerindeki kalem izlerinin silindiğini fark etmişti. 1840'ta Charles Goodyear, İngiliz Hancock'la aynı zamanda, kauçuğu yumuşatan ve ısı değişimlerine dayanıklı kılan kükürtle sertleştirme (vulkanizasyon) yöntemini keşfetti. 1850'den itibaren araba tekerlekleri kauçukla kaplanmaya başladı. Yüzyılın sonunda, ABD ve Avrupa'da otomobil endüstrisi ortaya çıktı ve bu da lastiğe olan talebi hızla artırdı. 1890'da kauçuk ağacı Brezilya'ya ihracat gelirinin onda birini sağlıyordu. Yirmi yıl sonra bu oran yüzde 40'a çıktı. Satışlar, 1910'da gelişiminin doruğunda olan kahve satışlarının dü-

56 Aurélio Pinheiro, *A Margem do Amazonas*, São Paulo, 1937.

57 Rodolfo Teófilo, *a.g.e.*

zeyine ulaşmıştı neredeyse. Kauçuk üretiminin büyük bölümü, Brezilya'nın amansız bir savaşım sonucu Bolivya'dan kopardığı Acre bölgesinde yapılıyordu.[58]

Brezilya, Acre bölgesini ele geçirmekle dünya kauçuk rezervlerinin neredeyse tamamına sahip olmuştu. Uluslararası piyasada fiyatlar en yüksek düzeyindeydi ve gelişme çağı hiç sona ermeyecekmiş gibi görünüyordu. *İşçiler* bunlardan yararlanamıyordu tabii. Oysa her gün şafakla birlikte kalkıp sırtlarına kayışlarla bağlı kaplarla kauçuk ağaçlarına, dev *Hevea brasiliensis*'lere tırmananlar onlardı. Ağacın gövdesiyle dallarında açılan yarıklardan, iki saatte kapları dolduran beyaz ve yapışkan bir süt, lateks akardı. Yassı kauçuk levhaları geceleri pişirilir ve bunlar yönetim merkezinde birikirdi. Kauçuğun keskin ve bulantı verici kokusu, dünya kauçuk ticaretinin merkezi olan Manaus kentinin her yanına sinerdi. 1849'da beş bin olan Manaus'un nüfusu, elli yıl sonra yetmiş bine ulaştı. Kauçuk krallarının şatafatlı sarayları doğudan gelen değerli kerestelerle, Portekiz mozaikleriyle, Carrara mermeriyle yapılıp Fransız mobilyasıyla döşendi; ormanın sonradan görme zenginleri Rio de Janeiro'dan en pahalı yiyecekleri getirtiyor, Avrupa'nın en pahalı terzilerinden giyiniyor, çocuklarını İngiliz kolejlerinde okutuyorlardı. Barok stilde zevksiz bir anıt olan Teatro Amazonas, yüzyılın başındaki servet sarhoşluğunun en iyi örneğidir. Tiyatronun açılış gecesinde Manauslular astronomik bir meblağ karşılığında Tenor Caruso'yu dinlediler. Balerin Pavlova ise, Belém kentinden öteye geçemeyerek açılışa katılamadı, ancak üzüntüsünü belirtmeyi de ihmal etmedi.

Felaket, Brezilya kauçuğunun üzerine 1913'te, bir anda çöktü. Üç yıl önce 12 şilin olan dünya kauçuk fiyatı 3 şiline düştü. 1900'de doğunun kauçuk ihracatı dört tonu geçmiyordu. 1914'te Seylan ve Malezya plantasyonları dünya pazarına yetmiş bin tondan fazla

58 Bolivya'nın elinden alınan topraklar 200 bin kilometrekare dolayındaydı. 1902'de tazminat olarak iki milyon sterlinle birlikte, Madeira ve Amazon Irmakları'na ulaşımı sağlayacak bir demiryolu aldı.

kauçuk sundular. Beş yıl sonra ihracatları 400 bin tona yaklaşıyordu. Daha önceleri kauçuk tekelini elinde tutan *Brezilya 1919'da dünya tüketiminin ancak sekizde birini karşılıyordu. Elli yıl sonra bugün, Brezilya ihtiyacı olan kauçuğun yarıdan fazlasını dışarıdan alıyor.*

Ne olmuştu peki? 1873'te, Tapajós Irmağı kıyısında kauçuk ormanlarına sahip bir İngiliz, Henry Wickham, botaniğe tutku derecesinde düşkün olduğundan Londra'daki Kew Parkı müdürüne bazı krokiler ve yapraklar göndermişti. Kendisine, kauçuk ağacının sarı renkli meyvesinde bulunan tohumlardan bol miktarda toplaması emredildi. Bunları İngiltere'ye kaçak olarak götürmek gerekiyordu. Çünkü Brezilya, tohumların ülke dışına çıkarılmasını ağır biçimde cezalandırıyordu. Gemiler tepeden tırnağa aranıyordu. Tam bu sırada, Inman Line'a ait bir gemi gökten inmişçesine Brezilya'nın içlerine, genellikle kullanılan iskelenin iki bin kilometre uzağına yanaştı. Dönüşte Henry Wickham da gemide bulunuyordu. En iyi tohumları seçmiş ve bir yerli köyünde bunları kuruttuktan sonra muz ağacı yapraklarına sarmıştı. Tohumlar kapalı bir kamarada, farelerin saldırısından korunmak üzere iplerle asılı olarak taşınıyordu. Gemide tohumlardan başka hiçbir şey yoktu. Irmağın ağzındaki Belém do Pará'da, Wickham, yetkilileri büyük bir şölene davet etti. İngiliz'e hafif çatlak gözüyle bakılıyordu ve Amazon'da yaşayan herkes onun orkide koleksiyonu yaptığını biliyordu. Wickham, İngiltere Kralı'nın isteği üzerine, Kew Parkı'na nadir orkide soğanları götürdüğünü söyledi yetkililere. Çok nazik çiçekler olduğunu, bu yüzden de onları çok sıkı kapatılmış, belirli bir ısıda tutulan bir kamarada taşıdığını açıkladı. Kamara açılırsa çiçekler kesinlikle ölürdü. Böylece tohumlar el değmeden Liverpool'a geldi. Kırk yıl sonra, İngiliz Malezyası'nın kauçuğu dünya piyasasını kapladı. Kew Parkı'nın filizleriyle yola çıkarak rasyonel bir biçimde düzenlenen Asya plantasyonları kısa sürede Brezilya'nın pabucunu dama attırdı.

Amazon'daki refahlık birden sona erdi. Servet avcıları başka bölgelere gittiler. Lüks içinde yaşayan sömürge sosyetesi dağıldı. Tanrı'nın yardımıyla sağ kalabilen, çok uzaklardan getirilmiş

ve yabancı maceracıların eline teslim edilmiş işçiler kaldı geriye. Aslında Brezilya, yalnızca dünya piyasasındaki hammadde talebine karşılık vermiş, kauçuğun gerçek ticaretine, yani maliyesine, endüstrisine, dağıtımına katılmamıştı. Ve bir süre sonra talep durdu. İkinci Dünya Savaşı Brezilya kauçuğunu geçici olarak diriltti. Japonlar Malezya'yı işgal ediyordu ve müttefikler nereden olursa olsun gereksinimlerini karşılamak zorundaydılar. Talep 1940'larda Peru ormanlarını da sarstı.[59] Brezilya'da "kauçuk savaşı" kuzeydoğu köylülerini yeniden seferber etti. Kongre'de yapılan açıklamalara göre, "savaş" bittiğinde, açlığa ve hastalıklara yenilen elli bin ölü plantasyonlarda çürümekteydi.

Kakao Üreticileri Purolarını Beş Yüz Bin Reallik Banknotlarla Yakıyorlardı

Venezüella uzun bir süre kakaoyla özdeşleştirildi. Rangel şöyle diyor: "Biz Venezüellalılar kakao satmak ve dışarıdan gelen ıvır zıvırları ülkemizde dağıtmak için yaratıldık."[60] Kakao oligarşisi, tefeciler ve tüccarlar, "Geri Kalınışlığın Kutsal Üçlüsü"nü oluşturuyordu. Ülkede hayvancılık, çivit, şeker, tütün ve birkaç maden ocağı vardı. Ama halk Caracas'm köleci oligarşisine *Büyük Kakao* adını vermişti. Zencilerin alınteri, Caracas'ın Meksika maden oligarşisini ve İspanyol metropolünü geçindirerek zenginleşmesini sağladı. 1873'ten başlayarak, Venezüella kahve çağını açtı. Kahve de kakao gibi eğimli topraklar veya sıcak vadiler istiyordu. Kakao yine de gelişimini sürdürdü ve Carúpano'nun nemli bölgelerini istila etti. Venezüella, kahve ve kakao fiyatlarındaki dönemsel düşüşlere katlanmaya mahkûm bir tarım ülkesi olarak kaldı. Kahve

59 Yüzyıl başında, kauçuk ormanlarıyla kaplı dağlarda yeni bir Eldorado görmüştü Perulular. Francisco Garda Calderon, 1908'de, *El Perú Contemporáneo*'da, kauçuğun geleceğin büyük serveti olduğunu yazıyordu. *La Casa Verde* adlı romanında Mario Vargas Liosa, ormanda serüvencilerin yerlileri ve birbirlerini soyup soğana çevirişini, doğanın da cüzzam ve başka silahlarla intikam alışını anlatır.

60 Domingo Alberto Rangel, *El Proceso del Capitalismo Contempoáneo en Venezüella*, Caracas, 1968.

ve kakao, toprak ve sermaye sahiplerinin, tüccarların asalak hayatını sürdürmesini sağlayan sermayeyi yaratıyordu. 1922'de petrol fışkırmaya başladı ve ülkeyi egemenliği altına aldı. İspanyol kâşiflerinin umutları, yeni servetin bolluğuyla, dört asır sonra gerçekleşmiş oluyordu. Altınlar içinde yüzen prensi arayıp bulamamak onları öyle bir hale getirmişti ki, Maracaibo Köyü'nü Venedik sandılar. Venezüella, adını bu yanılgıya borçludur. Kolomb da, yeryüzü cennetinin Paria Körfezi'nde başladığını düşünmüştü.[61]

19. yüzyılın sonlarında Avrupalıların ve Kuzey Amerikalıların çikolataya olan düşkünlüğü arttı. Endüstrinin gelişmesi Brezilya'daki kakao plantasyonlarının büyük bir atılım yapmasını sağladı. Venezüella ve Ekvador'un eski plantasyonlarındaki üretimi canlandırdı. Brezilya'da kakao kauçukla aynı zamanda ekonomi sahnesine çıktı ve tıpkı kauçuk gibi, kuzeydoğulu köylülere iş olanağı yarattı. Brezilya'nın başkenti ve şeker merkezi olarak Amerika'nın en önemli kentlerinden biri haline gelmiş olan Salvador bu kez kakao merkezi olarak dirildi. Bahia'nın güneyinde, Recôncavo'dan Espírito Santo eyaletine, kıyı ovalarıyla sıradağlar arasında yer alan *latifundium* şeridi günümüzde de dünyada tüketilen çikolatanın hammaddesinin önemli bir kısmını sağlamaktadır. Şeker kamışı gibi kakao da, beraberinde tek ürüne bağımlı tarımı, ormanların yakılarak yerle bir edilmesini, uluslararası fiyatların diktatörlüğünü, sürekli bir işçi kıtlığını getirdi. Rio de Janeiro'da yaşayan ve çiftçiden çok tüccar olan plantasyon sahipleri, bir avuç toprağın bile başka ürünlere ayrılmasını yasaklamıştır. Yöneticiler ücretleri kurutulmuş et, un, fasulye gibi gıda maddeleriyle öderler. Ücretler parayla ödendiğinde, bir günlük çalışmanın karşılığı bir litre biraya eşittir. Bir kutu süt tozu alabilmek için bir buçuk gün çalışmak gerekir.

Brezilya uzun süre uluslararası pazarın avantajlarından yararlandı. Daha sonra Afrika ülkeleri güçlü rakipler haline geldiler.

---

61 Domingo Alberto Rangel, *Capital y desarrollo*, I. Cilt, *La Venezüella agraria*, Caracas, 1969.

20'li yıllardan itibaren Gana ön sırada yer almaya başladı. İngilizler, sömürgeleri olan ve "Altın Kıyısı" adı verilen bu ülkede, modern yöntemlerle geniş çaplı bir kakao üretimi geliştirmişlerdi. Brezilya, dünya piyasasında önce ikinci, sonra üçüncü sıraya düştü. Yine de kimse, Bahia'nın güneyindeki verimli toprakları hiç de parlak olmayan bir geleceğin beklediğini tahmin edemezdi. Sömürge dönemi boyunca işlenmemiş olan topraklar şimdi görülmemiş bollukta meyve veriyordu. Kakao meyveleri büyük bıçaklarla yarılıp içlerinden tohumları alınıyor, eşeklerin çektiği arabalarla değirmenlere götürülüyordu. Her geçen gün, ekilebilir alan yaratmak için ormanların yok edilmesi gerekiyordu. Bütün bu işleri yapan işçiler, fiyatlardan ve pazarlardan bihaberdi. Brezilya'yı kimin yönettiğini bile bilmiyorlardı. Yakın tarihlerde, hâlâ İmparator II. Pedro'nun tahtta olduğunu zanneden işçilere rastlanıyordu. Patronların keyfi yerindeydi; onlar her şeyin farkındaydı ya da öyle sanıyorlardı. Kakaonun tüketimi arttıkça, fiyatlar ve dolayısıyla kazanç da artıyordu. Hemen hemen bütün kakaonun yüklendiği Ilhéus Limanı, "Güneyin Kraliçesi" diye adlandırılıyordu. Bugün uyumakta olan bu liman kentinde, *fazendeiro*'ların* birer zevksizlik anıtı olan debdebeli küçük sarayları olduğu gibi duruyor. Jorge Amado bu konuyla ilgili birçok roman yazmıştır. Gelişim dönemini şöyle tasvir ediyor: "Ilhéus ve kakao bölgesi altın içinde yüzüyordu. Şampanya banyoları alınıyor, Rio de Janeiro'dan gelen Fransız hanımlarla yatılıyordu. Kentin en şık gece kulübü 'Trianón'da, Albay Maneca Dantas purosunu 500 bin reallik banknotlarla yakıyordu; tıpkı eski kahve, kauçuk, pamuk ve şeker *fazendeiro*'ları gibi."[62] Fiyatın yükselme-

* Brezilya'da büyük toprak sahibi.

62 "Albay" unvanı Brezilya'da büyük toprak sahiplerine ve bunun uzantısı olarak da bütün önemli kişilere bahşedilir. Yukarıdaki bölüm, Jorge Amado'nun São *Jorge dos Ilhéus* (Montevideo, 1946) adlı romanından alınmıştır. Bu sırada, "Çocuklar bile kakao meyvelerine dokunmazdı. Kendilerini kurutulmuş etle geçen bir hayata mahkûm eden bu sarı, yumuşak toplardan korkarlardı." Çünkü aslında, "Büyük efendi kakaoydu, albay bile korkardı ondan." (Jorge

siyle üretim artıyordu. Sonra fiyatlar düşüyordu. Bu dengesizlik giderek daha korkunç boyutlara ulaştı, topraklar sahip değiştirdi. "Dilenci milyonerler" dönemi başladı. Plantasyon açanlar, toprakları alarak yerlerini, borçları kapatan ihracatçılara bıraktılar.

Üç yıldan kısa bir sürede, örneğin 1959'la 1961 arasında, dünya piyasasında Brezilya kakaosunun fiyatı üçte bir oranında düşüş gösterdi. Bunu izleyen artma eğilimi fazla umut yaratmadı tabii. Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (CEPAL) büyüme döneminin çok kısa olacağını tahmin etmekte.[63] Kakao tüketicisi büyük ülkeler -ABD, İngiltere, Almanya, Hollanda ve Fransa- ucuz çikolatanın tadına varabilmek için Afrika'yla Brezilya ve Ekvador arasındaki kakao rekabetini desteklemektedirler. Fiyatları denetleyebildikleri için, rekabeti destekleyerek durgunluk dönemleri yaratıyorlar. Kakao işçileri de bu yükselip alçalmalarla rüzgârda savrulur gibi savruluyor. İşsizler uyumak için kendilerine bir ağaç altı arayıp açlığı yalandan bastırmak için ham muz yiyorlar. Dünyanın üçüncü büyük üreticisi Brezilya'nın Fransa'dan ve İsviçre'den ithal ettiği leziz çikolataları herhalde tadamıyorlar. Çikolata fiyatları giderek artarken, kakao fiyatları göreli olarak sürekli bir düşüş gösteriyor. Ekvador'un kakao ihracatı 1950 ile 1960 arasında miktar olaraksa yüzde 30'dan fazla, değer olarak yalnızca yüzde 15 oranında arttı. Geriye kalan yüzde 15, Ekvador'un gelişmiş ülkelere bir armağanı oldu. Bu süre boyunca Ekvador'un bu ülkelerden aldığı endüstri ürünlerinin fiyatı ise sürekli yükseldi. Ekvador ekonomisi, fiyat değişimlerine bağım-

---

Amado, Cacao, Buenos Aires, 1935). Bir başka romanında, *Gabriela, Clavo y Canela*'da (Buenos Aires, 1969) kahramanlardan biri, 1925'lerin Ilhéus'undan parmağım havaya kaldırarak, şöyle söz eder: "Ülkenin kuzeyinde, şu sırada daha hızlı gelişen bir kent yoktur." Şimdi, Ilhéus'un gölgesi var yalmzca.

63 Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (CEPAL), kakao ve kahve fiyatlarındaki artışın "görece geçici nitelikte" ve "büyük ölçüde hasatlardaki beklenmedik tersliklere" bağlı olduğunu belirtiyor. CEPAL, *Estudio Económico de América Latina*, 1969, Cilt II: *La Economia de América Latina en 1969*, Santiago, Şili, 1970.

lı üç ürüne; muz, kahve ve kakaoya dayanır. Resmi istatistiklere göre, on Ekvadorlu'dan yedisi yeterince beslenemiyor, Ekvador ölüm oranlarında dünyada ilk sıralarda yer alıyor.

Pamuk İçin Ucuz Emek

Pamuk üretiminde Brezilya dünyada dördüncü, Meksika da beşinci sırayı alır. Dünyada tekstil endüstrisinde kullanılan pamuğun yüzde 20'den fazlası Latin Amerika'dan gelir. 18. yüzyıl sonunda Avrupa endüstrisi için en önemli hammadde pamuktu. İngiltere otuz yılda ithalatını beş katına çıkardı. Watt'ın buharlı makinesiyle eşzamanlı olarak Arkwright'ın iği icat etmesi, daha sonra da Cartwright'ın mekanik dokuma tezgâhı, kumaş yapımını gözle görülür biçimde hızlandırdı. Amerika kökenli bir bitki olan pamuğa da denizaşırı pazarlar sağladı. Yılda en fazla iki geminin yanaşmasıyla bölünen bir uykuya dalmış olan São Luís de Maranhão Limanı da pamuk furyasıyla uykusundan uyandı. Zenci köleler kuzeydeki plantasyonlara akın ediyor, São Luis'ten her yıl 500 bin kilo dokuma hammaddesi yüklü 150-200 gemi kalkıyordu. 19. yüzyıl başındaki maden krizi, pamuğa hatırı sayılır miktarda işgücü sağladı. Güneydeki altın ve elmas madenlerinin tükenmesiyle Brezilya, kuzey bölgesi sayesinde canlandı. Liman her bakımdan gelişiyordu. Yetiştirdiği şairler, São Luís'e "Brezilya'nın Atina'sı"[64] denmesine neden oluyordu. Ancak bu gelişmeyle birlikte, artık kimsenin gıda maddesi yetiştirmekle ilgilenmediği Maranhão bölgesinde açlık da başladı. Tek besinin pirinç olduğu dönemler oldu.[65] Bu öykü de başladığı gibi bitti. Çöküntü birden geldi. Brezilya ABD'nin güneyindeki plantasyonlarda, daha kaliteli topraklarda mekanik yöntemlerle yapılan yoğun pamuk üretimiyle rekabet edemedi. Kuzey Amerika'da nakliyatı engelleyen iç savaş döneminde Brezilya'da bir gelişme dönemi daha oldu, ama çok kısa sürdü. 20. yüzyılda, 1934 ve 1939

64 Roberto C. Simonsen, *a.g.e.*

65 Caio Prado Júnior, *Formação do Brasil Contemporâneo*, São Paulo, 1942.

yılları arasında Brezilya'nın üretimi inanılmaz bir hızla arttı. Üretim yüz yirmi altı bin tondan üç yüz yirmi bin tona çıktı. Fakat felaketler eksik olmuyordu: ABD elindeki bütün ürünü dünya piyasasına sürünce fiyatlar birden düştü.

ABD'nin elindeki ürün fazlası devletin üreticilere sağladığı sübvansiyonların sonucuydu. Dış yardım programlarına bağlı olarak *damping* fiyatlarıyla dünya piyasasını ele geçirmeyi başarıyorlardı. Kuzey Amerika pamuğunun rekabeti onu dünya piyasasından kovuncaya dek, pamuk Paraguay'ın başlıca ihracat ürünüydü. 1952'den sonra, Paraguay'ın pamuk üretimi yarıya düştü. Aynı şekilde, Uruguay da Kanada'daki pirinç piyasasını kaybetti. Aynı nedenle, dünyanın en büyük buğday üreticisi olan Arjantin de uluslararası piyasadaki ağırlığını kaybetti. Ama Kuzey Amerika'nın pamuk dampingi, Anderson Clayton and Co. adındaki Kuzey Amerikan firmasının Latin Amerika'da imparatorluğunu korumasını engellemedi; bu firma aracılığıyla ABD'nin Meksika pamuğunu alıp başka ülkelere satmasını da.

Latin Amerika pamuğu, maliyetinin son derece düşük olması sayesinde, dünya ticaretinde iyi kötü yerini koruyabiliyor. Genellikle gerçeği gizleyen resmi istatistikler bile ücretlerin ne denli düşük olduğunu ortaya koyuyor. Brezilya plantasyonlarında köle gibi çalışmanın karşılığında alınan para ancak aç kalmaya yetiyor. Guatemala'da patronlar aylık ücretin on dokuz dolar olmasıyla övünüyorlar. Üstelik bunun büyük bir kısmının da, fiyatı kendilerince belirlenen mallarla ödendiğini belirtiyorlar.[66] Meksika'da gündelikçiler, bir *zafra*'dan ötekine dolaşıp günde bir buçuk dolar kazanıyorlar. Yarı-işsizlik, beraberinde getirdiği yetersiz beslenme gibi alınyazıları sanki. Nikaragua'daki pamuk işçilerinin durumu daha da korkunç: Japonya'nın tekstil endüstrisi için gerekli pamuğu sağlayan El Salvadorlular, Hintlilerden daha az kalori ve protein alıyorlar. Peru ekonomisi için pamuk, döviz

66 Amerika Tarımsal Gelişme Komitesi, Guatemala. *Tenencia de La Tierra y Desarrollo Socioeconómico del Sector Agricola*, Washington, 1965.

getiren ikinci önemli tarın ürünü. José Carlos Mariátegui, sürekli bir toprak, işgücü ve pazar arayışı içinde olan yabancı kapitalizmin, ipotekleri kaldıramayan borçlu toprak sahiplerine bir tür tasfiye sistemi uygulayarak Peru'nun tarım ihracatını ele geçirmeyi amaçladığını gözlemlemişti.[67] General Velasco Alvarado'nun milliyetçi hükümeti 1968'de iktidara geldiğinde, yaygın tarıma elverişli toprakların altıda birinden azı ekiliydi. Kişi başına gelir, ABD'ninkinin on beşte biri kadardı. Perululular dünyanın en az kalori alan halklarından biriydi. Ve bu arada, şeker gibi pamuk üretimi de Mariátegui'nin açıkladığı yabancı ölçütler çerçevesinde yapılıyordu. En verimli toprakların bulunduğu kıyı şeridi, Kuzey Amerikan girişimcilerinin ya da Lima burjuvazisi gibi yalnızca coğrafi anlamda Perulu olan girişimcilerin mülkiyetindeydi. Pamuk ve şeker ihracatı beş büyük firmanın tekelindeydi. Bu firmalardan ikisinin, Anderson Clayton ve Grace'in de merkezleri ABD'deydi. Dağlık bölgelerdeki *latifundium*'ların tersine, kıyı şeridinin sözümona gelişme ve kalkınma merkezleri olan şeker ve pamuk plantasyonları, işçileri son derece düşük ücretlerle alabildiğine sömürüyordu. 1969 tarım reformuyla plantasyonlar kamulaştırılıp işletme hakkı işçi kooperatiflerine devredildi. Tarımsal gelişme komitesi verilerine göre, o sırada kıyıdaki ücretli ailelerin her bir bireyine düşen gelir ayda beş doları aşmıyordu.[68]

Anderson Clayton and Co. bugün de Latin Amerika'da otuz şubeyle etkinliğini sürdürüyor. Yalnız pamuk satmakla kalmayıp, yatay tekelleşme diyebileceğimiz bir biçimde, pamuk ipliği endüstrisini ve finansmanını, yan ürünlerini de denetim altında bulunduruyor; ayrıca, gıda maddeleri de üretiyor. Örneğin Meksika'da toprağı yok, ama pamuk üretimi üzerinde mutlak bir denetime sahip. Pamuk üreten 800 bin Meksikalı, bu firma-

67 José Carlos Mariátegui, *Siete Ensayos de Interpretación de La Realidad Peruana, Montevideo, 1970.*

68 Amerika Tarımsal Gelişme Komitesi, Perú. *Tenencia de La Tierra y Desarrollo socioeconómico del Sector Agricola*, Washington, 1966.

nın elinde. Üreticilere ödünç para vererek karşılığında toplanan ürünü kendi belirlediği fiyata almak üzere anlaşıyor. Böylece, çok iyi kalitedeki pamuğu son derece düşük bir fiyata almış oluyor. Ödünç para dışında üreticilere gübre, tohum ve böcek ilacı da sağlayarak üretimin her safhasını denetleme hakkını elinde tutuyor. Tohumları margarin ve sıvı yağ fabrikalarında kullanıyor. Anderson Clayton, son yıllarda "pamuk üretimi üzerindeki egemenliğiyle yetinmeyip şekerleme ve çikolata üretimine de ünlü Luxus firmasını satın alarak el attı."[69]

Bugün Anderson Clayton, Brezilya'daki en büyük kahve ihracatçısı. Firma, kahve ticaretine 1950'de başladı. Üç yıl sonra, American Coffee Corporation firmasının elinden egemenliği almıştı bile. Ayrıca, Brezilya'mn gıda maddeleri üretiminde de birinci sırayı, ülkenin en güçlü otuz beş firması arasında bulunan Anderson Clayton alıyor.

Kahve İçin Ucuz İşgücü

Kahvenin uluslararası pazarlarda petrol kadar önemli olduğu yaygın bir görüş. 50'li yılların başında, dünyada tüketilen kahvenin beşte dördü Latin Amerika'dan geliyordu. Daha düşük kalitede, ama daha ucuz olan Afrika kahvesinin rekabeti bu üstünlüğe bir son verdi. Buna karşın, bugün kıtaya giren dövizin altıda biri kahveden sağlanıyor. Rio Bravo'nun güneyindeki on beş ülke fiyat değişimlerinden etkileniyor. Brezilya dünyanın en önemli kahve üreticisidir ve ihracat gelirlerinin yarıya yakın kısmını kahveden elde eder. El Salvador, Guatemala, Kosta Rika ve Haiti de büyük ölçüde kahveye bağımlıdırlar. Kolombiya'nın da ihracatının üçte ikisini kahve oluşturur.

Kahve Brezilya'ya enflasyonu getirdi. Bir insanın fiyatı 1824 ile 1854 yılları arasında iki kat artmıştır. Ne kuzeyin pamuğu, ne de kuzeydoğunun şekeri, gelişme dönemini geride bıraktıktan

69 Alonso Aguilar M. ve Fernando Carmona, *México: Riqueza y Miseria*, Mexico City, 1968.

sonra işgücüne bu fiyatı ödeyebilirdi. Böylece üretim merkezleri güneye kaydı. Kahve, köleler dışında Avrupalı göçmenlerden de yararlanıyordu. Bugün ülkenin iç bölgelerinde hâlâ geçerli olan bir ortaklık sistemiyle göçmenler ürünün yarısını sağlıyordu. Denize girmek için Tijuca ormanlarını geçen turistler, Rio de Janeiro'yu çevreleyen dağlarda yüz yıl önce geniş kahve plantasyonları olduğunu bilmezler. Dağların yamaçları boyunca, São Paulo yönünde, bakir toprakların humusu peşinde koşuluyor hâlâ. Yüzyılın sonunda, Brezilya'nın yeni seçkin sosyetesi olan kahve *latifundium*'larının sahiplerinin hesabına göre, geçim ücretleri, kölelerin alım ve bakım fiyatlarından daha ucuza geliyordu. 1888'de kölelik kaldırıldı ve yerine feodal serflikle ücretli işçilik karışımı bir sistem getirildi. Bu sistem günümüzde de devam etmektedir. "Özgür" işçi orduları kahvenin yolunu izledi. Paraiba Vadisi ülkenin en zengin bölgesi haline geldi. Fakat yıkıcı biçimde üretilen bu ölümlü bitki, ardında yakılmış ormanlar, tüketilmiş doğal kaynaklar ve genel bir çöküntü bırakarak kısa zamanda bu bölgeyi de yok etti. Bir zamanlar el değmemiş olan topraklar durmadan aşınıyor, verim giderek azalıyor, bitkiler zayıflayıp dayanıksızlaşıyordu. Kahve üretimi São Paulo'nun batısındaki geniş platoyu da kaplayarak eskisi kadar vahşi olmayan bir yöntemle burayı bir "kahve denizi"ne dönüştürdü. Batıya doğru ilerlemesine devam ederek Paraná kıyılarına ulaştı. Mato Grosso savanaları önlerinde güneye dönüp bu son yıllarda yine batıya, Paraguay sınırına geldi.

São Paulo endüstri merkezi olması dolayısıyla, bugün Brezilya'nın en gelişmiş şehri. Ancak kahve plantasyonlarında, toprağın kirasını kendilerinin ve çocuklarının emekleriyle ödeyen serfler hayli kalabalıktır. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen bolluk yıllarında, üreticilerin açgözlülüğü, plantasyon işçilerinin kendi gıda maddelerini kendilerinin yetiştirdiği sistemin ortadan kaldırılmasına neden oldu. Bugün işçiler, ancak ücretsiz bir çalışma karşılığında toprağı kiralayarak kendi hesaplarına üretim yapma hakkını koparabiliyorlar. Toprak sahipleri ayrıca yeniden kahve ekmek koşuluyla mevsimlik tarım yapmak üzere çiftçilerle anlaşı-

yor. Dört yıl sonra, kahve meyvesinin sarı rengi ortalığı kaplayınca, toprağın verimi artık artmış demektir; çiftçiye de yol görünür.

Guatemala'da kahve sektöründe ücretler pamuktan da düşüktür. Güneyde toprak sahipleri, her yıl hasat zamanı yüksek yaylalardan inen binlerce yerliye ayda on beş dolar öderler. Toprak sahiplerinin özel güvenlik kuvvetleri vardır. Yörede yaygın deyişle, "Bir adam mezarından daha ucuza gelir." Baskı rejimi de durumun değişmemesi için her türlü önlemi alır. Alta Verapaz bölgesinde durum daha da kötüdür. Kamyon veya el arabası kullanılmaz bu yörede. Kahveyi yerlilerin sırtında taşıtmak daha ucuza gelir.

Küçük bir aile oligarşisinin yönetiminde küçük bir ülke olan El Salvador'un ekonomisinde kahve büyük önem taşır. Tek ürüne bağımlılık, halkın biricik protein kaynağı olan fasulye ile geleneksel ürünler olan mısır, sebze ve diğer temel gıda maddelerinin ithal edilmesini gerektiriyor bugün. Ölümlerin dörtte birinin nedeni vitamin eksikliği. Latin Amerika'da ölüm oranı en yüksek ülke olan Haiti'de ise çocukların yarıdan fazlasında kansızlık görülüyor. Yasal ücretler inanılmaz bir düzeyde: Kahve plantasyonlarında ücretler günde yedi ile on beş sent arasında değişiyor.

Akarsular ülkesi Kolombiya'da da kahve egemenliğini sürdürüyor. 1962 yılında *Time* dergisinde yayımlanan bir rapora göre, kahvenin dalından Kuzey Amerikalı tüketicinin fincanına kadar geçirdiği değişimde, maloluş fiyatından işçilerin aldığı pay yalnızca yüzde 5.[70] Brezilya'nın aksine, Kolombiya'da kahve giderek daha da küçük birimlere bölünmekte olan *minifundium*'larda üretilir. 1955'le 1960 arasında, çoğu bir hektardan küçük yüz bin minik plantasyon üretime başladı. Kolombiya'nın ihraç ettiği kahvenin dörtte üçü küçük üreticilerce üretilir. Plantasyonların yüzde

70 Mario Arrubla, *Estudios Sobre El Subdesarrollo Colombiano*, Medellin, 1969. Maliyet fiyatının yüzde 40'ı aracılara, ihracat ve ithalatçılara, yüzde 10'u iki ülkenin vergilerine, yüzde 10'u nakliyatçılara, yüzde 5'i Panamerikan Kahve Bürosu'na, yüzde 30'u plantasyon sahiplerine, yüzde 5'i de ücretli işçilere aittir.

96'sı *minifundium*'lardır.[71] Afişlerde Juan Valdés hep gülümsüyor, ama toprağın parçalanması çiftçilerin yaşam düzeyini düşürüp geliri azaltıyor. Bu durum, büyük üreticilerin çıkarlarını temsil eden ulusal kahve üreticileri federasyonunun kahve ticaretini tekeline almasını kolaylaştırıyor. Bir hektardan ufak birimlerin sağladığı kazanç çiftçilerin yoksulluk içinde yaşamasına sebep oluyor: *Yıllık* gelir ortalama yüz otuz dolar dolayında.[72]

Kahve Kotası Ürünlerin Ateşe Atılmasını ve Evliliklerin Zamanını Belirliyor

Bu nedir? Bir delinin EEG'si mi? 1889'da iki centavo olan kahve fiyatı altı yıl sonra dokuz, üç yıl sonra dört centavo oldu. Beş yıl sonra da tekrar iki centavoya düştü. Çok tipik bir dönemdi bu.[73] Kahve fiyatlarının grafikleri, bütün tropikal bitkilerinki gibi inişli çıkışlıdır. Ancak kahvenin değişim değeri, makineler ve endüstri ürünleriyle kıyaslandığında ortaya çıkan eğri, sürekli ve hızlı bir düşüş gösterir. Kolombiya Başkanı Carlos Lleras Restrepo, bir cipin, 1950'de 17 çuval kahve karşılığında alınırken, 1967'de 57 çuval kahve ettiğinden yakınıyordu. Aynı dönemde São Paulo Tarım Bakanı Herbert Levi daha acıklı hesaplar yapıyordu. Brezilya 1967'de bir traktörü 350 çuval kahve karşılığında alabiliyordu. Oysa on dört yıl önce, aynı traktörün fiyatı 70 çuval kahve değerindeydi. Başkan Getulio Vargas 1954'te kalbine bir kurşun sıkarak intihar ettiğinde, bu olay kahveden bağımsız değildi. Vargas vasiyetnamesinde şöyle demiştir: "Kahve üretimindeki krizin sonucunda başlıca ürünümüz değer kazandı. Fiyatını korumak isterken aldığımız karşılık ekonomimiz üzerinde ağır bir baskı yarattı. Sonunda direncimiz kırıldı." Vargas, Brezilya halkının fidyesini kanıyla ödemek istemişti.

---

71 Banco Cafetero, *La Industria Cafetera En Colombia*, Bogotá, 1962.

72 *Panorama Económico Latinoamericano*, No. 87, Havana, Eylül 1963.

73 Pierre Monbeig, *Pionniers et Planteurs de São Paulo*. Paris, 1952.

1964 yılı ürünü Kuzey Amerika piyasasında 1955 fiyatlarıyla satılabilseydi, Brezilya fazladan 200 milyon dolar kazanacaktı. Kahve fiyatlarındaki bir centavoluk bir düşüş, kahve üreticisi ülkeler toplamı için 65 milyon dolarlık bir kayıp demektir. Fiyatlar 1964'ten 1968'e dek düştü ve ABD'nin Brezilya'dan kopardığı meblağlar giderek arttı. Ama kimin yararına? Kahveyi içen vatandaşın mı? Temmuz 1968'de, Brezilya kahvesinin fiyatı ABD'de Ocak 1964'e göre yüzde 30 düşmüştü. Oysa Kuzey Amerikalı tüketici kahveye yüzde 13 fazla fiyat ödüyordu. Yani aracılar her iki taraftan da kazanmaktaydı. Aym tarihte Brezilyalı üreticiler her çuval kahve için 1964'ün yarısı kadar fiyat alıyorlardı.[74] Kimdir bu aracılar? Brezilya'dan çıkan kahvenin üçte birinden fazlası, altı Kuzey Amerikan firmasına aittir. ABD'ye giren kahvenin de üçte birinden fazlasının ticareti altı firmanın elindedir. Bu firmalar devrenin iki ucundaki işlemleri de denetlemektedir.[75] Tıpkı United Fruit (bu satırların yazıldığı sırada United Brands) firmasının Orta Amerika, Kolombiya ve Ekvador'da üretilen muzun ihracatını ve ayrıca ABD'de muz ithalat ve dağıtımının tekelini elinde tuttuğu gibi, kahve ticaretini yürütenler de Kuzey Amerikan firmalarıdır. Brezilya yalnızca üretici ve kurban olarak girer devreye, öte yandan, üretim fazlası olduğu durumlarda stokları tutan da Brezilya'dır.

Piyasa fiyatlarını düzenleyen bir Uluslararası Kahve Sözleşmesi yok muydu? Dünya Kahve Enformasyon Merkezi, 1970'te Washington'da geniş kapsamlı bir bildiri yayımladı. Bildirinin amacı, sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili bir yasanın çıkmasını sağlamaktı. Raporda, dünyada satılan kahvenin yarısından fazlasını tüketen ABD'nin bu sözleşmeden en çok yararlanan ülke olduğu belirtiliyordu. Kahve ithalatı kârlı bir işti. Kuzey Amerika piyasasındaki kahve fiyat artışı (bundan yararlananlar da, daha önce gördüğümüz gibi, aracılardı zaten) aslında gülünç denecek

74 Merkez Bankası, Brezilya Kahve Enstitüsü ve FAO raporları, *Fator* Dergisi, No. 2, Rio de Janeiro, Kasım-Aralık 1968.

75 Federal Ticaret Komisyonu anket sonuçlarına göre. Cid Silveira, *Café: Um Drama Na Economia Nacional*, Rio de Janeiro, 1962.

kadar azdı; hem diğer mallardaki fiyat artışlarından, hem de ücretlerdeki artıştan daha düşüktü. 1960'la 1969 arasında ABD'nin ihracatı altıda bir oranında artarken, kahvenin ithalat tutarı düşmüştü. Üstelik unutmamak gerekir ki, Latin Amerika ülkeleri kahve satışından elde ettikleri dövizi, fiyatları artan Kuzey Amerika ürünlerini almak için kullanıyorlardı.

Kahve, üreticisinden çok tüketicisine kazanç getirmektedir. ABD ve Avrupa'da gelir ve iş olanağı yaratır, büyük sermaye hareketlerine neden olurken, Latin Amerika'da üreticisini yoksulluk içinde yaşatmakta, kendisine bağımlı olan ülkelerin ekonomik dengesizliğini artırmaktadır. *ABD'de kahve, 600 binden fazla kişiye iş olanağı yaratıyor. Latin Amerikan kahvesini dağıtan ve satan Kuzey Amerikalılar'ın ücretleri, kahveyi üreten Brezilyalı, Kolombiyalı, Guatemalalı, El Salvadorlu ve Haitili işçilerin ücretlerinden kat kat yüksek. CEPAL'in raporlarına göre; inanması güç ama, Avrupa ülkelerinin kahveden elde ettiği gelir, üretici ülkelerin elde ettiği gelirden fazla.* "Aslında 1960 ve 1961'de, Avrupa Topluluğu üyesi ülkelerin Latin Amerika kahvesine koydukları vergi 700 milyon dolara yaklaşırken, üretici ülkelerin f.o.b. ihracat değeri üzerinden kazançları ancak 600 milyon dolardı."[76] Sürekli olarak serbest değişimin propagandasını yapan zengin ülkeler, yoksul ülkelere karşı korumacılığın en koyusunu uygularlar. Gelişmiş ülkeler, azgelişmişlerin ürettikleri de dahil, dokundukları her şeyi kendileri için altına, başkaları için tenekeye dönüştürürler. Uluslararası kahve piyasasında adaletsizlik o kadar fazladır ki, Brezilya yakın zamanda tersine korumacı bir politika uygulamayı kabul etmek zorunda kalmıştır; Brezilya şimdi, Kuzey Amerikalı hazır kahve üreticilerinin çıkarları korunsun diye, ihraç ettiği hazır kahveyi ağır biçimde vergilendirmektedir. Brezilya'nın ürettiği hazır kahve daha ucuz ve daha kaliteli olduğu halde, görüyoruz ki, serbest değişim sisteminde bazıları diğerlerinden daha serbesttir.

---

76 CEPAL, *El Comercio Internacional y El Desarrollo de América Latina*, Mexico City, Buenos Aires, 1964.

Bu örgütlü saçmalıklar âleminde, doğal felaketler üretici ülkeler için birer tanrı lütfu olur. Doğanın saldırıları fiyatları artırır ve birikmiş rezervlerin piyasaya sürümünü sağlar. 1969'da Brezilya'da hasadı berbat eden don, sayısız küçük üreticiyi mahvetti, ama fiyatları arttırdı ve devletin fiyatları korumak için ambarlarda stokladığı altmış milyon çuval kahvenin satılmasını sağladı. Dış borçların üçte ikisi değerindeki bu kahve stoku gün geçtikçe bozulmakta ve değerini kaybetmekteydi, bir süre sonra ateşe bile atılabilirdi. Hiç yapılmamış bir şey değildi bu. 1929 buhranından sonra fiyatlar düşmüş, tüketim azalmıştı. Brezilya da yetmiş sekiz milyon çuval kahveyi yaktı. Böylece 200 bin kişinin, beş mevsimlik çabaları boşa gitti.[77] *Tipik bir sömürge ekonomisi buhranıydı bu: Buhran dış kaynaklıydı.* Plantasyon sahipleriyle ihracatçıların kazançlarının 1930'lardaki ani düşüşü, hem kahvenin hem de paranın yakılmasına yol açtı. Bu ihracat sektörünün "kayıplarını kamulaştırmak" için Latin Amerika'da çok kullanılan bir yöntemdir: Döviz kayıpları, devalüasyonlar yoluyla ülkenin parasıyla telafi edilir.

Ancak fiyat artışları da daha arzulanır sonuçlar yaratmaz. Üretim artırılır, kârlı ürünün ekimi için yeni alanlar açılır. Fakat bir *bumerang* gibi işler sistem; bu kez de bolluktan ötürü fiyatlar düşer ve yıkım başlar. Dört yıl önce onca coşkuyla ekilmiş olan kahve 1958'de toplanırken Kolombiya bu duruma düşmüştü. Buna benzer döngüler sık sık tekrarlanmıştır Kolombiya tarihinde. Kolombiya, kahveye ve kahvenin dışarıda belirlenen fiyatına öyle bağımlıdır ki, "Antioquia'da evliliklerin grafiği her zaman kahve fiyatları grafiğini izler. Bağımlılık yapısının bir özelliğidir bu. Antioquia tepelerinde ilan-ı aşk için uygun zaman, New York borsasında belirlenir."[78]

77 Roberto C. Simonsen, *a.g.e.*

78 Mario Arrubla, *a.g.e.*

Kolombiya'nın Kanını Emen On Yıl

Kolombiyalı iktisatbilimci Luis Eduardo Nieto Arteta, 1940'larda kahveye bir övgü yazdı. Kahve, ülkenin eski dönemlerinde madenlerin, tütünün, çivitin, kininin başaramadığı şeyi başarmıştı; olgun ve ilerici bir düzen doğurmuştu. Dokuma ve diğer hafif endüstri kollarının kahve bölgelerinde (Antioquia, Caldas, Cauca Vadisi, Cundinamarca) ortaya çıkışı rastlantı değildi. Kahvenin yarattığı küçük üreticiler demokrasisi sayesinde Kolombiyalılar "sade ve ölçülü insanlar" olmuşlardı. "Kolombiya'nın politik hayatının normal bir işleyişe kavuşmasını sağlayan en önemli etken ekonomik istikrar olmuştur. Kahve hem ekonomik istikrarı, hem de sükûnet ve ölçülülüğü getirmiştir,"[79] diyordu Nieto Arteta.

Kısa bir süre sonra şiddet baş gösterdi. Kahveye övgü, kanlı isyanlar ve baskı tarihini değiştirmemişti nitekim. 1948'den 1957'ye dek on yıl boyunca, köylü savaşları küçük ve büyük üretim birimlerini, çölleri ve ekili toprakları, vadileri, ormanları ve yüksek And yaylalarını sardı. Toplu göçlere yol açtı, devrimci gerillalar ve haydut çeteleri yarattı, ülkeyi mezarlığa döndürdü. Ardında 180 bin ölü bıraktığı tahmin ediliyor.[80] *Bu kanlı dönem, yönetici sınıf için bir ekonomik refah dönemiydi. Ama, bir sınıfın refahı bir ulusun erinciyle karıştırılabilir mi?*

Şiddet, liberallerle tutucular arasındaki bir çatışmayla başlamıştı. Ancak, sınıfların düşmanlığı, giderek toplumsal mücadele özelliği kazandırdı harekete. Kendi partisinin oligarşisinin yarı aşağılayarak yarı korkarak "Kurt" ya da "Haydut" adını verdiği liberal Jorge Eliécer Gaitán, halkın coşkulu desteğiyle, kurulu düzeni tehdit ediyordu. Gaitán, kurşunlarla delik deşik edilerek katledildiğinde korkunç fırtınalar koptu. Önce başkent sokaklarını bir insan seli kapladı; Bogotá'da kendiliğinden çıkan bu isyan

79 Luis Eduardo Nieto Arteta, *Ensayos Sobre Economia Colombiana*, Medellin, 1969.

80 Germán Guzmán Campos, Orlando Fals Borda ve Eduardo Umaña Luna, *La Violencia en Colombia. Estudio de Un Proceso Social*, Bogotá, 1963-1964.

"bogotazo" olarak bilinir. Şiddet daha sonra, bir süredir tutucuların örgütlediği çetelerin terör saldığı kırsal bölgelere yayıldı. Köylülerin uzun süredir beslediği düşmanlık açığa çıkmıştı. Hükümetin yolladığı polislerle askerler, "Tohumuna kadar yok edin," talimatına uyup erkeklerin hayalarını kesiyor, hamile kadınların karınlarını yarıyor, bebekleri havaya atıp süngülerinin ucuna takıyorlardı. Bu sırada Liberal Parti ileri gelenleri nezaketi elden bırakmadan evlerine çekiliyorlardı. İşler iyice sarpa sarınca ise yabancı bir ülkeye kaçıveriyorlardı. Savaşta ölenler köylülerdi. Savaş, hareketle birlikte büyüyen bir intikam arzusuyla acımasızlığın doruğuna ulaştı. Öldürme sanatında yeni biçimler bulundu: dilin gırtlaktan sarktığı "kravat kesimi" gibi örneğin. Irza geçmeler, yangınlar, talanlar birbirini izliyordu. İnsanlar kollarından ve bacaklarından atlara bağlanarak parçalanıyor, diri diri yakılıyor, derileri yüzülüyor, şerit şerit doğranıyordu. Askerler köyleri, plantasyonları yerle bir ediyordu. Akan kan, ırmakların rengini değiştiriyor, haydutlar fidye karşılığı kimilerinin hayatını bağışlıyordu. Baskı kuvvetleri, dağlarda kendilerine bir sığınak arayan sayısız ailenin peşine düşüyor, kadınlar ormanlarda doğum yapıyordu. Öç almak için harekete geçen, fakat belirli bir politik hedefi olmayan ilk gerilla liderleri *yıkım için yıkıma* girişiyorlar, kan ve ateşten başka amaç gütmüyorlardı. Şiddet öncülerinin adları (Goril Yüzbaşı, Kötü Gölge, Akbaba, Kızılderili, Vampir, Siyah Kuş, Ovanın Korkulu Rüyası), bir devrim destanının kahramanı olabilecek türden adlar değildi. Toplumsal başkaldırı, çetelerin söylediği türkülerde bile duyuruyordu sesini:

Basit bir köylüyüm ben,
kavgayı ben başlatmadım,
ama benimle dalaşmak isteyen,
katılır ölüm dansına.

Emiliano Zapata ve Pancho Villa'nın Meksika devriminde de, adalet arayışı içinde ayrım gözetmeyen bir terör ortaya çıkmıştı. Kolombiya'da şiddet dağınık biçimde patlak vermişti. Ama bu on

yıllık şiddetin, ülkenin geniş bir bölümünü işgal edip denetim altına almayı başaran devrimci gerillalar doğurması rastlantı değildi. Baskı yönetiminin hırpaladığı köylüler dağlara göç etmişler ve burada tarımsal bir örgütlenme içinde kendilerini savunmanın yollarını bulmuşlardı. Tutucularla liberaller Madrid'de barış antlaşmasını imzaladıktan sonra da, "bağımsız cumhuriyetler" ezilmişler için birer sığınak olmaya devam etti. İki partinin yöneticileri, bir dostluk havası içinde, ulusal dirlik ve düzenlik adına iktidarı birbirlerinden nöbetleşe devralmaya karar verdiler. Ortak bir kararla derhal bozguncu yuvalarının "temizliğine" başladılar. Marquetalita asilerini temizlemek için girişilen operasyonların yalnızca birinde 1.500.000 mermi, 20 bin bomba, 16 bin de asker kullanıldı.[81]

Subaylardan biri şöyle diyordu askerlerine: "Boş laf istemem, kulak getirin bana, kulak!" Yönetimin sadizmi, savaşın kıyıcılığı, delilikle açıklanabilir mi? Öncülerin doğal öfkesinin sonucu muydu bunlar? Bir rahibin ellerini kestikten sonra evini ateşe veren, ardından da yanmış vücudunu parçalayarak lağım çukuruna atan bir adam, savaş bittikten sonra, "Ben suçlu değilim! Ben suçlu değilim! Rahat bırakın beni!" diye haykırıyordu. Evet, aklını kaybetmişti, ama bir anlamda da aklı başındaydı aslında: Şiddetin dehşeti, sistemin dehşetini gözler önüne sermişti. Kahve, Nieto Arteta'nın sözünü ettiği mutluluk ve uyumu getirmemişti çünkü. Kuşkusuz Magdalena Irmağı'nda denizciliğin gelişmesi, kara ve demiryollarının yapılması hep kahve sayesinde olmuştu. Biriken sermaye bazı endüstri kolları da doğurmuştu. Ama kahvenin ilerleyen gelişimi, ne iç oligarşik yapıyı, ne de ekonomik dışa bağımlılığı zayıflatabilmişti. Tam tersine, bu yapılar Kolombiyalıları her zamankinden fazla eziyordu. Şiddetin egemen olduğu on yılın ardından, Birleşmiş Milletler, Kolombiya'da beslenme konulu bir araştırma yayımladı. Durumun düzelmediği açıktı. Bogotá'da okul çocuklarının yüzde 88'inde vitamin eksikliği vardı. Yarıdan çoğunun kilosu normalin altındaydı. İşçilerin yüzde 71'inde, Ten-

81 Germán Guzmán, *La Violencia en Colombia (parte descriptiva)*, Bogotá, 1968.

sa Vadisi köylülerinin de yüzde 78'inde vitamin eksikliği görülüyordu.[82] Araştırma, "protein, vitamin ve tuz içeren süt, süt ürünleri, yumurta, et, balık ve bazı sebze ve meyveler gibi temel gıda maddelerinin eksikliğini" açıkça ortaya koyuyordu. Toplumsal trajedinin göstergesi yalnızca işlenen suçlar değildir. İstatistiklere göre Kolombiya'da cinayet oranı ABD'dekinin yedi katı. Ama, yine istatistiklere göre, çalışma çağındaki Kolombiyalıların dörtte birinin sabit bir işi yok. İş arayanlar ordusuna her yıl 250 bin kişi katılıyor. Endüstri kollarında yeni iş açılmıyor, irili ufaklı tarımsal birimlerde de yeni işgücüne gereksinim yok. Sürekli olarak yeni işsizler kentlerin kenar mahallelerine atılıyor. Kolombiya'da bir milyondan fazla çocuk okula gidemiyor. Ama seçkinlerle azınlıktaki orta sınıfın çocuklarını eğitmek için, değişik fakülte ve bölümleriyle kırk bir üniversite çalışmalarını sürdürüyor.[83]

Dünya Pazarının Sihirli Değneği Orta Amerika'yı Uyandırıyor

Orta Amerika ülkeleri geçtiğimiz yüzyılın ortasına ciddi tehlikeler atlatmadan gelebilmişlerdi. Ekonomi, tüketime yönelik gıda maddeleri üretimi dışında, koşnil ve çivite dayanıyordu. Fazla sermaye gerektirmeyen, sınırlı bir işgücüyle yetinilen sorunsuz bir üretim koluydu bu. Frenk incirinin dikenli yüzeyinde kolayca yetişen koşnilden elde edilen doğal boya, tıpkı çivit gibi, Avrupa tekstil endüstrisinin sürekli talep ettiği bir maddeydi. 1850'lerde Alman kimyacılarının daha ucuza gelen anilin ve diğer sentetik boya maddelerini icat etmesi, doğal boyaların ölümü oldu.

Laboratuvarların doğaya karşı kazandığı zaferden otuz yıl sonra, Orta Amerika kahve sayesinde toparlanabildi. 1880'de, dünyadaki kahve üretiminin altıda biri Orta Amerika'nın yeni

82 Birleşmiş Milletler, *Análisis y proyecciones del desarrollo económico, III. El Desarrollo Económico de Colombia*, New York, 1957.

83 Profesör Germán Rama, bu ilim yuvalarının bazılarının kütüphanelerindeki en değerli yapıtın, ciltli *Reader's Digest* dizileri olduğunu belirtiyor. Germán W. Rama, *Educatión y Movilidad Social en Colombia*, "Eco" dergisi, No. 116, Bogotá, Aralık 1969.

plantasyonlarında yapılıyordu. Kahve bu bölgeyi uluslararası pazara sokmuştu. İngiliz ithalatçıları Alman ve Kuzey Amerikalılar izledi. Yabancı tüketicilerin doğurduğu ulusal kahve burjuvazisi, 1870'lerin başında, Justo Rufino Barrios'un liberal devrimi sırasında politikaya adımını attı. Dışarıdan yönetilen tarımsal uzmanlaşma, topraklara ve insanlara delicesine el konmasına sebep oldu: Bugünkü *latifundium*'lar, Orta Amerika'da çalışma özgürlüğü adı altında doğdu.

Ekilmemiş, sahipsiz ya da kiliseye ve devlete ait geniş topraklar özel mülkiyetin eline geçti. Yerlilerin yerleşimleri çılgınca yağmalanmaya başladı. Toprağını satmayı reddeden köylüler zorla orduya alındı; plantasyonlar birer yerli mezarı haline geldi. Sömürge yönetimi, zorla çalıştırma ve aylaklığı önleme yasalarıyla birlikte dirildi. Kaçak işçiler kovalanıyor, üzerlerine ateş açılıyordu. Liberal hükümetler ücret sistemini getirerek çalışma koşullarını yenilediler. Ama ücretliler kahve üreticilerinin mülkiyetine giriyordu. Bir asır boyunca, fiyatların yüksek olduğu hiçbir dönemde ücret düzeyinde bir iyileşme görülmedi. İşçiler yoksulluk içinde sürünmeye devam ettiler. Orta Amerika ülkelerinde iç tüketim pazarının doğmasını engelleyen etkenlerden biri de buydu.[84]

Kahve üretiminin ölçüsüz genişlemesi, her yerde olduğu gibi, iç pazara yönelik gıda maddeleri üretimini köstekledi. Bu ülkeler, sürekli olarak pirinç, fasulye, mısır, buğday ve et kıtlığına katlanmak zorunda kaldılar. Verimli toprakları ele geçiren büyük toprak sahiplerinin yerlileri sepetlediği yüksek, engebeli arazilerde çok küçük ölçekte bir tarım yapılabiliyordu ancak. Ekim ve hasat zamanlarında ovalara inip ücretli olarak çalışan yerliler, yılın geri kalan zamanında dağlarda yaşarlar. Minik bir toprak parçası üzerinde yaşamalarına ancak yeten mısır ve fasulyeyi üretirler. Dünya pazarının işgücü rezervini oluştururlar. Durum bir asır boyunca hiç değişmedi. *Latifundium* ve *minifundium*'lar yerli eme-

84 Edelberto Torres-Rivas, *Procesos y Estructuras de Una Sociedad Dependiente (Centroamérica)*, Santiago, Şili, 1959.

ğinin sömürülmesine dayalı sistemin temel taşlarıdır. Genelde ve özellikle de Guatemala'da, bu üretim sistemi beraberinde ırkçılığı da getirir. Orta Amerika'daki ülkelerin yabancı sömürgeciliği altında ezildiği gibi, Guatemalalı yerliler de beyazların ve Mestizoların sömürgeciliği altında ezilirler.[85]

Yüzyıl başında, Honduras'ta, Guatemala'da ve Kosta Rika'da muz üretimi de gelişti. Kahveyi limanlara taşımak amacıyla ulusal sermayeyle bazı demiryolları yapılmıştı. Kuzey Amerikalı girişimciler bunlara da el koyup yalnızca kendi ürünlerini taşımak üzere yeni demiryolları kurdular. Aynı zamanda elektrik, posta, telgraf, telefon ve en az bunlar kadar önemli olan politika tekellerini de oluşturdular. Honduras'ta, "bir katır bir milletvekilinden daha pahalıya gelir." Tüm Orta Amerika ülkelerinde ABD elçileri başkanlardan daha fazla söz sahibidir. United Fruit Co., muz üretimi ve ihracatında rakiplerini ezerek Orta Amerika'nın en önemli üreticisi olmuştur. Şubeleri, demir ve denizyolları nakliyatını ele geçirmiş, limanları da tekeline alarak özel gümrüğünü ve özel güvenlik güçlerini kurmuştur. Dolar, bu ülkelerin resmi parası haline gelmiştir.

Korsanlar Saldırıda

Jeopolitik emperyalizm kavramına göre Orta Amerika, ABD'nin doğal bir uzantısıdır. Orta Amerika topraklarını ülkesine katmayı aklından geçirmiş olan Abraham Lincoln bile, ABD'nin komşu ülkelerle ilgili "kaçınılmaz kader" anlayışından kurtulamamıştı.[86]

1850'lerde *filibustero** William Walker, Morgan ve Garrison adlı bankerler adına Orta Amerika'yı kuşattı. Başında bulunduğu çetenin adı "Amerikan Ölümsüzler Tugayı" idi. Walker, ABD hüküme-

85 Carlos Guzmán Böckler ve Jean-Loup Herbert, *Guatemala: Una Interpretacién Histórico-social*, Mexico City, 1970.

86 Darcy Ribeiro, *Las Americas y La Civilización, III. Cilt, Los Pueblos Transplantados. Civilización y Desarrollo*, Buenos Aires, 1970.

* Korsan

tinin yarı resmi desteğiyle, çalarak, öldürerek, yakarak ele geçirdiği Nikaragua, El Salvador ve Honduras'ın başkanı ilan etti kendini. İşgal ettiği bölgelerde köleci sistemi yeniden kurarak, ülkesinin kısa süre önce Meksika'da başlattığı "insanlık görevi"ni sürdürdü.

Dönüşünde, ABD'de bir ulusal kahraman gibi karşılandı. Ardından işgaller, müdahaleler, bombardımanlar, zorunlu borçlar, savaş meydanında imzalanan antlaşmalar birbirini izledi. 1912'de Başkan William H. Taft, "Yıldızlı ve çizgili bayrağımızın birbirinden eşit uzaklıktaki üç noktada, Kuzey Kutbu, Panama Kanalı ve Güney Kutbu'nda dalgalanacağı gün yakındır. Irkımızın üstünlüğü gereği manevi anlamda zaten bizim olan bütün yarımküre, gerçekten bizim olacaktır,"[87] diyordu. ABD'nin dış politikasıyla ilgili olarak adaletin gösterdiği doğru yolun, "mallarımıza ve kapitalistlerimize kârlı yatırımlar sağlamak amacıyla yapılacak her türlü müdahaleyi" meşru kıldığını da belirtiyordu. Aynı dönemde, eski başkan Teddy Roosevelt, Kolombiya'yı nasıl başarıyla kesip biçtiklerini çekinmeden hatırlatıyordu. Nobel Barış Ödülü'nün sahibi, Panama'yı nasıl bağımsızlaştırdığını anlatarak, "Kanal'ı ben aldım!" diye haykırıyordu.[88] Kolombiya kısa süre sonra 25 milyon dolarlık bir tazminat aldı. ABD'nin iki okyanus arasında bir yola sahip olabilmesi için doğmuş bir ülkenin fiyatı buydu.

Şirketler, toprakları, gümrükleri, maliyeyi, hükümetleri ele geçiriyor, ABD deniz piyadeleri "ABD vatandaşlarının canını ve çıkarlarını korumak" amacıyla her yere iniyorlardı. 1965'te Dominik'teki cinayetleri aklamak için de aynı cümleyi kullanacaklardı. Bayrak, çevrilen karanlık işleri gizliyordu. Birçok çıkartmayı yöneten komutan Smedley D. Butler, emekliye ayrıldıktan sonra, 1935'te, kendi faaliyetlerini şöyle özetliyordu: "Bu ülkenin en başarılı kuvvetinde, deniz piyade sınıfında asker olarak otuz üç yıl, dört ay geçirdim. Asteğmenlikten tümgeneralliğe, hiyerarşinin

87 Gregorio Selser, *Diplomacia, Garrote y Dólares en America Latina*, Buenos Aires, *1962.*

88 Claude Julien, *Amerikan İmparatorluğu*, Hitit Yayınları, 1969.

tüm basamaklarında bulundum. Bütün bu süre boyunca, çoğu zaman büyük işadamları, Wall Street ve bankerler hesabına, kısacası kapitalizmin hizmetinde kiralık katillik yaptım... Örneğin 1914'te, Meksika'nın, özellikle Tampico'nun, ABD petrolcülerinin çıkarlarına kurban edilmesine yardım ettim. Haiti ve Küba'nın, National City Bank'ın faizini kolayca toplayabileceği yerler olmasına yardım ettim... 1909-1912 arasında, Nikaragua'nın tasfiyesinde uluslararası Brown Brothers bankasına yardım ettim. 1916'da ABD şeker endüstrisinin çıkarlarını korumak için Dominik Cumhuriyeti'ni işgal ettim. 1903'te, ABD meyve şirketleri yararına Honduras'ın sindirilmesine yardım ettim."[89]

Yüzyılın başında düşünür William James, pek meşhur olmayan bir söz söylemişti: "Ülke, sonsuza kadar sürecek olan Bağımsızlık Bildirgesi'ni bir hamlede kustu..." Haiti, örneklerden yalnızca biridir. ABD Haiti'yi yirmi yıl boyunca işgal altında tuttu. Kölelerin ilk başarılı ayaklanmasına sahne olan bu siyahlar ülkesine ırk ayrımını, zorunlu çalışmayı soktu. ABD Senatosu'nun 1922'de hazırladığı bir rapora göre, bir operasyon sırasında 1500 işçi öldürüldü. Yerel hükümet, Merkez Bankası'nı New York National City Bank'ın şubesi haline getirmeyi reddedince de, iyice düşünsünler diye, başkana ve bakanlara ücretlerini ödemedi.[90]

Diğer Antil adalarında ve bütün Orta Amerika ülkelerinde de, imparatorluğun iç denizinin *(Mare Nostrum)* jeopolitik alanında, siyasal güç ya da "dolar diplomasisi"nin belirlediği bir tempoda benzer olaylar tekrarlanıyordu.

Kuran'a göre, muz ağacı cennetteki ağaçlardan biridir. Ama Guatemala, Honduras, Kosta Rika, Panama, Kolombiya ve Ekvador'a muzun girişi, bu ağacın aslında cehennemde yer alması gerektiğini düşündürür. Kolombiya'nın en büyük *latifundium*'u, United Fruit Co.'nun eline geçtikten sonra, 1928'de Atlas Ok-

89 *Common Sense*'te yayımlanmıştır, Kasım 1935. Bkz. Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2003

90 William Krehm, *Democracia y Tiranias en El Caribe*, Buenos Aires, 1959.

yanusu kıyısında büyük bir grev başladı. Muz işçileri bir garın önünde yaylım ateşine tutuldu. Resmi bir kararnameyle "devlet gücünün temsilcilerinin silahla cezalandırmaya yetkili oldukları" açıklanmış, bundan sonra da, ülkenin resmi belleğinden cinayetleri silmek için başka bir kararname gerekmemişti.[91]

Miguel Ángel Asturias, fethin ve Orta Amerika'nın soyuluşunun öyküsünü anlatır. Yeşil papa, yörenin taçsız kralı, United Fruit'un kurucusu, ülkeleri yiyip yutan Minor Keith idi. Başkan şöyle diyordu: "Limanlar, demiryolları, topraklar, binalar, kaynaklar hep bizim elimizde. Geçerli para dolar, konuşulan dil İngilizce, her yerde bizim bayrağımız dalgalanıyor..." "Chicago, bir çift tabancayla yola düşüp döndüğünde et, demiryolu ve bakır hükümdarları arasında yerini alan bu evladıyla ancak gurur duyabilirdi."[92] John Dos Passos *Kırk İkinci Paralel*'de Keith'in biyografisini, şirketin biyografisini ustalıkla kaleme almıştır: "Avrupa'da ve ABD'de insanlar muz yemeye başlamıştı. Bu yüzden, muz ağaçları dikmek, muzu taşımak için demiryolları yapmak amacıyla Orta Amerika ormanları kökünden kesildi. Great White Fleet'in kuzeye giden muz dolu buharlı gemilerinin sayısı her yıl artıyordu. Kuzey Amerika İmparatorluğu'nun, deniz piya-

---

91 Álvaro Cepeda Samudio'nun *La Casa Grande* (Buenos Aires, 1967) adlı romanının konusu budur. Gabriel Garcia Márquez'in *Yüzyıllık Yalnızlık* (Buenos Aires, 1967) adlı romanında da aynı konuya değinilmiştir. "Düş görmüş olmalısınız," diye ısrar ediyordu görevliler.

92 Dizi 1950'li yıllarda Buenos Aires'te yayımlanmış, birbirini izleyen üç romandan oluşur: *Viento Fuerte, El Papa Verde* ve *Los Ojos de Los Enterrados. Viento Fuerte*'deki kahramanlardan biri olan Mr. Pyle şöyle der: "Yeni plantasyonlar açmaktansa üreticilerden meyveleri satın alırsak gelecekte çok kazanırız."...

... Gerçekten de bu yol Guatemala'da günümüzde uygulanmaktadır. United Fruit, (artık United Brands) doğrudan üretimden çok daha etkili ve daha az riskli olan ticaret yoluyla muz tekelini elinde tutmaktadır. United Fruit toplumsal karışıklıkların tehdidi altında plantasyonlarını satmaya ve/ veya kiralamaya karar verdikten sonra, 1960-1970 arasında muz üretimi hızla düşmüştür.

deleri, zırhlıları ve süngüleriyle, Antiller'de, Panama Kanalı'nda, Nikaragua'daki öyküsüdür bu..."

Topraklar da işçiler kadar tükenmişti. Toprağın humusunu, işçilerin de ciğerlerini çalıyorlardı. Ama sömürülecek yeni topraklar, yeni insanlar hep vardı. Birer kukladan farksız diktatörler, United Fruit'un çıkarlarını gözetiyorlardı. Bir süre sonra muz üretimi de azaldı ve sarsılmaz şirket bir-iki sarsıntı geçirdi. Kahve, pamuk ve şeker muzun pabucunu dama attığı halde, Orta Amerika günümüzde de maceracılar için bir kazanç mabedi olma özelliğini koruyor. 1970'te Honduras, Panama ve Güney Amerika'da Ekvador için muz başlıca döviz kaynağıdır. Orta Amerika 1930'larda yılda 38 milyon hevenk muz ihraç ediyordu. United Fruit'un Honduras'a hevenk başına ödediği vergi bir centavoydu. O günden beri çok az artan bu mini verginin ödenmesi hiçbir şekilde denetlenemiyordu; bugün de denetlenemiyor. Çünkü United Fruit resmi gümrüklerden geçmeden istediğini alıp satıyor. Bu ülkelerin ödemeler dengesi, hayalgücü çok geniş teknisyenlerin kurgusal yapıtlarıdır.

Büyük Buhran: "Bir Karıncayı Öldürmek, Bir İnsanı Öldürmekten Daha Ciddi Bir Suçtur"

Kahve, hem tüketim kapasitesi, hem de fiyatlar açısından Kuzey Amerika pazarına bağımlıydı. Muz ise, Kuzey Amerikalıların Kuzey Amerikalılar için yaptığı bir ticaretti. 1929 buhranı "geliyorum" demeden patladı. New York borsasının dünya kapitalizmini temelden sarsan çöküşü bir su birikintisine düşen koca bir kaya parçası gibi çöktü Antiller'in üzerine. Kahve ve muz fiyatları gibi, ihracat hacmi de hızla düştü. Köylüler inanılmaz bir hızla topraklarından edildiler, işsizlik kırda ve kentlerde yayıldıkça yayıldı, grevler birbirini izledi. Krediler, yatırımlar ve kamu harcamaları inanılmaz biçimde düştü. Honduras, Guatemala ve Nikaragua'da memur aylıkları yarıya indi.[93] Diktatörler isyanları bastırmakta

93 Edelberto Torres-Rivas, *a.g.e.*

gecikmediler. Washington'da, komşularla iyi geçinme politikası dönemi başlıyordu, ancak her yanda başlayan karışıklıkları yakıp yıkarak da olsa durdurmak gerekiyordu. Guatemala'da Jorge Ubico, El Salvador'da Maximiliano Hernández Martínez, Honduras'ta Tiburcio Carías ve Nikaragua'da Anastasio Somoza, aşağı yukarı yirmi yıl boyunca iktidarda kaldılar.

Augusto César Sandino'nun destanı dünyayı coşturdu. Nikaragualı bu gerilla liderinin uzun mücadelesi toprak hakları davasına dönüşerek köylülerin öfkesini kamçıladı. Olanaksızlıklar içindeki küçük ordusu, yedi yıl boyunca hem on iki bin Kuzey Amerikalı işgalciye, hem de ulusal güvenlik güçlerine karşı savaştı. Çakıl taşı doldurulmuş boş konserve kutularından el bombaları yapıyorlar, düşmandan söküp aldıkları Springfield tüfekleriyle ve bıçaklarla çarpışıyorlardı. Bir kütük bayrak direği yerine geçiyor, köylüler dağlarda bir yerden bir yere gidebilmek için ayakkabı niyetine *caite* adı verilen deriden bir tabanlık bağlıyorlardı ayaklarına. Gerillalar *Adelita* adlı, tanınmış bir halk türküsüne şu sözleri uydurmuşlardı:[94]

Beyler, Nikaragua'da,
Fare kediyi pataklar.

Las Segovias isyanlarını bastırmaya ne deniz piyadelerinin kurşunları, ne de uçaklardan yağan bombalar yetti. Nikaragua'daki muhabirleri ülkenin gümrüğünü ele geçirmiş iki Kuzey Amerikalı olan Associated Press ve United Press'in dünyaya yaydığı iftiralar da gerillaları yıldırmadı.[95] Sandino, 1932'de, olacakları önceden sezmişçesine, "Fazla uzun yaşamayacağım," diyordu. Ertesi yıl, Kuzey Amerika'nın komşularla iyi geçinme politikasına bağlı olarak barış yapıldı. Başkan, gerilla liderini Managua'da bir toplantıya çağırdı. Sandino yolda pusuya düşürülerek öldürüldü. Katil Anastasio Somoza, öldürme emrini ABD Elçisi Art-

94 Gregorio Selser, *Sandino, General de Hombres Libres*, Buenos Aires, 1959.

95 Carleton Beals, *América Ante América*, Santiago, Şili, 1940.

hur Bliss Lane'den aldığını ima etti. O sırada subay olan Somoza kısa bir süre sonra iktidara geçti. Nikaragua'yı çeyrek yüzyıl boyunca yönetti, kendisinden sonra da iktidarı oğulları devraldılar. Somoza, göğsüne başkanlık kurdelesini takmadan önce, Cesaret Madalyası, Kahramanlık Madalyası ve Liyakat Nişanıyla kendini ödüllendirmişti. İktidara geldiğinde çeşitli katliamlar örgütledi. Düzenlediği törenlerde askerlerini miğferleri ve sandaletleriyle Romalılar gibi giydirdi. Somoza aynı zamanda ülkenin en büyük kahve üreticisiydi. Kırk altı kahve işletmesi, hayvan yetiştirilen elli bir *hacienda*'sı vardı. Bütün bu faaliyetlere karşın terör saçmaya da vakit buluyordu. Uzun süren iktidarı boyunca istediği her şeye sahip oldu. Oyalanmak için sahte altın sikkeler basmak zorunda olduğu gençlik yıllarını hatırlayarak hüzünleniyordu.

Ekonomik buhranın sonucu olan gerilimler El Salvador'da da baş gösterdi. Honduras'taki muz işçilerinin hemen yarısı El Salvadorluydu. Birçoğu, kimsenin iş bulamadığı ülkelerine dönmek zorunda kaldı. 1932'de Izalco bölgesinde köylüler ayaklandı. İsyan hızla ülkenin batısını kapladı. Diktatör Martínez, askerlerini modern silahlarla donatıp "Bolşeviklerle" çarpışmaya gönderdi. Yerliler, mitralyözlere karşı bıçaklarla savaştılar, on bin kişi öldü. Vejetaryen ve teosof bir büyücü olan Martínez, şöyle diyordu: "Bir karıncayı öldürmek, bir insanı öldürmekten daha ciddi bir suçtur. Çünkü insan öldükten sonra yeniden dirilir, karınca ise bir kez yaşar ve ölür."[96] Büyücü başkan, "görünmez birlikler"in bütün komploları haber vererek kendisini koruduğunu, ABD başkanıyla telepati sayesinde doğrudan temas kurduğunu ileri sürüyordu. Tabağının üzerindeki bir sarkaç kendisine yemeğin zehirli olup olmadığını bildiriyor, özel haritası korsanların hazinelerinin ve politik düşmanlarının saklı olduğu yerleri gösteriyordu. Öldürttüğü kişilerin ailelerine başsağlığı dilemeyi asla ihmal etmezdi. Sarayının avlusunda geyikler gezinirdi. Martínez 1944'e kadar iktidarda kaldı.

96 William Krehm, *a.g.e.* Krehm uzun yıllar boyunca *Time* dergisi muhabiri olarak Orta Amerika'da yaşadı.

Katliamlar her yerde birbirini izliyordu. Jorge Ubico 1933'te Guatemala'da yüz kadar sendika yöneticisi, üniversiteli ve politikacıyı kurşuna dizdirdi. Aynı zamanda, yerlilerle ilgili "aylaklık" yasalarını çıkarıyordu. Her yerlinin, çalıştığı günlerin işaretlendiği bir iş karnesi vardı. Çalıştığı gün sayısı yetersiz bulunursa ya hapse atılır ya da altı ay boyunca ücretsiz olarak köle gibi çalıştırılırdı. Büyük Okyanus kıyılarında dizlerine kadar çamura gömülü olarak çalışan işçilerin ücreti günde otuz centavoydu ve United Fruit, Ubico'nun emriyle ücretleri düşürmek zorunda kaldığını açıklıyordu. *Reader's Digest*, 1944'te, Diktatör'ün düşüşünden kısa bir süre önce övgülerle dolu bir makale yayınladı. Bu Uluslararası Para Fonu peygamberi ücretleri düşürerek enflasyonu önlemişti. Askeri yol inşaatında çalışan işçilerin ücretleri günde bir dolardan yirmi beş centavoya, başkentteki hava üssü işçilerinin ücretleri de günde bir dolardan elli centavoya düşürülmüştü. Aynı dönemde Ubico, kahve ve muz üreticilerine adam öldürme hakkı tanıdı. 2795 sayılı bu kararname, 1967'de demokratik ve temsili Méndez Montenegro hükümetince yeniden yürürlüğe kondu.

Antiller'in bütün tiranları gibi Ubico da kendini Napolyon sanıyordu. Çevresi imparatorun büstleri ve portreleriyle doluydu. Zaten kendi profilinin Napolyon'unkinin eşi olduğunu söylerdi. Askeri disipline inancı sonsuzdu. Posta görevlilerini, okul çocuklarını ve senfoni orkestrasını askerileştirmişti. Orkestra elemanları üniforma giyer, ayda 9 dolar karşılığında Ubico'nun seçtiği parçaları yine onun istediği teknikle ve enstrümanlarla çalarlardı. Ubico'ya göre hastaneler "homolara" layıktı. O bakımdan, hastalar bir de yoksul olma talihsizliğine uğramışlarsa, koridorlarda, yerlerde bakım görürlerdi.

Guatemala'da Şiddeti Kim Başlattı?

Ubico, genç subaylar ve orta sınıf üniversite gençliğinin yönettiği liberal bir devrimle 1944'te devrildi. Başkan seçilen Juan José Arévalo geniş kapsamlı bir eğitim programı uyguladı, endüstri ve tarım işçilerinin haklarını koruyacak yeni bir iş kanunu çıkardı.

Birçok sendika kuruldu; geniş topraklara sahip, vergi ve denetimden muaf, demiryolları ve limanları elinde tutan United Fruit Co. gücünü kaybetti. Arévalo 1951'de yaptığı veda konuşmasında, bu firmanın finanse ettiği tam otuz iki komplo atlattığını açıkladı. Jacobo Arbenz hükümeti reformlar dizisini daha da genişletti. Yeni yollar ve San José Limanı, meyve şirketinin nakliyat ve ihracat üzerindeki tekelini yıktı. Hiçbir yabancı bankaya yalvarıp yakarmadan, ulusal sermayeyle bağımsızlığa yönelik birçok kalkınma projesi hazırlandı. Haziran 1952'de yüz bin ailenin yararlandığı toprak reformu yapıldı. Toprağı elinden alınmış olan toprak sahiplerine tazminat ödendi. United Fruit, iki okyanus arasında uzanan topraklarının sadece yüzde 8'inde tarım yapıyordu artık.

Tarım reformu, aslında "kapitalist bir tarım ekonomisi geliştirmeye" yönelikti, ama ülke aleyhinde korkunç bir uluslararası kampanya başlatıldı. Radyolar, gazeteler, Amerikan Devletleri Örgütü yetkilileri, "Guatemala'nın üzerine demir perdenin inmekte" olduğunu haykırıyorlardı.[97] Kansas'ta Fort Leavenworth'te eğitim görmüş olan Albay Castillo Armas, ABD tarafından eğitilmiş ve donatılmış birliklerle saldırıyordu kendi ülkesine. İşgal Kuzey Amerikalıların yönetimindeki F-47'lerin bombardımanıyla desteklendi. Dwight Eisenhower, dokuz yıl sonra, "İktidarı ele geçirmiş olan komünist hükümetten kurtulmak zorundaydık," diyecekti.[98] Honduras'taki ABD Büyükelçisi, 27 Temmuz 1961'de ABD Senatosu'nun bir alt komisyonuna şu açıklamayı yaptı: 1954'teki *kurtarma* harekâtı, Guatemala, Kosta Rika ve Nikaragua'daki Amerikan büyükelçileri ve kendisinden oluşan bir ekip tarafından yönetilmişti. O tarihlerde ClA'in bir numaralı adamı olan Allen Dulles, kendilerine başardıkları iş dolayısıyla kutlama telgrafları göndermişti. Allen Dulles, bir süre önce United Fruit Co. yöneticiliğine

97 Eduardo Galeano, *Guatemala, Pais Ocupado,* Mexico City, 1967.

98 American Booksellers Association, Washington'da 10 Haziran 1963 tarihli konuşma. Aktaran: David Wise ve Thomas Ross, Görünmeyen Hükümet, Sol Yayınları, 1966.

getirilmişti. İşgalden bir yıl sonra aynı görevde başka bir CIA yöneticisi, General Walter Bedell Smith bulunuyordu. Allen'in kardeşi Foster Dulles, Guatemala'ya yapılacak askeri çıkartmanın kararlaştırıldığı Amerikan Devletleri Örgütü konferansında sabırsızlıkla yanıp tutuşmuştu. Tesadüf bu ya, diktatör Ubico döneminde, United Fruit'un avukatı olarak, kontratları bizzat kendisi hazırlamıştı.

Arbenz'in düşüşü ülke tarihinde bir dönemi damgaladı. 18 Haziran 1954'te Guatemala'yı, Buerto Barrios ve San José Limanı'nı bombalayan güçler bugün iktidarda. Dış müdahaleyi birçok acımasız diktatör izledi. Bunlardan Julio César Méndez Montenegro (1966-1970), diktatörlüğünü demokratik bir rejim görüntüsünde sürdürdü. Toprak reformu vaatlerinde bulunan Montenegro, toprak sahiplerine silah taşıma ve kullanma yetkisi vermeyi yeğledi. Arbenz'in tarım reformu, Castillo Armas'ın United Fruit'a ve diğer büyük toprak sahiplerine topraklarını geri vermesiyle bir anı oluverdi.

1954'te başlayan şiddet 1967'de doruğuna ulaştı. Guatemala'dan kovulan Kuzey Amerikalı Katolik rahip Thomas Melville'in Ocak 1968'de, *National Catholic Reporter*'da yayımlanan açıklamasına göre, bir yıldan biraz uzun bir sürede, sağcı terörist gruplar, "Guatemala toplumunun bozukluklarıyla savaşmaya çalışan" 2.800 aydın, öğrenci, sendika yöneticisi ve köylüyü öldürdüler. Rahip Melville'in hesapları basında çıkan haberlere dayanmaktaydı, oysa kesin ceset sayısı hakkında hiçbir bilgi yoktu. Kimliği belirsiz yerlilerin cesetleri zaman zaman ordunun bölücülüğe karşı kazandığı zaferi bildiren konuşmalarda birer sayı olarak yer alıyordu. Gerilla hareketlerini "kuşatma ve yok etme" askeri kampanyasının bir parçası da sınırsız baskıydı. Yürürlükteki yeni yasayla, güvenlik kuvvetleri mensupları adam öldürmede cezai sorumluluk taşımıyorlardı. Duruşmalarda geçerli olan ifadeler, polislerin ve askerlerinkiydi. Toprak sahipleri ve yöneticileri, yasal olarak silah taşımaya ve baskı kuvveti oluşturmaya yetkili yerel yöneticiler haline getirildiler. Bu sistematik kıyım dünyanın kılını kıpırdatmadı, haber arayan gazeteciler Guatemala'ya uğramadılar bile; cinayetlere ses çıkaran olmadı. Bütün dünya Guatemala'ya

sırtını dönmüştü. Cajón del Río köyünde canlı tek adam bırakılmadı. Tituque halkı bıçaklanarak bağırsakları deşildi. Piedra Paradalılar'ın derileri yüzüldü. Agua Blanca de Ipala halkı ateşe tutulup yakıldı. Ayaklanan köylülerden birinin başı San Jorge alanında kazığa geçirildi. Gordo tepesinde, Jaime Velázquez'in gözbebeklerine iğneler batırıldı. Ricardo Miranda'nın cesedinde otuz sekiz kurşun deliği vardı. Haroldo Silva'nın başı, San Salvador yolunun kenarında bulundu, vücudu ise hiç bulunamadı. Los Mixcos'ta Ernesto Chinchilla'nın dili kesildi. Oliva Aldana Kardeşler, Ojo de Agua çeşmesi başında elleri ve gözleri bağlı olarak, kurşunlarla delik deşik edildiler. José Guzmán'ın revolver ateşiyle parçalanan kafatasının parçaları yol kenarına saçıldı. San Lucas Sacatepequez kuyularından su çekilirken cesetler görülüyordu. Miraflores'te elleri ayakları kesilmiş insanlara rastlanıyordu. Tehditleri cinayetler izliyor, insanlar arkadan vuruluyor, kentlerde belli kişilerin kapıları siyah çaprazlarla işaretleniyordu. Evden çıkarken öldürülenlerin cesetleri ırmaklara atılıyordu.

O günden beri de şiddet sona ermedi. 1954'te başlayan bütün bu nefret ve öfke dönemi boyunca Guatemala'da şiddetin sözü geçti. Yol kenarlarında, ırmaklarda beş saatte bir cesetler ortaya çıkmaya devam etti; işkenceyle tanınamayacak hale getirilmiş yüzlerin kimliği hiçbir zaman belirlenemedi. Katliamlar büyük ölçekte; ama daha gizli biçimde, sefaletin günlük kıyımıyla sürdürüldü. Ülkeden kovulan bir diğer rahip, Blase Bonpane, 1968'de *Washington Post*'ta bu hasta toplumla ilgili bir yazı yayımladı: "Guatemala'da her yıl ölen yetmiş bin kişiden otuz bini çocuktur. Bebek ölümlerinin oranı, ABD'dekinin kırk katı kadardır."

Latin Amerika'daki İlk Toprak Reformu: José Artigas'ın Bir Buçuk Yüzyıl Süren Yenilgisi

19. yüzyılın başında Amerika kıtasında İspanyol egemenliğine karşı mızraklar ve bıçaklarla çarpışanlar, ezilenlerdi. Bağımsızlık onları ödüllendirmedi. Kanlarım dökenlerin bütün umutları boşa çıktı. Barışla birlikte gündelik sefalet dönemi başladı. Toprak sa-

hipleri ve zengin tüccarların servetleri büyürken, ezilen halk yığınlarının yoksulluğu da giderek arttı.

İspanyol İmparatorluğu'nun dört valiliği yıkılıp yerine tuz buz olmuş ulusal birlikten çok sayıda ülke doğuyordu aynı zamanda. Aristokrasinin ortaya attığı "ulus" kavramı, İngiliz İmparatorluğunun ticari ve mali etkisinin fazla olduğu işlek bir limana benziyordu. Arka planda da büyük topraklar ve madenler uzanıyordu. Savaşın ganimetini kentteki konaklarında balolar vererek toplayan asalaklar ordusu, İngiltere'de imal edilmiş kristal kadehleri tokuşturarak serbest ticareti kutluyorlardı. Avrupa burjuvazisinin tumturaklı cumhuriyetçi talimatları günün modasına uygundu: Latin Amerika ülkeleri, İngiliz sanayicilerin ve Fransız düşünürlerin hizmetine giriyordu. Peki, bu toprak sahipleri, büyük tüccarlar, spekülatörler, fraklı politikacılar topluluğuna "ulusal burjuvazi" adı verilebilir miydi? Latin Amerika çok kısa sürede, oldukça liberal havadaki burjuva kurumlarına sahip oldu. Buna karşın, Avrupa ve Kuzey Amerika'da görülen dinamik bir ulusal kapitalist sistem geliştirmeyi üstlenecek yaratıcı bir burjuvazi oluşmadı. Bu ülkelerin burjuvazileri, uluslararası kapitalizmin elinde birer alet, sömürge ve yarı-sömürgelerin kanını emen çarkın birer parçasıydılar. Yerel endüstriyi desteklemek, iktidarı elinde tutan burjuvazinin, tefeci ve tüccarların işine gelmiyordu. Serbest değişim İngiliz mallarına kapıları açınca, bu sanayiler daha doğmadan ölmüştü. Toprak sahipleri "toprak sorunu"nu işlerine geldiği gibi çözümlüyorlardı. 19. yüzyılda büyük toprak sahiplerinin durumu iyice sağlamlaştı. Toprak reformu bu bölgede erken açılmış bir bayraktı.

Bağımsızlığı izleyen ihanetler zinciri ekonomik, toplumsal ve ulusal karışıklıklara yol açtı. Yeni sınırlarla parçalanan Latin Amerika yine tek ürüne dayalı tarıma ve bağımlılığa mahkûmdu. 1824'te Simón Bolivar, Peru yerlilerinin haklarını korumak ve toprak mülkiyeti sistemini yeniden düzenlemek amacıyla Trujillo kararnamesini çıkardı. Peru oligarşisinin ayrıcalıkları yasal olarak hiçbir şekilde zedelenmemişti. Kurtarıcının iyi niyetine karşın

oligarşinin durumu sarsılmadı, yerlilerin sömürülmesine devam edildi. Meksika'da Hidalgo ve Morelos bir süre önce yenilgiye uğramışlardı. Ezilenlerin özgürlüğe kavuşmaları ve gaspedilen toprakların geriye alınması için harcadıkları çabanın meyvesi ancak yüz yıl sonra alınacaktı.

Güneyde, José Artigas toprak devriminin temsilcisiydi. Onca iftiraya uğrayan, resmi tarihin saptırarak anlattığı bu lider, bugünkü Uruguay topraklarında ve Arjantin'in Santa Fe, Corrientes, Entre Ríos, Misiones ve Cordoba şehirlerinde yaşayan halk yığınlarının başına geçmişti. 1811'den 1820'ye kadar süren kahramanca savaşımında Artigas, eski Rio de la Plata valiliğinin sınırları içinde kurulacak büyük bir devletin ekonomik, toplumsal ve politik temellerini atmaya çalışmıştı. Buenos Aires limanının boğucu merkeziyetçiliğine karşı savaşan liderlerin en önemlisi ve en aklı başında olanıydı. İspanyollarla ve Portekizlilerle çarpıştı. Ama gücünü kıran, kollarından biri Rio de Janeiro, diğeri Buenos Aires olan İngiliz emperyalizminin kıskacı ve toplumsal reform programlarıyla tehdit edildiğini hisseden oligarşinin alışılmış ihaneti oldu.

Yurtseverler, ellerinde mızraklarıyla Artigas'ı izliyorlardı. Çoğu yoksul köylüler, kaba sığır çobanları, savaşarak onurlarına kavuşan yerliler, bağımsızlık ordusuna katılarak özgürleşen kölelerdi. 1811'de, bugünkü Uruguay topraklarını İspanyol ve Portekiz güçlerine bırakan Buenos Aires'in ihaneti, halkın toplu halde kuzeye göç etmesine neden oldu. Kadınlar, erkekler, yaşlılar, çocuklar, arkalarına bakmadan liderlerini izliyorlardı; kafilenin sonu gelmiyordu. Artigas Uruguay Irmağı'nın kıyısında kamp kurdu. Bir süre sonra da yine kuzeyde hükümetini oluşturdu. 1815'te, Paysandú şehrindeki Purificación adlı karargâhından geniş bir bölgeyi yönetiyordu. Bir İngiliz seyyahı Artigas'la karşılaşmasını şöyle anlatıyor:[99] "Ne görsem beğenirsiniz? Yeni Dünyanın yarısının Eşi Bulunmaz Koruyucusu, çiftliğinin çamurlu toprağı üzerinde yakılmış bir ateşin

99 J.P. ve G.P. Robertson, *La Argentina en La Época de La Revolución. Cartas Sobre El Paraguay*, Buenos Aires, 1920.

kenarında, bir öküz kafasının üzerine oturmuş, bir yandan ateşte kızarmış et yiyor, bir yandan da bir boynuzdan cin içiyor! Çevresinde, paçavralar içinde on kadar asker..." Dört bir yandan askerler, emirerleri, keşif subayları geliyordu at üzerinde. Artigas ellerini arkasında kavuşturmuş bir ileri, bir geri yürüyerek devrimci kararnamelerini yazdırıyordu. İki sekreter, söylediklerini kâğıda aktarıyordu (karbon kâğıdı yoktu). Latin Amerika'nın ilk toprak reformu böyle doğdu. Bu reform, "Doğu İli"nde (bugünkü Uruguay) bir yıl uygulanacaktı. Oligarşi Montevideo kapılarını General Lecor'a açıp kendisini bir kurtarıcı gibi karşılayınca, Portekiz işgali reformdan iz bırakmayacaktı geriye. Artigas daha önce yaptığı gümrük düzenlemesiyle yerel endüstrilerle rekabet halinde olan yabancı mallara ağır vergiler koymuş, ekonomik kalkınma için gerekli üretim mallarının ithalatını serbest bırakmış, Paraguay çayı ve tütünü gibi Latin Amerika'da üretilen ürünlere de düşük bir vergi koymuştu.[100] Bu gümrük düzenlemesi de devrimi bozguna uğratanlar tarafından kaldırılacaktı.

1815'te çıkarılan toprak yasası (özgür topraklar, özgür insanlar), Uruguaylıların "en ilerici ve en parlak"[101] anayasasıydı. III. Carlos'un reformist döneminden Campomanes ve Jovellanos'un düşünceleri Artigas'ı etkilemişti kuşkusuz. Ama Artigas, ulusunun ekonomik gelişme ve sosyal adalet gereksinimlerine bir çözüm olarak ortaya çıkmıştı. "Kötü Avrupalılarla onlardan da beter Amerikalıların" topraklarına el konup topraklar yeniden bölüştürülüyor, düşmanların toprakları tazminat ödemeden ele geçiriliyordu. *Latifundium*'ların büyük çoğunluğu da bunlara aitti. Çocuklar ana-babalarının hatalarının bedelini ödemek zorunda değildiler. Herkesin eşit işlem görmesi için çalışılıyordu. Topraklar "En yoksula en çok yardım edilmelidir," ilkesine göre bölüştü-

100 Washington Reyes Abadie, Óscar H. Bruschera ve Tabaré Melogno, *El Ciclo Artiguista*, IV. Cilt, Montevideo. 1968.

101 Nelson de la Torre, Julio C. Rodriguez ve Lucia Sala de Touron, *Artigas: Tierra y Revolución*, Montevideo, 1967.

rülüyordu. Artigas'a göre yerlilerin hakları ön planda tutulmalıydı. Bu toprak reformunun başlıca amacı, yoksulları topraklarına bağlamak, savaş zamanı göçebe hayatına, barış zamanı kaçakçılığa alışkın sığır çobanlarını çiftçiye dönüştürmekti. Plata Ovası'nı sonradan yöneten hükümetler sığır çobanlarını şiddet yoluyla bastırdılar. Artigas'ın amacı onları toprak sahibi haline getirmekti: "İsyankâr sığır çobanları dürüst bir çalışma içine girmişti. Çiftlikler kuruyorlar, ilk ekimlerine hazırlanıyorlardı."[102]

Dış müdahale, girişimi baltaladı. Oligarşi harekete geçti ve intikamını aldı. Artigas tarafından yapılan toprak dağıtımı geçersiz sayıldı. 1820'den yüzyıl sonuna kadar, reformdan yararlanmış olan yoksul yurtseverler topraklarından kovuldular. Neticede "mezarlarından başka toprakları" olmadı. Yenik düşen Artigas, Paraguay'a sığındı. Uzun süren çetin ve sessiz bir sürgün hayatı yaşadı ve tek başına öldü. Çıkardığı mülkiyet yasalarının hiçbir hükmü kalmadı. Maliye Bakanı Bernando Bustamante, "bu belgelerin ne denli aşağılık" olduğunu anlamak için şöyle bir göz atmanın yeterli olduğunu belirtiyordu. Bu sırada, aynı hükümet, ülkeyi "düzen"e kavuşturmuş, Artigas'ın uğruna boş yere savaştığı büyük ülkeden kopan bağımsız Uruguay devletinin ilk anayasasını kutlamaya hazırlanıyordu.

1815'te yapılan düzenleme, toprakların birkaç elde toplanmasını önleyici hükümler taşıyordu. Bugün Uruguay'ın kırsal bölgeleri çöl görünümündedir. Ülke topraklarının yarısı ve tasarruflarla endüstri yatırımlarının dörtte üçü beş yüz ailenin tekelindedir.[103] Toprak reformu projeleri parlamentoda kâğıt üzerinde kalırken, kırsal bölgeler giderek boşalmakta, işsizlerin sayısı artmakta, tarım sektöründe çalışanların sayısı azaltmaktadır. Yün ve et ülkenin geçim kaynağı, ama koyun ve sığır sayısı yüzyılın

102 Nelson de la Torre, Julio C. Rodriguez ve Lucia Sala de Touron, *a.g.e.* Aynı yazarlar, *Evolución Económica de La Banda Oriental*, Montevideo, 1967 ve *Estructura Económico-social de La Colonia*, Montevideo, 1968.

103 Vivian Trias, *Reforma Agraria en El Uruguay*. Montevideo, 1962. Bu kitapta, Uruguay oligarşisini oluşturan aileler tek tek sıralanır.

başına oranla daha az. Üretim yöntemlerinin ilkelliği, (ilkbaharda sığır ve koyunların coşkusuna, yağmurlara ve toprağın doğal verimine bağlı olan) hayvancılıktaki verimde kendini gösteriyor. Tarımda da durum aynı. Hayvan başına alman et miktarı, Fransa ve Almanya'dakinin yarısından da düşük; Yeni Zelanda, Danimarka ve Hollanda'ya oranla süt miktarı da öyle; Avustralya'ya oranla, her koyun bir kilo az yün veriyor. Hektar başına üretilen buğday Fransa'dakinin üçte biri, mısır üretimi de ABD'nin yedide biri kadar.[104] Gelirlerini yabancı ülkelere yatıran büyük toprak sahipleri yaz mevsimini Punta del Este'de geçiriyorlar. Yılın geri kalan zamanında da çiftliklerinde oturmuyorlar. Zaman zaman özel uçaklarıyla gelip kısa bir ziyaret yapmakla yetiniyorlar. 100 yıl önce Çiftçiler Derneği kurulduğunda, üyelerinin üçte ikisi zaten başkentte oturuyordu. Geniş topraklardaki üretim, açlıktan kırılan işçiler ilgilendirmiyordu onları.

Toprak sahiplerinin kazancı ortadadır. Kapitalist çiftçilerin rant ve kârları yılda 75 milyon dolara ulaşmaktadır.[105] Verim düşük olmakla birlikte, maliyetlerin düşük olması nedeniyle kazanç yüksek. Kırsal bölgeler bomboş, başlıca *latifundium*'lar, o da yılın

---

104 Eduardo Galeano, *Uruguay: Promise and Betrayal, Latin America: Reform or Revolution?*, yay. J. Petras ve M. Zeitlin, New York, 1968.

105 Ekonomi Enstitüsü, *El Proceso Económico del Uruguay, Contribución al Estudio de Su Evolución y Perspectivas*, Montevideo, 1969. Devlet tarafından desteklenen ve korunan ulusal endüstrileşme döneminde, tarım gelirlerinin büyük bölümü yeni kurulmakta olan fabrikalara yatırıldı. Endüstri buhranı döneminde, artık sermaye başka sektörlere yöneldi. Punta del Este'deki görkemli ve gereksiz konutlar ulusal durgunluk döneminde yapıldı. Spekülasyon, enflasyona yol açtı. Sermaye yurtdışına akmaya başladı. Resmi belgelere göre, 1962-1966 yılları arasında 250 milyon dolar, İsviçre ve Amerikan bankalarına yattı. Yirmi yıl önce gelişen endüstri sektöründe çalışmak üzere kırdan kente göç eden gençler, şimdi bir yolunu bulup yabancı ülkelere gidiyorlar. Ama yabancı ülkelerde Uruguay sermayesi memnunlukla karşılanırken, Uruguaylı işçilerin dışarıda buldukları, yabancılaşma, şiddet ve belirsiz bir gelecekten ibaret. 1970'te korkunç bir buhranla sarsılan Uruguay, Avrupalı göçmenlere vaat edilen barış ve kalkınma ülkesi değil, halkını göçe ve sürgüne zorlayan bir ülke şimdi. Uruguay'da insanlar ve şiddet, et ve yün kadar kolaylıkla üretilip ihraç ediliyor.

belli bir döneminde, bin hektar başına iki kişiyi barındırıyor. Ressamların ve şairlerin çizdiği geleneksel sığır çobanı portresinin, başkalarının uçsuz bucaksız topraklarında çalışan gerçek işçilerle ilgisi yok. Deri çizmelerin yerini yırtık pırtık hasır espadriller, altın ve gümüş işlemeli kemerlerin yerini bir ip almış. Eti üretenlerin yemeye hakkı yok; Uruguay köylülerinin temel gıdası, şehriye ve tavuk ciğerinden oluşan ve protein içermeyen *ensopado*.[106]

Artemio Cruz ve Emiliano Zapata'nın İkinci Ölümü

Artigas'ın toprak reformu yasasından tam yüz yıl sonra, Emiliano Zapata, Meksika'nın güneyinde önemli bir toprak reformu gerçekleştirdi.

Beş yıl önce, diktatör Porfirio Díaz, "Dolores Çağrısı"nın yüzüncü yıldönümünü kutlamak için törenler düzenlemişti.* Kibar ve şık beylerin resmi Meksikası, kendilerini besleyen gerçek Meksika'dan habersizdi. Paryalar Cumhuriyeti'nde, rahip Miguel Hidalgo'nun ayaklanmasından beri işçi ücretlerinde bir centavoluk bir artış bile olmamıştı. 1910'da, birçoğu yabancı olan sekiz yüz büyük toprak sahibi neredeyse tüm ülke topraklarını ellerinde bulunduruyordu. Bu soylu baylar başkentte ya da Avrupa'da yaşar, arazilerini ziyaret ettikleri zaman da yüksek taş duvarlarla çevrili malikânelerinde barınırlardı.[107] Duvarların öteki yanında işçiler kerpiçten barakalarda üst üste yaşardı. 15 milyonluk nüfusun 12 milyonu *latifundium*'larda çalışıyordu. Aldıkları ücretin tümünü *tienda de raya*'lara, astronomik fiyatlara fasulye, un ve içki satılan dükkânlara yatırıyorlardı. Yerlilerin doğuştan gelen kusurlarıyla uğraşmak, hapishane, kışla ve kiliseye düşüyordu.

106 German Wettstein ve Juan Rudolf, *La Sociedad Rural*, Nuestra Tierra dizisi, No. 16, Montevideo, 1969.

* 16 Eylül 1810'da, Guanajuato bölgesindeki Dolores'in rahibi Miguel Hidalgo (1753-1811) tarafından yapılan bağımsızlık çağrısı. Toprak reformu ve vergilerin kaldırılması vaatleriyle sayısız yandaş toplamıştı.

107 Jesús Silva Herzog, *Breve Historia de La Revolución Mexicana*, México City, Buenos Aires, 1960.

Dönemin soylu ailelerinden birinin bir üyesi, yerlilerin "tembel, ayyaş ve hırsız" doğduklarını söylüyordu. Babadan oğula geçen borçları ödemek zorunda olan ya da yasal bir sözleşmeyle bağlı işçiler birer köle durumundaydılar. Yucatán'daki heneke, Valle Nacional'deki tütün plantasyonlarında, Chiapas ve Tabasco'daki orman işletmeleri ve meyve bahçelerinde, Veracruz, Oaxaca ve Morelos'taki kauçuk, kahve, şeker kamışı, tütün ve meyve plantasyonlarında da durum hep aynıydı. Kuzey Amerikalı yazar John Kenneth Turner şöyle der gezi notlarında: "ABD, Porfirio Diaz'ı politik olarak tamamen kendisine bağımlı kılmış, böylece Meksika'yı köle durumundaki bir sömürge haline getirmiştir."[108] Kuzey Amerikan sermayesi, diktatörlükle ortaklığından dolaylı ve dolaysız kazançlar sağlamaktaydı. "Wall Street'in övmekle bitiremediği Meksika'nın Kuzey Amerikalılaştırılması, intikam alınır gibi gerçekleştirilmekte," diyordu Turner.

ABD, 1845 yılında Teksas ve Kaliforniya'nın Meksika'ya ait olan bölgelerini topraklarına eklemiş, uygarlık adına bu yöreye köleciliği getirmişti. Meksika ayrıca savaşta bugün ABD'ye ait olan birçok eyaletini kaybetti: Colorado, Arizona, New Mexico, Nevada ve Utah gibi. Ülkenin yarıdan çoğuna eşit olan bu topraklar, bugünkü Arjantin'in yüzölçümü kadardır. O günden beri yaygın olan bir deyiş, "Zavallı Meksika! Tanrı'dan öylesine uzak, ABD'ye de o denli yakın!"dır. Meksika, topraklarının elinden gitmesinden sonra da bakır, petrol, kauçuk, şeker, bankacılık ve ulaştırmada Kuzey Amerikan yatırımlarının istilasına uğradı. Maya ve Yaki yerlilerinin Yucatán'daki heneke plantasyonlarında uğradıkları kıyımda Standard Oil'e bağlı American Cordage Trust'ın büyük rolü oldu. Birer toplama kampına benzeyen bu plantasyonlarda erkekler ve çocuklar katır gibi alınıp satılırdı, çünkü üretilen henekenin yarıdan çoğu bu şirketin eline geçiyordu ve lif fiyatının düşük olması işine geliyordu. Turner bazen de doğrudan köle emeği kullanıldığını gözlemişti. Şirket yönetici-

108 John Kenneth Turner, *México Bárbaro*. Mexico City, 1967.

lerinden birinin Turner'a anlattığına göre, bir kölenin fiyatı elli peso imiş. "Kölelerin çoğu, üç aydan az," dayanırmış.[109]

1910'da Meksikalılar silahlanıp Porfirio Díaz'a karşı ayaklandılar. İsyan güneyde, Emiliano Zapata'nın öncülüğünde başladı. Toprak reformu yanlısı Zapata, devrim liderlerinin en dürüstü, yoksulların davasına kendini en çok adamış olanı, toplumsal kurtuluş uğruna en çok coşkuyla savaşanıydı.

19. yüzyılın sonları, yerliler için soygun yılları olmuştu. Morelos bölgesindeki köy ve kasabalar, toprağı ve insanları yiyip yutan şeker kamışıyla kuşatılmıştı. Ülkeyi şeker kamışı yönetiyordu. Gelişmesi, modern rafinerilerin, damıtımevlerinin ve demiryollarının yapılmasına sebep olmuştu. Zapata'nın köyü Anenecuilco'da köylüler, topraklarının işgal altında bulunduğu yedi asrın hesabını soruyorlardı. Onlar Hernán Cortés'in gelişinden çok öncesinden beri bu topraklarda yaşıyordu. Yakınanlar, Yucatán'daki çalışma kamplarına gönderilmişti. Verimli toprakların on yedi kişinin elinde toplandığı Morelos şehrinde olduğu gibi, işçilerin yaşama koşulları, efendilerinin ahırlarındaki süslü püslü atlarınkinden çok daha kötüydü. 1909'da, toprakların bir bölümüne daha el konmasını öngören bir yasanın çıkması, zaten uzun süredir var olan toplumsal çelişkileri daha da alevlendirdi. Ülkenin en iyi at terbiyecisi olarak ün yapmış, dürüstlüğü ve cesaretiyle herkesin saygısını kazanmış olan Emiliano Zapata gerilla lideri oldu. Güneyliler, "liderleri Zapata'nın atının kuyruğuna takılarak" hızla bir kurtuluş ordusu oluşturdular.[110]

Porfirio Díaz düşürülerek iktidara Francisco Madero getirildi. Toprak reformu vaatleri kısa sürede unutuldu. Zapata düğün gününde töreni yarıda kesmek zorunda kaldı: Hükümet, kendisini

109 John Kenneth Turner, *a.g.e.* Meksika Kuzey Amerikalı yatırımcıların gözdesiydi. ABD'nin dış yatırımlarının üçte birine yakın kısmı yüzyıl sonunda Meksika'da toplanmıştı. Welles'in filminin ünlü kahramanı Yurttaş Kane, William Randolph Hearst, Chihuahua ve diğer kuzey illerinde üç milyon hektar toprağa sahipti. Fernando Carmona, *El Drama de América Latina. El Caso de México*, Mexico City, 1964.

110 John Womack Jr., *Zapata y La Revolución Mexicana*, México, 1969.

sindirmek için General Victoriano Huerta'nın birliklerini üzerine göndermişti. Eski kahraman şimdi bir "haydut" olmuştu. Zapata, Kasım 1911'de Ayala Planı'nı açıkladı ve "herkese ve her şeye karşı savaşmaya hazır" olduğunu bildirdi. Planda, "Meksikalı köylülerin büyük çoğunluğunun, üzerinde bulundukları toprağın efendisi olmadıkları" belirtiliyor, devrim düşmanlarının mallarının kamulaştırılması ve *latifundium* yağmasıyla çalınan toprakların gerçek sahiplerine geri verilmesi öngörülüyordu. Ayala Planı, binlerce köylünün Zapata'ya katılmasını sağladı. Zapata, hareketi hükümetteki adamların değiştirilmesine indirgemeyi reddediyordu: Devrim bunun için yapılmıyordu.

Savaş on yıla yakın sürdü. Díaz'a, Madero'ya, Katil Huerta'ya, daha sonra da Venustiano Carranza'ya karşı savaşıldı. Bu dönem, aynı zamanda Kuzey Amerika'da müdahaleler dönemi oldu. ABD deniz piyadeleri iki çıkartma ve sayısız bombardımanla, diplomatik ajanlar birçok politik komployla, Büyükelçi Henry Lane Wilson da Madero ve yardımcısına düzenlediği başarılı suikastlerle harekette yerlerini aldılar. İktidardaki çeşitli değişiklikler Zapata ve adamlarına karşı girişilen saldırıları hiçbir şekilde azaltmıyordu. Onlar ulusal devrimin temelindeki sınıf mücadelesinin kesin ifadesiydi: Yani gerçek tehlikeydiler. Hükümetler ve gazeteler, Moreloslu generalin "vandal sürülerine" karşı atıp tutuyorlardı. Zapata'yı ezmek için sayısız askeri birlik harekete geçiriliyor, yakıp yıkmalar, katliamlar, köyleri yok etmeler Zapata'yı sindiremiyordu. "Zapata yanlısı casuslar" olarak suçlanan erkekler, kadınlar ve çocuklar kurşuna diziliyor, asılıyor, bu kıyımları zafer kutlamaları izliyordu. Ama, çok geçmeden güney bölgesindeki dağlarda yaşayan devrimci göçebe topluluklar güç topluyorlardı. Zapata'nın adamları birçok kez karşı saldırılarını başkentin kenar mahallelerine kadar ilerletmeyi başardılar. Huerta'nın devrilmesinden sonra, Emiliano Zapata ve Pancho Villa, "Güneyin Attilası" ile "Kuzeyin Kentauru" Meksika'ya girerek bir süreliğine iktidarı ele geçirdiler. 1914'ün sonunda kısa süreli bir barış dönemi, Zapata'nın Ayala Planı'ndakinden de daha radikal bir

toprak reformunu gerçekleştirmesine fırsat verdi. Sosyalist partinin kurucusu ve bazı anarşist sendikacı militanlar, Morelos'ta gerçekleştirilen reforma büyük katkıda bulundular. Hareketin önderinin ideolojisini geleneksel kökenlerine dokunmadan köktenleştirdiler ve kendisine temel bir örgütlenme sağladılar.

Toprak reformu, "Herkesin, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlaması için gerekli toprağa sahip olma hakkını tam bir güvence altına alabilecek sosyalist bir devlet kurulabilmesi için, toprak üzerindeki haksız tekelleşmeyi kökünden ve kesin olarak yıkmayı" öngörüyordu. Topraklar, 1856 yasasıyla toprağı elinden alınan kişi ve topluluklara geri verildi. Toprak mülkiyetinde azami sınırlar iklim ve toprak verimine göre belirlenmişti. Devrim düşmanlarının toprakları kamulaştırıldı. Artigas'ın toprak reformunda olduğu gibi, buradaki ekonomik anlam da açıktı: Düşmanlar *latifundium* sahipleriydi. Teknik okullar açıldı, tarım aletleri üreten fabrikalar ve bir tarım kredi bankası kuruldu. Rafineriler ve damıtımevleri ulusallaştırılarak kamu kuruluşu haline getirildi. Yerel demokrasiler sistemi, politik güç ve ekonomik gelişmenin kaynaklarını halkın eline veriyordu. Devrimci görüşlerin korunması ve yayılması için gruplar oluşturuluyor, ulusal demokrasi şekilleniyordu. *Municipio* adı verilen çekirdek yönetim birimleri, yargı organları ve güvenlik güçleri halk tarafından seçiliyordu. Askeri liderler sivil yönetimin emrindeydiler. Üretim sistemi bürokratlar ya da generallerce zorla kabul ettirilmiyordu. Devrim, geleneklere saygılıydı. "Her köyün örf ve âdetlerine göre hareket ediliyordu... Yani her köy ister ortak mülkiyeti, ister toprağın küçük birimlere bölünmesini benimsiyordu."[111]

1915 baharında, Morelos şehrinin bütün tarlaları ekilmişti. Başta mısır olmak üzere birçok gıda maddesi üretiliyordu. Aynı tarihte, Meksika'da gıda maddeleri kıtlığı çekiliyor, açlık hüküm sürüyordu. Venustiano Carranza başkanlığı ele geçirmişti ve o da kendi toprak reformunu gerçekleştirmekteydi, ama subayları reformu

111 John Womack Jr., *a.g.e.*

kendi çıkarlarına alet etmekte gecikmediler. 1916'da Morelos'un başkenti Cuernavaca'ya ve Zapata'nın denetimindeki diğer bölgelere saldırdılar. "Gelişme ve kalkınma" adına yolları üzerindeki her şeyi yakıp yıkanlar için yeni yeni filizlenen tarım, madenler, deri ve tarım makineleri endüstrileri eşsiz birer ganimetti.

Emiliano Zapata, 1919'da bir kumpas ve ihanete kurban gitti. Pusuya düşürülerek bin kişi tarafından ateşe tutuldu. Che Guevara'yla aynı yaştaydı öldüğünde. Zapata'nın destanı, ölümünün ardından uzun yıllar yaşadı: Atı tek başına dağları aşıp güneye gidiyordu. Geriye kalan yalnızca destan değildi. Bütün Morelos halkı "kurucunun eserini devam ettirmek, şehidin intikamını almak, kahramanın örneğini izlemek" niyetindeydi ve bir birlik kuruldu. Bir süre sonra, Lázaro Cárdenas'ın başkan olduğu dönemde (1934-1940) bütün Meksika'da uygulanan toprak reformu sırasında Zapata'nın yaydığı görüşler canlılık kazandı. Bu dönemde yabancı şirketlere ve büyük toprak sahiplerine ait 67 milyon hektarlık bir alan kamulaştırıldı. Toprakla birlikte köylülere kredi, eğitim ve teknik olanaklar sağlandı. Ekonomik gelişim ve nüfus artışı hızlandı. Tarımsal üretim arttı, ülkede büyük bir modernleştirme ve endüstrileşme atılımı yapıldı. Kentler büyüdü ve tüketim piyasası genişledi.

Ancak, Meksika milliyetçiliği sosyalizm yönünde gelişmedi ve bunun sonucu olarak, başka ülkelerde de olduğu gibi ekonomik bağımsızlık ve sosyal adalet hedeflerine ulaşılamadı. Uzun yıllar süren devrim ve savaşlarda, "atalarımızın taptığı Huitzilopochtli'den daha acımasız, katı ve talepkâr bir tanrı uğruna, Meksika'nın, emperyalizmin dayattığı koşullarda kapitalist gelişimi uğruna"[112] bir milyon kişi kurban edilmişti. Eski ideallerin çöküşünün işaretleri birçok uzman tarafından incelenmiştir. Edmundo Flores'in açıklamasına göre, "Bugün Meksika nüfusunun yüzde 60'ı yılda yüz yirmi dolardan az kazanmakta ve açlıkla savaşmaktadır."[113] Meksika'da 8 milyon kişi yalnızca fasulye, mısır ekmeği ve acı biberle beslen-

112 Fernando Carmona, *a.g.e.*

113 Edmundo Flores, *¿Adónde va La Economia de México?*, *Comercio Exterior*, XX. Cilt, No. 1, México City, Ocak 1970.

mektedir.[114] Sistemin derin çelişkileri sadece Tlatelolco kıyımında 500 öğrenci öldüğünde açığa çıkmamıştır. Alonso Aguilar, resmi sayılardan yola çıkarak, Meksika'da 2 milyon dolayında topraksız köylü, okula gitmeyen 3 milyon çocuk, 11 milyona yakın okuma yazma bilmeyen ve yalınayak dolaşan 5 milyon kişi olduğu sonucuna varmıştır.[115] Ortak mülkiyetteki topraklar sürekli olarak ufalanmakta, *minifundium* sayısı arttıkça, yeni bir *latifundium* düzeniyle birlikte endüstriyel tarım ürünleri üretimine yönelik yeni bir tarım burjuvazisi doğmaktadır. Yasaları işlerine geldiği gibi yorumlayarak egemenlik kurmuş olan büyük toprak sahipleri ve memurlar şimdi yeni burjuvazinin egemenliğindedir ve son yıllarda yazılmış bir kitapta Anderson Clayton firmasının ortakları olarak nitelendirilmektedirler.[116] Aynı kitapta, Lázaro Cárdenas'ın oğlu, "yeni *latifundium*'ların tercihen en verimli, en iyi topraklar üzerinde kurulduğunu" belirtmektedir.

Roman yazarı Carlos Fuentes, kendine savaşta ve barışta silah ve kurnazlıkla bir yol açmış olan Carranza ordusundan bir subayın hayatını anlatır.[117] Çok yoksul bir aileden gelen Artemio Cruz, gençlik yıllarının ideallerini ve kahramanlığını bir kenara bırakıp zorbalıkla topraklar ele geçirir, sayısız şirket kurar, kendini milletvekili seçtirir, karanlık işler ile, spekülasyon ve yerlilerin sömürüsüyle elde ettiği servet, güç ve egemenlikle başarının doruğuna ulaşır. Roman kişisinin hayatındaki gelişmeler, günümüzde Meksika'nın politik hayatını tekeline almış olan partinin gelişmesine çok benzer. İkisi de alçalmak suretiyle yükselmiştir.

---

114 Ana Maria Flores, *La Magnitud del Hambre en México*, México City, 1961.

115 Alonso Aguilar M. ve Fernando Carmona, *a.g.e.*. Aynı yazarlar ve Guillermo Montaño ile Jorge Carrión, *El Milagro Mexicano*, México City, 1970.

116 Rodolfo Stavenhagen, Fernando Paz Sánchez, Cuauhtémoc Cárdenas ve Arturo Bonilla Sánchez, *Neolatifundismo y Explotación. De Emiliano Zapata a Anderson Clayton & Co.*, México City, 1968.

117 Carlos Fuentes, "*Artemio Cruz'un Ölümü*," Can Yayınları, İstanbul, 1983.

Latifundium'lar Gırtlak Sayısını Artırır, Ama Ekmek Sayısını Artırmaz

Bugün Latin Amerika'da kişi başına tarımsal üretim İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğundan daha düşüktür. Geçen otuz yıl boyunca, gıda maddeleri üretiminin dünyadaki artışıyla Latin Amerika'da üretimin düşüşü eşit oranda gerçekleşmiştir. Latin Amerika'da tarımın geri kalmış yapısı aynı zamanda israfa dayanır: işgücünün, toprağın, sermayenin, ürünün ve bilhassa, tarihsel kalkınma fırsatlarının israfı. *Latifundium* ve yoksul akrabası *minifundium*, hemen tüm Latin Amerika ülkelerinde tarımsal gelişme ve ekonomik kalkınma için bir darboğazdır. Üretimin yapısı, mülkiyetin yapısını yansıtır: Toprak sahiplerinin yüzde bir buçuğu, ekilebilir toprakların yarısına sahiptir. Latin Amerika'da, verimli ovalarda rahatça yetiştirilebilecek gıda maddeleri ithalatına yılda beş yüz milyon dolar harcanır. Toprakların yalnızca yüzde 5'i ekilidir. *Ekili topraklar oranı dünyadaki en düşük oran, dolayısıyla israf oranı da dünyadaki en yüksek orandır.*[118] Ayrıca ekili topraklarda verim son derece düşüktür. Çoğu yabancı sermayeye ait olan büyük tarım işletmelerinin tekelindeki modern üretim teknikleri, toprağın verimi artıracak şekilde değil, en kısa zamanda en fazla kârı sağlayacak şekilde kullanılır.[119]

Bazen, tıpkı Güneş Kral gibi *latifundium* düzeni de, Maza Zavala'nın deyimiyle, açları çoğaltır ama ekmeği çoğaltmaz.[120] *Latifundium*'lar işgücünü toplayacaklarına dağıtırlar; Latin Amerika'da tarım işçileri oranı kırk yılda yüzde 20 oranında düşmüştür. Teknokratlar, kalıplaşmış tanımlara uyarak bunun bir kalkınma belirtisi olduğunu savunmakta, kentleşmenin hızlanarak kırdaki nüfusu çektiğini belirtiyorlar. Sistemin sürekli

118 FAO, *Üretim Yıllığı*, 19. Cilt. 1965.

119 Alberto Baltra Cortés, *Problemas Del Subdesarrollo Económico Latinoamericano*, Buenos Aires, 1966.

120 D.F. Maza Zavala, *Explosión Demográfica y Crecimiento Económico*, Caracas, 1970.

olarak kustuğu işsizler gerçekten kentlere göçüp giderek yayılan kenar mahalleleri doldurmakta. Ama modernleştikçe işsiz üreten fabrikalar, bu niteliksiz ve fazlalık işgücüne iş olanağı yaratamıyor. Tarım tekniklerindeki ender gelişmeler de sorunu artırıyor. Modernleşmeyle birlikte toprak sahiplerinin kazançları artıyor, ama işsizlerin sayısı da artıyor; böylece zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum giderek büyüyor. Örneğin motorlu araçların tarımda kullanılması istihdamı azaltıyor. *Güneşin doğuşundan batışına dek durup dinlenmeden gıda maddesi üreten Latin Amerikalılar beslenme yetersizliğiyle karşı karşıyalar; gelirleri çok düşük ve topraktan elde edilen gelir ya kentlerde ya da yabancı ülkelerde harcanıyor.* Toprağın verimini artıran modern teknikler mülkiyetin yapısına dokunmuyor; genel gelişmeye katkıda bulunuyor kuşkusuz, ama köylüler bunun yararını görmüyor. Tarım işçilerinin ücretleri ve üründen kendilerine düşen pay bütün değişikliklere karşın hep aynı kalıyor. Tarım, çoğunluğa yoksulluk, küçük bir azınlığa da servet saçıyor. Sefaletin hüküm sürdüğü çöllerin üzerinde özel uçaklar dolaşıyor, deniz kıyısındaki yerleşimlerde kısır bir lüks giderek artıyor; Avrupa, topraklarının üretimine aldırmayan ama kültürlerini geliştirmeyi asla ihmal etmeyen varlıklı Latin Amerikalılarla dolup taşıyor.

Paul Bairoch'a göre, Üçüncü Dünya ülkeleri ekonomilerinin güçsüzlüğünün başlıca nedeni, bu ülkelerin ortalama tarımsal verimlilik oranının bugün gelişmiş olan ülkelerin sanayi devrimi öncesindeki verim oranının ancak yarısı olması.[121] Gerçekten de, endüstrinin gelişebilmesi için, gıda maddeleri ve hammadde üretiminin çok daha artması gerekiyor. Gıda maddelerinin artışı, gelişmekte olan kentler ve artan tüketim için kaçınılmaz. Hammadde üretimindeki artış da hem ithalatı azaltmak, hem de ihracatı artırarak kalkınmak için gerekli dövizleri sağlamak bakımından son derece önemli. Öte yandan, *latifundium* ve *minifundium* düze-

121 Paul Bairoch, *Diagnostic de L'evolution Économique du Tiers Monde, 1900-1966*, Paris, 1967.

ni, iç tüketim piyasasının gelişmesine engel olduğundan endüstriyi de felce uğratıyor: Tarım işçilerinin düşük ücretleri ve sayıları sürekli artan işsizler ordusu da buhranın boyutlarını genişletiyor. Kırdan kente göçen işsizler, zaten düşük olan işçi ücretlerini daha da düşürüyor.

İlerleme İçin İttifak, toprak reformunun gerekliliğinden dem vurmaya başladığından beri oligarşi ve teknokrasi sayısız proje hazırladı. Çeşit çeşit proje, bütün Latin Amerika ülkelerinde parlamento arşivlerinde yığılı duruyor. *Toprak reformu konusu artık tabu olmaktan çıktı, çünkü politikacılar, reformu gerçekleştirmemenin en iyi yolunun bağıra çağıra toprak reformu propagandası yapmak olduğunu anladılar.* Toprakların aynı anda hem birkaç elde toplanması, hem de bölünmesi süreci ülkelerin çoğunda devam ediyor. Ama bazı istisnalar da yok değil.

Unutmamak gerekir ki, kırsal bölgeler yalnız yoksulluk kaynağı değil, aynı zamanda birer isyan kaynağıdır. Yığınların görünürdeki boyun eğmişliğinin ardında toplumsal çelişkiler zamanla keskinleşir. Örneğin Brezilya'nın kuzeydoğusu ilk görünüşte kaderciliğin kalesi gibidir. Açlıktan ölmek, akşamları güneşin batışı kadar doğallıkla kabullenilir, oysa burada yaşayan köylülerin mistik başkaldırısı, haçları ve silahlarıyla kurtarıcılarını izleyerek orduya karşı savaşmaları çok eski bir tarihte olmamıştır. *Cangaceiro*ların, fanatik haydutlarm ümitsizlik içindeki köylülere toplumsal bir isyan yolu göstermeleri de öyle.[122] Köylü birlikleri bu mücadele geleneğini derinleştirerek devam ettireceklerdi.

Brezilya'da 1964'te iktidarı zorla ele geçiren askeri diktatörlük, kısa süre sonra toprak reformu programını açıkladı. Brezilya'nın Toprak Reformu Enstitüsü, Paulo Schilling'in de belirttiği gibi, dünyada tektir. Bu kuruluş köylülere toprak dağıtacağı yerde, köylülerin kendiliğinden yerleştiği ya da önceki hükümetlerin ellerinden aldığı toprakları büyük toprak sahiplerine geri vermek amacıyla çalışır. 1966 ve 1967'de basında katı sansür uygulanma-

122 Rui Facó, *Cangaceiros* e *Fanáticos*, Rio de Janeiro, 1965.

ya başlamadan önce, gazeteler sürgünleri, yangınları, kararından asla dönmeyen Enstitü'nün buyruğu üzerine askerlerin giriştiği zulümleri aktarırdı. Bir antolojide yer almayı hak etmiş bir başka toprak reformu da, 1964'te Ekvador'da uygulanan reformdur. Hükümet verimsiz toprakları köylülere dağıtıp iyi toprakların da *latifundium* sahiplerinin elinde toplanmasına yardımcı olmuştur. Venezüella'da 1960'ta başlatılan toprak reformunda ise, dağıtılan toprakların yarısı kamu mülkiyetindeydi; büyük ticari plantasyonlara dokunulmamış, kamulaştırılan *latifundium*'lar içinse öyle tazminatlar verilmiştir ki, sahipleri, elde ettikleri gelirle başka bölgelerde yeni topraklar satın almışlardır.

Arjantinli diktatör Juan Carlos Onganía, 1968'de kırsal mülklere uygulamaya çalıştığı yeni vergi sistemiyle düşüşünü neredeyse iki yıl hızlandırıyordu. Bu sisteme göre verimsiz "çıplak düzlükler"e verimli topraklardan daha ağır vergiler getiriliyordu. Hayvancılıkla geçimini sağlayan oligarşi öyle bir yaygara kopardı ki, Onganía planlarından vazgeçmek zorunda kaldı. Uruguay gibi Arjantin de doğal zenginliği olan ovalara sahiptir, bu ovalar ve ılıman iklim sayesinde Latin Amerika standartlarına göre daha yüksek bir refah düzeyine ulaşabilmiştir. Ama terk edilmiş düzlükler, hayvancılığa ayrılmış milyonlarca hektarlık alanların büyük bölümü gibi, toprak erozyonuna uğramaktadır. Toprakların böyle kullanılması, Uruguay'daki kadar olmamakla birlikte, benzer biçimde, 60'lı yıllarda Arjantin ekonomisini sarsan buhranında en büyük nedeni olmuştur. Büyük toprak sahipleri, teknik yenilikler konusunda kıllarını kıpırdatmamışlardır. Verimlilik oranı bu denli düşükse, toprak sahiplerinin işine geldiği içindir; kâr yasasından başka yasanın sözü geçmez. Yeni topraklar satın almak, yoğun tarım için gerekli modern teknolojinin uygulanmasından hem daha kârlı, hem de daha az risklidir.[123]

123 Hayvancılıkla uğraşan kapitalistin gözünde yapay otlaklar, sermayenin, geleneksel yaygın üretimden daha önemli, ama daha fazla rizikolu ve daha az verimli bir alana kaydırılması demektir. Bu nedenle, üreticinin kişisel çıkarı toplumsal çıkarla çelişmektedir. Aslında belirli bir düzeyin üzerinde,

1931'de, Kırsal Bölgeler Derneği, traktöre karşı at kullanılmasını öneriyordu: "Hayvancılıkla uğraşan üreticiler, işinizi yapmak için at kullanın, hem kendi çıkarınızı, hem de ülkenin çıkarlarını korumuş olursunuz!" diyordu dernek yöneticileri. Yirmi yıl sonra, derneğin yayınlarında çıkan bir yazıda ünlü bir subayın, "Ata ot bulmak, kamyona yakıt bulmaktan daha kolaydır," sözü yer alıyordu.[124] CEPAL verilerine göre, Arjantin'de ekilebilir alanlara oranla traktör sayısı Fransa'dakinin on altıda biri, İngiltere'dekinin de on dokuzda biri kadardır. Arjantin'de, Batı Almanya'dakinin yüz kırkta biri miktarında gübre kullanılmaktadır.[125] Buğday, pamuk ve mısır üretiminde verim, gelişmiş ülkelere oranla çok düşüktür.

Juan Domingo Perón, tarım işçileri için asgari ücret uygulamasını getirmekle Arjantin toprak oligarşisine meydan okumuştu. 1944'te Kırsal Bölgeler Derneği şöyle diyordu: "Ücretler saptanırken tarım işçisinin yaşam düzeyini belirlemek son derece önemlidir. Tarım işçisinin maddi gereksinimleri bazen o kadar azdır ki, ücretlerin yüksek olması toplumsal açıdan nahoş durumlara yol açabilir." Bu dernek tarım işçilerinden hayvanlardan söz eder gibi söz etmeyi sürdürmektedir. Bu anlayış, Arjantin endüstrisinin neden gelişemediğini açıklamakta önemlidir; iç pazar bir türlü gelişemediğinden tüketim artmamakta ve sanayi yatırımları çekicilik kazanmamaktadır. Perón tarafından desteklenen ekonomik kalkınma politikası, tarıma dayalı azgelişmişlik yapısını kıramadı. Perón, Haziran 1952'de Colón Tiyatrosu'nda yaptığı

üretimin kalitesi ve hayvanlardan alınan verim, ancak toprağın veriminin artırılmasıyla artabilir. Ülke, ineklerin daha fazla et, koyunların daha fazla yün vermesine ihtiyaç duymakta gereksinmekte, ama bugünkü verimle üreticiler fazlasıyla kâr sağlamaktadırlar. Uruguay Üniversitesi Ekonomi Enstitüsü sonuçları bir anlamda Arjantin için de geçerlidir.

124 Dardo Cúneo, *Comportamiento y Crisis de La Clase Empresaria*, Buenos Aires, 1967

125 CEPAL, *Estudio Económico de América Latina*, Santiago, Şili, 1964 ve 1966, *El Uso de Fertilizantes en América Latina*, Santiago, Şili, 1966.

bir konuşmada, bir toprak reformu uygulamaya niyetli olduğunu yalanladı. Bunun üzerine Kırsal Bölgeler Derneği resmi bir bildiri yayımlayarak açıklamanın "şahane" olduğunu belirtti.

Bolivya'da, 1952 toprak reformu sayesinde, kırsal bölgelerdeki beslenme sorunu bir ölçüde çözümlendi. Buna karşın, Bolivya'da nüfusun büyük çoğunluğu, asgari protein miktarının yüzde 60'ını, kalsiyumun da yüzde 20'sini alabiliyor; bu yetersizlik kırsal bölgelerde daha da fazla. Toprak reformunun başarısızlıkla sonuçlandığı söylenemez, ama yüksek bölgelerdeki toprakların dağıtılması, günümüzde Bolivya'nın ithalatının beşte birini gıda maddelerinin oluşturmasını engelleyemedi.

Peru'da askeri hükümetin 1969'da uygulamaya koyduğu toprak reformu, kökten değişiklikler getireceğe benziyor. Şili'de Eduardo Frei hükümetinin bazı *latifundium* sahiplerinin ellerinden topraklarını almış olmasının, yeni başkan Allende'nin bu satırlarm yazıldığı günlerde açıkladığı toprak reformuna bir yol açtığını da kabul etmek gerek.

Kuzeyin On Üç Kolonisi ve Başlangıçta Önemli Olmamanın Önemi

Latin Amerika'da, toprağın özel mülkiyeti her zaman toprağın yararlı amaçlar için işlenmesinden önce gelmiştir. Yürürlükteki mülkiyet sisteminin en gerici yönleri buhranlardan değil, gelişme dönemlerinden çıkmıştır. Ekonomik düşüş dönemleri de, *latifundium* sahiplerinin yeni topraklar peşinde koşuşunu azaltmıştır. Örneğin Brezilya'da şekerin düşüş dönemi, altın ve elmasların tükenmesi, 1820-1850 arasında, toprağın mülkiyetini işleyene vermeyi öngören bir yasanın uygulanmasını olanaklı kılmıştır. 1850'de, kahvenin yeni "hükümdar" olarak ortaya çıkışı, yeni toprak yasalarının, güneyde ve batıdaki geniş toprakların tarıma açılışıyla politikacıların ve oligarşinin isteği doğrultusunda çıkmasına neden olmuş, toprağın mülkiyeti işleyenlerin elinden alınmıştır. Bu yasalar, "toprak mülkiyetinin ancak satın

almayla elde edilebileceğini açıklayan ve bir köylünün mülkiyetini yasalaştırmasını engelleyen karmaşık bir kayıt sistemiyle pekiştirilmiştir..."[126]

Aynı dönemlerde, ABD'de ise, ülkenin iç kısımlarının kolonileştirilmesini gerçekleştirmek amacıyla yasalarda güdülen politika bunun tam tersiydi. Öncüler, yollarının üzerindeki yerlileri kırıp geçirerek ülke sınırlarını batının bakir topraklarına kadar genişletmişti. 1862'de çıkarılan Lincoln Yasası'yla *(Homested Act)* her aileye 65 hektarlık bir alan, en az beş yıl süreyle işlemek koşuluyla veriliyordu.[127] Bu bölgeler akıl almaz bir hızla kolonileştirildi. Nüfus artıyor, haritanın üzerindeki kocaman bir yağ lekesi gibi yayılıyordu. Verimli, ulaşılabilir ve neredeyse bedava olan bu topraklar Avrupalı köylüler için son derece çekiciydi. Herkese açık olan düzlüklere ulaşabilmek için okyanusu ve Apalaşları aşıyorlardı. Böylece, Orta ve Batı Amerika'nın yeni bölgelerine yerleşenler özgür çiftçiler oldu. Ülkenin sınırları genişler ve nüfusu artarken, tarımsal iş olanakları yaratılıyor, endüstriyel gelişimi hızlandırmak için çiftçilerin oluşturduğu satınalma gücü yüksek bir tüketim piyasası kuruluyordu.

Buna karşılık Brezilya'da, Ribeiro'nun belirttiği gibi, bir asırdan uzun bir süredir sınırları genişleten tarım işçileri kendilerine toprak arayan çiftçi aileler değil, önceden boş alanları ellerine geçirmiş olan büyük toprak sahiplerince istihdam edilen gündelikçilerdi. İç bölgelerdeki çöller kırsal nüfusa hiçbir zaman açık olmadı. İşçiler ormanda bir yol açarak ülkeyi başkaları yararma genişlettiler. Gerçekte sömürgeleşme, *latifundium*'ların basit bir uzantısı oldu. 1950-1960 arasında tarıma ayrılan yeni toprakların dörtte birini 65 Brezilyalı *latifundium* sahibi ele geçirdi.[128]

---

126 Darcy Ribeiro, *Las Américas y La Civilización*, II. Cilt, *Los Pueblos Nuevos*, Buenos Aires, 1969.

127 Edward C. Kirkland, *Historia Económica de Estados Unidos*, México City, 1941.

128 Celso Furtado, *Um Projeto Para o Brasil*, Rio de Janeiro, 1969.

Birbirine zıt bu iki iç kolonileştirme sistemi, ABD ve Latin Amerika'nın gelişme biçimleri arasındaki en önemli ayrımlardan birini ortaya koyar. Niçin kuzey varlıklı, güney ise yoksuldur? Rio Bravo yalnız coğrafi bir sınır değildir. Hegel'in, iki Amerika arasındaki bir savaşın kaçınılmaz olduğu yolundaki savını doğrular gibi görünen büyük dengesizlik ABD'nin emperyalist genişlemesinden mi doğmuştur, yoksa kökeni daha öncelere mi dayanır? Gerçekte, kuzey ve güneyde kolonilerin bağrında toplumlar birbirlerinden çok farklıydı ve ayrı amaçlara hizmet ediyorlardı.[129] *Mayflower* gemisinin taşıdığı göçmenler, okyanusu efsanevi hazineler bulmak ya da kuzeyde daha az bulunan yerli işgücünü sömürmek için geçmiyorlardı. Amaçları aileleriyle Yeni Dünya'ya yerleşip Avrupa'daki hayatlarını ve çalışmalarını sürdürmekti. Bunlar paralı askerler değil öncülerdi, fethetmeye değil, kolonileştirmeye geliyorlardı. Nitekim, gittikleri yerlerde "yerleşim kolonileri" kurdular. Bunun ardından, Delaware Körfezi'nin güneyinde, Latin Amerika'dakilere benzer köleci bir plantasyon ekonomisi oluştu. Ama arada önemli bir fark vardı: ABD'de ağırlık merkezi, başından beri New England'ın tarım ve endüstri birimleriydi. 19. yüzyılda İç Savaş'tan galip çıkan, Kuzey Amerika uygarlığının çekirdeği New England sakinleri hiçbir zaman Avrupa kapitalist birikiminin sömürge aracıları rolünü oynamadılar. Amaçları, başından beri, kendi gelişmeleri ve yeni topraklarının kalkınmasıydı. Kuzeyin on üç kolonisi, Avrupa'da endüstriyel gelişimin emek piyasasından attığı köylüler ve zanaatkârlar ordusu için bir sığınaktı. Okyanusun öteki yanındaki bu yeni toplumun temelini *özgür* işçiler oluşturdu.

Buna karşılık, İspanya ve Portekiz Latin Amerika'da önemli bir *köle* işgücüne sahipti. Bu ülkeler yerlileri köleleştirdikten sonra Afrika'dan da çok sayıda köle ithal ettiler. Yüzyıllar boyunca, üre-

129 Lewis Hanke ve *Do the Americas have a Common History?* (New York, 1964) adlı kitabın yazarları, Kuzey ve Güney Amerika'nın tarihsel süreçleri arasında bir özdeşlik kurabilmek için hayallerini boş yere zorlamışlardır.

tim merkezlerinde her an kullanılabilir bir işsiz köylüler ordusu her daim mevcut oldu. Değerli madenler ve şeker ihracatındaki yükselme ve alçalmalara bağlı olarak, gelişen bir sektörün yanında her zaman düşüşte olan bir sektör de bulundu. Gelişmekte olan için gerekli işgücü de düşüşte olandan sağlandı. Bu yapı bugün de vardır ve işsizlerin baskısı bir yandan ücret düzeyinin artmasını önlerken diğer yandan da iç tüketim piyasasının gelişmesini engeller. Ayrıca, Kuzey Amerikalı püritenlerin tersine, Latin Amerika'nın sömürgeci toplumunun egemen sınıfları hiçbir zaman ekonomik gelişmeyle ilgilenmedi. Kârları dışarıdan geldiği için dış ticaret onlar için daha önemliydi. *Latifundium* ve maden sahiplerinin ve tüccarların tek işlevi vardı: Avrupa'nın altın, gümüş ve gıda maddeleri gereksinimini karşılamak. Ürünler hep aynı yolu izliyordu: limanlar ve dış pazarlar. ABD bütünsel bir gelişme gösterirken Latin Amerika'nın parçalanmasının açıklaması da buradadır: Latin Amerika'nın üretim merkezleri birbirlerine bağlı değildi, birleşme noktası çok uzakta olan bir yelpaze oluşturuyorlardı.

Kuzeyin on üç kolonisi bir anlamda şanssız olma şansına sahip oldular. Kuzeyin tarihsel deneyimi, başlangıçta önemli olmamanın önemini açıkça göstermiştir. Çünkü Kuzey Amerika'da, İngiliz göçmenlerin yerleştiği kıyı bölgelerinde ne altın, ne gümüş, ne örgütlenmiş işgücü kaynağı olabilecek yerli yerleşimleri, ne de verimli tropikal topraklar vardı. Tarih gibi doğa da cimriydi burada. Ne değerli maden, ne de madeni topraktan çıkaracak köle emeği bulunabilmişti. Bu büyük bir avantajdı aslında. Sergio Bagú'nun da belirttiği gibi, kuzeyde Maryland'den Nova Scotia'ya uzanan ve New England'ı da içine alan bölgedeki koloniler, iklim ve toprak özellikleri yüzünden İngiltere'deki tarım ürünlerinin aynılarını üretiyor, metropole *tamamlayıcı* bir üretim sunmuyorlardı.[130]

Antiller'in ve anakaradaki İspanyol sömürgelerinin durumu, çok farklıydı. Tropikal topraklardan şeker, tütün, pamuk, çivit ve terebentin fışkırıyordu, İngiltere için küçük bir Antil adası, ekono-

130 Sergio Bagú, *a.g.e.*

mik açıdan ABD'nin temeli olan on üç koloninin tümünden daha önemliydi.

Bu koşullar, ürettikleri zenginliği dışarıya aktarmayan ABD'nin özerk bir ekonomik yapı içinde birleşerek gelişmesini açıklar. Koloniyi metropole bağlayan ipler çok gevşekti. Buna karşılık, Barbados ya da Jamaika'da yeniden yatırılan sermaye yalnızca kölelerin yenilenmesi için gerekli olan sermayeydi. Gelişmişlik ve azgelişmişliğin ırksal etkenlerle açıklanamayacağı açıktır. Antiller'deki İngiliz sömürgeleri İspanyol ve Portekiz sömürgelerinden tamamen farklıydı. Kuzeydeki kolonilerin ekonomik önem taşımaması bu kolonilerin ihracatının hızla çeşitlenmesine ve endüstrinin kısa sürede gelişmesine yol açtı. Kuzey Amerika'da yeni gelişen endüstri, henüz bağımsızlık ilan edilmeden önce, korumacılıktan yararlandı. Buna göz yuman İngiltere, Antil Adaları'nda bir iğnenin bile üretilmesine izin vermiyordu.

İKTİDARIN YERALTI KAYNAKLARI

Ciğerlerin Havaya Gereksinimi Olduğu Gibi, Kuzey Amerika Ekonomisinin de Latin Amerika Madenlerine Gereksinimi Vardır.

Astronotlar aya ilk kez ayak bastıktan sonra, Temmuz 1969'da, Werner von Braun ABD'nin belirli bir amaçla uzayda bir merkez kurmayı tasarladığını açıklıyordu: "Bu eşsiz gözleme platformundan yeryüzünün bütün zenginliklerini inceleyeceğiz. Bilinmeyen petrol kuyularını, bakır ve çinko madenlerini..."

Günümüzün başlıca yakıtı petroldür ve Kuzey Amerikalılar tükettikleri petrolün yedide birini ithal etmektedir. Vietnamlıları öldürmek için kurşuna, kurşun üretmek için de bakıra gereksinimleri vardır. ABD, kullandığı bakırın beşte birini dışarıdan alır. Çinko gereksinimi giderek artmakta, tüketilen çinkonun yarıdan çoğu ithal edilmektedir. Uçak imal etmek için alüminyum gerekir, alüminyum da boksit madeninden elde edilir, ABD'de boksit yok denecek kadar azdır. Minnesota'nın tükenmek üzere olan demir madenleri, Pittsburgh, Cleveland ve Detroit'teki demir endüstrisine gerekli demiri sağlayamamaktadır. Manganez ise hiç yoktur, Kuzey Amerika ekonomisine gerekli demirin üçte biri, manganezin tümü ithal edilmektedir. Geritepmeli motorların üretimi için gerekli nikel ve kromun tümüyle özel çelik yapımında kullanılan volfram madeninin dörtte biri de ithal edilmektedir.

Hammadde gereksinimi yüzünden giderek artan bu bağımlılık, Kuzey Amerikalı kapitalistlerin Latin Amerika'daki çıkarlarının ABD ulusal savunmasıyla olan özdeşliğinin de giderek artmasına neden olmaktadır. Dünyanın en büyük gücünün sağlam-

lığı, Rio Bravo'nun güneyindeki Kuzey Amerikan yatırımlarına bağımlı görünmektedir. Yatırımlarm yarıya yakın bölümü petrole ve "savaş zamanında olduğu kadar barışta da ABD ekonomisi için elzem"[1] olan madenlere ayrılmıştır. Uluslararası Ticaret Odaları Konseyi Başkanı şu açıklamayı yapmıştır: "ABD'nin yabancı ülkelerde yatırım yapmasının tarihsel nedenlerinden biri, doğal kaynakların, özellikle madenler ve petrolün gelişmesidir. Bu tür yatırımların çekiciliğinin artacağı açıktır. Nüfusun artması ve hayat standartlarının yükselmesiyle hammadde gereksinimi sürekli bir artış göstermektedir. Buna paralel olarak, ulusal kaynaklarımız da azalmaktadır..."[2] Devletin, üniversitelerin ve büyük kuruluşların bilimsel laboratuvarlarında akıllara durgunluk veren keşif ve icatlar yapılmakta, ama yeni teknoloji yalnızca doğadan elde edilebilen temel maddelerden vazgeçebilmenin yolunu bulamamaktadır.

Aynı zamanda, ulusal yeraltı kaynakları, ABD'nin endüstriyel gelişimine cevap vermekte giderek daha da yetersiz kalmaktadır.[3]

Amazon Ormanlarında Yeraltı Kaynaklarının Yol Açtığı Darbeler, Devrimler, Casusluk Olayları ve Maceralar

Brezilya'da, iki başkanı, Janio Quadros ve João Goulart'ı deviren Paraopeba Vadisi demir yatakları, 1964'te iktidarı ele geçiren mareşal Castelo Branco tarafından Hanna Mining Co.'ya teslim edilmişti. Birkaç yıl önce, ABD büyükelçisinin bir başka arkadaşı, Başkan Eurico Dutra (1946-1951), dünyanın en önemli madenlerinden biri olan Amapá madenlerinden çıkarılan 40 milyon ton manganezi, ihracatından elde edilen gelirin yüzde dördü karşılığında Bethlehem Steel'e teslim etmişti. Bethlehem Steel o zamandan beri ABD'ye öyle büyük bir hızla, o kadar büyük miktarda

1 Edwin Lieuwen, *The United States and the Challenge to Security in Latin America*, Ohio, 1966.

2 Philip Courtney, II. Uluslararası Yatırım ve Tasarruf Kongresi, Brüksel, 1959.

3 Harry Magdoff, *La Era del Imperialismo*, Monthly Review, Santiago, Şili, Ocak-Şubat 1969; Claude Julien, *a.g.e.*

manganez aktarmaktadır ki, on beş yıl sonra Brezilya kendi demir endüstrisi için gerekli manganezden yoksun kalabilir. Ayrıca, Bethlehem Steel'in maden çıkarmakta harcadığı her yüz doların seksen sekizi, "bölgenin kalkınması" adına bu kuruluşu vergiden muaf tutan Brezilya hükümetince şirkete hediye edilmektedir. Minas Gerais'in kayıplara karışan altın -şair Manuel Bandeira'nın deyişiyle "beyaz altın, kara altın, çürük altın"- deneyimi, görüldüğü gibi hiçbir yarar sağlamadı. Brezilya gelişim için gerekli doğal kaynaklarını hâlâ boşa harcıyor.[4] Bolivya'da ise, diktatör René Barrientos 1964'te iktidarı ele geçirdiğinde, madencileri katlederek Matilde madenini Philips Brothers firmasına vermişti. Bu madende kurşun, gümüş ve ayarı Kuzey Amerika madenlerindeki çinkonun on iki katı olan çinko bulunuyordu. Firmaya, satış bedelinin yüzde 1,5'u karşılığında, kendi fabrikalarında işlenmek üzere ham çinko ihraç etme yetkisi veriliyordu.[5] Peru'da, Başkan Belaúnde Terry'nin, Standard Oil firmasının bir şubesiyle imzaladığı anlaşmanın on birinci sayfası 1968'de ortadan kaybolmuştu. General Velasco Alvarado başkanı devirerek ülkenin dizginlerini ele geçirdi ve madenlerle rafineriyi devletleştirdi. Venezüella'da, Standard Oil ve Gulf'ın büyük petrol gölü, Kuzey Amerika'nın Latin Amerika'daki en önemli askeri üssünü oluşturur. Arjantin'de, her petrol ihalesinden sonra ya da önce mutlaka bir hükümet darbesi olur. Şili'de Salvador Allende başkanlığa seçilinceye kadar, bakır, ülkenin Pentagon'dan hatırı sayılır miktarda bir askeri yardım almasını sağlıyordu. 1965'le 1969 yılları arasında Kuzey Amerika bakır rezervleri yüzde 60 oranında azalmıştı. Che Guevara, 1964'te, Havana'daki bürosunda, Batista rejiminde Küba'nın yalnızca bir şeker ülkesi olmadığını açıklıyordu.

4 Buna karşılık, Meksika hükümeti, dünyanın başlıca kükürt ihracatçılarından biri olan ülkenin kaynaklarını tüketmekte olduğunu zamanında fark etti. Texas Gulf Sulphur Co. ve Pan American Sulfur, rezervleri gerçekte olduklarının altı katı kadar göstermişti; hükümet 1965'te ihracatı sınırlayacak önlemler aldı.

5 Sergio Almaraz Paz, *Réquiem Para Una República*, La Paz, 1969.

Che'ye göre, ülkedeki nikel ve manganez madenleri düşünülünce, imparatorluğun devrime karşı korkunç öfkesi daha iyi anlaşılabiliyordu. Bu tarihten beri ABD'nin nikel rezervleri üçte iki oranında azaldı. Nicro-Nickel firması devletleştirildi ve Başkan Johnson, Fransızları, madenlerini Küba'dan almaları durumunda ihracat ambargosu koymakla tehdit etti.

İngiliz Guyanası'nda, 1964 sonunda seçimlerde çoğunluğu alan sosyalist Cheddi Jagan'ın iktidardan düşmesinde madenlerin büyük rolü olmuştur. Guyana bugün boksit üretiminde dünyada dördüncü, manganez üretiminde Latin Amerika'da üçüncüdür. Jagan'ın yenilgisinde ClA'in rolü belirleyici olmuştur. Jagan'ın seçimlerdeki zaferini hileli olarak yadsımakta provokasyon ve bahane olarak kullanılan grevin sorumlusu Arnold Zander, sendikasının CIA kuruluşlarından çok miktarda para aldığını bir süre sonra resmen açıklamıştı.[6] Yeni rejim, Aluminium Company of America'nın Guyana'daki çıkarlarına hiçbir şekilde dokunulmayacağı konusunda garanti verdi. Kuruluş, hiçbir kısıtlama olmadan boksit çıkarmaya devam edebilecek, fiyatlar artsa bile, çıkardığı boksiti 1938 fiyatlarıyla kendi fabrikalarına satabilecekti.[7] İş kotarılmıştı. Arkansas boksitinin değeri Guyana'dakinin iki katı değerindedir. ABD'de fazla boksit yoktur, ama dışarıdan çok ucuza aldığı hammaddeyi kullanarak dünyada üretilen alüminyumun yarısını üretir.

ABD, askeri güçlerine gerekli madenlerin büyük bir kısmı için dışarıya bağımlıdır. "Günümüzde geritepmeli motorlar, buhar türbinleri ve nükleer reaktörler, sadece dışarıdan elde edilebilen

---

6 Claude Julien, *a.g.e.*

7 Aluminium Co.'nun uzun süre başkanlığını yapan Arthur Davis 1962'de öldü ve ABD dışında kullanılmaması koşuluyla hayır derneklerine üç yüz milyon dolar bıraktı. Böylece, Guyana, firmanın ülkeden çalmış olduğu zenginliği kısmen de olsa geri alamadı. (Philip Reno, *Aluminium Profits and Caribbean People*, Monthly Review, New York, Ekim 1963, aynı yazardan. *El drama de La Guayana Británica. Un Pueblo desde La Esclavitud a La Lucha por El Socialismo*, Monthly Review, İspanyolca seçki, Buenos Aires, Ocak-Şubat 1965.)

maddelerin talebini büyük ölçüde etkilemekte," der Magdoff.[8] ABD'nin Brezilya Amazonu'nda genellikle hileli yollardan, büyük miktarda toprak satın alması, ülkenin askeri gücünü korumak için vazgeçilmez olan maden gereksinimiyle açıklanabilir. 60'lı yıllarda, maceracılarla profesyonel haydutların öncülük ettiği birçok Kuzey Amerika firması bu dev ormana akın etti. Önceden, 1964'te imzalanan anlaşma gereğince, ABD Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklar bölgenin fotoğraflarını havadan çekmişti. Radyoaktif mineralleri belirlemek için ışık titreşimli sayaçlar, demir dışındaki madenler için elektromanyetometreler, demir için manyetometreler kullanıldı. Amazon topraklarının altında yatan zenginliklerle ilgili bilgiler, Amerikan hükümetine bağlı *Geological Survey*'in eşsiz hizmetiyle özel şirketlere aktarıldı.[9] Bu uçsuz bucaksız bölgede altın, gümüş, elmas, jipsit, hematit, manyetit, tantal, titan, toryum, uranyum, kuvars, bakır, manganez, kurşun, sülfat, potasyum, boksit, çinko, zirkonyum, krom ve cıva bulunduğu açıklandı. Balta girmemiş Mato Grosso ormanlarından Goiás güneyindeki düzlüklere uzanan alan o kadar geniştir ki, *Time* dergisinin 1967 Latin Amerika sayısında, bir yanda güneşin parladığı, bir yanda şimşekler çaktığının görüldüğü yazıyordu. Hükümet bu büyülü vahşi bölgenin bakir topraklarını sömürgeleştirecek olanları vergiden muaf tutacağını açıklamış, sayısız vaatlerde bulunmuştu. *Time* dergisi, yabancı kapitalistlerin 1967'den önce hektarı on yedi centavodan aldıkları toprakların, Connecticut, Rhode Island, Delaware, Massachusetts ve New Hampshire eyaletlerinin kapladıkları toplam alandan daha geniş olduğunu belirtiyordu. Amazon'u Geliştirme Dairesi Başkanı şu açıklamayı yapıyordu: "Kapılarımızı ardına kadar yabancı yatırımlara açmalıyız, çünkü gereksinimlerimiz elde edebileceklerimizden çok daha fazla." Hükümet, Kuzey Amerikan uçaklarının

8 Harry Magdoff, *a.g.e.*

9 Hermano Alves, *Aerofotogrametria*, Correio da Manhã. Rio de Janeiro, 8 Haziran 1967.

havadan fotoğraflarını doğrulayacak olanaklara sahip olmadığını belirtmişti. Latin Amerika'da sık sık rastlanan bir olaydır bu: *Olanaksızlık mazeretiyle olanaklar hep başkalarının eline verilir.*

Brezilya parlamentosu bu konuda, kalın bir ciltte toplanan bir rapor hazırlamıştır.[10] Bu araştırmada, yirmi milyon hektara ulaşan toprağın satın alındığı ya da zorla ele geçirildiği açıklanmaktadır. Bu toprakların dağılımı öyle gariptir ki, araştırmacılara göre, "Amazon'u Brezilya'dan ayıracak biçimde bir kordon oluştururlar." "Değerli madenlerin çıkartılması", ABD'yi Brezilya'nın iç kısımlarında yeni bir sınır çizmeye iten başlıca neden olarak gösterilir. Raporda anılan demecinde Savunma Bakanı, "Kuzey Amerika hükümetinin, özellikle radyoaktif minerallerin çıkartılmasına yarayacak, ayrıca güdümlü kolonileştirme üssü olarak kullanılabilecek geniş toprakları denetimi altında tutmasının önemini" vurgulamıştır. Milli Güvenlik Konseyi'nin açıklamasına göre, "Yabancı güçlerin işgal ettiği bölgelerin aynı zamanda yabancılar tarafından sürdürülen Brezilyalı kadınları kısırlaştırma kampanyasının yürütüldüğü bölgeler olması kuşku uyandırıcıdır." Gerçekten de bu konuda *Correio da Manhã*'da açıklayıcı bir yazı yayımlanmıştır: "Başta ABD Protestan Kilisesi olmak üzere çeşitli mezheplere ait misyonerler Amazon'u işgal etmekte, radyoaktif minerallerin, altın ve elmasın en bol olduğu bölgelere yerleşmektedirler. Bunlar rahim içi aygıtlar kullanılarak büyük ölçekte doğum kontrolü yöntemi uygulamakta, Hıristiyanlaştırdıkları yerlilere İngilizce öğretmektedirler... Oturdukları bölgeler silahlı adamlarca korunmaktadır ve giriş kesinlikle yasaktır."[11] Amazon'un insanların yaşayabileceği en geniş çöllük arazi olduğunu vurgulamakta yarar vardır. *Doğum kontrolünün* bu bölgede uygulatılmasının nedeni, ormanın ücra köşelerinde ve düzlüklerde yaşayan az sayıdaki Brezilyalının nüfus rekabetini önlemektir.

---

10 Brezilya topraklarının yabancı özel veya tüzel kişilere satışı konusunda Parlamento Araştırma Komisyonu raporu, Brasilia, 3 Haziran 1968.

11 Correio da Manhã. Rio de Janeiro, 30 Haziran 1968.

Öte yandan General Riograndino Kruel, parlamento önünde yaptığı açıklamada, "kaçak toryum ve uranyum madeninin bir milyon ton gibi akıl almaz bir miktara ulaştığını" belirtmişti. Bir süre önce, Eylül 1966'da, federal güvenlik güçleri başkanı Kruel, dört Kuzey Amerikalının kaçakçılıkla suçlandığı davada, ABD'nin bir konsolosunun müdahalelerini "densiz ve sistematik" olarak nitelendirmişti. Kruel'e göre, Amerikalılar'ın üzerlerinde kırk ton radyoaktif mineralle yakalanmış olmaları, mahkûm edilmeleri için yeterli bir nedendi. Kısa bir süre sonra, aralarından üçü Brezilya'dan kaçıverdiler. Kaçakçılık yeni çıkmamıştı ortaya, ama son dönemlerde iyice artmıştı. Brezilya'nın yalnızca ham elmas kaçakçılığından uğradığı kaybın yılda yüz milyon dolara ulaştığı tahmin edilmekte.[12] Aslında kaçakçılık neredeyse gereksiz bir yöntemdir. Yasal anlaşmalarla zaten Brezilya'nın en önemli doğal zenginlikleri elinden alınmaktadır. Örneğin dünyanın en büyük niyobyum madeni olan Araxá madenleri, New Yorklu Niobium Corporation of New York firmasının bir kuruluşuna aittir. Nükleer reaktörler, füzeler, uzay gemileri ve jetlerin yapımında kullanılan yüksek ısıya dayanıklı çeşitli madenler niyobyumdan elde edilir. Bu kuruluş aynı zamanda önemli ölçüde tantal, toryum, uranyum, piroklor ve azrak toprak metalleri de çıkarmaktadır.

Pasifik Savaşından Galip Çıkanların Alman Bir Kimyacı Tarafından Bozguna Uğratılması

Güherçilenin yükselişinin ve düşüşünün tarihi, Latin Amerikan ürünlerinin dünya piyasasındaki geçici önemini çok iyi açıklar. *Başarı hep geçici, felaket hep kalıcıdır.*

Geçtiğimiz yüzyılın ortalarında, Malthus'un karamsar tahminleri Eski Dünya üzerinde dolanıp duruyordu. Avrupa nüfusu baş döndürücü bir hızla artıyor, buna karşılık gıda maddeleri üretimi aynı oranda artırılamıyordu. Peru kıyılarında elde edilen guanonun gübresel özellikleri İngiliz laboratuvarlarında ortaya

12 Paulo R. Schilling, *Brasil Para Extranjeros*, Montevideo, 1966.

çıkarıldıktan sonra, 1840'ta yoğun bir guano ihracatı başladı. Kıyılardaki akıntıların getirdiği balık sürüleriyle beslenen pelikan ve martılar yıllar boyunca azot, amonyak, fosfat ve alkali tuzlar yönünden son derece zengin olan dışkılarım adalara yığmışlardı. Yağmurun hiç yağmadığı Peru kıyılarında guano hiç bozulmadan korunmaktaydı.[13] Guano ihracatına başlandıktan kısa bir süre sonra, güherçilenin besleyici gücünün daha yüksek olduğu fark edildi, güherçile 1850'de Avrupa'da yaygın biçimde gübre olarak kullanılıyordu. Eski Dünya'nın buğday üretimine ayrılmış, aşınma yüzünden verimini kaybetmiş toprakları Peru'nun Tarapacá bölgesinden, daha sonra da Bolivya'nın Antofagasta ilinden gelen sodyum nitratı olduğu gibi emiyordu.[14] Büyük Okyanus kıyılarında "neredeyse gemilerin gelip almasını bekleyen"[15] güherçile ve guano sayesinde açlık hayaleti Avrupa'dan uzaklaştı.

Kendini beğenmiş kibirli Lima oligarşisi servetini artırmaya devam ediyor, kum çöllerinin ortasında, Carrara mermerinden saraylar ve anıtlar oligarşinin gücünün simgeleri olarak yükseliyordu. Bir zamanlar Potosí'nin gümüşüyle zengin olan Limalı soylu aileler, şimdi kuş dışkısı ve güherçilenin parlak beyaz tortuları sayesinde hayatlarını sürdürüyorlardı. Peru kendini bağımsız sanıyordu, oysa İspanya'nın yerini İngiltere almıştı. Şöyle diyordu Mariátegui: "Ülke kendini varlıklı sandı. Devlet korkunç müsrif davrandı, ülkenin geleceği İngiliz maliyesinin ellerine bı-

---

13 Ernst Samhaber, *Sudamérica, Biografia de Un Continente*, Buenos Aires, 1946. Robert Cushman Murphy guanoyla ilgili olarak, "Her sindirimin dolar karşılığı açısından", guano üreten kuşların dünyanın en değerli kuşları olduğunu belirtiyor; Jülyet'in balkonunda öten Shakespeare'in bülbülünden, Nuh'un gemisinin üzerinde uçan güvercinden ve elbette Bécquer'in hüzünlü kırlangıçlarından daha üstün olduklarım ileri sürüyordu. (Emilio Romero, *Historia Económica del Peru*, Buenos Aires, 1949.)

14 Óscar Bermúdez, *Historia del Salitre desde Sus Origenes hasta La Guerra del Pacifico*, Santiago, Şili, 1963.

15 José Carlos Mariátegui, *Siete Ensayos de Interpretación de La Realidad Peruana*, Montevideo, 1970.

rakıldı." Emilio Romero'ya göre, 1868'de devlet borç ve harcamaları, ihracat tutarını kat kat aşıyordu. Guano rezervleri, İngilizlerden alınan borçlara karşı bir garanti yerini tutuyor, Avrupalılar fiyatlarla istedikleri gibi oynuyordu. İhracatçıların açgözlülüğü büyük zararlara yol açıyordu, doğanın adalardaki binlerce yıllık birikimi birkaç yılda yok pahasına elden çıkarılmıştı. Bermúdez, bu süre boyunca güherçile pampalarında işçilerin "tek gözlü, sefil, bir adam boyu yükseklikte, çakıl ve kilden yapılmış" barakalarda yaşadıklarını anlatıyor.

Güherçile üretimi, Bolivya'nın Antofagasta şehrine kadar yayılmıştı. Ama ticareti Bolivya'nın değil, Peru'nun ve özellikle Şili'nin elindeydi. Bolivya hükümeti sınırları içindeki güherçile kaynaklarını vergilendirmeye kalktığında, Şili ordusu yöreyi işgal ederek temelli yerleşti. O güne kadar Şili, Peru ve Bolivya arasındaki gizli çekişmelerde çöl, tarafsız bölge olarak kullanılmıştı. Güherçile sorunu düşmanlıkları açığa çıkardı. Pasifik Savaşı 1879'da başladı ve 1883'e dek sürdü. 1879'da Peru'nun güherçile bölgesi limanları Patillos, lquique, Pisagua ve Junín'i işgal eden Şili orduları Lima'ya girdiler, ertesi gün Callao kalesini aldılar. Yenilgi Peru'yu yıktı, kanını emdi. Ulusal ekonomi iki ana kaynağından yoksun kalmış, üretim güçleri felce uğramış, paranın değeri kalmamış ve dış krediler durmuştu.[16] Mariátegui'ye göre bu yıkım ülkeyi geçmişinden arındırmamıştı. Geçim kaynakları elinden alınmakla birlikte, sömürge ekonomisi yapısı değişmemişti. Öte yandan Bolivya, savaşın kendisine dünyanın en önemli ba-

16 Peru, önemli potasyum nitrat kaynaklarının bulunduğu Tarapacá'yı ve guano kaynağı bazı adaları kaybetti. Ama kuzey kıyısındaki guano rezervleri elinde kaldı. 1960'ta balık ununa olan rağbet martı ve pelikanları ortadan kaldırıncaya dek, guano, Peru tarımının başlıca gübresi oldu. Kıyılardaki hamsi sürüleri kısa sürede tüketildi, bunlardan elde edilen unla, ABD ve Avrupa'daki domuzlar ve kümes hayvanları beslendi. Kuşlar beslenebilmek için balıkçıları izliyor, bir süre sonra yorgunluktan suya düşerek ölüyorlardı. Kuşların bir kısmı ise sürekli karada yaşamaya başlamıştı. 1962 ve 1963 yıllarında, Lima'nın ana caddesinde yiyecek arayan pelikan sürülerine rastlanıyordu. Dönemeyenler ise sokaklarda ölüyordu.

kır madeni olan Chuguicamata'yı kaybettirdiğinin farkında bile değildi. Bu maden bugün Şili'nin Antofagasta iline aittir. Fakat savaştan galip çıkanlar kimdi?

1880'de Şili'nin ulusal gelirinin yüzde beşini güherçile ve iyot oluşturuyordu. On yıl sonra gelirin yarıdan fazlası, işgal edilen topraklardan çıkarılan nitrat ihracatından elde edilir oldu. Aynı dönemde Şili'deki İngiliz yatırımları üç katına çıkmıştı. Güherçile bölgesi İngiltere tarafından denetleniyordu.[17] İngilizler, güherçileyi çok ucuza ele geçirmişlerdi. Peru hükümetinin 1875'te kamulaştırdığı güherçile kaynakları karşılığında ödediği bonoların değeri, beş yıl sonra, savaş sonucunda onda birine düşmüştü. John Thomas North ve ortağı Robert Harvey gibi cesur bazı maceracılar durumdan yararlandılar. Şilililer, Perulular ve Bolivyalılar cephede birbirlerini öldürürken İngilizler Banco de Valparaíso ve diğer Şili bankalarının gösterdiği kolaylıklarla, bono almakla meşgul oluyorlardı. Askerler onlar için çarpışıyordu, ama bunun farkında değillerdi. Şili hükümeti, North, Harvey, Inglis, James, Bush, Robertson ve diğer işadamlarını özverilerinden dolayı derhal ödüllendirdi. Bonoların yarısı İngiliz spekülatörcülerin eline geçmiş olduğu halde, Şili hükümeti 1881'de, madenlerin mülkiyetini *yasal sahiplerine* kendilerine verdi. Bu vurgunu finanse etmek için İngiltere'den dışarıya bir kuruş bile çıkmamıştı.

Şili, 1890'ların başlarında ihracatının dörtte üçünü İngiltere'ye yapıyor, ithalatının yarıya yakın kısmı da yine aynı ülkeden yapılıyordu. Ticari bağımlılığı Hindistan'ınkinden fazlaydı. Savaş, doğal nitratlar tekelini Şili'ye bahşetmişti, ama güherçile kralı John Thomas North'tu. North'un şirketlerinden biri, Liverpool Nitrate Company, yüzde 40 oranında kâr payı dağıtıyordu. North 1866'da Valparaíso limanında gemiden indiğinde, eski püskü, tozlu ceketinin cebinde sadece on sterlini vardı. Otuz yıl sonra, Londra'daki evinde prensleri, dükleri, en gözde politikacı ve işadamlarını

17 Hernán Ramírez Necochea, *Historia del Imperialismo en Chile*, Santiago, Şili. 1960.

ağırlıyordu. Kendine bir de albay unvanı uydurmuş, bu kadar varlıklı bir adama yaraşacak biçimde, Muhafazakâr Parti'ye ve Kent Mason Locası'na üye olmuştu. North'un Kral VIII. Henry kılığında dans ettiği balolara Lord Dorchester, Lord Randolph Churchill ve Stockpole Markisi katılıyordu.[18] Bu sırada, çok uzaklardaki güherçile krallığında Şilili işçiler dinlenmek nedir bilmiyor, günde on altı saat çalışıyor ve ücretleri karşılığında, değerini firmanın satış mağazalarında yarı yarıya kaybeden bonolar alıyorlardı.

1886-1890 yılları arasında, Başkan José Manuel Balmaceda döneminde Şili, Ramírez Necochea'nın deyimiyle "tarihinin en yüksek hedefli kalkınma planlarını" uyguladı. Balmaceda, endüstrinin çeşitlendirilmesini destekledi, önemli bayındırlık işleri gerçekleştirdi, eğitim sistemini yeniledi, Tarapacá demiryollarındaki İngiliz tekelini kaldıracak önlemler aldı, yüzyıl boyunca ilk kez İngiltere dışında bir devletle, Almanya'yla bir kredi anlaşması imzaladı. 1888'de, güherçile bölgelerini ulusallaştırmak gerektiğini açıklayarak ulusal şirketler kurdu ve devlete ait toprakları İngiltere'ye satmayı reddetti. Üç yıl sonra iç savaş koptu. North ve adamları asileri destekliyor,[19] İngiliz gemileri Şili kıyılarını tutuyor, Londra gazeteleri Balmaceda'dan "kasap", "diktatörlerin en koyusu" diye söz ediyordu. İktidardan düşürülen Balmaceda intihar etti. İngiliz Büyükelçisi olayı şöyle bildiriyordu ülkesine: "Balmaceda'nın devrilmesinden duyduğumuz memnuniyeti gizlemeye gerek

18 Hernán Ramírez Necochea, *Balmaceda y La Contrarrevolución de 1891*. Santiago, Şili, 1969.

19 Senato, başkana karşıydı, üyelerin birçoğunun sterline olan düşkünlüğü herkes tarafından biliniyordu. İngilizlere göre, Şili'de rüşvet "ulusal bir gelenek"ti. North'un ortağı Robert Harvey, bazı küçük hissedarların 1897'de kendisine ve Nitrate Railways Co.'nun diğer yöneticilerine karşı açtıkları dava sırasında bu açıklamayı yapmıştı. Harvey, rüşvet için harcadığı yüz bin sterlin konusunda da şunları söylüyordu: "Bildiğiniz gibi Şili'de kamu yönetimi kokuşmuştur... Yargıçları satın almak gerektiğini söylemiyorum, ama sanırım gelirleri oldukça düşük olan senato üyelerinin birçoğu, oyları karşılığında bu paradan yararlanmıştır. Bu da hükümetin istek ve karşı çıkışlarımıza kulak vermesini sağlamıştır..." (Hernán Ramírez Necochea, *a.g.e.)*

duymuyoruz. Bu şahsın başarısı, ülkemizin ticari çıkarlarını ciddi biçimde tehdit edebilirdi." Bu tarihten sonra, kara ve demiryolları, eğitim ve bayındırlık işlerine yapılan devlet yatırımları hızla düştü, İngiliz şirketlerinin egemenlik kurduğu alanlar ise genişledi.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Şili'nin ulusal gelirinin üçte ikisini nitrat ihracatı oluşturuyordu. Ama güherçile kaynakları eskisinden de büyük ölçüde yabancıların elindeydi. Bolluk ülkeyi kalkındıracağı yerde, yapısındaki aksaklıkları ortaya çıkarmıştı. Şili, İngiliz ekonomisinin bir eklentisi gibiydi. Avrupa ekonomisinin en önemli gübre üreticisinin bağımsız var olmaya hakkı yoktu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir Alman kimyageri, yıllar önce savaşı kazanan generalleri laboratuvarında yenilgiye uğrattı. Haber-Bosch işlemini geliştirerek, havadaki azotu kullanmak yoluyla nitrat üretmeyi başardı. Bu, güherçile kaynaklarının bütün çekiciliğini kaybetmesi ve dolayısıyla Şili ekonomisinin çöküşü anlamına geliyordu. Güherçilenin gözden düşmesi Şili'yi buhrana sürükledi. Ülke güherçile sayesinde ve onun için yaşıyordu, oysa güherçile yabancıların elindeydi.

Güneşin yansımalarının insanın gözünü yaktığı kızgın Tamarugal Çölü'nde, Tarapacá'nın parçalanışına tanık oldum. Bolluk dönemindeki yüz yirmi güherçile işletmesinden geriye yalnızca bir tane kalmış. Pampada nem ve güveden eser yok, makineler hurda gibi elden çıkarılırken, lüks evlerin Oregon çamından döşemeleri, çinko ve sac levhalar, hatta vida ve çiviler bile satılmış. Yerleşimleri yıkmak gibi yeni bir uzmanlık dalı türemiş, terk edilmiş bu geniş arazilerde iş bulabilen işçiler ancak bu dalda uzmanlaşmış olanlarmış. Yıkıntıları, kazıları, hayalet köyleri, Nitrate Railways'in paslı raylarını, suskun telgraf tellerini, artıklardan oluşan beyaz tepeleri gördüm, mezarlıktaki haçların arasında geceleri uğuldayan rüzgârı duydum. O dönemi yaşamış olanlar, "paranın oluk oluk aktığını, hiç bitmeyeceğini zannettiklerini" anlattılar. Geçmiş günleri özlemle anıyorlardı, bugünle karşılaştırıldığında cennet gibiydi yaşadıkları dönem; 1889'da işçi hareketiyle elde edilen pazar tatillerini dillerinden düşürmüyorlardı. Çok yaş-

lı bir adam pazar günlerini şöyle anlatıyordu: "*Pampa*da* her pazar günü bizim için ulusal bayramdı. Her hafta tekrarlanan bir 18 Eylül gibi." En büyük güherçile limanı olan Iquique birden fazla işçi katliamına neden olmuştu, ama *belle époque* üslubundaki şehir tiyatrosu, en ünlü Avrupalı opera sanatçılarının Santiago'dan önce koştukları yerdi.

Şili'nin Etine Geçen Bakırdan Dişler

Bakır kısa süre sonra Şili ekonomisinde sözü geçen ürün olarak güherçilenin yerini aldı. Bu sırada İngiltere egemenliği ABD'ye bırakıyordu. 1929 buhranından kısa bir süre önce, Şili'deki Kuzey Amerikan yatırımları 400 milyon doları aşmıştı; bu yatırımların hemen hepsi bakırın çıkarılması ve taşınmasına yönelikti: Halk Birliği'nin 1970 seçimlerindeki zaferine kadar bakır madenlerinin çoğu Anaconda Copper Mining Co. ve Kennecott Copper Co.'nun elinde toplanmıştı. Bu iki kuruluş aynı uluslararası konsorsiyuma bağlı olduklarından sıkı bir ilişki içindeydiler. Elli yılda Şili'den dört milyar dolarlık bir kazanç sağlamışlardı. Bu süre içinde yaptıkları yatırımlar ise, kendi rakamlarına göre, 800 milyon doları geçmiyordu, bu tutarın büyük kısmı da, ülkeden koparılan kaynaklardan sağlanmıştı.[20] Ülkenin bu işten kaybı üretime paralel olarak artmış, son zamanlarda yılda 100 milyon doları aşmıştı. Bakırın efendileri Şili'nin de efendileriydi.

Bu satırları yazdığım sırada, 1970 sonunda, Başkan Salvador Allende, hükümet binasının balkonundan halka seslenerek maden endüstrisini ulusallaştırmayı olanaklı kılacak olan yeni anayasa projesini imzaladığını açıkladı. 1969'da Anaconda şirketinin Şili'den elde ettiği kazanç yetmiş dokuz milyon dolara ulaşmıştı.

---

* Uçsuz bucaksız ve verimsiz Güney Amerika çayırlıkları

20 Aynı şirketler Şili madenlerini uzak fabrikalarında işliyorlardı. Anaconda American Brass, Anaconda Wire and Cable ve Kennecott Wire and Cable dünyanın sayılı tunç ve kablo fabrikalarındandır. José Cademartori, *La economia Chilena*, Santiago, Şili, 1968.

Bütün dünya ülkelerinden sağladığı kazancın yüzde 80'ine eşitti bu rakam. Buna karşılık, şirketin Şili'de yaptığı yatırım, dış yatırımlarının altıda birinden de azdı. Bu sırada, bakırın ulusallaştırılması ve diğer yapısal reformları engellemek için sağın yürüttüğü terör kampanyası bağlamındaki *bakteriyolojik savaş*, bir önceki seçim kampanyaları kadar güçlüydü. Gazetelerde kocaman Sovyet tankları La Moneda başkanlık sarayı önünde manevra yapıyordu. Santiago duvarlarında sakallı gerillalar masum gençleri ölüme sürüklüyordu. Evlerin kapısı çalınıyor ve bir hanım şu açıklamayı yapıyordu: "Dört oğlunuz mu var? İkisi Sovyetler Birliği'ne, diğer ikisi de Küba'ya gönderilecektir." Bütün bu çabalar boşunaydı. Bakır, Allende'nin deyişiyle, "pançosuyla mahmuzlarını geçirdiği gibi" yeniden Şilili oldu.

Öte yandan, Güneydoğu Asya'daki savaşlarla meşgul olan ABD And Dağları'nın güneyindeki olaylar karşısında memnuniyetsizliğini gizlemedi. Ama Şili, deniz piyadelerinin ani bir baskın yapabilecekleri kadar yakında değildir ve Allende eninde sonunda ABD'nin dilinden düşürmediği temsili demokrasinin bütün gereklerini yerine getirerek başkan olmuştur. Emperyalizmin yeni bir kritik dönemin ilk safhalarını geçirmekte olduğu ekonomik göstergelerde açıkça ortaya çıkmıştır. Dünyanın polisliği görevi giderek daha pahalı ve daha güç olmaktadır. Gelelim fiyatların savaşma: Bugün Şili bakırı dünyanın her yerine ulaşmaktadır. Sosyalist ülkeler önemli pazarlar olabilir. ABD dünya çapında bir abluka uygulama olanaklarından yoksundur. On iki yıl önce Küba şekerinin durumu oldukça farklıydı. Yalnızca Kuzey Amerika piyasasına akan şeker, tamamen ABD'nin belirlediği fiyatlara bağımlıydı. Eduardo Frei 1964 seçimlerini kazandıktan sonra bakırın fiyatı hızla arttı. 1970'te Allende başkanlığa geldiğindeyse fiyat düşmüştü ve düşmeye devam ediyordu. Ama sık sık yükselip alçalan bakır fiyatları son yıllarda yine çok yüksek düzeylere ulaşmıştı ve talep arzdan yüksek olduğundan darlık fiyatların aşırı düşüşünü engelledi. Elektrik iletkeni olarak alüminyum bakırın yerini almıştır, ama alaşımlar için hâlâ bakır gereklidir. Çelik ve

kimya endüstrisinde de bakırdan daha ucuz ya da daha etkili bir madde bulunamamıştır. Ayrıca bakır hâlâ patlayıcılar, pirinç ve elektrik teli fabrikalarının ana hammaddesidir.[21]

Şili'de sıradağların yamaçları dünyanın en önemli bakır rezervleridir: toplam bakır rezervlerinin üçte biri. Şili'de bakır genellikle başka madenlerle, altınla, gümüşle ve molibdenle karışıktır, bu da bakırın çekiciliğini artırır. Ayrıca Şilili işçiler işletmelere ucuz işgücü sağlar. Anaconda ve Kennecott şirketleri Şili'deki düşük maliyetle, ABD'deki yüksek masraflarını çıkarırlar. Aynı şekilde Şili bakırı, "yurtdışındaki harcamalar" kanalıyla New York'taki bürolara yılda on milyon dolardan fazla sağlar. 1964'te, Şili madenlerinde ücretler, ABD'deki Kennecott rafinerilerinde eşit verim düzeyindeki ücretlerin sekizde birine eşitti.[22] Buna karşılık, yaşama koşulları çok farklıydı, hâlâ da öyledir. Şilili işçiler, genellikle büyük kentlerin kenar mahallelerinde sefil barakalarda yaşayan ailelerinden ayrı, ahıra benzeyen, daracık, pis bölmelerde yaşarlar. Yabancı personelden de ayrılmışlardır tabii. Büyük madenlerde, yabancıların yerleşim bölgesi devlet içinde küçük bir devlet gibidir, burada yalnızca İngilizce konuşulur, özel gazeteler yayımlanır. Şili'de işletmeler makineleşmeyi artırdıkça randıman artmıştır. Bakır üretimi 1945'ten beri yüzde 50 oranında artmış, ancak madenlerde çalışan işçilerin sayısında üçte bir oranında bir düşüş olmuştur.

Ulusallaştırma, ülke için bu katlanılmaz duruma bir son verecek ve Şili'nin güherçile döngüsünde yaşadığı yağma ve düşüşün bakırda yinelenmesini önleyecektir. Maden firmalarının devlete ödediği vergiler, doğanın yenilemesine olanak bulunmayan maden kaynaklarının tüketilmesini telafi etmekten uzaktır. Ayrıca, 1955 yılında üretimin artmasıyla azalan vergi sisteminin getirilmesiyle ve Frei hükümetinin yürürlüğe koyduğu bakırın

21 R. I. Grant-Suttie, *Sucadáneos del Cobre, Finanzas* y *Desarrollo*, IMF ve Dünya Bankası dergisi, Washington, Haziran 1969.

22 Mario Vera ve Elmo Catalán, *La encrucijada del cobre*, Santiago, Şili, 1965.

"Şilileştirilmesi"yle vergiler göreli olarak düşmüştür. Frei hükümeti 1965'te devleti Kennecott şirketinin bir ortağı haline getirmiş ve çok elverişli bir vergilendirme sayesinde şirketlere kazançlarını üç katına çıkarma olanağı sağlamıştır. Bu yeni rejimde vergi ortalama bir fiyat, kilo başma yirmi dokuz centavo üzerinden hesaplanmıştı. Oysa artan talep karşısında fiyatlar yetmiş centavo fırlamıştı. Şili, gerçek fiyatlar yerine farazi fiyatları temel almakla, Frei'den sonraki Hıristiyan Demokrat aday Radomiro Tomic'in de belirttiği gibi, önemli bir dolar girişi kaybma uğramıştır. Frei hükümeti 1969 yılında hisselerinin yüzde 51'ini satın almak üzere Anaconda şirketiyle bir anlaşma imzaladı. Anlaşmada öyle koşullar vardı ki, sonuç politik bir skandal oldu, sol hareket güç kazandı. Basında yer alan yorumlara göre, Anaconda şirketinin yöneticisi, Şili Başkanı'na önceden şu açıklamayı yapmıştı: "Ekselans, kapitalistler mallarını duygusal değil, ekonomik nedenlerle ellerinde tutarlar. Bir aile, atalarından kalmış olduğu için bir dolabı saklayabilir, ama işletmelerin ataları yoktur. Anaconda elindeki her şeyi satabilir. Bu tamamen yapılan tekliflere bağlıdır."

Yerin Altındaki ve Üstündeki Kalay İşçileri

Geçen yüzyılda, açlıktan ölmek üzere olan bir adam, Bolivya'nın yüksek yaylalarında kayalarla savaşıyordu. Patlattığı dinamitin parçaladığı kayanın yakınına gittiğinde büyülenmiş gibi olduğu yerde kaldı. Dünyanın en zengin kalay madeninin pırıl pırıl parçalarını elinde tutuyordu. Ertesi gün şafakla birlikte atına binip Huanuni yolunu tuttu. Örneklerin tahlili, bulduğu hazinenin değerini doğruluyordu. Kalay doğrudan madenden limana taşınabilirdi, hiçbir işlemden geçmesi gerekmiyordu. Kalay kralı olan bu adam öldüğünde, *Fortune* dergisi yeryüzündeki en zengin on kişiden biri olduğunu açıklıyordu. Adı Simón Patiño'ydu. Uzun yıllar boyunca Avrupa'dan Bolivya'nın başkanlarını, bakanlarını yönetti, iktidara getirdi, iktidardan düşürdü, işçilerinin açlığını planladı, katliamları örgütledi, servetini artırıp çeşitlendirdi. Bolivya'nın varlık nedeni ona hizmet etmekti.

1952 yılının Nisan ayındaki devrimci günlerin hemen ardından, Bolivya'da kalay ulusallaştırıldı. Ama bir zamanlar son derece değerli olan bu madenler yoksullaşmıştı artık. Patiño'nun ilk kalay damarını bulduğu Juan del Valle tepesinde kalayın kalitesi yüz yirmi kat azalmıştır. Bugün madenden bir ayda çıkarılan 156 bin ton kayadan yalnızca dört yüz ton kalay çıkarılabiliyor. Kazılmış alanların genişliği, madenin La Paz kentine olan uzaklığının iki katı. Tepe, sayısız geçitleri, tünelleri ve çukurlarıyla dev bir karınca yuvasını andırıyor. Çok yakında içi boş bir kabuğa dönecek. Yüksekliği her geçen yıl azalmakta, çökmeler yavaşça doruğu kemirmekte: Uzaktan tıpkı çürük bir dişe benziyor.

Simón Patiño'nun oğlu Antenor Patiño babasının neredeyse tükettiği madenler karşılığında büyük bir tazminat almakla kalmadı, kalayın fiyatını ve geleceğini de belirlemeye devam etti. Antenor Patiño Avrupa'da zarif ve neşeli yaşamını sürdürüyor, ulusallaştırmadan uzun süre sonra sosyete dergileri kendisinden "Mister Patiño, Bolivya kalayının sevimli kralı" diye söz ediyordu.[23] 1952 devriminin başlıca zaferi olan ulusallaştırma, Bolivya'nın uluslararası işbölümündeki rolünü değiştirmemişti. Bolivya ham madeni ihraç etmeye devam ediyor, kalayın nere-

23 13 Ağustos 1969 tarihli *New York Times*, Windsor Dükü ve Düşesi'nin Patiño'nun Lizbon yakınlarındaki 16. yüzyıldan kalma görkemli şatosuna yaptığı ziyareti anlatıyor. Evin hanımı, Charlotte Curtis'e günlük programını anlatırken "hizmetkârlara biraz rahatlık ve huzur sağlamaktan hoşlandıklarını" açıklıyor. Daha sonra, İsviçre'de tatil mevsiminde, dergilerde Saint-Moritz'ten fotoğraflar yer alıyor. Kontlar ve gözde artistlerin yanında, elli yaşında milyoner bir hanımın fotoğrafı var. Ford'un yönetici yardımcısı olan ikinci kocasını kaybetmiş, flaşlara gülümsüyor, yakında yeni kocası olacağını açıkladığı delikanlı kolundan tutmuş ürkek bakışlarla kendisini izliyor. Onların yanında, yüksek sosyeteden bir başka çift görüyoruz. Kısa boylu, yerli tipli bir erkek: kalın kaşlar, sert bakışlar, kısa, yassı bir burun, çıkık elmacık kemikleri. Antenor Patiño, Bolivyalı görünümünü korumuş. Bir başka dergide, Patiño'yu doğulu bir prens kıyafetinde, gerçek prensler arasında görüyoruz. Baron Alexis de Rede'in sarayında toplanmış ünlülerin arasında, Prenses Margarita, Prens Henrik, Marie-Pie de Savoie, kuzeni Prens Michel de Bourbon-Parme, Prens Lobkowicz ve diğer "işçiler" var.

deyse tümü, Patiño'nun Liverpool'daki şirketi Williams, Harvey and Co.'da işleniyordu. Bu talihsiz deneyimden de açıkça görüldüğü gibi, herhangi bir hammaddenin üretim kaynaklarının ulusallaştırılması tek başına yeterli değildir. Bir ülke yeraltı kaynaklarını ele geçirdikten sonra da güçsüz kalabilir. Bolivya'nın tarihi boyunca madenler hep işlenmeden ihraç edildi. Bu arada, yazarlar ve aydınlar, suçluları temize çıkarmak için ellerinden geleni yaptılar. Bugün hâlâ, on Bolivyalıdan altısı okuma yazma bilmiyor, çocukların yarısı okula gitmiyor. Uzun bir ihanet, sabotaj, entrika ve ölüm zincirinin sonucu olarak 1971'den beri Bolivya, Oruro'da kendi kalay dökümevine sahip.[24] O güne kadar kendi kalayını işlemekten aciz olan Bolivya, buna karşılık, sekiz hukuk fakültesine sahiptir. Bu fakülteler seri halde, yerlilerin kanını emen vampirler üretirler.

Söylentiye göre, yüz yıl önce, diktatör Mariano Melgarejo, bir bardak *chicha** içmeyi reddeden İngiliz büyükelçisini cezalandırmak için kendisine zorla bir varil dolusu kakao içirmiş. Büyükelçi, La Paz'm anacaddesinde eşeğe ters bindirilip dolaştırıldıktan sonra Londra'ya geri gönderilmiş. Kraliçe Victoria bunun üzerine

24 General Alfredo Ovando, Temmuz 1966'da fırınların yapımı için Alman Klochner firmasıyla bir anlaşmaya vardıklarını ve "bugüne kadar madenci kardeşlerimizin ciğerlerini oymaktan başka bir işe yaramamış olan zavallı madenlerin" yeni bir geleceğe kavuşacağım açıklıyordu. Sergio Almaraz Paz *(El Poder y La Caída. El Estaño en La Historia de Bolivia*, La Paz-Cochabamba, 1967), madenler için hayatlarını veren bu adamların "madenlere ne 1952'den önce, ne de sonra sahip olduklarını" yazıyordu. "Kalayın, parlak bir külçe haline gelmedikçe değeri yoktur. Tozlu topraklı maden, bir fırının ağzına girmedikçe hiçbir işe yaramaz." Almaraz otuz yıldan uzun bir süre boyunca, Bolivya'da çıkarılan kalayın Liverpool'da değil de, Oruro'da fırınlanması için tek başına savaşan bir sanayicinin, Mariano Peró'nun öyküsünü anlatır. Peró, milliyetçi başkan Gualberto Villarroel'in düşüşünden kısa bir süre sonra, 1946'da Palacio Quemado'ya girdi. İki kalay külçesini geri almaya gelmişti. Bunlar Oruro'daki dökümevinde üretilmiş ilk külçelerdi. Ulusunu simgeleyen bu iki külçenin başkanın masasında durması için artık bir neden yoktu. Villarroel, Murillo meydanındaki bir sokak lambasına asılmıştı ve Bolivya oligarşisi iktidarı yeniden ele geçirmişti. Mariano Peró külçelerini alarak geri götürdü, üzerlerinde kuru kan lekesi vardı.

* Mısır likörü

öfkesinden küplere binerek bir Güney Amerika haritası istemiş ve Bolivya'nın üzerine bir çarpı işareti çizerek şu açıklamada bulunmuş: "Bolivya diye bir ülke yoktur." Gerçekten de, dünyanın gözünde Bolivya diye bir ülke yoktu; daha sonra da olmadı: Gümüş ve kalay madenlerinin talanı, zengin ülkelerin doğal hakkıydı, o kadar. Aslında konserve kutusu, ABD kartal amblemi ya da elmalı turta kadar iyi simgeler. *Ama konserve kutusu yalnızca ABD'nin yeni simgesi değil, Siglo XX ya da Huanini madenlerinin silikozunun da bilinmeyen simgesidir. Başka ülkelerin kalayı ucuza alabilmeleri için Bolivyalı madenciler ciğerleri çürüyerek ölürler. Kalayın dünya fiyatları beş-altı kişi tarafından belirlenir.* Konserve tüketicileri ve borsayı çekip çevirenler için Bolivyalı madencinin acılı hayatının ne anlamı vardır? Dünya üzerinde işlenen kalayın büyük çoğunluğunu Kuzey Amerikalılar satın alır. Fiyat artışlarını önlemek için, İkinci Dünya Savaşı sırasında "demokratik katkı" adına düşük fiyatla aldıkları rezervleri piyasaya sürme tehdidinde bulunurlar sık sık. FAO raporlarına göre, ortalama bir ABD yurttaşı bir Bolivyalının beş katı kadar et ve süt, yirmi katı kadar da yumurta tüketiyor. Madenci ücretleri ortalama ücretin çok altında. Körlerin birkaç kuruş karşılığında ölüler için dua ettiği Catavi Mezarlığı'nda, yetişkinlere ait siyah mezar taşlarının yanı sıra çok sayıda minik mezar ve beyaz mezar taşı var. Madenlerde doğan her iki çocuktan biri, dünyaya gözlerini açtıktan çok kısa bir süre sonra ölüyor. Yaşayabilenler de büyüyünce madenci olup otuz beş yaşına gelmeden ciğerlerini kaybediyor.

Mezarlık çöküyor. Mezarların altına sayısız tünel kazılmış. Maden aramaya gelenlerin köstebek gibi daldıkları geçitler yıkılmak üzere. Kazılmış toprakların arasında, yıllar boyu yeni kalay madenleri birikmiş. Artıklar üst üste yığıldıkça gri tepeler oluşmuş ve böylece kalay her yeri kaplamış. Llallagua'nın toprak yollarında, yağmur yağdıkça işsizler meyhanelerden çıkıp kalay arar. Yağmurun sürüklediği kalay kırıntılarını eğilip toplarlar. Burada kalay, insana ve eşyaya hükmeden teneke bir tanrıdır. Kalay yalnız Patiño'nun tepesinde değil, madenci barakalarının duvarla-

rında, madenden çıkan sarımtırak toprakta, dağdan akan zehirli sularda, toprakta, kayada, yerin üstünde ve altında, kumlarda, Seco Irmağının yatağında, kısacası her yerde vardır. Hiçbir bitkinin yetişmediği, her şeyin, hatta insan yüzlerinin bile koyu kalay renginde olduğu, yaklaşık dört bin metre yükseklikteki bu kurak ve çakıllı topraklarda yaşayanlar, zorunlu oruca kahramanca katlanır, yaşama sevinci denen şeyi tanımazlar. Yaşadıkları tek gözlü barakaların zemini topraktır, dondurucu bir rüzgâr aralıklardan içeri girer. Colquiri madeniyle ilgili bir üniversite araştırmasına göre, her on delikanlıdan altısı kız kardeşleriyle aynı yatakta yatmak zorundadır ve anne-babaların çoğu, "cinsel ilişki sırasında çocuklarının kendilerini seyretmesinden rahatsız olduklarını" belirtmişlerdir. Banyo yoktur; ortak tuvalet olarak kullanılan küçük kulübeler çöp ve sinekle kaplıdır. İnsanlar bu çöp yığınları yerine doğal gereksinimlerini açık havada, domuzların arasında karşılarlar. Suyun kullanımı da ortaklaşadır. Çeşme başında kuyruğa girip suyun gelmesini beklemek ve gaz bidonlarına ya da toprak testilere doldurmak gerekir. Gıdalar kötü ve yetersizdir; patates, şehriye, pirinç, mısır ve ara sıra sert bir parça etten ibarettir.

Bir defasında Juan del Valle tepesinin en çukur yerindeydik. İlk *vardiya* işçilerini çalışmaya çağıran sirenin keskin çığlığı birkaç saat önce duyulmuştu. Geçitten geçide geçerek, tropikal bir sıcaktan buz gibi bir soğuğa, sonra yine öldürücü bir sıcaklığa inmiştik. Bu zehirli atmosferden saatlerce çıkmadan nem, gaz, toz ve duman dolu ağır havayı teneffüs edince, madencilerin neden birkaç yılda koku ve tat alma duyularını kaybettiklerini anlamak kolaydı. Madencilerin hepsi çalışırken koka yaprağı ve kül çiğniyordu. Bu da katliamın bir parçasıydı. Bilindiği gibi koka, açlığı ve yorgunluğu unutturarak organizmanın ayakta kalabilmesi için gerekli olan doğal tepkileri yok eder. Ama en kötüsü tozdu. Koruyucu başlıkların ışığında kalın beyaz toz perdeleri görülüyordu: Amansız silis tozuydu bu. Toprağın öldürücü nefesi insanı ağır ağır yok eder, ilk belirtiler bir yıl içinde görülür, on yıl sonra yaşamak olanaksızdır. Madenlerde son model İsveç

malı delme makineleri kullanılır, ama havalandırma sistemi ve çalışma koşulları hep aynıdır. Madenlerin dışındaysa, bağımsız işçiler kayaları parçalamak için tıpkı yüz yıl önce olduğu gibi, kazık ve altı kiloluk ağır çekiçler, madeni arıtmak için de kalbur ve elek kullanırlar. Kazandıkları, birkaç centavodan ibarettir ve kürek mahkûmları gibi çalışırlar. Ama hiç olmazsa açık havadan yararlanırlar. Madenlerin içinde çalışanlar, zehirlenerek ölmeye mahkûm tutuklulardır.

Delme makinelerinin gürültüsü durmuştu, işçiler dinamitin patlamasını beklerken mola vermişlerdi. Madende ani ve gürültülü ölümler de olur. Zaman zaman patlamaların hesaplanmasında yanlışlık yapılır, bazen de bir fitilin yanması tahmin edildiğinden uzun sürer. *Tojo* adı verilen gevşek kayaların kafanızda parçalandığı da olur. Bunların dışında bir de mitralyözlerin cehennemi vardır tabii. 1967'de, uzun katliamlar zincirinin son halkası yaşandı. Bir bayram sabahının erken saatlerinde, tepelerde mevzilenmiş askerler, bayram nedeniyle ışıklandırılmış maden köylerini ateşe tuttular.[25] Ama madenlerde en tipik ölüm, ağır

25 "Oturduğum zaman sarhoş gibi oluyorum. İnsanlar birken iki, ikiyken üç, üçken dört oluyorlar. Tek başıma yemek yiyemiyorum. Evet, tıpkı bir bebek gibiyim." Siglo XX madeninin eski duvarcılarından Saturnino Condori, üç yılı aşkın bir süredir Catavi'deki bir hastanede yatıyor. 1967 katliamının kurbanlarından biri kendisi. Oysa bayramı bile kutlamamıştı. Bayram günü çalışması için ücretinin üç katını ödemişlerdi ona. Diğerleri gibi içkiye boğulmak da istemiyordu. Erkenden yatmıştı. Düşünde, bir adamın vücudunu dikenlerle kapladığını gördü. "Her yanıma koca koca dikenler batırıyordu." Sabahın beşinde başlayan aralıksız ateşle birçok kez uyanmıştı. "Vücudum çözüldü, parçalandı, sıtmaya tutulmuş gibi tir tir titremeye başladım. Sanki kanım donmuştu. Karım, 'Çabuk kaç, kurtar kendini' diyordu, oysa ben hiçbir şey yapmamıştım, hiçbir yere gitmedim. Karım kaçmam için ısrar etti. Gecenin içinde kaybolan kuru silah seslerinin ne olduğunu anlamıyordum. Ben uyuyup uyuyup uyanıyordum. Kaçmadım. Karım durmadan 'Çabuk kaç, çabuk ol, kaç!' diye yineliyor, bense zavallı bir işçi olduğumu, bana zarar vermeyeceklerini söylüyordum." Sabahın sekizinde son kez uyandı. Yatağında doğruldu, önce tavanı, sonra karısının şapkasını delip geçen bir kurşun omurga kemiğini zedeledi.

ağır ve sessiz gelen ölümdür. Belirtileri, ağızdan gelen kan, öksürük nöbetleri, omuzlar üzerinde ağır bir yük varmış hissi ve göğüste bıçak yarası bir ağrıdır. Doktor muayenesinden sonra bitmez tükenmez bürokratik işlemler başlar. Evinizi terk edip gitmeniz için üç ay mühlet tanınır.

Delme makinelerinin gürültüsü durmuştu; birazdan, yılan biçimli, kahverengi parlak maden damarı patlamayla kayadan ayrılacaktı. Bu arada konuşmamıza fırsat çıkmıştı. İşçiler koka yaprağı çiğniyor, ağızlarından yeşilimsi bir su sızıyordu. Bir madenci, çamurlara bata çıka yanımızdan aceleyle geçti. "Bu yeni biri," dediler bana, "Gördün mü? Asker pantolonu ve sarı gömleğiyle ne kadar genç görünüyor. Daha yeni geldi, canavar gibi çalışıyor. Henüz madenin gazabına uğramadı."

Teknokratlarla memurlar ise silikozdan ölmez, aksine silikoz hayatta tutar onları. Bolivya Madenciler Birliği COMIBOL'un yöneticisi bir işçinin yüz katı kadar para kazanır. Irmağa, Llallagua'nın sınırına dikine inen vadiden María Barzola *pampa*'sı görülür. María Barzola, otuz yıl önce bir gösteri sırasında mitralyöz ateşiyle ölen militan bir işçinin adıdır. María Barzola *pampa*'sının ardında da, Bolivya'nın en güzel golf sahası uzanır; mühendisler ve Catavi'nin yüksek dereceli memurlarının golf sahası. 1964'te diktatör René Barrientos madencilerin zaten çok düşük olan ücretlerini yarıya indirip teknisyenlerle önemli bürokratların ücretlerini artırmıştı. Üst düzeydeki görevlilerin aylıkları gizlidir ve dolar olarak ödenir. Amerikan Kalkınma Bankası, İlerleme İçin İttifak ve krediyi sağlayan yabancı bankanın uzmanlarından oluşan bir danışmanlar grubu, Bolivya'nın ulusallaştırılmış maden endüstrisini yönetir. Devlet içinde devlet olan COMIBOL da, ulusallaştırmaya karşı yoğun ve aktif bir propaganda aracıdır. Eski oligarşinin yerini, devletin maden endüstrisini içten yıkmak için her türlü çabayı gösteren "yeni sınıf" almıştır. Mühendisler ulusal bir dökümevinin kurulmasına yönelik tüm plan ve projeleri engellemekle kalmamış, devletin madenlerinin, hızla tükenmekte olan eski Patiño, Aramayo ve Hochschild madenleriyle sınırlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

General Barrientos, 1964 sonuyla Nisan 1969 arasındaki sürede, Bolivya'nın yeraltı kaynaklarını teknisyenlerin ve yöneticilerin de işbirliğiyle, gözünü kırpmadan emperyalist sermayeye terk etti. Eski kalay madenlerinin International Mining Processing Co.'ya terk edilişinin öyküsünü Sergio Almaraz anlatmıştır.[26] Şirket, yaklaşık 5 bin dolar sermayeyle 900 milyon doları aşkın bir kazanç sağlamasına olanak veren bir anlaşma yapmıştır.

Brezilya'nın Etine Geçen Demirden Dişler

Brezilya'dan ve Venezüella'dan aldığı demir, ABD'ye kendi topraklarında çıkarılan demirden daha ucuza gelir. Fakat yabancı ülkelerdeki demir madenlerine ne pahasına olursa olsun el koyma arzusunun temel nedeni bu değildir. Sınırları dışındaki demir madenlerini ele geçirmek, ticaretten çok, ulusal güvenlik amacını güder. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kuzey Amerika'nın yeraltı zenginlikleri tükenmektedir. Oysa çelik yapımında vazgeçilmez maden demirdir; ABD'nin endüstriyel üretiminin yüzde 85'i ise, şu ya da bu biçimde çelik içerir. 1969'da Kanada'nın demir arzını düşürmesi, Latin Amerika'dan ithal edilen demir miktarının hızla artmasına yol açtı.

Venezüella'daki Bolivar tepesi o denli zengindir ki, US Steel C° tarafından çıkarılan toprak derhal gemilere yüklenerek Amerika'ya gönderilir. Bu tepe, buldozerlerin açtığı derin yaraların teşhir edildiği yerdir sanki. Tepedeki demir madeninin değeri yaklaşık sekiz milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Yalnızca 1960 yılında, US Steel ve Bethlehem Steel şirketlerinin dağıttığı kârlar, Venezüella'da demire yatırdıkları sermayenin yüzde 30'unu geçmiştir. Dağıtılan kârlar toplamı, 1950'den itibaren son on yılda Venezüella devletine ödenen vergiler toplamına eşitti.[27] Demiri ABD'deki kendi fabrikalarına sattıklarından, fiyatları korumak bu iki şirketin işine gelmez; aksine hammaddeyi mümkün

26 Sergio Almaraz Paz, *a.g.e.*

27 Salvador de la Plaza, *Perfiles de La Economia Venezolana*, Caracas, 1964.

olduğunca ucuza getirmeye çalışırlar. 1958-1964 arasında hızla düşen dünya demir fiyatlarında 1964'ten bu yana göreli bir istikrar sağlanmıştır. Ama bu süre boyunca çelik fiyatları sürekli bir artış göstermiştir. *Çelik dünyanın zengin merkezlerinde, demirse yoksul varoşlarda üretilir. "İşçi aristokrasisi" diye adlandırabileceğimiz çelik işçilerinin ücretleriyle, karınlarını ancak doyurabilen demir işçilerinin ücretleri kıyas kabul etmez.*

1910 yılında Stockholm'de yapılan Uluslararası Jeoloji Kongresi'nde toplanan ve yayımlanan bilgiler sayesinde Amerikalı işadamları birçok ülkenin yeraltı zenginliklerinin değerlendirmesini yapma olanağı buldular. Bu ülkeler arasında en çekici olanı belki de Brezilya'ydı. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra, 1948'de, ABD Brezilya'da bir maden ataşeliği oluşturdu. Maden ataşesinin işleri, askeri ataşe ya da kültür ataşesi kadar çoktu. Öyle ki, çok kısa bir süre sonra, ataşelerin sayısı ikiye çıkarıldı.[28] Ardından da, Dutra hükümeti Amapá'daki zengin manganez yataklarını Bethlehem Steel'in emrine verdi. Brezilya 1952'de ABD'yle imzaladığı askeri anlaşmayla, demir gibi stratejik önemi olan hammaddeleri sosyalist ülkelere satmamayı kabul ediyordu. 1953 ve 1954'te bu kurala uymayıp ABD'nin ödediği fiyatın üstünde bir fiyata Polonya ve Çekoslovakya'ya demir satan Başkan Getulio Vargas'm trajik düşüşünün nedenlerinden biri de buydu. 1957'de, Hanna Mining Co., eski dönemlerden beri Minas Gerais'te altın çıkaran bir İngiliz şirketinin, Saint John Mining Co.'nun hisselerinin çoğunluğunu altı milyon dolara satın aldı. Saint John şirketine ait madenlerin bulunduğu Paraopeba Vadisi, değeri iki yüz milyar dolar olarak tahmin edilen dünyanın en önemli demir madenini barındırır. Saint John, bu olağanüstü kaynağı işletmeye yasal olarak yetkili değildi. Duarte Pereira'nın kitabında saydığı yasalara ve anayasaya göre, Hanna Mining Co. da bu yetkiye sahip değildi. Ama bunun yüzyılın anlaşması olduğu daha sonra anlaşılacaktı.

---

28 Osny Duarte Pereira, *Ferro e Independencia. Um Desafio a Dignidade Nacional*, Rio de Janeiro, 1967.

O sırada şirketin genel başkanı olan George Humphrey, ABD hükümetinin önemli bir görevlisiydi. Hem Maliye Bakanı, hem de dış ticaretle ilgili işlemlerin yürütüldüğü resmi banka olan Eximbank'ın yöneticisiydi. Saint John şirketinin Eximbank'tan istemiş olduğu kredi, Hanna Mining Co. hisseleri ele geçirinceye kadar verilmemişti. Hanna Mining Co.'nun hisseleri satın almasından sonra, Brezilya hükümetine yoğun bir baskı yapılmaya başladı. Hanna'nın yönetici, avukat ve danışmanları -Lucas Lopes, José Luiz Bulhões Pedreira, Roberto Campos, Mário da Silva Pinto, Otávio Gouveia de Bulhões- aynı zamanda Brezilya hükümetinin yüksek görevlilerindendi. Daha sonraki dönemlerde de bakanlık, elçilik gibi görevleri sürdürdüler. Hanna Mining Co. adamlarını seçerken oldukça uyanık davranmıştı doğrusu. Devlete ait olan demir madenlerinin işletilme hakkının Hanna'ya verilmesi için yapılan baskı yoğunlaştı. 21 Ağustos 1961'de, Başkan Jânio Quadros'un çıkardığı kararnameyle önceden yasaya aykırı olarak Hanna'ya verilen bütün yetkiler geri alındı ve Minas Gerais demir madenini işletme hakkı yalnızca devlete verildi. Dört gün sonra Quadros istifaya zorlandı. "Karşıma korkunç güçler dikildi..." diyordu istifasında.

Porto Alegre'de Leonel Brizola'nın öncülüğünde gelişen ayaklanma askeri darbenin üstesinden gelerek Quadros'un yardımcısı João Goulart'ın iktidara gelmesini sağladı. Temmuz 1962'de, bir bakanın Hanna için öldürücü nitelikte olan kararnameyi uygulamaya koyması üzerine, ABD Elçisi Lincoln Gordon, Goulart'a bir telgraf göndererek hükümetin bir Kuzey Amerikan firmasına karşı giriştiği yıkıcı hareketi kınadı. Yargı güçleri Quadros'un kararnamesinin geçerliliğini doğruladığı halde, Goulart harekete geçmek konusunda kararsızdı. Bu sırada Brezilya'da, çeşitli Avrupa ülkelerine, sosyalist ve kapitalist ülkelere demir sağlayacak bir maden ambarının Adriyatik'te kurulmasının ön çalışmaları yapılıyordu. Dünya fiyatlarını belirleyen büyük şirketler için demirin doğrudan satılması, kabul edemeyecekleri bir meydan okumaydı. Ambar projesi hiçbir zaman gerçekleştirilemedi, ama zaten karışık olan politik durumu daha da karıştıran başka ulusalcı önlemler

alındı. Quadros'un karnamesi, Hanna'nın başında Demokles'in kılıcı gibi asılı duruyordu. Sonunda, 1964 yılı Mart ayının son günü, Goulart, tesadüf bu ya, tartışma konusu olan demir madeninin bulunduğu Minas Gerais'te gerçekleştirilen bir darbeyle devrildi. *Fortune* dergisi, Goulart'ı deviren darbeyi Hanna şirketi açısından, "Western filmlerinde son anda yetişen kurtarıcılara" benzetiyordu.[29]

Yeni başkanın yardımcısı ve üç bakan, Hanna'nın adamlarıydı. Tesadüfe bakın ki, askeri darbenin olduğu gün, *Washington Star*'ın başyazısında şöyle deniyordu: "Bulunduğumuz durum karşısında, bir darbe, hem de bildiğimiz muhafazakâr, askeri bir darbe, her iki Amerika'nın da çıkarlarına pekâlâ hizmet edebilir."[30] Goulart henüz vazgeçmemiş, ülkeyi de terk etmemişti; daha fazla sabredemeyen Lyndon Johnson, geçici olarak başkanlık görevini üstlenen Brezilya Meclis Başkanı'na gönderdiği kutlama telgrafında şöyle diyordu: "Yüce ulusunuzun geçirdiği politik ve ekonomik güçlükler dönemini Amerikan halkı kaygıyla izledi. Brezilya halkının bu güçlükleri iç savaşa gitmeden, anayasal demokrasi çerçevesinde çözümleme konusunda gösterdiği sarsılmaz kararlılığı takdir ediyoruz."[31] Bir ay sonra kışlaları büyük bir mutlulukla gezen Büyükelçi Lincoln Gordon ise, Yüksek Askeri Okul'da yaptığı konuşmada, Castelo Branco'nun zaferini, "tıpkı Marshall planı gibi, Berlin'i ablukaya alan, Kore'deki komünist saldırıyı bozguna uğratan, Küba'daki füze buhranını çözümleyen bir hareket, 20. yüzyılda dünyada yaşanan değişim dönemlerinin en önemlilerinden biri"[32] olarak niteliyordu. Askeri darbeden çok kısa bir süre önce, ABD askeri ataşelerinden biri komploculara maddi yardımda bulunmuştu.[33] Bizzat Gordon, iki gün boyunca São Paulo'da

29 *Immovable Mountains*, *Fortune*, Nisan 1965.

30 Aktaran: Mário Pedrosa, *A Opção Brasileira.* Rio de Janeiro, 1966.

31 Lyndon Johnson'dan Rainieri Mazzili'ye, 2 Nisan 1964, Associated Press.

32 *O Estado de São Paulo* Gazetesi, 4 Mayıs 1964.

33 José Stacchini, *Mobilização de Audácia*, São Paulo, 1965.

ayakta kalabilmeyi başarabilen özerk bir hükümeti ABD'nin tanıyacağını ima etmişti.[34] Olayların gelişiminde ABD'nin ekonomik yardımlarının, askeri ve sendikal alanlardaki yardımların önemi üzerinde burada uzun boylu durmayacağız.[35]

Diktatör Castelo Branco, Dostoyevski, Tolstoy, Gorki gibi Rus yazarların kitaplarını yakmaktan ya da Guanabara körfezinin sularına gömmekten, sayısız Brezilyalıyı sürgüne, hapishaneye ve mezara göndermekten sıkıldığında, demiri ve diğer yeraltı zenginliklerini dağıtmaya koyuldu. Hanna Mining Co., ne zamandır göz diktiği yetkiyi 24 Aralık 1964'te elde etti. Bu Noel hediyesiyle şirkete yalnızca Paraopeba madenlerini rahat rahat işletme yetkisi değil, Rio de Janeiro'ya yüz kilometre uzaklıktaki limanını genişletme ve maden taşımacılığı için bir demiryolu yapma hakkı da veriliyordu. Ekim 1965'te, Hanna Mining Co. ve Bethlehem Steel, demir madenlerini ortaklaşa işletmek üzere bir konsorsiyum oluşturdular. Brezilya'da sık rastlanan bu tür ortaklıklar, yasaya aykırı olduğundan ABD'de gerçekleştirilemezler.[36] Görevini tamamlayıp herkesi memnun eden Lincoln Gordon, Baltimore'da bir üniversitenin başına geçmek üzere Brezilya'dan ayrıldı. Johnson, aylarca süren bir kararsızlıktan sonra, Nisan 1966'da büyükelçiliğe John Tuthill'i getirdi. Bu atamadaki gecikmesinin nedeni olarak da, Brezilya'nın iyi bir iktisatçıya gereksinimi olduğunu gösteriyordu.

US Steel, bu vurgundan payını almadan oturacak değildi elbette. Kısa süre sonra, devletin maden şirketi Companhia Vale

34 Philip Siekman, "When Executives Turned Revolutionaries", *Fortune*, Temmuz 1964.

35 Bkz. ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi'ne yapılan açıklamalar, aktaran: Harry Magdoff, *a.g.e.* ve Eugene Methvin, *Selecciones de Reader's Digest*, Aralık 1966. Methvin'e göre, merkezi Washington'da bulunan Amerikan Özgür Sendikacılığı Geliştirme Enstitüsü (AÖSGE) sayesinde Brezilyalı darbeciler birlikleri arasında koordinasyon sağlayabildi ve yeni askeri rejim AÖSGE'yi ödüllendirmek için, dört üyesini "kızılların egemen olduğu sendikalarda temizlik yapmakla" görevlendirdi.

36 Osny Duarte Pereira, *a.g.e.*

do Rio Doce'yle birleşti. Hisselerin yalnızca yüzde 49'una sahip olmayı kabul ederek de, Amazon'daki Carajás demir madenlerini işletme hakkını elde etti. Teknisyenlerin açıklamasına göre, bu maden Minas Gerais'teki Hanna-Bethlehem demir işletmesi kadar geniş. Brezilya hükümetinin dayanağı da her zamankinin aynı: tek başına madeni işletecek sermayeye sahip olmaması.

Petrol, Lanetler ve Başarılar

Petrol, günümüz dünyasını harekete geçiren bir yakıt, kimya endüstrisinin önemi giderek artan bir hammaddesi ve askeri etkinliklerin vazgeçilmez stratejik unsurudur. Hiçbir madde, yabancı sermaye için "kara altın" kadar çekici değildir, hiçbir kaynak bu derece kazançlı olamaz. Petrol, kapitalist sistemin bütününde en çok tekelleşmiş olan zenginliktir. Büyük petrol şirketlerinin politik gücüyle yarışacak bir kurum yoktur. Standard Oil ve Shell, bütün kıtalarda, bütün ülkelerde söz sahibidirler. İktidarları belirler, hükümet darbelerini finanse eder, saray oyunlarını düzenlerler. Ellerindeki çok sayıda general, bakan ve James Bond'la bu şirketler, savaş ve barış kararlarını verirler. New Jersey Standard Oil Co., kapitalist dünyamn en güçlü endüstri kuruluşudur. Hemen ardından Royal Dutch Shell gelir. Kartelin rafinerileri, ham petrolü kendi şirketlerinden alıp işledikten sonra yine kendi dağıtım şirketlerine satarlar. Kartel ayrıca, petrol boru hatları ve petrol taşımacılığının büyük bölümünü de elinde tutmaktadır. Dünya fiyatları, vergileri düşürüp kazancı artıracak şekilde, bu şirketler tarafından belirlenir. Ham petrol fiyatlarındaki artış, daima işlenmiş petrol fiyatlarındaki artıştan daha düşüktür.

Kahve ve et için geçerli olan sonuçlar petrol için de geçerlidir. Zengin ülkelerin petrol tüketiminden sağladıkları kazanç, yoksul ülkelerin petrol üretiminden sağladıkları kazançtan çok daha yüksektir. Aradaki fark onda bir oranındadır; şöyle ki, bir varil petrolden elde edilen ürünün fiyatı olan on bir dolardan, vergiler karşılığı olarak ihracatçı ülkenin eline ancak bir dolar geçerken, gelişmiş ülkenin eline on dolar geçer.

Bunun içine gümrük tarifeleri, üretici ülkelerin vergilerinin sekiz katı olan vergiler, taşıma, işleme ve dağıtım masrafları girer.[37]

ABD petrolünün fiyatı yüksektir (devletin sübvansiyonu sayesinde dev otomobil filosu ucuz benzinden yararlanır). Ama Venezüella ve Ortadoğu'da çıkarılan petrolün fiyatı, 1957'den başlayarak, 1960'lı yıllar boyunca sürekli bir düşüş göstermiştir. Örneğin 1957'de Venezüella'da çıkarılan bir varil petrolün fiyatı ortalama 2,65 dolarken, bu satırların yazıldığı 1970 sonunda 1,86 dolardır. Rafael Caldera hükümetinin fiyatları tek yanlı olarak çok daha yüksek bir düzeyde belirleyeceği yolundaki açıklamasına karşın, 1957'deki fiyatlara ulaşılamayacağı açıktır. ABD dünyanın hem en büyük petrol üreticisi, hem de en büyük ithalatçısıdır. Ham petrolün büyük kısmının Kuzey Amerika topraklarından çıkarıldığı süre boyunca fiyat yüksekti, ama İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD ithalatçı ülke durumuna geçince fiyat politikası değişti. Fiyatlar sistematik biçimde düşmeye başladı. *"Piyasa kuralları" tersine dönüverdi:* Fabrikaların, otomobillerin ve enerji santrallerinin çoğalmasıyla *artan talebe karşın petrol fiyatları sürekli düşüyor.* Tek çelişki bu değil tabii: *Petrol fiyatı düştüğü halde, tüketicilerin yakıta ödediği fiyat bütün ülkelerde artıyor.* Ham petrol ve işlenmiş petrol arasındaki oransızlık korkunç. Bütün bu saçmalıklar zinciri aslında son derece mantıklı: Kapitalist dünyada petrol ticareti, bütün ipleri elinde tutan bir kartelin elinde.

Bu kartel 1928'de oluşturuldu. New Jersey Standard Oil, Shell ve bugün adı British Petroleum olan İngiliz-İran şirketleri, Kuzey İskoçya'da sislerle çevrili bir şatoda bir araya gelerek dünyayı bölüşmeye karar verdiler. New York Standard Oil, California Standard Oil, Gulf ve Texaco, kartele daha sonra katıldı.[38] 1870'te Rockefeller tarafından kurulan Standard Oil, 1911'de, tröstleri en-

37 OPEC tarafından yayınlanan belgeler. Francisco Mieres, *El Petróleo y La Problemática Estructural Venezolana*, Caracas, 1969.

38 Amerikan Senatosu raporu; *Actas Secretas del Cártel Petrolero*, Buenos Aires, 1961 ve Harvey O'Connor, *El Imperio del petróleo*, Havana, 1961.

gellemeye yönelik Sherman Yasası gereğince, otuz beş ayrı şirkete bölünmüştü. Bugün bu şirketlerin en büyüğü olan New Jersey Standard Oil'in satışları, New York ve California Standard Oil satışlarıyla birlikte, kartelin toplam satışının yarısını oluşturur. Bütün Kuzey Amerikan firmalarının dünyada kazandığı gelirin üçte biri Rockefeller grubuna aittir. Tipik bir çokuluslu şirket olan New Jersey Standard Oil, kârlarının büyük bir bölümünü yabancı ülkelerden sağlar. Latin Amerika'dan elde ettiği gelir, ABD ve Kanada'dan elde ettiği toplam gelirden fazladır. Rio Bravo'nun güneyinden sağlanan kâr kuzeydekinin dört katı kadardır.[39] *New Jersey Standard Oil'ın Venezüella şubeleri, 1957'de şirketin toplam kârının yarıdan fazlasını kazanıyor, aynı yıl Shell şirketinin toplam kârının yarısı da Venezüella'daki şubelerden geliyordu.*[40]

Bu çokuluslu şirketler, etkinliklerini yürüttükleri ülkelere ait değildirler. Yalnızca kapitalist sistemin güç merkezlerine dört bir yandan petrol ve dolar çektikleri oranda çokulusludurlar. Girişimlerinin gelişmesini finanse etmek için sermaye ihraç etmeleri gerekmez. Yoksul ülkelerden sağlanan kâr, başlıca hissedarların bulunduğu birkaç kentte toplanır ve işlemlerin yürütüldüğü uluslararası ağın genişletilmesi için kısmen yeniden yatırılır. Kartelin yapısı, birçok ülkeye egemen olunması ve hükümetlerine nüfuz edilmesi anlamına gelir. Petrol, başkanları ve diktatörleri belirler, buyruğu altına aldığı toplumların yapısal bozukluklarını daha da artırır. Dünya üzerinde petrol çıkartılacak bölgeleri, rezerv bölgelerini belirleyen de şirketlerdir, üreticinin isteyeceği, tüketicinin ödeyeceği fiyatı saptayan da. Venezüella'nın ve diğer Latin Amerika ülkelerinin doğal zenginliği, örgütlü saldırılar ve yağmalar kaynağı olan petrol, bu ülkelerin politik köleliğinin ve toplumsal çöküntüsünün başlıca aracı haline gelmiştir. Petrolün tarihi, uzun bir lanetler ve başarılar, alçaklık ve meydan okuma tarihidir.

---

39 Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *El Capital Monopolista.* Mexico City, 1970.

40 Francisco Mieres, *a.g.e.*

New Jersey Standard Oil şirketinin hatırı sayılır gelir kaynaklarından biri de Küba'ydı. Şirket Venezüella'daki şubesi Creole Petroleum'dan kendi belirlediği fiyata aldığı ham petrolü işleyip işine gelen fiyattan adaya dağıtırdı. Ekim 1959'da, devrimin hararetli günlerinde, Küba'daki Kuzey Amerikan yatırımları konusunda kaygıya düşüldü: Kuzeyden "korsan" uçaklarının bombardımanları başlamıştı, ilişkiler gergindi. Ocak 1960'ta, Eisenhower Küba'dan şeker ithalatının düşürüleceğini açıkladı. Şubat ayında da Fidel Castro, Sovyetler Birliği'yle, şeker karşılığında Küba için avantajlı fiyatlara petrol ve diğer ürünler almayı öngören bir anlaşma imzaladı. New Jersey Standard Oil, Shell ve Texaco şirketleri, Sovyetler'den gelen petrolü işlemeyi reddettiler. Temmuzda Küba hükümeti tazminat ödemeden şirketleri denetimi altına alarak ulusallaştırdı.

New Jersey Standard Oil tarafından kışkırtılan şirketler ambargoyu başlattılar. Nitelikli personelin boykotuna yedek parça ve nakliye ambargosu eklendi. Bu bir egemenlik sınavıydı,[41] ve Küba girdiği bu sınavdan başarıyla çıktı. Artık ne ABD bayrağında bir yıldız, ne de Standard Oil'ın dünya çapındaki çarkında bir dişliydi.

Yirmi yıl önce, Standard Oil ve Royal Dutch Shell şirketleri, Meksika'ya uluslararası ambargo uygulamaya karar vermişlerdi. Kartel, 1939-1942 yılları arasında, Meksika'dan ihraç edilen petrole ve kuyularla rafineriler için gerekli maddelere ambargo koydu. Başkan Lázaro Cárdenas şirketleri ulusallaştırmıştı. 1930'da, Standard Oil'ın başarıları üzerine yazdığı tezle iktisatbilimci unvanını alan Nelson Rockefeller, bir anlaşma imzalamak üzere Mexico'ya gitti, fakat Cárdenas ilkelerinden vazgeçmedi. Biri kuzeyi, diğeri güneyi alarak Meksika topraklarını paylaşan Standard Oil ve Shell, Meksika'daki çalışma yasalarıyla ilgili Temyiz Mahkemesi kararlarını reddediyordu. Bununla da kalmayıp, ünlü Faja de Oro kaynağını baş döndürücü bir hızla kuruttuktan sonra, Meksikalıları kendi petrollerine, ABD ve Avrupa'dakinden daha yüksek bir fi-

41 Michael Tanzer, *The Political Economy of International Oil and the Under-developed Countries*, Boston, 1969.

yat ödemeye zorluyordu.[42] Otuz-kırk yıl süreyle çalışabilecek durumda olan birçok kaynak, sözkonusu ihracat furyasında birkaç ayda acımasızca tüketilmişti. "Meksika'nın en zengin kaynakları soyulmuş, geriye bir dizi işe yaramaz rafineri, Tampico kentinin yoksulluğu ve acı anılar kalmıştı," diyor Harvey O'Connor. Yirmi yıldan kısa bir sürede üretim beşte birine düşmüştü. Meksika'nın elinde dış talebe yönelik, köhne bir endüstri ve 14 bin işçi kalmıştı. Teknisyenler kaçıp gitmiş, taşıma araçları bile ortadan kaybolmuştu. Cárdenas petrol üretiminin canlandırılmasını ulusal bir hedef olarak ele aldı ve aklı ve cesaretiyle buhrana bir son verdi. 1938'de tüm üretim ve pazarı denetim altına almak üzere kurulan Pemex (Meksika Petrolleri), bugün Latin Amerika'nın en önemli ulusal şirketidir. Jesús Silva Herzog'un da vurguladığı gibi, "Meksika korsan şirketlere borçlu değil, yasal olarak alacaklı"[43] olduğu halde, ödemek zorunda kaldığı tazminatları 1947-1962 arasında Pemex'in kârları sayesinde ödeyebilmiştir. 1949'da, ABD'nin Pemex'e vermek üzere olduğu borç Standard Oil tarafından veto edilmiş, uzun bir süre sonra, Pemex benzer bir olayı Amerikan Kalkınma Bankası ile yaşamıştır.

Latin Amerika'da ilk devlet rafinerisi Uruguay'da kurulmuştur. 1931 yılında kurulan ANCAP'ın (Ulusal Yakıt, Alkol ve Çimento İdaresi) başlıca işlevi ham petrolü işlemek ve satmaktı. Tröstün Rio de Plata'daki yolsuzluklar tarihine bir cevaptı. ANCAP'ın kuruluşuna paralel olarak, devlet, Sovyetler Birliği'nden düşük fiyata petrol almaya başladı. Kartel bunlara karşılık ulusal firmayı gözden düşürebilmek için korkunç bir kampanya başlattı. Uruguay'a hiçbir ülkenin makine satmayacağı, kötü bir yönetici

42 Harvey O'Connor, *La Crisis Mundial del Petróleo*, Buenos Aires, 1963. Bu olay halen birçok ülkede yaygındır. Örneğin petrolün serbest olarak, vergi ödemeden ihraç edildiği Kolombiya'da, devlet rafinerisi Kolombiya petrolünü yabancı firmalardan dünya fiyatının yüzde 37 fazlasına, üstelik dolar ödeyerek alır. (Raúl Alameda Ospina, *Esquina*, Bogotá, Ocak 1968.)

43 Jesús Silva Herzog, *Historia de La Expropiación de Las Empresas Petroleras*, Mexico City, 1964.

olan hükümetin bu denli karmaşık bir ticareti yüklenemeyeceği ve ham petrol bulamayacağı yollu söylentiler yayıldı. Mart 1933'te gerçekleştirilen darbede epey petrol kokusu vardı: Gabriel Terra'nın diktatörlük döneminde yakıt ithalatı tekeli ANCAP'ın elinden alındı. Ocak 1938'te kartelle gizli anlaşmalar imzalandı, çeyrek yüzyıl boyunca halktan saklanan bu anlaşmalar halen yürürlüktedir. Ülke ham petrolün yüzde 40'ını Standard Oil, Shell, Atlantic ve Texaco'nun belirlediği yerden, yine onların belirlediği fiyata almak zorundadır. Petrol işleme tekelini elinde bulunduran devlet, ayrıca, propaganda, ayrıcalıklı ücretler ve lüks büroların döşenmesi de dahil, şirketlerin tüm harcamalarını üstlenmiştir.[44] "Gelişme Esso'dur" diye bangır bangır bağıran televizyon reklamları için Standard Oil tek centavo bile ödemez.

ANCAP 1939'da faaliyete geçti; şirket doğduktan kısa bir süre sonra ciddi bir yara almıştı, ama hâlâ kartelin baskılarına karşı kafa tutmayı beceriyordu. Brezilya Ulusal Petrol Konseyi Başkanı olan General Horta Barbosa, Montevideo'ya geldiğinde ANCAP'ın başarısı karşısında şaşkınlığa düştü: Rafineri daha ilk yılda, kuruluş masraflarının hemen tümünü çıkarmıştı. Brezilya'nın ulusal şirketi Petrobrás, General Barbosa ve diğer yurtsever askerlerin çabalarıyla, 1953'te "Petrol bizimdir!" sloganıyla çalışmaya başladı. Petrobrás bugün Brezilya'nın en büyük şirketidir.[45] Brezilya'da petrol aramaları, petrolün çıkarılıp işlenmesi Petrobrás tarafından yürütülmektedir. Ama Petrobrás da ANCAP gibi saldırıya uğrayıp ağır yaralar almıştır. Kartel bu şirketin iki büyük gelir kaynağını gaspetmiştir. Bunların ilki benzin, gazyağı ve diğer petrol ürünlerinin dağıtımıdır. Shell, Esso ve Atlantic şirketlerinin telefonla yürüttüğü bu ticaret öylesine başarı-

44 Vivian Trías, *Imperialismo y Petróleo en El Uruguay*, Montevideo, 1963. Ayrıca bkz. Milletvekili Enrique Erro'nun Temsilciler Meclisi'ndeki konuşması, sayı 1211, 577. cilt, Montevideo, 8 Eylül 1966.

45 Petrobrás en büyük elli şirket sıralamasında birinci sıradadır. *Conjuntura Económica*, 24. cilt. No. 9, Rio de Janeiro, 1970.

lıdır ki, otomobil sektöründen sonra Brezilya'da Kuzey Amerikan yatırımlarının en çok kâr sağladığı alandır. İkincisi ise, muhteşem bir kâr kaynağı olan ve birkaç yıl önce Mareşal Castelo Branco diktatörlüğü tarafından özelleştirilen petrokimya endüstrisidir. Kartel, son yıllarda Petrobrás'ın elinden petrol işleme tekelini almaya yönelik yeni bir kampanya başlattı. Petrobrás'ın savunucuları, özel girişimin istediğini yapmakta serbest olduğu halde 1953'ten önce petrolle ilgilenmediğini[46] hatırlatıp halkın zayıf belleğinde tekellerin iyi niyetiyle ilgili anlamlı bir anıyı canlandırmaya çalışıyorlar: Petrobrás Kasım 1960'ta Brezilyalı iki teknisyeni ülke çapında bir petrol araştırmasıyla görevlendirmişti. Yapılan araştırmalar sonucu, kuzeydoğudaki Sergipe bölgesi, petrol üretiminde başta gelen bölge durumuna geçti. Oysa kısa süre önce, ağustos ayında, New Jersey Standard Oil şirketinin eski baş jeoloğu olan Kuzey Amerikalı teknisyen Walter Link, Brezilya hükümeti için 500 bin dolar karşılığında bir araştırma yapmış ve o zamana kadar B grubunda yer alan Sergipe bölgesini raporunda C grubuna atmıştı. Daha sonra bölgenin aslında A grubuna girdiği anlaşıldı.[47] O'Connor'a göre, Link öteden beri Standard'ın ajanı olarak çalışmaktaydı. Brezilya'nın, Rockefeller'in Venezüella'daki şirketlerine bağımlı kalması için, petrol bulmamaya önceden kararlıydı.

Yabancı firmalara ve onların sözcülüğünü yapan birçok Arjantinliye göre, Arjantin'de petrol yok denecek kadar az. Oysa YPF (Petrol Yatakları Araştırma Kurumu) teknisyenlerinin yaptığı araştırmaların sonuçlarına göre, ülke topraklarının yarısı petrol içeriyor, Atlas Okyanusu kıyısında deniz dibi platformunda da çok miktarda petrol bulunuyor. Arjantin'in toprakaltı yoksulluğu konusu sık sık gündeme gelir ve her defasında da hükümet kartelin

46 Mühendis Márcio Leite Cesarino'nun açıklamaları, *Correio da Manhã*, Rio de Janeiro, 28 Ocak 1967.

47 Belgenin önemli bir bölümü *Correio da Manhã*'nın 19 Şubat 1967 tarihli sayısında yayımlanmıştı.

bir üyesine yeni bir hak tanır. Ulusal petrol şirketi YPF, kurulduğu günden beri sistematik bir sabotajın kurbanı olmuştur. Arjantin son yıllara kadar, düşüşteki İngiltere'yle gelişen ABD arasındaki emperyalist mücadelenin tarihsel sahnesiydi. Kartel anlaşmalarına karşın, ülkedeki petrol, Shell ve Standard Oil arasında bazen şiddete varan anlaşmazlıklara yol açmıştır. Son kırk yıldır birbirini takip eden hükümet darbeleri, tuhaf bir rastlantılar dizisi oluşturur. 6 Eylül 1930'da, tam mecliste petrolün ulusallaştırılması oylanacakken, yurtsever başkan Hipólito Yrigoyen, José Félix Uriburu tarafından gerçekleştirilen bir darbeyle devrilmişti. Ramón Castillo hükümeti ise, Kuzey Amerikan sermayesine petrol çıkarma hakkını tanıyan bir anlaşma imzalamaya hazırlandığı sırada, Haziran 1943'te düşmüştü. Eylül 1955'te, Juan Domingo Perón'un sürgüne gönderilmesi de, meclisin petrolle ilgili hakları California Oil Co.'ya tanımak üzere olduğu ana denk düşmüştü. Arturo Frondizi, petrol çıkarımıyla ilgili şirketlere bütün ülke topraklarını sunan bir ihale açarak birçok askeri krize sebep olmuştu. Ağustos 1959'da ihale projesinden vazgeçildi. Bir süre sonra tekrar gündeme geldiyse de, Ekim 1960'ta yine reddedildi. Frondizi, Kuzey Amerikan firmalarına sayısız hak tanıdı. Mart 1962'de devrilmesinde, deniz kuvvetlerinde ve ordunun "kızıl" kesiminde etkin olan İngiliz çıkarları rol oynadı. Sözü geçen hakları geri alan Arturo Illia da 1966'da devrildi. Ertesi yıl, Juan Carlos Onganía, hidrokarbürlerle ilgili, Kuzey Amerika'nın çıkarlarını koruyan bir yasa çıkardı.

Petrol, Latin Amerika'da yalnızca hükümet darbelerine yol açmadı. Güney Amerika'nın en yoksul iki halkı Bolivya ve Paraguay arasındaki Chaco Savaşına (1932-1935) da petrol sebep oldu. Rene Zavaleta, bu korkunç kıyımı "çıplak askerlerin savaşı" diye adlandırır.[48] 30 Mayıs 1934'te, Louisiana Senatörü Huey Long, yaptığı ateşli konuşmayla ABD'yi altüst ediyordu. Long, konuşmasında, New Jersey Standard Oil'i, Paraguay'ın Chaco bölgesini ele geçir-

48 René Zavaleta Mercado, *Bolivia. El Desarrollo de La Conciencia Nacional*, Montevideo, 1967.

mek amacıyla anlaşmazlık yaratmak ve Bolivya ordusunu finanse etmekle suçluyordu. Chaco bölgesini ele geçirmeden, Bolivya'dan ırmağa uzanacak olan petrol boru hattını tamamlamaya imkân yoktu, üstelik bölgenin petrol bakımından zengin olması ihtimali da kuvvetliydi. Long, "Bu caniler oraya giderek katilleri kiraladılar," diyordu.[49] Öte yanda, Shell tarafından kışkırtılan Paraguaylılar, mezbahaya giden hayvanlar gibi itirazsız gidiyorlardı ölüme. Askerler kuzeye doğru ilerledikçe, anlaşmazlık konusu bölgede Standard Oil'in açtığı kuyularla karşılaşıyorlardı. Kavga, hem düşman, hem de aynı kartel içinde ortak olan iki şirketin kavgasıydı, ama bu kavgada kanlarını dökenler başkalarıydı. Sonuçta Paraguay savaşı kazandı, ama barışı kaybetti. Standard Oil'in tanınmış temsilcisi Spruille Braden, mütareke komisyonunun başkanıydı. Binlerce kilometrekare Bolivya'ya ve tabii Rockefeller'e kalıyordu.

Bu savaş alanlarının yakınında, Mellon ailesinin şirketi Gulf Oil Co.'nun Bolivya'da Ekim 1969'da kaybettiği petrol kuyuları ve uçsuz bucaksız doğal gaz kaynakları bulunur. Petrol kuyularının ulusallaştırılmasını, General Alfredo Ovando, Quemado Sarayı'nın balkonundan "Bolivyalılar için hor görülme dönemi bitmiştir," diye haykırarak açıkladı. On beş gün önce, henüz iktidarı ele geçirmeden, bir grup entelektüel yurtseverin önünde Gulf'ı ulusallaştıracağına söz vermiş, kararnameyi yazıp imzaladıktan sonra tarih atmadan bir zarfın içine yerleştirmişti. Beş ay önce de, General René Barrientos'un helikopteri, Cañadón del Arque'de telgraf tellerine çarparak düşmüştü. Böylesine mükemmel bir ölümü en yaratıcı hayalgücü bile planlayamazdı. Helikopter, Gulf Oil Co.'nun generale özel armağanıydı. Telgraf ise, bilindiği gibi, devlete aittir. Barrientos'la birlikte yanındaki iki bavul da yanmıştı. Bavullar köylülere tek tek dağıtmak üze-

49 Senatör Long, Standard Oil için hiçbir sıfatı kullanmaktan çekinmedi; *cani, alçak, hain, katil, uluslararası entrikacı, haydutlar çetesi, açgözlü düzenbaz, vandallar* ve *hırsızlar alayı* sıfatlarının hepsini yakıştırdı şirkete. *Guarania* dergisi, Buenos Aires, Kasım 1934.

re yanında getirdiği banknotlar ve tüfeklerle doluydu. Ateş alan tüfekler yanan helikopterin çevresini öyle bir kurşun yağmuruna tutmuştu ki, diri diri yanmakta olan diktatörü kurtarmak için kimse helikoptere yaklaşamamıştı.

Ovando, ulusallaştırmayla birlikte eski petrol yasasını da yürürlükten kaldırdı. Yasayı kaleme alan avukatın adıyla anılan *Davenport Yasası*'nın hazırlanması için Bolivya 1956'da ABD'den borç almıştı. Buna karşılık, Eximbank ve Dünya Bankası, devletin petrol şirketi YPFB'nin geliştirilmesi için istenen kredilere hep olumsuz cevap vermişti. Özel petrol şirketlerinin davaları her zaman ABD hükümetinin de davaları olurdu.[50] Yasa, Gulf şirketine kırk yıllık bir süre için, ülkenin en zengin kaynaklarını işletme hakkını veriyordu. Devletin katkısı komik denecek kadar azdı: uzun yıllar boyunca sadece yüzde 11. Masraflar konusunda da harika bir çözüme varılmıştı; bütün rizikolar YPFB'ye aitti. Barrientos'un diktatörlüğü döneminde, 1966 sonunda Gulf'la imzalanan *niyet mektubuna* göre, YPFB ile birlikte yürüttüğü çalışmalarda, petrol aranan bölgede petrol bulunamazsa, Gulf işe yatırdığı paranın tümünü geri alabilecekti. Petrol bulunduğu durumda ise, işletme yatırım masraflarını çıkarıncaya kadar masraflar ulusal petrol şirketince karşılanacaktı. Masrafları belirleyen de Gulf olacaktı.[51] Gulf aynı *niyet mektubuyla* doğal gaz kaynaklarına da el koyuyordu. Bolivya toprakaltı, doğal gaz bakımından pet-

50 Tarihte bunun sayısız örneği vardır. Bolivya'daki ABD büyükelçisi Irving Florman, 28 Aralık 1950'de, Beyaz Saray'da Donald Dawson'a şu bilgileri veriyordu: "Buraya geldiğimden beri, Bolivya petrol endüstrisini ABD özel girişimine açmak için ve ulusal savunma programımızın gelişmesine yardımcı olmak amacıyla çalışıyorum. Şu anda, Bolivya petrol endüstrisinin ve hatta ülkenin tümünün Kuzey Amerika özel girişimine tamamen açık olduğunu öğrenmek isteyeceğinizi düşündüm. Bolivya, tersine bir ulusallaştırmayı gerçekleştiren ilk ülke oldu: Ülkem adına bu görevi başarmış olmaktan gurur duyuyorum." Harry Truman'ın kütüphanesinden alınan bu mektubun fotokopisi, New York'ta, *NACLA Newsletter'da* Şubat 1969'da yayımlandı.

51 Marcelo Quiroga Santa Cruz, Millet Meclisi. 11 ve 12 Ekim 1966 oturumları, *Revista Juridica*, Özel Baskı, Cochabamba, 1967.

rolden de daha zengindir. General Barrientos bir anlık dalgınlıkla Bolivya'nın temel enerji kaynağının geleceğini belirlemiş oluyordu. Ama son söz henüz söylenmiş değildi.

General Alfredo Ovando, Gulf'ı ulusallaştırmadan bir yıl önce, bir diğer milliyetçi general, Juan Velasco Alvarado, New Jersey Standard Oil'ın Peru'daki şubesi International Petroleum Co.'yu (IPC) ulusallaştırmıştı. Velasco iktidara büyük bir politik skandalın sonucunda, askeri bir cuntanın başında ve büyük politik skandalın tam tepesinde geçmişti: Fernando Belaúnde Terry hükümeti, devletle IPC arasında imzalanan Talara Anlaşması'nın son sayfasını kaybetmişti. Gizemli bir biçimde ortadan kaybolan bu on birinci sayfada, ABD firmasının rafinerilerinde kullanacağı ham petrole ödemek zorunda olduğu asgari fiyat belirtiliyordu. Skandal bu kadarla kalmıyordu. Standard'ın şubesinin, elli yılda vergi kaçakçılığı ve rüşvet yoluyla Peru'yu bir milyar dolar dolandırdığı da ortaya çıkarılmıştı. IPC'nin yöneticisi, askeri ayaklanmaya yol açan anlaşma imzalanmadan önce altmış kez Başkan Belaúnde'yle görüşmüştü. Görüşmelerin sürdüğü iki yıl boyunca, Peru'ya her türlü yardım tamamen durdurulmuştu.[52] Yardımın yenilenmesi için vakit yetmedi. Umutsuz bir durumda olan başkan iktidardan düşürüldü. Rockefeller tröstü, Peru Adalet Divanı önünde duruma itiraz ettiğinde, halk avukatlara bozuk para fırlatıyordu.

Latin Amerika bir sürprizler paketidir. Dünyanın bu ezilen bölgesinde şaşırtıcılık potansiyeli bitmez tükenmezdir. Andlar'da, askeri milliyetçilik, uzun zaman toprak altında kalmış bir ırmak gibi birden şiddetle çıkmıştır ortaya. Bugün sert bir tutumla ve reform politikasıyla ülkeyi yöneten generaller, iktidarı ele geçirmeden kısa süre önce gerillaları ortadan kaldırmışlardı. 1965'te, askerler gerilla bölgelerini napalm yağmuruna tuttuklarında, Lima yakınındaki Las Palmas hava üssünde imal edilen

52 Skandal patlak verdiğinde, ABD büyükelçiliği susup beklemedi. Bir görevli, Talara Anlaşması'nın aslının olmadığını açıkladı. (Richard N. Goodwin, "El Conflicto con La IPC: Carta de Perú", *The New Yorker*, Comercio Exterior, Mexico City, Temmuz 1969.)

bombaların yapımı için teknik yardımı ve petrolü sağlayan, New Jersey Standard Oil şubesi International Petroleum Co. olmuştu.[53]

Madeni Dev Akbabaların Kursağına İnen Maracaibo Gölü

Dünya piyasasına katkısı altmışlı yıllarda yarıya indiği halde, Venezüella 1970'te hâlâ dünyanın en büyük petrol ihracatçısıdır. Kuzey Amerikan sermayesinin Latin Amerika'da sağladığı kârın yaklaşık yarısı Venezüella'dan gelir. Venezüella aynı anda hem dünyanın en zengin, hem de en yoksul ve şiddetin en yoğun olduğu ülkelerinden biridir. Latin Amerika'da kişi başına gelirin en yüksek olduğu ülkedir. Yolları son derece moderndir. Kişi başına viski tüketiminin en yüksek olduğu ülke de Venezüella'dır. Petrol, gaz ve demir rezervleri her Venezüellalının mal varlığını on katına çıkarabilecek düzeydedir. El değmemiş uçsuz bucaksız topraklarında Almanya ya da İngiltere nüfusunun tamamını barındırabilir. Elli yılda petrolden elde edilen gelir, Marshall Planı'yla Avrupa'ya yapılan para yardımının iki katıdır. Petrol ilk kuyulardan fışkırmaya başladığından beri nüfus üç katına, ulusal bütçe de yüz katına çıktı, ama egemen azınlığın artıklarını paylaşmaya çalışan nüfusun büyük çoğunluğunun beslenme düzeyi, ülkenin kakao ve kahveye bağımlı olduğu dönemdekinin aynı.[54] Başkent Caracas'ın

---

53 Georgie Anne Geyer, *Seized U.S. Oil Firm Made Napalm, New York Post*, 7 Nisan 1969.

54 Bu bölümde Harvey O'Connor ve Francisco Mieres'in adı geçen yapıtları dışında, aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır: Orlando Araújo, *Operación Puerto Rico Sobre Venezuela*, Caracas, 1967; Federico Brito, *Venezuela siglo XX*, Havana, 1967; M.A. Falcon Urbano, *Desarrollo e Industrialización de Venezuela*, Caracas, 1969; Elena Hochman, Héctor Mujica ve diğerleri, Venezuela 1°, Caracas, 1963; William Krehm, *Democracia y Tiranias en El Caribe*, Buenos Aires, 1959; D.F. Maza Zavala, *Salvador de la Plaza*, Pedro Esteban Mejía ve Leonardo Montiel Ortega, *a.g.e.*' Rodolfo Quintero, *Lacultura del Petróleo*, Caracas, 1968; Domingo Alberto Rangel, *El Proceso Del Capitalismo Contempordneo en Venezuela*, Caracas, 1968; Arturo Uslar Pietri, *"Tiene un Porvenir La Juventud Venezolana"*, Cuadernos Americanos, Mexico City, Mart-Nisan 1968; Birleşmiş Milletler-CEPAL, *Estudio Económico de Ameérica Latina*, 1969, New York-Santiago, Şili, 1970.

kapladığı alan otuz yılda yedi katına çıktı. Serin gölgeli avlularıyla, sessiz katedraliyle eski sakin kent, Maracaibo Gölü'nde petrol kulelerinin yükseldiği hızla gökdelenlerle doldu. Caracas bugün elektronik aletlerin egemen olduğu bir kâbus, tüketiciliği yaratıcılıktan üstün tutan, gerçek gereksinimleri gizlemek için yapay gereksinimleri artıran petrol kültürünün merkezidir. Caracas'ta konservelere ve sentetik ürünlere bayılınır; yürünmez, otomobile binilir. Motorların çıkardığı duman, vadinin temiz havasını kirletmiştir. Caracas'ta uykusuzluk çekilir, çünkü kazanmak ve harcamak, tüketmek ve satın almak, her şeye sahip olmak arzusu bir türlü doyurulamaz. Tepelerin eteklerinde, sayıları yarım milyonu geçen bir unutulmuşlar ordusu, gecekondularından bu savurganlığı seyreder. Altın kentin geniş caddelerinde, binlerce son model araba gezinir. Yeni yıl yaklaşırken, La Guaira limanına Fransız şampanyası, İskoç viskisi ve Kanada'dan gelen Noel ağaçlarıyla dolu gemiler yanaşır. Öte yanda, Venezüellalı çocuk ve gençlerin yarısının okula gitme olanağı yoktur.

Venezüella kapitalist dünyanın endüstriyel mekanizmasını harekete geçirmek üzere her gün üç buçuk milyon varil petrol üretir. Ama Standard Oil, Shell, Gulf ve Texaco'nun çeşitli şubeleri, çıkarılan petrolün ancak beşte birini kullanır, gerisi rezerv olarak tutulur, ihracat tutarının yarısından çoğu ülkeye dönmez. Creole (Standard Oil) firmasının reklam broşürlerinde kullanılan insancıl anlatım, 18. yüzyıl ortalarında Real Compañía Guipozcoana firmasının kendine düzdüğü övgülerin neredeyse aynısıdır. Yatırılan sermayeye oranla bu bereketli ülkeden sağlanan kâr, geçmişte esir tüccarları ve korsanların elde ettiği gelirle karşılaştırılabilir ancak. Dünya kapitalizmi bu kadar kısa bir sürede hiçbir ülkeden bu kadar büyük bir kazanç sağlayamamıştır. Rangel'e göre Venezüella'dan akan kâr, İspanyolların Potosí'den, İngilizlerin Hindistan'dan elde ettiği zenginliği geçer. Birinci Ulusal Ekonomi Kongresi'nde açıklanan rakamlara göre Venezüella'daki petrol şirketlerinin gerçek kârları 1961'de yüzde 38, 1962'de yüzde 48 iken, şirket bilançolarında yer alan oranlar sırasıyla, yüz-

de 15 ve yüzde 17 olmuştur. Aradaki fark muhasebenin büyülü güçlerini ve gizli transferleri ortaya koymaktadır. Ayrıca, petrol ticaretinin karmaşık mekanizması, çoklu fiyat sistemi, ham petrol fiyatlarının görünürdeki düşüşü ve maliyetlerin görünürdeki artışı ardında gizlenen kârları tahmin etmeyi olanaksızlaştırır. Kesin olan bir şey varsa, o da son on yılda Venezüella'da yeni hiçbir yabancı yatırım yapılmadığı, tersine, yabancı yatırımlarda sistematik bir gerileme olduğudur. "Yabancı sermaye geliri" olarak yılda 700 milyon dolar yurtdışına çıkmaktadır. Bu arada, şirketlerin her geçen gün kullandıkları işgücünü azaltmaları sonucu, petrol üretim maliyeti hızla düşmektedir. Yalnızca 1959-1962 yılları arasında, bu sektörde çalışan işçi sayısı kırk binden otuz bine düşmüş, 1970'te petrol işçilerinin sayısı yirmi üç bin olmuştur. Buna karşılık üretimde büyük bir artış kaydedilmiştir.

Giderek artan işsizliğin sonucu olarak, Maracaibo Gölü'nün petrol işletmelerinde kriz de şiddetlendi. Göl, bir kuleler ormanıdır. Yarım yüzyıldır, bu demir çatıların içindeki çarklar Venezüella'nın ezilişini ve sefaletini üretir her amansız dönüşlerinde. Gölün kıyılarında fışkıran petrol kadar hızlı üreyen kentlerde, petrol, sokakları ve giysileri, yiyecekleri ve içecekleri, her bir köşeyi siyaha boyar; her şeyde petrol vardır; öyle ki, tankerlere bile isim takmıştır "petrolseverler", "Peribacaları", "Mahşerin Dört Supabı", "İnatçı Keçi", "Yeni Yetme." Bu kentlerde giyim eşyaları ve gıda maddeleri fiyatları Caracas'tan yüksektir. Bu kentler ortaya çıktıkları gibi birden yok olurlar. Petrol kuyuları kapandığında, geriye evlerin iskeletleriyle, balıkları öldüren yağlı, zehirli sular kalır. Çalışmakta olan kuyulardan geçimini sağlayan kentler de, toplu işten çıkarmalar ve artan makineleşmeyle petrolün hışmına uğrar. 1966'da bir Lagunillaslı, "Petrol bizi ezip geçti," diyordu. Elli yıl boyunca başlıca petrol kaynağı olan, Caracas'ı ve şirketleri bolluğa boğan Cabimas'ta kanalizasyon sistemi yoktur, caddelerinden sadece ikisi asfaltlıdır.

Petrol çılgınlığı yıllar önce başlamıştı. 1917'de Venezüella'da geleneksel *latifundium*'ların yanında petrol bulunuyordu. *Latifun-*

dium'larda, boş geniş arazilerde büyük toprak sahipleri işçilerini kırbaçlayarak ya da yarı bellerine kadar toprağa gömerek verimi yükseltmeye çalışırlardı. 1922 yılı sonlarında, La Rosa kuyusu günde yüz bin varil dolduracak bir hızla fışkırmaya başladı ve böylece petrol furyası da patlak verdi. Maracaibo Gölü birden bire tuhaf aletlerle, kasklı adamlarla doldu. Petrol üretiminde çalışmak üzere akın akın gelen köylüler, kalaslarla petrol varilleri arasında sıralarını beklemeye koyuldular. O güne dek kimselerin uğramadığı bölgelerde, Oklahoma ve Teksas şiveleri duyulmaya başladı. Bir anda yetmiş üç şirket çıktı ortaya. Bu karnavalın kralı, eskiden And dağlarında çobanlık yapan diktatör Juan Vicente Gómez'di. İktidarda kaldığı yirmi yedi yıl (1908-1935) boyunca, yalnızca çocuk ve iş yapmakla uğraştı. Kara altın oluk oluk akarken, Gómez yüklü ceplerinden petrol tahvilleri çıkarıp, dostlarına, ailesine, yardakçılarına, prostatını tedavi eden doktora, hayatını koruyan generallere, kendisini öven şairlere, Kutsal Cuma günü et yemesi için özel izin çıkaran piskoposa dağıtırdı. Büyük güçler Gómez'in göğsünü parıl parıl madalyalarla kaplamışlardı; ne de olsa dünyanın yollarını kaplayan dizi dizi otomobile yakıt sağlamak şarttı. Diktatörün yakınları, hisseleri Shell, Standard Oil ve Gulf'a satıyordu. Spekülasyon ve toprakaltına duyulan iştah giderek arttı. Yerli toplulukların toprakları ellerinden alındı ve çiftçi aileleri, istemeseler de, tarlalarından vazgeçmek zorunda kaldılar. 1922'de çıkarılan petrol yasası üç ABD firmasının temsilcileri tarafından hazırlandı. Petrol bölgelerinin etrafı çevriliydi, bu bölgelerin özel güvenlik güçleri vardı. Şirketler adına çalıştığını kimlik kartıyla kanıtlamadan buralara girmek olanaksızdı. Gómez 1935'te öldüğünde, işçiler bütün dikenli telleri keserek grev ilan ettiler.

1948'de Rómulo Gallegos hükümetinin düşmesiyle, üç yıl önce başlayan reformist dönem sona erdi. İktidarı ele geçiren askerler, derhal, kartelin şubeleri tarafından çıkarılan petrolden devletin aldığı payı düşürdüler. Vergilerin düşürülmesi, 1954 yılında Standard Oil'in kârını üç yüz milyon dolar artırdı. 1953'te, Caracas'a ABD'den gelen bir işadamı şöyle bir demeç vermişti: "Burada,

paranızla istediğinizi yapma özgürlüğüne sahipsiniz. Benim için bu özgürlük bütün politik ve sosyal özgürlüklerin hepsinden daha değerlidir."[55] Diktatör Marcos Pérez Jiménez 1958 yılında iktidardan düşürüldüğünde, Venezüella hapishane ve işkence odalarıyla çevrili dev bir petrol kuyusuydu. Otomobiller, buzdolapları, süt tozu, yumurta, marul, yasalar, kararnameler ve akla gelebilecek diğer her şey ABD'den ithal ediliyordu. Rockefeller'in en büyük firması Creole, 1957 yılında kâr olarak toplam yatırımlarının yarısına yaklaşan bir rakam göstermişti. Devrimci cunta, büyük işletmelerden alınan gelir vergisini yüzde 25'ten yüzde 45'e çıkardı. Buna karşılık, kartel derhal Venezüella petrolünün fiyatını düşürerek işçileri topluca işten çıkardı. Fiyatlar o kadar düşüktü ki, vergilerin artmasına ve ihraç edilen petrol miktarının yükselmesine karşın 1958'de devletin petrolden elde ettiği vergi geliri, bir yıl öncesine oranla altmış milyon dolar azalmıştı.

Bu tarihten sonra iktidara gelen hükümetler, 1970'e dek petrol endüstrisini ulusallaştırmadılar, ama siyah altın çıkarmada yabancı şirketlere yeni haklar da tanımadılar. Aynı süre içinde kartel Yakındoğu ve Kanada'daki üretimi hızlandırarak Venezüella'da yeni petrol kuyularının açılmasını durdurdu, ihracat felce uğradı. Şirketlere yeni haklar tanınmaması, devlete ait Venezüella Petrol Şirketi'nin (PDVSA) görevi üstlenmemesiyle anlamsızlaştı. Ulusal şirket bir-iki petrol kuyusu açmakla yetindi. Başkan Rómulo Betancourt'un şirkete verdiği görevin, "Büyük bir şirket boyutlarına ulaşmayıp yeni tanınan haklar konusunda aracılık etmek" olduğunu hatırlattı. Sık sık tekrarlanan yeni politika hiçbir zaman uygulanamadı.

Yirmi yıl önce Latin Amerika'da başlatılmış olan endüstrileşme hareketi ise şimdiden yorgunluk belirtileri gösteriyor; halk yığınlarının yoksulluğu nedeniyle kısıtlı olan iç pazar, belli sınırlar ötesinde kalkınmayı destekleyemiyor. Öte yanda, Demokratik Eylem Partisi tarafından başlatılan toprak reformu, kendine çizdiği yolun henüz yarısını bile katetmiş değil. Venezüella'da tüketilen gıda

55 *Time*, Latin Amerika baskısı, 11 Eylül 1953.

maddelerinin büyük kısmı ABD'den ithal edilmekte. Ulusal gıda olan fasulye bile üzerinde "beans" yazılı çuvalların içinde Kuzey Amerika'dan geliyor.

Bu fetih kültürünün, petrol kültürünün cehennemini romanlarında anlatan yazar Salvador Garmendia, 1969 yılı ortalarında bana şunları yazmıştı: "Ham petrolü çıkarmakta kullanılan aleti hiç gördün mü? Sivri kafasını ağır ağır indirip kaldıran, gece gündüz bir saniye bile durmadan aynı hareketi tekrarlayan kocaman siyah bir kuşa benzer. Leşle beslenmeyen tek akbabadır o. Bu kuşun petrolü içerken çıkardığı sesi duyup da petrol bulamadığımız zaman ne olacak peki? Maracaibo Gölü'nde bir gecede ortaya çıkan, paranın değersiz olduğu, sinemaları, süpermarketleri, *dancing*'leri, randevuevleri ve kumarhaneleriyle göz kamaştıran kentlerde bu acayip müziğin ilk notaları duyulmaya başladı. Kısa bir süre önce oralarda birkaç gün kaldım. Mideme bıçaklar batırılıyormuş gibi hissettim. Ölümün kokusu petrolünkini bastırmış. Köyler yarı terk edilmiş durumda, sokaklar çamur içinde, her yanda böcekler kaynıyor, dükkânlar harabeye dönmüş. Eskiden şirket için çalışan bir dalgıç, şimdi her gün elinde bir testereyle dolaşarak terk edilmiş boruları kesip hurda olarak satıyor. İnsanlar şirketlerden masal kahramanları gibi söz etmeye başlamış. Bir zar atışıyla bir servetin dağıldığı, içki sofralarının bir hafta sürdüğü efsanevi bir geçmişin anılarıyla yaşanıyor. Bu arada dev akbabalar tekdüze hareketlerini sürdürüyor, dolar yağmuru hükümet sarayı Miraflores'e akıyor hâlâ. Sonra da otoyollara ve başka betonarme canavarlara dönüşüyor. Ülkenin yüzde 70'i her şeyin kıyısında kalmış. Kentlerde gelişen kafasız bir orta sınıf, yüksek maaşlarla, aptallığın doruğunda, gereksiz eşyalarla evlerini tıka basa doldurarak yaşıyor. Çok kısa süre önce, hükümet ülkede okuryazar olmayan tek kişi kalmadığını bağıra çağıra ilan etti. Oysa son seçimlerde, 18-50 yaşları arasındaki nüfusun bir milyonunun okuryazar olmadığı ortaya çıktı."

II. BÖLÜM

KALKINMA DENİLEN TEHLİKELİ YOLCULUK

ERKEN ÖLÜMÜN TARİHİ

İngiliz Savaş Gemilerinin Nehirde Bağımsızlığı Kutlayışı

1823 yılında, İngiliz İmparatorluğu'nun beyni George Canning, ülkesinin zaferlerini kutlamaktaydı. Karşılıklı kadeh kaldırırlarken, Fransız diplomatı şu sözlerdeki aşağılanmaya katlanıyordu: "Sizin yıkımla sonuçlanan zaferinizin şanına, bizimse şansız şerefsiz endüstri zaferimize ve durmadan artan refahımıza... Kahramanlar devri geride kalmıştır, devir, iktisatçılar ve maliyeciler devridir." Londra'da uzun sürecek bir bayramın başlangıcı yaşanıyordu. Napolyon birkaç yıl önce kesin yenilgiye uğratılmış, dünyada *Pax Britannica* çağı açılmıştı. Latin Amerika'da bağımsızlık, toprak sahiplerinin, limanlar da yeni doğmakta olan ülkelerin yıkımı pahasına zenginleşmiş tüccarların gücünü garanti altına alıyordu. Eski İspanyol sömürgeleri ve Brezilya, İngiliz kumaşları ve sterlin için eşsiz pazarlardı. Canning 1824 yılında yaptığı tahminlerde yanılmamıştı: "Bu işi olmuş bitmiş kabul ediyorum. İspanyol Amerikası özgür artık, eğer işleri olağanüstü kötü yönetmezsek, özgür topraklar *İngiliz* sayılabilir."[1]

Buharlı makineler, mekanik dokuma tezgâhı ve dokumacılığın geliştirilmesi, İngiltere'de sanayi devriminin baş döndürücü bir hızla olgunlaşmasını sağlamıştı. Fabrikalar ve bankalar çoğalıyordu. İçten patlamalı motorlar denizciliği geliştirmiş, büyük gemiler dünyanın dört bir yanına doğru yola çıkarak İngiliz endüstrisini dünyaya yaymaya başlamıştı. İngiliz ekonomisi Rio de la Plata'nın derisini, Peru'nun guanosunu ve nitratını, Şili'nin bakırını, Küba'nın şekerini, Brezilya'nın kahvesini pamuklu do-

1 William W. Kaufmann, *La Politica Británica y La Independencia de La América Latina (1804-1828)*, Caracas, 1963.

kumayla ödüyordu. Endüstri ürünleri ihracatı, navlun bedelleri, sigorta ücretleri, borç faizleri ve yatırım gelirleri, 19. yüzyıl boyunca İngiltere'nin hızlı gelişimini sürdürmesini sağladı. Aslında bağımsızlık savaşlarından önce, İspanya'yla sömürgeleri arasındaki yasal ticaretin büyük bölümü İngiltere'nin denetimindeydi; İngiltere'nin Latin Amerika kıyılarına gönderdiği filolar kaçak mallar taşıyordu. Köle ticareti, kaçak ticaret için paravan olarak kullanılıyordu. Aslında bu önlemlere de gerek yoktu, çünkü gümrükler Latin Amerika'ya giren malların İspanya'dan gelmediğini açıkça bildiriyordu. Gerçekte, ticaret hiçbir zaman İspanya'nın tekelinde olmamıştı: "...1810'dan çok önce, metropol sömürgesini kaybetmişti, devrim yalnızca gerçeğin politik tanınmasıydı."[2]

İngiliz birlikleri çok az kayıp vererek Antiller'deki Trinidad'ı ele geçirmişti. Ama komutan Sir Ralph Abercromby, Latin Amerika'da girişilecek diğer askeri harekâtların bu kadar kolay olmayacağından emindi. Kısa süre sonra yapılan Rio de la Plata kuşatmaları başarısızlıkla sonuçlandı. Bu yenilgi, Sir Ralph Abercromby'nin, silahlı saldırıların etkisiz olduğu, diplomatlar, tüccar ve bankacıların tarihsel rolünün iyi değerlendirilmesi gerektiği yolundaki görüşlerini destekler nitelikteydi. İspanyol sömürgelerinde yeni bir liberal düzen, İngiltere'ye Latin Amerika ticaretinin onda dokuzunu ele geçirme fırsatı verebilirdi.[3] Sömürgelerde bağımsızlık furyası başlamaktaydı. 1810'dan itibaren Londra dolambaçlı bir siyaset güttü. Amaç İngiltere'nin ticaretini korumak, Latin Amerika'nın Kuzey Amerikalılar ya da Fransızlar tarafından ele geçirilmesini önlemek, bağımsızlık eşiğinde olan ülkelerde olası bir jakobenci enfeksiyona karşı hazırlıklı olmaktı.

25 Mayıs 1810'da Buenos Aires'te oluşturulan devrimci cuntayı İngiliz savaş gemilerinin top atışı selamladı. *Mutine* gemisinin kaptanı, Majesteleri adına ateşli bir konuşma yaparak İngilizlerin

2 Manfred Kossok, *El Virreinato del Rio de la Plata. Su Estructura Económicosocial*, Buenos Aires, 1959.

3 H.S. Ferns, *Gran Bretaña y Argentina en El Siglo XIX*, Buenos Aires, 1966.

kalbinin sevinçle dolu olduğunu açıkladı. Yabancılarla ticareti engelleyen yasakları kaldırmak için üç gün bile gerekmedi. Deri ve yağ ihracatını güçleştiren vergiler on iki gün sonra yüzde 50'den yüzde 7,5'e indirildi. Altı hafta içinde, altın ve gümüş üzerindeki ihracat yasağı kaldırıldı; böylece, altının ve gümüşün Londra'ya akması engellenemeyecekti. Eylül 1811'de cuntanın yerini üçlü bir iktidar aldı. İthalat ve ihracat vergileri bir kez daha düşürüldü, bazı mallarda tamamen kaldırıldı. Meclisin bütün yetkileri kendinde topladığı tarih olan 1813'ten itibaren yabancı tüccarlar yerli aracıların katkısı olmadan mallarını satabilme hakkını elde ettiler. "Ticaret gerçekten özgürleşti."[4] Daha 1812'de, bazı İngiliz tüccarları Dışişleri'ne "Alman ve Fransız dokumalarını başarıyla piyasadan kovduklarını" bildirmişlerdi. Arjantinli dokuma işçilerinin üretimleri de serbest değişimin hışmına uğrayarak piyasadan kovulmuştu. Latin Amerika'nın diğer ülkelerinde de aynı olay değişik biçimlerde tekrarlandı.

Yorkshire, Lancashire, Cheviot ve Galler'den sürekli olarak, pamuk, yün, demir, deri, tahta ve porselenden yapılma ürünler geliyordu. Manchester dokumaları, Sheffield demir işleri, Worcester ve Staffordshire çanak çömlekleri Latin Amerika piyasalarını istila etmişti. *Serbest değişim ihracat limanlarını zenginleştiriyor, lüks düşkünü oligarşinin savurganlığını akıl almaz boyutlara ulaştırıyor, yeni gelişen yerel imalatı baltalıyor, iç pazarın gelişmesini engelliyordu.* Metropolün yasaklarına karşın, teknik düzeyi çok düşük ve oturmamış da olsa, yerel endüstriler sömürgelerde boy göstermeye başlamıştı. Bağımsızlığın hemen öncesinde İspanya'nın baskısının biraz hafiflemesi ve Avrupa'daki savaşın yarattığı güçlükler sonucu, endüstride bazı atılımlar gerçekleştirilmişti. 19. yüzyıl başında, kralın 1778'de İspanya ve Amerika limanları arasında serbest değişime izin vermesinin yıkıcı sonuçlarının ardından, yapımevleri canlılık kazanmaktaydı. Serbest değişimle çığ gibi yığılan yabancı mamuller, sömürgelerde imal edilen dokumaları, çanak çömlek

4 *a.g.e.*

ve madeni eşyayı piyasadan silip süpürmüştü. Zanaatkârların yemiş oldukları bu darbeden sonra toparlanmaları için yeterince zamanları olmadı: bağımsızlığın serbest rekabete kapıları açmasıyla, gelişmiş Avrupa endüstrisi Latin Amerika'da egemen oldu. *Bağımsızlıktan sonra endüstrinin gelişmesi hükümetlerin farklı gümrük politikalarına bağımlı oldu ve sürekli bir gelişme sağlanamadı.*

Endüstriyel Çocuk Katliamının Boyutları

Alexander von Humboldt'un hesaplarına göre, 19. yüzyıl başında Meksika'nın büyük ölçüde tekstilden oluşan endüstriyel üretimi yedi veya sekiz milyon peso dolayındaydı. Dokumacılıkta uzmanlaşmış atölyelerde pamuklu kumaşlar dokunuyordu, Querétaro'da 200 dokuma tezgâhı ve 1500 dokuma işçisi, Puebla'da 1200 işçi bulunuyordu.[5] Peru'da sömürgecilik döneminde dokunan kaba kumaşlar, Pizarro'nun gelişinden önceki yerli dokumacılığının yüksek düzeyine erişemiyordu; "buna karşılık yeni dokumacılığın ekonomik önemi çok büyüktü."[6] Endüstri, güneş doğmadan önce atölyelere hapsedilip gece yarılarına kadar zorla çalıştırılan yerlilerin işgücüne dayanmaktaydı. Böylece sağlanan çarpık gelişme bağımsızlıkla ortadan kalktı. Ayacucho, Cacamorsa ve Tarma'daki iş kapasitesi yabana atılır gibi değildi. Bugün artık var olmayan eski Pacaicasa köyünün tamamı, Emilio Romero'nun anlatımıyla, "binden fazla işçi çalıştıran bir dokuma tezgâhları kuruluşuydu." Yün battaniyeleri yaygın bir bölgede kullanılan Paucarcolla bugün yok olmaktadır, "artık tek bir atölye bile kalmadı orada."[7] Şili'nin uzak bir sömürge olması, sömürge döneminin başından itibaren endüstriyel etkinliklerin çoğalmasını sağladı. İplikçilik, dokumacılık ve sepicilik oldukça gelişmişti. Güney Denizi'ndeki gemilerin halat gereksinimi Şili tarafından

5 Alexander von Humboldt, *Ensayo Sobre El Reino de La Nueva España*, Mexico City, 1944.

6 Emilio Romero, *Historia Económica del Perú*, Buenos Aires, 1949.

7 *a.g.e.*

karşılanırdı. İmbikten topa her türlü madeni eşya üretilir, tekneler yapılırdı. Şili, kuyumculuk, porselen ve saatçilikte de ilerlemişti.[8] Brezilya'da, 18. yüzyıldan beri imalatı ağır ağır ilerleyen tekstil ve maden ürünleri ithal malları tarafından piyasadan kovulmuştu. Bu iki endüstri Lizbon yönetiminin sömürgeci güçle anlaşarak koyduğu vergilere karşın gelişmeyi başarmıştı, ama 1807'den itibaren, Rio de Janeiro'da yerleşmiş olan Portekiz Krallığı'nın İngiltere'nin elinde bir oyuncak olması ve Londra'nın gücü, gelişen endüstriyel etkinliklere sekte vurdu. "Limanların dışa açılmasına kadar, Portekiz ticaretinin yetersizliği, zanaat niteliğindeki küçük yerel endüstrileri korumuştu. Etkinlikler küçük boyutlarda olmakla birlikte, ulusal tüketimin önemli bir bölümünü karşılayabilecek düzeydeydiler. Serbest rekabetin girişiyle, yerel endüstriler en önemsiz sektörlerde bile ayakta kalmayı başaramadılar."[9]

Río de la Plata eyaletinin en önemli tekstil merkezi Bolivya idi. Yönetici Francisco de Viedma'nın verdiği bilgilere göre, Cochabamba'da yüzyıl boyunca pamuklu dokuma sektöründe seksen bin kişi çalışmıştı. Oruro ve La Paz'da da dokumacılık gelişmişti. Battaniye ve pançolar dışında, dayanıklı giysiler yapmaya uygun kumaşlar dokunuyordu. Mojos, Chiquitos ve Guarayos'ta ise ince keten ve pamuklu kumaşlar dokunuyor, hasır şapkalar yapılıyor, yünlü dokumacılık ve puro yapımı dallarında çalışılıyordu. Bolivya'nın bağımsızlığını kazanmasının yüzüncü yıldönümünde yayımlanan bir kitapta kuru bir anlatımla belirtildiği gibi, "bu endüstriler, yabancı rekabet karşısında tutunamamıştır..."[10]

Bağımsızlıktan önce kıyı kesimleri Arjantin'in en geri kalmış ve nüfusu en az olan bölgeleriydi. Bağımsızlıkla birlikte, ülkenin ekonomik ve politik merkezi Buenos Aires'e kaydı ve güney bölgeleri ihmal edilmeye başladı. 19. yüzyıl başında, nüfusun onda

8 Hernán Ramirez Necochea, *Antecedentes Económicos de La independencia de Chile*, Santiago, Şili, 1959.

9 Caio Prado Júnior, *Historia Económica del Brasil*, Buenos Aires, 1960.

10 The University Society, *Bolivia en El Primer Centenario de Su Independencia*, La Paz, 1925.

biri Buenos Aires, Santa Fe ve Entre Ríos'ta yaşıyordu.[11] Ülkenin kuzey ve orta bölgelerinde, yerel endüstriler ilkel koşullarda, ağır ağır da olsa gelişmişti. Kıyı şeridinde ise, Savcı Larramendi'nin 1795'te yazdığı rapora göre, "ne bir imalata, ne de bir zanaata rastlamak" olanağı vardı. Bugün azgelişmişlik kuyuları olan Tucumán ve Santiago del Estero'da, üç tip panço üreten tekstil merkezleri, kaliteli arabaların yapıldığı atölyeler, puro, sigara, deri ve kösele yapımevleri bulunmaktaydı. Catamarca'da çeşitli türde kumaşlar dokunuyordu. Córdoba'da yılda yetmiş bin panço, yirmi bin battaniye, otuz bin metre pamuklu, ayakkabı ve deri eşya, ayrıca halı üretiliyordu. Corrientes ise sepicilik ve koşumculuk merkeziydi. Salta koltukları zarafetleriyle ün salmıştı. Yılda iki-üç milyon litreye ulaşan Mendoza şarapları, Endülüs şaraplarını aratmayacak kalitedeydi; San Juan'da yılda 350 bin litre konyak üretiliyordu. Mendoza ve San Juan, Güney Amerika'da, Atlas Okyanusu'yla Büyük Okyanus arasındaki "ticaretin boğazını" oluşturuyordu.[12]

Manchester, Glasgow ve Liverpool tüccarları, Arjantin'i dolaşarak Santiago ve Córdoba'nın pançolarını, Corrientes'in deri eşyalarını, bütün ülkede yaygın ahşap işlerini kendi ülkelerinde yapmaya başladılar. Arjantin'de yapılan pançoların fiyatı yedi peso, Yorkshire'da yapılanların fiyatı ise üç pesoydu. Dünyanın en gelişmiş tekstil endüstrisi hızla yerli dokumaların yerini alıyordu. Aynı şey ayakkabı, çizme, mahmuz, gem, ızgara, hatta çivi yapımında bile görülüyordu. Yoksulluk Arjantin'in iç bölgelerini sarmıştı; bir süre sonra bu bölgelerin halkı Buenos Aires limanının diktatörlüğüne başkaldırdı. Escalada, Belgrano, Pueyrredón, Vieytes, Las Heras ve Cerviño İspanya'nın elinden iktidarı almışlardı[13] ve ticaret sayesinde İngiliz ipeklileri ve bıçak-

11 Luis C. Alen Lascano, *Imperialismo y Comercio Libre*, Buenos Aires, 1963.

12 Pedro Santos Martínez, *Las Industrias Durante El Virreinato* (1776-1810), Buenos Aires, 1969.

13 Ricardo Levene, *Documentos Para La Historia Argentina*, Önsöz, 1919, *Obras Completas*, Buenos Aires, 1962.

ları, ince Louviers pamukluları, Flandre dantelleri, İsviçre kılıçları, Hollanda cini, Vestfalya jambonu ve Hamburg'dan Havana puroları alma fırsatına sahiptiler. Buna karşılık Arjantin, deri, yağ, kemik, kurutulmuş et satıyor, Buenos Aires yöresindeki hayvan yetiştiricileri serbest değişimden yararlanarak pazarlarını genişletiyorlardı. Plata'daki İngiliz Konsolosu Woodbine Parish, pampalardaki bir sığır çobanını şöyle anlatıyordu 1837'de: "Giysilerini, eşyalarını tek tek inceleyin, deri eşyaların dışında, İngiliz malı olmayan ne bulabilirsiniz? Karısının eteği yüzde 90 ihtimalle Manchester'de üretilmiştir. Yemeğin piştiği tencere, yendiği porselen tabak, bıçağı, mahmuzları, atının gemi, üzerindeki panço, hepsi İngiltere'den gelmiştir."[14] Arjantin'de kaldırım taşları bile İngiltere'den getirtiliyordu.

Aşağı yukarı aynı dönemde, Rio de Janeiro'daki ABD Büyükelçisi James Watson Webb ise Brezilya hakkında şunları anlatıyordu: "Brezilya çiftliklerinde, patronlarla kölelerinin giysileri özgür emeğin ürünüdür, onda dokuzu İngiltere'den gelir. Brezilya'nın kalkınması için gerekli sermayenin tümünü İngiltere sağlar. Çapadan lüks eşyalara, iğneden pahalı giysilere kadar her şey İngiliz malıdır. İngiliz seramikleri, cam eşyaları, demir ve ahşap işleri, yünlü ve pamuklu kumaşları kadar yaygındır. Brezilya'nın buharlı ve yelkenli gemilerini yapan, caddelerini asfaltlayan, kentlerini aydınlatan, demiryollarını inşa eden, madenlerini işleten, bankaları çalıştıran, telgraf tellerini döşeyen, posta dağıtımını yapan, gereksindiği mobilyaları, motorları, vagonları sağlayan İngiltere'dir..."[15] Serbest ithalatın coşkunluğundan liman tüccarları akıllarını kaybetmişlerdi neredeyse. O dönemde ithal edilen mallar arasında, kefeni içinde tabutlar, eyerler, kristal şamdanlar, tropiklerin yakıcı güneşinde kullanımı biraz güç olsa da buz patenleri, Brezilya'da o dönemde kâğıt para olmadığı halde port-

14 Woodbine Parish, *Buenos Aires y Las Provincias del Rio de La Plata*, Buenos Aires, 1958

15 Paulo Schilling, *Brasil Para Extranjeros*, Montevideo, 1966.

föyler ve aşırı miktarda matematik gereçleri vardı.[16] 1810'da imzalanan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'yla İngiliz ithal mallarına uygulanan vergi Portekiz kökenli mallara uygulanan vergiden daha düşük tutulmuştu. Anlaşmanın metni İngilizceden öylesine alelacele çevrilmişti ki, örneğin *policy* sözcüğü Portekizce'ye *politika* yerine *polis* olarak çevrilmişti.[17] İngilizler, Brezilya'da ulusal yargı organları tarafından yargılanmamak gibi özel bir haktan da yararlanıyorlardı. Brezilya, "Büyük Britanya ekonomik imparatorluğunun gayriresmi bir parçasıydı".[18]

Yüzyıl ortalarında Valparalso'ya gelen İsveçli bir gezgin, ticaret özgürlüğünün Şili'de yol açtığı savurganlığa tanık olmuştu: "Kendini kanıtlamanın tek yolu, frak ve her türlü aksesuarla, Paris moda dergilerini harfiyen izlemektir... Kadın şık bir şapka alarak kendini tam bir Parisli gibi hisseder, kocasıysa, kocaman sert bir kravat takarak kendini Avrupa kültürünün doruğunda zanneder."[19] Şili'de çıkarılan bakır, üç-dört İngiliz firmasının elindeydi ve fiyatlar Swansea, Liverpool ve Cardiff'deki dökümevlerinin çıkarları doğrultusunda belirleniyordu. İngiltere başkonsolosu 1838'de hükümetine bakır satışlarındaki "mucizevi artış"tan söz ediyor, bakırın "tümünün olmasa bile önemli bölümünün İngiliz gemileriyle ya da İngilizler hesabına"[20] ihraç edildiğini bildiriyordu. Santiago ve Valparaíso'da ticaret İngiliz tüccarların elindeydi ve İngiliz ürünleri için Şili, Latin Amerika'nın ikinci büyük pazarıydı.

Topraktan ve toprakaltından çıkarılan zenginliklerin uzaklardaki güç merkezlerine taşınmasının basamağı olan büyük Latin Amerika limanları, kendi ülkelerine karşı güç aracı olarak birleş-

16 Alan K. Manchester, *British Preeminence in Brazil: Its Rise and Decline*, Chapel Hill, Kuzey Carolina, 1933.

17 Celso Furtado, *Formación Económica del Brasil*, Mexico City-Buenos Aires, 1959.

18 J.F. Normano, *Evolucão Económica do Brasil*, São Paulo, 1934.

19 Gustavo Beyhaut, *Raices Contemporáneas de América Latina*, Buenos Aires, 1964.

20 Hernán Ramirez Necochea, *Historia del Imperialismo en Chile*, Santiago, Şili, 1960.

mişlerdi. Ulusal gelir, limanlar yoluyla dış ülkelere akıyordu. Limanlar ve sermaye Paris ve Londra'yı taklit ediyor, arkalarında ise geniş çöller uzanıyordu.

Latin Amerika'da Korumacılık ve Serbest Değişim: Lucas Alamán'ın Kısa Uçuşu

Latin Amerika pazarlarının genişlemesi, İngiliz endüstrisinde sermayenin yoğunlaşmasını hızlandırıyordu. Atlas Okyanusu uzun süredir dünyanın ticaret merkeziydi ve Baltık Denizi'yle Akdeniz'in tam ortasındaki İngiltere, Amerika kıyılarına dönük limanlarının konumundan yararlanmayı bilmişti. İngiltere kurduğu sistemle dünyanın fabrikası olmuştu: Dünyanın her yerinden gelen hammaddeler İngiltere'de işleniyor, mamul maddeler dünyanın her yerine gönderiliyordu. Dönemin en büyük limanına ve en güçlü mali sistemine sahipti imparatorluk. Ticari uzmanlaşma düzeyi çok yüksekti, nakliyat ve sigorta İngiltere'nin tekelindeydi, uluslararası altın piyasası da İngiltere'nin denetimindeydi. Alman Gümrük Birliği kurucusu Friedrich List, Büyük Britanya'nın başlıca ihracat ürününün serbest değişim olduğunu belirtmişti.[21] İngiltere'nin gümrük korumacılığına tahammülü yoktu; bunu da gerektiğinde, Çin'le yapılan Afyon Savaşı'nda olduğu gibi, kan kusturarak belli ediyordu. Ne var ki pazarlarda serbest rekabetin ortaya çıkması, *ancak İngiltere'nin kendi gücünden kesinlikle emin olmasından ve Avrupa'nın en koyu korumacı yasaları desteğinde tekstil endüstrisini geliştirmesinden sonra gerçekleşmişti. Başlangıçta, İngiliz endüstrisi henüz rekabet edebilecek düzeyde değilken, ham yün ihraç eden İngilizlerin sağ eli kesilirdi. Aynı suçu tekrar işleyenler ise asılırdı. Cesetler gömülmeden önce, rahip kefenin İngiliz malı olup olmadığını kontrol etmek zorundaydı.*[22]

---

21 1789'da doğan Alman ekonomist, kendi ülkesinde ve ABD'de gümrük korumacılığı doktrinini yaymıştı. Kendisi 1846'da intihar etti, ama görüşleri her iki ülkede de uygulanmaya devam edildi.

22 Claudio Véliz, *La Mesa de Tres Patas*, Desarrollo económico, 3. Cilt, No. 1 ve 2, Santiago, Şili, Eylül 1963.

Marx, "Bir ülkede serbest rekabetin yol açtığı tüm yıkıcı sonuçlarm, dünya piyasasında çok daha büyük boyutlarda tekrarlandığını"[23] belirtmiştir. Latin Amerika'nın (ancak Kuzey Amerika'nın yörüngesine girmek üzere çıkacağı) İngiliz yörüngesine girişi de bu çerçevede gerçekleşmiş ve yeni bağımsız ülkelerin bağımlılığı bu yapıda sağlama alınmıştır. Mal ve paranın serbest dolaşımı ve sermaye transferi dramatik sonuçlar doğurmuştur.

Meksika'da Vicente Guerrero 1829 yılında, "El Parián'da İngiliz mallarıyla dolu dükkanlara aç ve çaresiz bir kalabalığı saldırtan büyük demagog Lorenzo de Zavala'nın zanaatkârları kışkırtması sonucu" iktidara gelmişti.[24] Guerrero iktidarda çok kısa bir süre kaldı, Avrupa'dan yapılan ithalatı kısıtlamadığı ya da kısıtlayamadığı için işçilerin desteğini kazanamadı. Châvez Orozco'nun anlatımıyla, Avrupa'dan gelen malların "bolluğu, bağımsızlıktan önce, özellikle Avrupa'nın savaşta olduğu dönemlerde refah içinde yaşayan zanaatkârları işsiz bırakarak inim inim inletiyordu." Meksika endüstrisi yeterli sermayeden, işgücünden, modern tekniklerden, etkili bir örgütlenmeden, iletişim araçlarından, pazarlara ulaşmasını sağlayacak taşımacılıktan yoksundu. Şöyle diyor Alonso Aguilar: "Kısıtlı olmayan tek şey, her tür yasaklama, engel ve müdahaleydi."[25] Humboldt'un da belirttiği gibi, bütün bunlara karşın, deniz taşımacılığının aksadığı ve dış ticaretin durgunlaştığı dönemlerde Meksika endüstrisi canlanmış, çelik üretimine, demir ve cıva kullanımına başlanmıştı. Bağımsızlığın

23 "Serbest değişim taraftarlarının, bir ülkenin nasıl başka bir ülkenin sırtından zenginleştiğini anlamaktan aciz olmalarına şaşmamak gerekir. Çünkü bu adamlar, bir ülkede bir sınıfın diğer bir sınıfın sırtından nasıl zenginleştiğini anlamamak konusunda da aynı derecede kararlıdırlar." Karl Marx, Felsefenin Sefaleti, Sol Yayınları, İstanbul, 1992.

24 Luis Chávez Orozco, *La Industria de Transformación Mexicana (1821-1867)*, Banco Nacionale de Comercio Exterior, *Colección de Documentos para La Historia del Comercio Exterior de México*, VII. Cilt, Mexico City, 1962.

25 Alonso Aguilar Monteverde, *Dialéctica de La Economia Mexicanat*, Mexico City, 1968.

getirdiği liberalizmle İngiltere'nin kârları arttı, México, Puebla ve Guadalajara'daki tekstil ve metalurji merkezleri felce uğradı.

Muhafazakâr ve usta bir siyaset adamı olan Lucas Alamán, Adam Smith'in görüşlerinin ulusal ekonomi için son derece tehlikeli olduğunu zamanında fark etti ve bakan olduğu dönemde, endüstrinin gelişmesini sağlamak amacıyla devlete ait bir bankanın kurulmasına çalıştı. Dışarıdan gelen pamuklulara konacak bir vergi, dışarıdan makine ve teknik araçlar alabilmek için yeterli bir kaynak oluşturacak ve Meksika, ithal edilen makinelerle dokumacılığını geliştirecekti. Ülkede hammadde sorunu yoktu, kömürden daha ekonomik olan hidrolik enerji boldu ve nitelikli işçiler kısa sürede yetişti. Banco de Avío 1830'da kuruldu; kısa süre sonra Avrupa'dan modern iplik ve dokuma makineleri getirtildi, devlet ayrıca yabancı uzmanlardan da yararlandı. 1844'te, Puebla'daki büyük dokuma fabrikalarında, 1 milyar 400 bin kalın battaniye dokundu. Ülkenin yeni endüstri kapasitesi iç talepten fazlaydı. Büyük bölümü yoksul yerlilerden oluşan "eşitsizlik krallığı"nın tüketim piyasası bu baş döndürücü gelişmeye yetişemiyordu. Sömürgecilik döneminden miras kalan yapıyı yıkmak için verilen uğraşlar, piyasa sorunu karşısında çaresiz kalıyordu. Bununla birlikte endüstri öylesine modernleşmişti ki, 1840'ta ortalama bir Kuzey Amerikan fabrikası, Meksika'daki tekstil fabrikalarından daha az sayıda iğe sahipti.[26] On yıl sonra, oran tam tersine dönmüştü. Politik istikrarsızlık, İngiliz ve Fransız tüccarlarının baskıları, onların ülke içindeki temsilcileri ve ulusal pazarın karmaşık durumu, bu başarılı deneyime bir son verdi. 1850'ye gelindiğinde, Meksika tekstil endüstrisinin gelişimi durmuştu bile. Banco de Avío'nun kurucuları etkinliklerini çeşitlendirmişlerdi. Krediler yün dokumacılığı, halıcılık, demir ve kâğıt sektörlerine de yayılmıştı. Hatta Esteban de Antuñano,

26 Jan Bazant, *Estudio Sobre La Productividad de La Industria Algodonera Mexicana en 1843-1845 (Lucas Alamán y La Revolución Industrial en México).* Banco Nacional de Comercio Exterior, *a.g.e.*

Meksika'da "Avrupa egoizmine karşı koymak amacıyla" bir an önce ulusal bir makine endüstrisi kurulmasını gerekli görüyordu. Alamín ve Antuñano'nun giriştikleri endüstrileşme hareketi, ikisinin de "politik bağımsızlıkla ekonomik bağımsızlık" arasındaki özdeşliği kavramış olmaları ve "saldırgan güçlere karşı tek savunma sisteminin güçlü bir endüstrileşmiş ekonomi olduğunu" görmeleri bakımından önem taşır.[27] Alamán'ın kendisi de sanayici olmuş, dönemin en büyük tekstil fabrikasını kurmuş (*Cocolapan* adlı bu firma bugün de etkinliğini sürdürmektedir) ve serbest değişim yanlısı hükümetlere karşı sanayicileri örgütlemiştir.[28] Fakat Alamán muhafazakâr ve Katolik olduğundan, toprak reformu konusuna değinmemişti. İdeolojik olarak eski düzene bağlıydı ve geniş *latifundium'larla* genel yoksulluğun egemen olduğu bu ülkede, dayanacak temelleri olmadığı sürece endüstriyel kalkınmanın bir ütopyadan ileri gidemeyeceğini öngörememişti.

Asi Mızraklar ve Juan Manuel De Rosas'tan Artakalan Nefret

Geçtiğimiz yüzyılda Arjantin'de yaşanan iç savaşların temelindeki çelişki, serbest değişim-korumacılık ve liman-kırsal kesim çelişkileriydi. 17. yüzyıl boyunca dört yüz hanelik bir kasaba olan Buenos Aires, Mayıs devrimi ve bağımsızlıktan sonra bütün ülkeyi ele geçirdi. Ülkenin tek limanıydı ve ülkeye giren çıkan her

27 Luis Chávez Orozco, *a.g.e.*

28 Banco Nacional de Comercio Exterior belgelerinin üçüncü cildinde, 1850 sonlarında yayınlanan *El Siglo* XIX'de yer alan korumacılıkla ilgili yazılardan: "300 yıl süren İspanyol askeri egemenliği sona erdikten sonra, Meksika yeni bir döneme girdi. Bu da bir fetih dönemidir, ama bu kez bilimsel ve ticari bir fetihtir... Gücü ticaret gemileri, doktrini ekonomik özgürlüktür; az gelişmiş ülkelerdeki gücü, karşılıklılık kuralından kaynaklanır... Bize, yasaklananlar dışında, gönderebileceğimiz tüm mamul maddeleri Avrupa'ya göndermemizi, karşılığında, kendi üretimimizi baltalasa da, gereksindiğimiz maddeleri kendilerinin sağlayacağını söylediler. Okyanusun ve Río Bravo'nun öteki kıyısındaki bu bayların kendileri dışında herkese uygulattığı doktrinleri benimsersek, belki servetimiz biraz genişler, ama, Meksikalılara değil, İngiliz, Fransız, İsviçre ve Kuzey Amerika halkına iş olanağı sağlamış oluruz."

şey onun denetimindeydi. Buenos Aires egemenliğinin yarattığı çarpıklıklar günümüzde de son derece çarpıcıdır: Başkent, banliyöleriyle birlikte, nüfusun üçte birinden fazlasını barındırır. O dönemde, gümrük gelirleri, bankacılık, para basımı, hep Buenos Aires'in tekelindeydi ve liman baş döndürücü bir hızla gelişirken taşra şehirleri giderek yoksullaşıyordu. Buenos Aires gelirinin hemen tümünü gümrükten sağlıyordu; bunun yarısından çoğu da diğer eyaletlere karşı açılan savaşlarda kullanılıyordu. Kısacası, diğer bölgeler *yok olmak için bir de para ödemek* durumundaydılar.[29] İngilizler, 1810'da kurulan Buenos Aires Ticaret Odası'ndan teleskoplarıyla gemileri denetliyor, başkenti ince kumaşlar, yapma çiçekler, danteller, şemsiyeler, düğme ve çikolatayla, iç bölgeleri ise panço ve üzengilerle donatıyorlardı. Río de la Plata'dan elde edilen derinin dünya piyasalarındaki önemini kavramak için plastiğin ve sentetik maddelerin o dönemde henüz kimyacıların hayalinde bile olmadığını unutmamak gerekir. Verimli kıyı kesimleri büyük ölçekli hayvancılık için en uygun bölgeydi. 1816'da, deriyi arsenik kullanarak hiç bozulmadan korumak için yeni bir yöntem bulundu. Etin kesildikten sonra tuzlandığı *saladero*'lar gelişmekte, sayıları artmaktaydı. Brezilya, Antiller ve Afrika kurutulmuş et ithal etmeye başlamıştı ve yabancı ülkelerdeki tüketiciler dilimlenmiş kuru ete rağbet ettikçe, Arjantinli tüketiciler bazı değişikliklerin farkına varıyordu. Arjantin'de et tüketimi vergilendirilmişti; et ihracatında ise vergi indirimi uygulanıyordu. Et fiyatları birkaç yılda üç katına fırlamıştı; hayvancılıkla uğraşanlar topraklarına giderek artan bir ilgi gösteriyorlardı. Eskiden sığır çobanları sığırları rahatça avlar, en iyi kısımlarını yiyip geri kalanını atarlardı; tek koşul, deriyi sahibine vermekti. Fiyatlar artınca işler değişti. Üretimin yeniden örgütlenmesi, göçebe sığır çobanlarını bağımlı kıldı. 1815'te çıkanlan bir kararnameyle, kırda yaşayan ve toprak sahibi olmayan herkes bir toprak sahibine bağlı kabul ediliyordu ve üç ayda bir patronunun imzalayacağı bir belgeyi sürekli olarak ya-

29 Miron Burgin, *Aspectos Económicos del Federalismo Argentino*, Buenos Aires, 1960.

nında taşımak zorundaydı. Aksi takdirde serseri takımına giriyor, serseriler de zorla cepheye gönderiliyordu.[30] Yurtsever ordularda kan dökmüş olan özgür yerliler böylece paryaya dönüştürülmüştü. Tek yol, mızrağını eline alıp *montonero*'lara, isyancılara katılmaktı.[31] Her şeyi elinden alınmış, onur ve cesaretten başka şeyleri olmayan bu sığır çobanları, donanımlı Buenos Aires ordularına sık sık meydan okuyordu. Kıyı şeridinde *estancia* adı verilen kapitalist çiftlikler boy göstermişti. Serbest değişim yanlısı Buenos Aires diktatörlüğüyle el ele vererek deri ve et ihracatını genişletmek için ülkenin bütün kaynaklarından yararlanıyorlardı. Uruguaylı José Artigas, sürgüne gönderilinceye dek, uluslararası pazarlara bağlı toprak sahiplerine ve tüccarlara karşı savaşan liderlerin en aklı ba-

---

30 Juan Álvarez, *Las Guerras Civiles Argentinas*, Buenos Aires, 1912.

31 *Montonero*'lar, "kasırga gibi çölde doğar, saldırır, uğuldar ve parçalar. Sonra, kasırga gibi birden durur ve ölür." (Dardo de la Vega Díaz, *La Rioja Heroica*, Mendoza, 1955)
Federal orduda savaşa katılmış olan José Hernández, Martín Fierro adlı ünlü kitabında yurdundan edilen, ezilmiş sığır çobanının dertlerini dile getirir:
Kartal yükseklerdeki yuvasında yaşar,
kaplan ormanda,
tilki başkalarının ininde,
belirsiz gelecekte.
Göçebe, kaderin izinde,
bir tek sığır çobanı yaşar. (...)
...Çünkü:
Zindanlar ayrılmıştır ona,
hapishanelerin en acımasızı,
fazlasıyla hakkı olanın
haklarına kulak asılmaz
çünkü yoksulların hakları
tıkanmış çandan farksızdır.
Jorge Abelardo Ramos, *Martín Fierro*'da geçen soyadlardan ikisinin, Anchorena ve Gainza'nın gerçek olduğunu belirtir; yerlileri kurşuna dizmiş oligarşinin iki temsilcisidir bunlar. Günümüzde bu iki aile birleşmiştir ve *La Prensa* gazetesinin sahibidir. (*Revolución y Contrarrevolución en La Argentina*, Buenos Aires, 1965.) Ricardo Güiraldes ise *Bozkırdaki Gölgeler*'de, (Can Yayınları, 2004) *Martin Fierro*'nun karşıtını anlatır: Sığır çobanı boyun eğmiş, evine bağlı, efendisini pohpohlayan, acıma duyguları uyandıran bir tip, folklorik bir nostalji unsurudur.

şında olanıydı. Çok sonraları, Felipe Varela, Kuzey Arjantin'de büyük bir ayaklanmanın başını çekti. Kendi deyişiyle, "köylü olmak, yurdu, özgürlüğü ve hiçbir hakkı olmayan bir dilenci" olmaktı. Başlattığı hareket ülkenin iç bölgelerinin tümünde etkili oldu. Varela *montonero*'ların sonuncusuydu. 1870 yılında yoksulluk içinde veremden öldü.[32] Parçalanmış olan anayurdun canlandırılması projesinin savunucusu, "Amerikan Birliği"nin sözcüsü, okullarda okutulan resmi Arjantin tarihinde, son yıllara kadar Artigas'ın da gösterildiği gibi, hep bir haydut olarak gösterildi.

Felipe Varela, Catamarca dağlarının küçük, ücra bir köyünde doğmuştu. Uzaklardaki kibirli limanın gölgesinde yaşayan köyünün yoksulluğunu bütün acılarıyla yaşadı. 1824 yılında, Varela üç yaşındayken, Catamarca bölgesi Buenos Aires'te toplanan Kurucu Meclis'e gönderdiği delegelerin masrafını ödeyememişti. Misiones, Santiago del Estero ve başka bazı bölgeler de aynı durumdaydı. Catamarca delegesi Manuel Antonio Acevedo, yabancı malların rekabetinin yol açtığı "korkunç değişim"den söz ediyordu. "Catamarca'da bir süredir devam eden bu duruma bir çare bulamıyoruz. Tarım ürünlerinin fiyatları maliyetlerinden daha düşük. Endüstri ürünlerine tüketici bulmak olanaksız. Ticaret ise hemen hemen yok denecek düzeye geldi."[33] Corrientes bölgesi delegesi Pedro Ferré de, savunucusu olduğu korumacılığın olası sonuçlarını 1830'da şöyle açıklıyordu: "Evet, mutlu azınlık mutlaka zarar görecektir, çünkü en iyi kalitede şarap ve likörler bulunmayacaktır sofralarında... Daha az talihli olan sınıflar ise, şimdi içtikleri şarapla likörü içeceklerdir, yalnız fiyat farklı olacaktır. Dolayısıyla tüketimi azaltacaklar ve bu, kanımca istenmeyen bir durum olmayacaktır. Köylülerimiz İngiliz malı pançolar giymeyecekler, İngiliz topuz ve lasoları kullanmayacaklar.

32 Rodolfo Ortega Peña ve Eduardo Luis Duhalde, *Felipe Varela Contra el Imperio Británico*, Buenos Aires, 1966. 1870'te, emperyalist kafese girmemiş tek Latin Amerikan ülkesi olan Paraguay da kuşatılarak düştü.

33 Miron Burgin, *a.g.e.*

Dışarıda yapılmış giysilerden vazgeçecek, kendi üretebileceğimiz malları ithal etmeyeceğiz. Buna karşılık, birçok Arjantinlinin durumu bugünkünden iyi olacak ve mahkûm oldukları yoksulluk uykularımızı kaçırmayacak."[34]

Savaşla parçalanan ulusal birliği canlandırma yolunda önemli bir adım atan Juan Manuel de Rosas hükümeti, 1835 yılında korumacı bir gümrük sistemi uygulanmasını öngören bir yasa hazırladı. Demir ve teneke mamullerin, koşum takımlarının, pançoların, kemerlerin, pamuklu ve yünlü örtülerin, hasırın, tarım aletlerinin, araba tekerleklerinin, mum ve tarakların ithali yasaklandı. Araba, ayakkabı, giysi, kuru meyve ve alkollü içkilere ağır vergiler kondu. Arjantin gemileriyle taşman et, vergiden muaf tutuldu, koşum ve tütün üretimi desteklendi. Yeni yasanın etkileri derhal kendini hemen gösterdi. Rosas'ın 1852'de Caseros Savaşı'yla devrilmesine kadar geçen sürede, nehirlerde seyreden gemiler Corrientes ve Santa Fe'de yapılıyordu. Buenos Aires'teki fabrika sayısı yüze çıkmıştı. Córdoba ve Tucumán'da yapılan ayakkabılar, dokunan kumaşlar, Salta'da üretilen sigara ve el sanatları, Mendoza ve San Juan şarapları ve konyakları, ülkeye gelen yabancılarda hayranlık uyandırıyordu. Tucumán'da yapılan ince ahşap işleri Şili, Bolivya ve Peru'ya ihraç ediliyordu.[35] Yasa çıktıktan on yıl sonra, İngiliz ve Fransız savaş gemileri, Rosas'ın kapalı tuttuğu nehirlere açılmak için Paraná'yı koruyan zincirleri top ateşine tutarak kırdılar. Kuşatmayı abluka izledi. Yorkshire, Liverpool, Manchester, Leeds, Halifax ve Bradford endüstri merkezlerinde bin beş yüz bankacı, tüccar ve sanayicinin imzaladığı on dilekçeyle, Rio de la Plata'da ticarete konulan kısıtlamalara karşı önlem alması için hükümete baskı yapılmıştı.

Abluka, ulusal endüstrinin sınırlarını ortaya koydu. Gümrük koruması yasasının sağladığı gelişmelere karşın, ulusal endüstrinin iç talebi karşılayabilecek düzeyde olmadığı görüldü. Aslında,

34 Juan Álvarez, *a.g.e.*

35 Jorge Abelardo Ramos, *a.g.e.*

korumacılık 1841'den beri gevşemişti. Rosas, Buenos Airesli *estanciero*'ların çıkarlarını korumuştu ve güçlü bir ulusal kapitalizmi yaratacak bir endüstri burjuvazisi doğmamıştı. Ülkenin ekonomik hayatının merkezinde büyük *estancia*'lar vardı, ihracatçı *latifundium* sahiplerinin gücünü azaltmadan, bağımsız ve güçlü bir endüstri politikasının ortaya çıkması olanaksızdı. Rosas aslında sınıfına bağlı kaldı daima. "Eyaletin en iyisi binicisi",[36] gitar çalmada, dans etmede ve at ehlileştirmekte usta, fırtınalı gecelerde bir-iki ot çiğneyerek karanlıkta yolunu bulmayı bilen bu kahraman, aslında, benzerlerinin lider olarak seçtiği önemli bir *estanciero* idi. Kendisini karalamak için sonradan düzülen düşmanca öyküler, aldığı önlemlerin çoğunun yurtsever ve halkçı niteliğini gizleyemedi.[37] Ama, dinamik ve sürekli bir endüstri politikasının yokluğu, gümrük politikasının ötesinde, sınıf çelişkisiyle açıklanabilir. Bu eksikliğin nedenini ulusal savaşların yarattığı dengesizlik ve kıtlıkta ya da ablukada aramak anlamsızdır. Unutmamak gerekir ki, Rosas'tan yirmi yıl önce, José Artigas, ulusal endüstriyi koruyan ve köklü bir toprak reform tasarısı getiren yasalarını, kanlı bir devrim sırasında çıkarmıştı.

Vivian Trías bu konuyla ilgili kitabında[38] Rosas'ın korumacılığını, Artigas'ın Rio de la Plata eyaletinin gerçek bağımsızlığını kazanması amacıyla 1813-1815 yılları arasında aldığı önlemlerle karşılaştırır. Rosas ülke içinde ticaretle uğraşmayı yabancılara yasaklamamış, Buenos Aires'in toplamaya devam ettiği gümrük gelirlerini geri alma hakkını diğer bölgelere tanımamış, ülkenin tek

---

36 José Luis Busaniche, *Rosas Visto por Sus Contamporáneos*, Buenos Aires, 1955.

37 José Rivera Indarte, *Tablas de Sangre* adlı ünlü kitabında, Avrupalılar'ın duyarlılığını harekete geçirmek amacıyla Rosas'ın cinayetlerinin bir listesini çıkarmıştı. Londra *Atlası*'na göre, İngiliz Samuel Lafone Bankası, yazara ceset başına bir kuruş ödemişti. Rosas İngiltere'yi yakından ilgilendiren bir karar almış, altın ve gümüş ihracatını yasaklamıştı, ayrıca, İngiliz ticaretinin bir aracı olan Ulusal Banka'yı da feshetmişti. John F. Cady, *La intervención Extranjera en El Rio de la Plata*, Buenos Aires, 1943.

38 Vivian Trias, *Juan Manuel de Rosas*, Montevideo, 1970.

limanının diktatörlüğüne son vermemiştir. Buna karşılık, yurtiçi ticaretin ulusallaştırılması, Buenos Aires'in tekelci yapısının kırılması ve toprak reformu, Artigas'ın politikasının başlıca hedefleri olmuştur. Artigas nehirlerde serbest dolaşımı savunmuş, oysa Rosas, denizaşırı ticarete ulaşabilmeleri için bu kolaylığı diğer eyaletlere tanımamıştır. Gerçekte Rosas, ayrıcalıklı eyaletine sadık kalmıştır. Bütün bunlara karşın, "mavi gözlü sığır çobanı"nın yurtseverliği ve halkçılığı hâlâ Arjantin'in yönetici sınıflarında nefret uyandırır. 1857'den beri yürürlükte olan bir yasaya göre, Rosas "vatan haini"dir, Avrupa'da gömülü olan kemiklerinin ülkeye getirilmesine hâlâ izin verilmemektedir. Resmi imajı bir caninin imajıdır.

Rosas'ın defteri dürüldükten sonra, oligarşi kaderiyle baş başa kaldı. 1858'de, Tarım Fuarı'nın yönetici kurulu başkanı açılış konuşmasına şu sözlerle başlıyordu: "Henüz çocukluk devresinde olan bizler, alçakgönüllü davranmayı bilip ürünlerimizi ve hammaddelerimizi Avrupa pazarlarına göndermekle yetinmeliyiz. Onlar da bunları, ellerindeki olanakları kullanıp mamul maddeler haline dönüştürerek geri göndereceklerdir. Kaliteli mamuller üretebilmek için Avrupa'nın hammaddeye gereksinimi vardır."[39]

Başta Domingo Faustino Sarmiento olmak üzere ünlü liberal yazarların çoğu, *montonero*'ları barbarlığın, geri kalmışlığın ve cehaletin bir simgesi olarak görürler. *Montonero'ların* başkaldırısı onların gözünde kent uygarlığına karşı modası geçmiş bir köylü hareketidir. Redingota karşı panço ve *chiripá*,* profesyonel aske-

39 Gervasio A. de Posadas'ın konuşması. Aktaran: Dardo Cúneo, *Comportamiento y Crisis de La Clase Empresaria*, Buenos Aires, 1967. 1876 yılında Tarım Bakanı mecliste şu sözleri söylüyordu: "...Ayakkabı ithalatım imkânsız hale getiren abartılı bir vergi koymamalıyız; aksi takdirde burada iki-üç ayakkabı tamircisi gün yüzü görecek diye bin yabancı ayakkabı üreticisi tek çift ayakkabı satamaz."

* Sığır çobanlarının giydiği pantolon. "Gente de chiripá" deyimi Arjantin'de kaba saba, cahil köylü anlamına gelir.

re karşı mızrak ve bıçak, okula karşı cehalet ile temsil edilirler.[40] Sarmiento, 1861'de Mitre'ye şunları yazıyordu: "Sığır çobanlarının kanını dökmekten çekinmeyin, onlarda insani tek şey budur. Kanlarını ülke yararına gübre olarak kullanmamız gerekir." Aşağılama ve nefretin bu kadan, belirli bir ekonomik politikanın yanısıra, ulusun reddedilmesinin de göstergesiydi. "Biz ne gemiciyiz, ne de sanayici," diyordu Sarmiento, "Avrupa daha yüzyıllar boyunca hammaddelerimize karşılık mamul madde verecektir."[41]

Başkan Bartolomé Mitre, 1862'de taşra illerine karşı soykırıma girişti. Savaşı Sarmiento yönetiyordu; kuzeye doğru ilerleyen orduların amacı "doğuştan sapkın iki ayaklı hayvanlar" olan sığır çobanlarını öldürmekti. La Rioja'da, ovalar generali Peñaloza, Mendoza ve San Juan'ı etkisi altına almıştı; limana karşı ayaklananların sonuncularındandı ve Buenos Aires artık işinin bitirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Kafası kesilerek kazığa geçirildi ve Olta Alanı'nda halka sergilendi. Kara ve demiryollarıyla yıkımı tamamlanan La Rioja'nın düşüşü 1810 devrimiyle başlamıştı: Serbest değişim zanaatların ölmesine yol açmış ve bölgedeki yoksulluğu daha da artırmıştı. Yüzyılımızda La Rioja köylüleri dağlardaki, yaylalardaki köylerinden kaçarak emeklerini satmak üzere Buenos Aires'e inerler. Diğer bölgelerin alçakgönüllü köylüleri gibi kentin kapılarından öteye geçmezler. Kenar mahallelerde, diğer yoksul kentlerin 700 bin köylüsüyle bir arada, başkentin artıklarıyla yetinirler. Birkaç yıl önce, La Rioja'nın bir köyünde, sosyologlar geriye kalan 150 kişiye, "Buradan gidip de sizi görmeye geri gelenlerde bir değişiklik sezdiniz mi?" sorusunu yönelttiler. Buenos Aires'e göçenlerin davranışlarının, giyimlerinin ve konuşmalarının düzelmiş olduğu cevabını aldılar. Hatta bazıları, gidenlerin, döndüklerinde "daha beyaz" olduklarını belirttiler.[42]

---

40 Armando Raúl Bazán, *Las Bases Sociales de La Montonera, Revista de Historia Americana y Argentina*, No. 7 ve 8, Mendoza, 1962-63.

41 Domingo Faustino Sarmiento, *Facundo*, Buenos Aires, 1952.

42 Mario Margulis, *Migración y Marginalidad en La Sociedad Argentina*, Buenos Aires, 1968.

Bağımsız Kalkınmanın Tek Örneğinin, Üçlü İttifakın Paraguay'a Açtığı Savaş Karşısında Yenilgiye Uğrayışı

Yol arkadaşım sessizce yanımda oturuyordu. Öğle güneşinin göz kamaştırıcı ışığında, sivri burnu ve çıkık elmacık kemikleriyle keskin profili karaltı halinde beliriyordu. Güney sınırından Asunción'a doğru yol alıyorduk. Yirmi kişilik minibüsümüze nasıl olup da elli kişi sığdırdıklarını aklım almıyordu. Birkaç saat sonra mola verdik. Bir avluda, dolgun yapraklı bir ağacın gölgesine oturduk. Gözlerimizin önünde Paraguay'ın bozulmamış, boş, kızıl topraklı düzlükleri uzanıyordu. Ufkun bir ucundan diğerine, havanın şeffaflığını hiçbir şey bozmuyordu. Birer sigara yaktık. Bir Guarani köylüsü olan yol arkadaşım, bozuk İspanyolcasıyla "Biz Paraguaylılar yoksuluz, sayımız da az," dedi. Encarnación'a iş aramaya gittiğini, bulamadan geri döndüğünü anlattı. Dönebilmek için gerekli birkaç pesoyu bile zor bulmuştu. Vaktiyle, gençken, Buenos Aires ve Brezilya'nın güneyinde de şansını denemişti. Bu mevsimde, her yıl olduğu gibi, birçok Paraguaylı pamuk toplamaya Arjantin'e gidiyordu. "Ama ben altmış üç yaşıma geldim. Artık kalbim onca kalabalığı kaldırmıyor."

Son yirmi yıl içinde, yarım milyon dolayında Paraguaylı yurdunu terk etti. *Geçen yüzyıla dek Güney Amerika'nın en gelişmiş ülkesi olan Paraguay'da, sefalet insanları sürgüne zorluyor.* Paraguay'ın nüfusu o tarihten beri iki katma ancak çıktı. Paraguay, Bolivya'yla birlikte Latin Amerika'nın yoksulluk ve geri kalmışlık konusunda önde gelen ülkesi. Paraguaylılar kıta tarihinin en aşağılık sayfalarını oluşturan bir soykırım savaşının mirasçısıdırlar. Üçlü İttifak savaşıdır bu. Brezilya, Arjantin ve Uruguay'ın sorumlusu olduğu bu soykırım sırasında, yıkıntılar arasında tek bir erkek bırakılmamıştır. İngiltere bu savaşa doğrudan katılmadığı halde, kıyımın sonucunda kazanç sağlayanlar, İngiliz tüccarları, bankacıları ve sanayicileri olmuştur. *Savaş, başından sonuna kadar, Londra Bankası, Baring Brothers firması*

ve Rothschild Bankası tarafından finanse edilmiş, astronomik faizler galip ülkelerin kaderini ipotek altına almıştır.[43]

Paraguay, yıkımına kadar Latin Amerika'da olağanüstü bir örnekti. Dış sermayenin bozmadığı tek ulus Paraguay ulusuydu. Diktatör Gaspar Rodríguez de Francia'nın uzun süren katı yönetimi sırasında (1814-1840), bağımsız ve kalıcı bir ekonomik gelişme sağlanmıştı. Sınırsız gücü olan devlet, ulusu örgütlemek, kaynakları yönlendirmek ve geleceği belirlemek görevlerini, olmayan ulusal burjuvazinin işlevini üstlenmişti. Francia, Paraguay oligarşisini ezmek için köylü yığınlarının desteğini almış, eski Rio de Plata genel valiliğinin diğer ülkelerini tamamen dışlayarak iç barışı sağlamıştı. Malvarlıklarının kamulaştırılması, sürgünler, tutuklamalar, cezalar, toprak sahipleri ve tüccarların gücünü sağlamlaştırmak için değil, aksine yıkmak için kullanılmıştı. Ne politik özgürlük, ne de muhalefet hakkı vardı; daha sonra da olmayacaktı, ama o dönemde demokrasinin olmamasından yakınanlar, kaybettikleri ayrıcalıkların özlemini çekenlerdi yalnızca. Francia öldüğünde, büyük kişisel servetler yoktu; Paraguay, dilenci, aç ve hırsızların olmadığı tek Latin Amerika ülkesiydi.[44] Paraguay,

---

43 Bu bölümün yazılmasında aşağıdaki yapıtlardan yararlanılmıştır: Juan Bautista Alberdi, *Historia de La Guerra del Paraguay* (8uenos Aires, 1962); Pelham Horton Box, *Los Origenes de La Guerra de La Triple Alianza* (Buenos Aires-Asunción, 1958); Efraím Cardozo, *El Imperio del Brasil y El Rio de la Plata* (Buenos Aires, 1961); Julio César Chaves, *El Presidente López* (Buenos Aires, 1955); Carlos Pereyra, *Francisco Solano López y La Guerra del Paraguay* (Buenos Aires, 1945); Juan F. Pérez Acosta, *Carlos Antonio López, Obrero maximo. Labor Administrativa y Constructiva* (Asunciõn, 1948); José María Rosa, *La Guerra del Paraguay y Las Montoneras Argentinas* (Buenos Aires, 1965); Bartolomé Mitre ve Juan Carlos Gómez, *Cartas Polémicas Sobre La Guerra del Paraguay*, J.Natalicio González'in önsözüyle (Buenos Aires, 1940). Ayrıca Vivian Trías'ın konuya ilişkin yayımlanmamış bir çalışması.

44 Resmi tarihte Francia korkunç bir canavar gibi sergilenir. Liberalizmin empoze ettiği çarpık görünümler Latin Amerika'da her zaman egemen sınıflara özgü bir ayrıcalık değildir. Birçok solcu entelektüel, ülkelerimizin tarihine yabancıların gözüyle bakarak sağın kimi efsanelerini, inançlarını ve dışlamalarını benimser. Pablo Neruda'nın Latin Amerika halklarına olağanüstü

sürekli savaşlarla sarsılan diğer bölgelerin ortasında bir huzur ve barış vahasıydı. Kuzey Amerikan ajanı Hopkins, 1845 yılında hükümetine, Paraguay'da "okuma yazma bilmeyen çocuk olmadığını" bildiriyordu. Gözleri Okyanus'un öteki kıyısında olmayan tek ulus yine Paraguaylılardı. Dış ticaret ekonomik hayatın temelini oluşturmuyordu. Konumu nedeniyle iç gelişmeye bağımlı Paraguay konusunda liberal doktrin yetersiz kalıyordu. Oligarşinin yok edilmesi temel ekonomik kaynakların devletin elinde toplanmasına ve özerk bir kalkınmaya olanak sağladı.

Carlos Antonio López ve oğlu Francisco Solano'nun yönetim döneminde, Francia'nın çizdiği yol izlendi ve sağlamlaştırıldı. Ekonomi hızlı bir gelişim içindeydi. 1865 yılında, işgalciler ufukta belirdiğinde, Paraguay bir telgraf hattına, bir demiryoluna, çok sayıda inşaat malzemesi, kumaş, panço, kâğıt, mürekkep, porselen ve barut fabrikasına sahipti. Bunda devletin yüksek bir ücret verdiği iki yüz yabancı teknisyenin payı büyüktü. Ibycui dökümevinde, 1850'den beri toplar, havan topları ve mermiler yapılıyordu. Asunción'da da top, obüs ve mermi imal ediliyordu. Temel ekonomik etkinliklerin tümü gibi demir endüstrisi de devletin elindeydi. Ülke bir ticaret filosuna sahipti. Paraná Irmağı'nda, Atlas Okyanusu ve Akdeniz'de seyreden Paraguay bandıralı gemiler Asunción tersanesinde yapılıyordu. Dış ticaret devletin tekelindeydi. Kıtanın güneyine Paraguay çayı ve tütün, Avrupa'ya ise değerli keresteler satılıyordu. İhracat ithalatı kat kat aşıyordu. Paraguay parası güçlü ve istikrarlıydı. Kaynaklar, yabancı sermayeye başvurmadan büyük kamu yatırımlarının yapılabilmesine izin veriyordu. Güney Amerika'nın en güçlü ordusuna sahip ol-

övgüsü *Canto General*'de (Buenos Aires, 1955) bu çarpıtma açıkça sergilenir. Neruda, Artigas'ı, Carlos Antonio ve Francisco Solano López'i tanımaz; buna karşılık, Sarmiento'yla özdeşleşir. Francia'yı "geniş otlaklarla çevrili/cüzzamlı kral" diye niteler, "Paraguay'ı tecrit etti", "sınırları kapattı/işkenceyi yerleştirdi" der. Rosas konusunda da aynı derecede olumsuzdur: "Şafağın pusunda dipçiklerle soyulan/kanlar içinde çıldırarak cezalandırılan/acımasız atlıların dehşet saldığı Arjantin"den, "kahkahalarla hançerlenen şehit ülke"den söz eder.

duğu, İngiliz teknisyenleri emrinde çalıştırabildiği ve gençlerini Avrupa üniversitelerinde öğrenim görmeye gönderebildiği halde, *ülkenin bir centavo bile dış borcu yoktu.* Tarımsal üretimden sağlanan ekonomik artığı lükse harcayacak bir oligarşi yoktu. Ekonomik artık ne aracıların, ne de İngiliz taşıma ve sigorta şirketlerinin elinde birikiyordu. Ülkenin ürettiği zenginlikler emperyalizmin süngerince emilmiyordu. Paraguay topraklarının yüzde 98'i kamuya aitti. Toprağı işleyip sürekli yerleşmek ve satmamak koşuluyla, devlet toprağın tasarruf hakkını köylülere veriyordu. Devletin doğrudan yönettiği çiftliklerin sayısı altmış dörttü. Sulama, yeni baraj, kanal, köprü ve yolların, tarımsal üretimin gelişmesine katkıları büyüktü. Fatihlerin unutturmuş olduğu yerli geleneği olan, yılda iki ürün alımı, yeniden canlandırılmıştı. Bütün bu girişimlerde kuşkusuz Cizvit geleneklerinin de katkısı vardı.[45]

Paraguay'da devletin uyguladığı korumacılık, 1864'te, ulusal endüstriyi ve iç pazarı savunmak amacıyla daha da koyulaştırıldı. Irmaklar Latin Amerika'yı Manchester ve Liverpool'da üretilmiş

45 Cizvit Tarikatı'nın fanatik keşişleri, "papanın kara muhafızları", Avrupa'da ortaya çıkan yeni güçlere karşı ortaçağ düzenini korumayı kendilerine görev edinmişlerdi. Ancak Latin Amerika'da, Cizvitler'in girişimleri ilerici bir nitelik taşıyordu. Fethin Kilise mensuplarına sunduğu zenginliğe ve tembelliğe kendini kaptırmış... olan Katolik Kilisesini feragat ve çilecilikle arındırmayı amaçlıyorlardı. En yüksek düzeye ulaşanlar, Paraguay'daki misyonlar oldu; bir buçuk yüzyıldan daha kısa bir süre içinde (1603-1768) yaratıcılarının amaçlarını ve boyutlarını tanımladılar. Cizvitler, *latifundium* düzeninden kaçmak için ormanlara sığınmış olan Guarani yerlilerini müzik aracılığıyla kendilerine çekmişlerdi. Böylece 150 bin Guarani yerlisi topluluklarını yeniden örgütleyerek eski zanaatlarını ve mesleklerini canlandırdılar. Misyonlarda *latifundium* yoktu; toprak kısmen kişisel gereksinimleri karşılamak için, kısmen de ortak mülkiyet altında olan üretim araçlarını sağlamak için işleniyordu. Yerlilerin hayatı bilgece düzenlenmişti. Okullarda ve atölyelerde müzisyenler, zanaatkârlar, çiftçiler, dokumacılar, oyuncular, ressamlar, inşaatçılar yetiştiriliyordu. Para kullanılmıyordu. Tüccarların yerli topluluklarına girmesi yasaktı.
Fakat İspanya büyük toprak sahiplerinin baskısıyla Cizvitler'i Amerika'dan kovunca yerli avı başladı. Ağaçlarda cesetler sallanıyor, köyler toplu halde Brezilya pazarlarında satılıyordu. Çok sayıda yerli, bir kez daha ormanlara sığındı. Cizvit Tarikatı'nın kitaplıkları yakıldı. (Jorge Abelardo Ramos, *Historia de La Nación Latinoamericana*, Buenos Aires, 1968.)

mallarla istila eden İngiliz gemilerine kapanmıştı. *İngiliz tüccarları, yalnızca bu ülkeyi ele geçiremedikleri için değil, Paraguay komşularına tehlikeli bir örnek olduğu için de endişeliydiler. Latin Amerika'nın en ilerici ülkesi, yabancı sermayeye, İngiliz bankalarına ve serbest değişimin nimetlerine başvurmadan kendine parlak bir gelecek çiziyordu.*

Bununla birlikte, Paraguay girişiminde gittikçe daha başarılı olduğu halde, dışa açılması gerekliliği artıyordu. Endüstrinin gelişmesi, uluslararası pazarlar ve son teknik gelişmelerle daha sıkı ilişkiye girilmesini gerektiriyordu. Paraguay, stratejik olarak Arjantin ve Brezilya arasında sıkışmıştı. Bu iki ülke, Rivadavia ve Rosas'ın yaptığı gibi, ırmakların ağzını kapatarak Paraguay'ı çıkmaza sokabilirlerdi. Bir başka yol da mallara geçiş vergisi koymaktı. Oligarşik devleti güçlendirme çabasında olan komşuları için, kendine yetmeyi beceren ve İngiliz tüccarları önünde diz çökmeyen bu ülkenin yarattığı skandala son vermek, vazgeçilemez bir şart olmuştu.

Buenos Aires'teki İngiliz Elçisi Edward Thornton, savaş hazırlıklarına coşkuyla katıldı. Savaşın hemen öncesinde, Arjantin Bakanlar Kurulu toplantılarında, Başkan Bartolomé Mitre'nin yanında hükümet danışmanı olarak yer alıyordu. Paraguay'ın geleceğini belirleyen Arjantin-Brezilya anlaşmasıyla sonuçlanan entrika ve kışkırtmalar bütünü, Thornton'un denetimi altında hazırlandı. Venancio Flores, iki büyük komşusu tarafından harekete geçirilen Uruguay'ı işgal edip Paysandú kıyımını gerçekleştirdikten sonra, Rio de Janeiro ve Buenos Aires'e sadık hükümetini Montevideo'da kurdu. Üçlü İttifak oluşturulmuştu. Paraguay Devlet Başkanı Solano López, Uruguay'a saldırılması durumunda ülkesinin çelik kıskaçlar arasında kalacağını bildiğinden, böyle bir saldırıda askeri müdahalede bulunacağını önceden bildirmişti. Buna karşın, liberal tarihçi Efraím Cardozo, López'in Brezilya'ya karşı çıkış nedeninin, yalnızca başkanın gururunun incinmesi olduğunu ileri sürer: Brezilya imparatoru, kızlarından birini López'e vermeyi reddetmişti. Ama savaş, aşk tanrısının değil, savaş tanrısının marifetiydi.

Buenos Aires gazetelerinde Başkan López'den "Amerika'nın Attilası" diye söz ediliyor, başyazılarda, "bir sürüngen gibi öldürülmesi gerektiği"nden dem vuruluyordu. Eylül 1864'te, Thornton, Asunción'dan Londra'ya uzun bir gizli rapor gönderdi. Paraguay'ı Dante'nin cehennemi gibi betimliyordu raporunda. İşine yarayan noktalar üzerinde duruyordu: "Hemen bütün mallarda ithalat vergisi, malın değerine göre yüzde 20-25'i arasında değişmektedir. Ancak bu değer malın satış fiyatı üzerinden hesaplandığı için, maliyetin yüzde 40-45'ine ulaşan vergiler ödenmektedir. İhracat vergileri ise, yüzde 10-20 arasında değişmektedir..." Nisan 1865'te, Buenos Aires'te basılan İngilizce *Standard* gazetesinde Arjantin'in Paraguay'a savaş açmasından coşkuyla söz ediliyor, Paraguay Devlet Başkanının "uygar ulusların bütün geleneklerini çiğnediği" ve Arjantin Başkanı Mitre'nin kılıcının, "geçmiş zaferlerin damgasının yanısıra, haklı bir davada kamuoyunun karşı koyulmaz gücünü de taşıyacağı" belirtiliyordu. Brezilya ve Uruguay'la anlaşma 10 Mayıs 1865'te imzalandı. Anlaşmanın ağır koşulları, bir yıl sonra *The Times* gazetesinde halka açıklandı. Gazete anlaşma koşullarını Brezilya ve Arjantin'den alacaklı bankalardan almıştı. Geleceğin galipleri, yenilecek olan Paraguay'ın ganimetini peşinen paylaşmışlardı. Arjantin, Misiones ve geniş Chaco bölgelerini, Brezilya, sınırlarının batısında kalan geniş bir alanı ele geçiriyor, iki büyük güç tarafından yönlendirilen bir kuklanın yönetimindeki Uruguay'ın payına ise hiçbir şey düşmüyordu. Mitre, Asunción'u üç ayda ele geçireceğini belirtmişti. Savaş beş yıl sürdü. Paraguay Irmağı'nı savunmak üzere sıralanan küçük tabyalar bir bir yok edildi. "Utanç kaynağı tiran" Francisco Solano López, ulus olarak ayakta kalma isteğini kahramanca temsil etti. Yarım yüzyıldır savaşmamış olan Paraguay halkı da onun yanında yer aldı. Kadın, erkek, çocuk, yaşlı, aslanlar gibi savaştılar. Yaralı esirler, kardeşlerine karşı çarpışmak zorunda bırakılmamak için sargılarını yolup atıyorlardı.

López, 1870 yılında, bir hayaletler ordusunun başında ormana daldı. Ordusu, düşmanı etkilemek için takma sakal takmış

çocuklarla yaşlılardan oluşuyordu. López, belki gerçek, belki hayal ürünü bir ihanet gerekçesiyle, kendisiyle birlikte belirsiz bir kadere ilerleyen kardeşini ve bir piskoposu öldürdü. Paraguay Devlet Başkanı Corá ormanında katledildiğinde, "Yurdumla birlikte ölüyorum!" diye haykırıyordu. Dediği doğruydu. Paraguay da onunla birlikte ölmekteydi.

İşgal orduları, harabeye dönmüş olan Asunción'u ele geçirdi. Kurtarmaya geldikleri Paraguay halkını yok ettiler. Savaşın başında Paraguay'ın nüfusu neredeyse Arjantin nüfusuna eşitti. 1870'te, hayatta kalan Paraguaylıların sayısı 250 bini, yani eski nüfusun altıda birini aşmıyordu. Uygarlığın zaferiydi bu. Bu kıyımın yüklü masrafının altından kalkamayan galipler, başından beri macerayı finanse etmiş olan İngiliz bankacılarının avucunun içindeydiler. II. Pedro'nun köleci imparatorluğu bu arada altmış bin kilometrekare toprak ve bol miktarda işgücü kazanmıştı: Çok sayıda Paraguaylı tutsak damgalanarak São Paulo kahve plantasyonlarına gönderilmişti. Arjantin, Mitre'nin başkanlığında doksan dört bin kilometrekarelik bir alanı ele geçirmiş, savaşın diğer ganimetleri konusunda ise Mitre şu açıklamayı yapmıştı: "Tutsakları ve diğer savaş ganimetlerini anlaşmamıza uygun biçimde aramızda paylaşacağız." Artigas'ın izleyicilerinin çoktan ortadan kaldırıldığı ve oligarşinin yönettiği Uruguay ise savaşa piyon olarak katılmış, sonucunda da bir şey elde edememişti. Savaş sonunda Üçlü İttifak üyelerinin İngiltere'ye bağımlılığı daha da artmıştı. Paraguay katliamı bu üç ülkenin kaderini belirlemiş oldu.[46]

Brezilya, İngilizlerin Portekiz tahtını Rio de Janeiro'ya taşıdıkları dönemden itibaren Britanya İmparatorluğu'nun kendi-

46 Solano López anılarda hâlâ yaşamaktadır. Eylül 1969'da, Rio de Janeiro'daki Ulusal Tarih Müzesi'nde eski Paraguay Devlet Başkanı'na bir bölüm ayrılacağı açıklandığında subaylar şiddetle karşı koydular. 1964 darbesini gerçekleştiren General Mourão Filho, basına şu açıklamayı yaptı: "Ülkenin üzerinde bir çılgınlık rüzgârı esmekte... Solano López'in ismi tarihimizden tamamıyla silinmelidir. Üniformalı Güney Amerikan diktatörünün en tipik örneğidir kendisi. Paraguay'ı umutsuz bir savaşa iterek mahvetmiştir."

sine yüklemiş olduğu görevi yerine getirmişti. 19. yüzyıl başında, Canning'in Büyükelçi Lord Strangford'a bildirmiş olduğu talimatlar son derece açıktı: "Brezilya'yı Güney Amerika tüketimine yönelik *İngiliz* malları için büyük bir ticari merkez haline getirmek." Savaşa katılmadan kısa bir süre önce, Arjantin Devlet Başkanı, ülkesindeki yeni İngiliz demiryolunun açılış töreninde coşkulu bir konuşma yapmıştı: "Bu ilerlemenin gerçekleşmesinde itici güç nedir? İngiliz sermayesidir, baylar!" *Paraguay yalnızca yurttaşlarını değil, gümrük vergilerini, ırmakların serbest ticarete kapanmasını, dökümevlerini, ekonomik bağımsızlığını ve topraklarının önemli bir kısmını da yitirmişti.* Soygunun sorumluları, Paraguay'ın geri kalan topraklarına serbest değişimi ve *latifundium* düzenini getirdiler. Topraklar, ormanlar, madenler, çay plantasyonları, okullar, akla gelebilecek her şey talan edilip satıldı. İşgal kuvvetleri, Asunción'a birbiri ardından kukla hükümetler getirdiler. Savaşın hemen ertesinde, barut kokusu henüz uçup gitmemişken, tarihinin ilk dış borcu Paraguay'ın üzerine çöktü. Alacaklı İngiltere'ydi elbette. Borcun değeri bir milyon sterlindi, ama Paraguay'a ulaşan kısmı bunun ancak yarısıydı. Borç birkaç yıl sonra üç milyonu aştı. 1812 yılında, Afyon Savaşı sona erdikten sonra, Nanjing'de imzalanan serbest değişim anlaşması, İngiliz tüccarlarına Çin topraklarına uyuşturucu madde sokma hakkını tanıyordu. Paraguay'da da yenilgiden sonra ticaret özgürlüğü kesinleşti. Pamuk üretimi durduruldu, tekstil endüstrisi Manchester tarafından yok edildi. Ulusal endüstri bir daha canlanamadı.

Bugün Paraguay'ı yönetmekte olan Colorado Partisi, kahramanların anısını kullanarak büyük vurgunlar vurmaktadır. Ama kuruluş yasasında, Brezilya işgal ordularının hizmetinde Mareşal Solano López'e ihanet etmiş yirmi iki "lejyoner"in imzası vardır. Paraguay'ı on beş yıldır toplama kampına dönüştürmüş olan diktatör Alfredo Stroessner, askeri uzmanlığını Brezilya'da tamamlamıştır. Brezilyalı generaller, kendisini madalyalar ve övgülerle, "Çok parlak bir geleceği" olduğunu belirterek ülkesine göndermişlerdir. Paraguay'da egemen olan İngiliz ve Arjan-

tin çıkarlarının yerini, Stroessner döneminde Brezilya ve Kuzey Amerika çıkarları almıştır. Paraguay'ı aralarında paylaşmak için *kurtaran* Arjantin ve Brezilya, 1870'ten beri, savaş ganimetlerini toparlamak üzere birbirlerinden nöbeti sürekli devralıyorlar. Ama, onlar da büyük gücün emperyalizmine boyun eğmek zorundalar. Paraguay aynı zamanda hem emperyalizmin, hem de alt-emperyalizmin boyunduruğu altındadır. Önceleri, birbirini izleyen bağımlılıklar zincirinin en büyük halkasını İngiltere oluştururdu. Bugün, Güney Amerika'nın ortasında yer alan bu ülkenin jeopolitik konumunun ne denli önemli olduğunun farkına varan ABD, ülkede çok sayıda danışman bulundurmaktadır. Bu danışmanlar silahlı kuvvetleri eğitir ve yönlendirir, ekonomik planları hazırlar, üniversiteyi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenler, ülke için yeni bir demokratik siyaset programı çizer ve rejime, hizmetleri karşılığında, masraflı krediler bağışlarlar.[47] Paraguay, aynı zamanda sömürgelerin de sömürgesidir. Stroessner hükümeti, toprak reformunu bahane edip, herhalde dalgınlıkla olacak, sınır topraklarının yabancılara satılmasını yasaklayan yasalara aykırı davrandı. Bugün, devlete ait topraklar bile Brezilyalı kahve *latifundium*'ları sahiplerinin elinde. İşgal dalgası, Portekizce konuşan büyük toprak sahiplerine bağlı başkanın işbirliğiyle Paraná'yı aşmakta. Paraguay'ın kuzeydoğu sınırına vardığımda, cebimde Solano López'in resmini taşıyan paralar vardı. Yalnızca İmparator II. Pedro'nun resmini taşıyan paraların değeri olduğunu anlamakta gecikmedim. Üzerinden bir yüzyıl geçmiş olmasına karşın, Üçlü İttifak Savaşı'nın sonuçları güncelliğini koruyor. Brezilyalı görevliler, kendi ülkelerinde yolculuk yapan Paraguaylıların pasaport taşımasını zorunlu kılıyorlar. Ülkede Brezilya bayrağı dalgalanıyor, Brezilya kiliseleri egemen. Kara korsanlığı,

47 1968 seçimlerinden kısa bir süre önce, General Stroessner ABD'ye ziyareti sırasında, *Agence France-Presse'e* şu açıklamayı yapmıştı: "Başkan Johnson'la yaptığım görüşme sırasında, kendisine on iki yıldır başbakanlık görevini sürdürdüğümü hatırlattım, o da bana, gelecek dönemde de bu görevi sürdürmemem için hiçbir neden olmadığını söyledi."

Latin Amerika'nın gelecekteki en önemli enerji kaynağı olan ve bugün Portekizce *Sete Quedas* diye adlandırılan Guayrá çavlanlarına ve dünyanın en büyük hidroelektrik santralinin Brezilya tarafından kurulacağı Itaipú yöresine kadar uzanıyor.

Alt-emperyalizm ya da çevre ülkelerin emperyalizmi çeşitli biçimlerde kendini gösterir. Başkan Johnson 1965'te Dominiklileri kana boğmaya karar verdiğinde, Stroessner operasyona katılmak üzere Santo-Domingo'ya Paraguaylı askerler gönderdi. Birliğin adı bir kara mizah örneğiydi: "Mareşal Solano López." Paraguaylı askerlerin başında Brezilyalı bir general bulunuyordu, çünkü ihanetin şan ve şerefi Brezilya'ya aitti; General Panasco Alvim, kıyıma katılan tüm Latin Amerika birliklerini yönetmekle görevliydi. Buna benzer sayısız örnek bulunabilir. Paraguay petrol kuyularını işletme hakkını Brezilya'ya vermiştir, ama Brezilya'da, yakıtın dağılımı ve petrokimya, Kuzey Amerika firmalarının elindedir. Paraguay Üniversitesi'nin felsefe ve pedagoji fakültesi, Brezilya Kültür Heyeti'nin denetimindedir, ama Brezilya üniversitelerini yönetenler Kuzey Amerikalılardır. Paraguay ordusunun kurmay heyeti Pentagon teknisyenlerinin olduğu kadar Brezilyalı generallerin de güdümündedir, ancak Brezilyalı generaller Pentagon'un şubelerinden başka bir şey değildirler. Paraguay tüketim piyasası Brezilya endüstri ürünlerinin işgali altındadır, bu ürünlerin üretildiği São Paulo fabrikaları ise çokuluslu şirketlere aittir.

Stroessner kendisini Lópezlerin mirasçısı olarak görür. Oysa bir asır öncesinin Paraguayı bugünün Paraguayıyla karşılaştırılabilir mi? İktidardaki partinin, alkış sesleri arasında Paraguay'ın geçmişini kendisine mal ettiği bir toplantı sırasmda, ufak bir çocuk kaçak sigara satıyor, toplantıya katılanlar Kent, Marlboro, Camel ve Benson and Hedges sigaraları içiyordu. Asunción'da, sayıları fazla olmayan orta sınıf mensupları Paraguay birası yerine Ballantine's marka viski içer. Pazara meyve taşıyan öküz arabalarının yanısıra, ABD ve Avrupa'da üretilmiş ve ülkeye kaçak getirilmiş son model otomobiller cirit atar caddelerde. Toprak kara sabanla işlenir, ama taksiler 70 model Impalalardır. Bütün

bunlara karşılık Stroessner'in savı, "barışın bedeli"nin kaçakçılık olduğudur. Generaller işbirliği yapmaz, ama her nasılsa cepleri bir biçimde dolar. Endüstri, doğal olarak, gelişemeden ölmeye mahkûmdur. Devlet kamu alımlarında yerli mallarına öncelik tanınmasını öngören yasaya bile uymaz. Hükümetin övünçle sergilediği başarılar, 1966'da Paraguay halkının kalkınmasına katkı olsun diye Kuzey Amerikan sermayesiyle kurulan Coca Cola, Crush ve Pepsi Cola fabrikalarıdır.

Devlet, "özel sektör konuyla ilgilendiği sürece"[48] girişimlere kalkışmayacağını açıklamakta. Merkez Bankası, "döviz alım satımında serbest piyasa rejimi uygulamaya ve ticaret ve dövizli işlemlerde kısıtlamaları kaldırmaya karar verdiğini" Uluslararası Para Fonu'na bildirmektedir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı bir bildiride ülkenin "yabancı sermayeye özel ayrıcalıklar" tanıyacağı yatırımcılara duyurulmaktadır. "Yatırımlara uygun bir ortam sağlayabilmek amacıyla" yabancı şirketler vergi ve gümrük resminden muaf tutulmuştur. New York National City Bank, Asunción şubesini açtıktan bir yıl sonra, yatırmış olduğu sermayeyi kârıyla karşılamıştır. Yabancı bankaların Paraguay'a verdiği krediler, ekonomik dengesizliğini artırarak ülkeyi daha da bağımlı kılar. Ekili toprakların yüzde 90'ı toprak sahiplerinin yüzde 1,5'una aittir. Toplam yüzölçümünün ancak yüzde 2'si üzerinde tarım yapılmaktadır. Caaguazú bölgesinde uygulanan tarımsal planlar sonucu, aç köylülere gelişme yerine mezar bağışlanmıştır.[49]

48 Devlet Başkanlığı, Teknik Planlama Dairesi, *Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social.* Asunción, 1966.

49 Köylülerin büyük bir bölümü, *minifundium*'ların bulunduğu bölgelere ya da Brezilya'ya göç etmeyi yeğlediler. Brezilya'da, Curitiba ve Mato Grosso'daki çay plantasyonlarında, ya da Paraná'daki kahve plantasyonlarında, emeklerini düşük bir ücret karşılığında satıyorlar. Ormanlık bölgelerde, devletin bağışladığı topraklarda hiçbir teknik yönlendirme ve kredi yardımı olmadan tarım yapmaya çalışan köylülerin durumu umutsuz, çünkü yetiştirdikleri ürünle hem beslenmek, hem de toprağa sahip olabilmek için *ücret ödemek* zorundalar.

Üçlü İttifak büyük başarısını hâlâ sürdürüyor.

İşgal edilen toprakların savunmasında kullanılan topların döküldüğü Ibycuí dökümevinin bulunduğu yere şimdi "Minacué" adı veriliyor; Guarani yerlilerinin dilinde "Madendi" anlamına geliyor.

Bugün bataklıklar ve sivrisineklerle kaplı yörede işgalcilerin 100 yıl önce dinamitle havaya uçurdukları fırının yıkıntılarını ve eski dökümevinden kalan paslı demir parçalarını görmek mümkün. Yörede yoksulluk içinde yaşayan köylüler, yaşadıkları harabenin hangi savaşın artığı olduğunu bile bilmiyorlar. Bununla birlikte, bazı geceler, makine ve çekiç gürültüsü, asker haykırışları duyduklarını söylüyorlar.

Latin Amerika'nın Çarpık Ekonomisinde Borçların ve Demiryollarının Rolü

XVIII. Louis döneminde Fransa Dışişleri Bakanı olan Chateaubriand Vikontu, İspanyol sömürgeleri konusunda güvenilir kaynaklara dayanarak ve hayıflanarak şunları yazıyordu: "İspanyol sömürgeleri, özgürleşme sürecinde, bir biçimde İngiliz sömürgeleri haline geldiler."[50] Birtakım rakamlar veriyor, İngiltere'nin 1822-1826 yılları arasında özgürlüğüne kavuşmuş olan İspanyol sömürgelerine verdiği borçların 21 milyon sterline ulaştığını, ancak faizler ve aracılara verilen komisyonlar düşüldükten sonra Amerika'ya gelebilen paranın yalnızca yedi milyon sterlin olduğunu belirtiyordu. Aynı dönemde, Latin Amerika'daki doğal kaynakları işletmek ve kamu yatırımları yapmak amacıyla Londra'da kırktan fazla anonim şirket kurulmuştu. İngiltere'de bankalar, yerden mantar biter gibi çoğalıyordu. Yalnızca 1836 yılında kurulan bankaların sayısı kırk sekizdi. Panama'da yüzyıl ortalarında İngiliz demiryolları boy gösterdi ve ilk İngiliz tramvay hattı 1868 yılında Brezilya'nın Recife kentinde kuruldu; bu arada İngiltere

50 R. Scalabrini Ortiz, *Politica Británica en El Rio de la Plata*, Buneos Aires, 1940.

Bankası hükümetlerin hazinelerini doğrudan finanse ediyordu.[51] Latin Amerikan hisse senetleri İngiliz borsasında son derece yaygındı. Kamu hizmetleri İngiltere'nin elindeydi. Yeni Latin Amerikan devletleri, kurulurken askeri harcamalara boğulmuşlardı ve bunun dışında, yüklü dış borçlarla karşı karşıyaydılar. Serbest değişim ithalatın, özellikle lüks mallar ithalatının çılgınca artmasına yol açmıştı. Küçük bir azınlık modaya uygun yaşayabilsin diye hükümetler borçlanıyor, her borç bir yenisine yol açıyordu. Yeni kurulan ülkeler böylece geleceklerini rehine veriyor, ekonomik özgürlüklerini ve siyasal bağımsızlıklarını feda ediyorlardı. Bugün değişik mekanizmalarla işleyen, ama özünde benzer olan tek bir sistem bütün Latin Amerika için geçerliydi. Sistemin dışında kalan tek ülke Paraguay'dı. Dış finansman, morfin gibi vazgeçilmez hale gelmişti. Birtakım gedikleri kapatabilmek için yeni gedikler açılmak zorunda kalınıyordu. Paranın değerinin düşmesi de çağımıza özgü bir olgu değildir. Celso Furtado'ya göre,[52] 1821-1830 arasında Brezilya'nın ihracat mallarının fiyatı yarıya düşmüş, 1841-1850 arasmda aynı olay tekrarlanırken ithal malları fiyatları değişmemişti. Latin Amerika'nın güçsüz ekonomileri aradaki farkı borçlarla kapatmaya çalışmıştı.

Schnerb şöyle özetler olayı: "Bu yeni devletlerin maliyesi sağlıklı değildir... Enflasyona başvurmak gerekir, bu da paranın değerinin düşmesine yol açar. Ardından, altından kalkılamayacak borçlar gelir. Bu devletlerin tarihi, bir anlamda, Avrupa finansman kaynaklarıyla yapılan ekonomik anlaşmalar ve yükümlülükler tarihidir."[53] Gerçekten de iflaslar, ücret ödemelerinin ertelenmesi, borçları ödemek için tahvillerin çıkarılması yaygındı. Alınan borçlar akıl almaz bir hızla tükeniyordu. Buenos Aires hükümetinin

---

51 J. Fred Rippy, *British Investments in Latin America (1822-1949)*, Minneapolis, 1959.

52 Celso Furtado, *a.g.e.*

53 Robert Schnerb, *Le XIXe Siecle. L'Apogee de L'expansion Européenne (1815-1914)*, *Maurice Crouzet, Histoire Generale des Civilisations*, VI. Cilt Paris, 1968.

1824 yılında, Baring Brothers firmasından aldığı 1 milyon sterlinlik borcun yalnızca 570 bin sterlini Arjantin'in eline geçebilmişti. Üstelik de anlaşmada söz verildiği gibi altın olarak değil, banknot olarak. Borç, Buenos Aires'te yerleşik İngiliz tüccarlarına gönderilen ödeme emirleri yoluyla veriliyordu. Bu tüccarlar ise, bulabildikleri her tür değerli madeni Londra'ya göndermekle yükümlü olduklarından ellerinde altın yoktu. Bu nedenle borç banknot olarak verildi. Ama ödeme altınla yapılacaktı. Arjantin, zamanla dört milyon sterline ulaşan bu borçtan ancak yüzyıl başında kurtulabildi.[54] Borca garanti olarak, Buenos Aires şehrinin tümü -tüm gelirleri ve kamu arazileri- ipotek edilmişti. Dönemin Maliye Bakanı, "Yabancı ticarete, özellikle İngiliz ticaretine karşı önlemler alabilecek bir durumda değiliz. Çünkü bu ülkeye olan borçlarımız çok yüklü, ters bir hareket bizi büyük zarara sokacak ilişkilere yol açabilir..." diyordu. Görüldüğü gibi, borçların bir şantaj aracı olarak kullanılması, ABD'nin yeni bir icadı değildir.

Borsa oyunları bu özgür ülkeleri kıskıvrak bağlamıştı. 19. yüzyıl ortalarında dış borçlar Brezilya bütçesinin yüzde 40'ına mal oluyordu. Durum diğer ülkelerde de farklı değildi. Demiryolları, bağımlılık zincirinin bir başka halkasıydı. Demiryolları, tekel kapitalizminin en parlak dönemini yaşayan emperyalist etkileri sömürge ekonomisinin en uzak bölgelerine ulaştırıyordu.

Borçların önemli bir bölümü, madenlerin ve gıda maddelerinin ihracatını kolaylaştırmak için demiryolu yapımına ayrılmıştı. Demiryolları bölgeleri birbirine bağlamak için değil, üretim merkezlerini limanlara bağlamak amacıyla yapılıyordu. Demiryolu ağları açık bir elin parmakları gibiydiler, bu yüzden de sık sık gelişmenin belirtisi olarak gösterildikleri halde, bir iç pazarın oluşmasını ve gelişmesini engelliyorlardı. İç pazarın gelişmesi, İngiliz egemenliğinin hizmetindeki bir ücret politikasıyla da engellenmişti. Örneğin ülkede imal edilen endüstri ürünlerinin taşınması, ihracata yönelik hammaddelerin taşınmasından çok

54 R. Scalabrini Ortiz, *a.g.e.*

daha pahalıya maloluyordu. Bu yüzden, tütün yetişen bölgelerde sigara üretimi, yün merkezlerinde dokumacılık, ormanlık bölgelerde ahşap işleri neredeyse olanaksızdı.[55] Evet, Arjantin'deki demiryolları Santiago del Estero'da ahşap endüstrisinin gelişmesine önayak olmuştur, ama bunun bedeli öyle ağır ödenmiştir ki, Santiagolu bir yazar, "Ah! Keşke Santiago'da hiç ağaç olmasaydı!"[56] diyebilmiştir. Demiryollarında tahta malzeme kullanılıyor, odun kömüründen de yakıt olarak yararlanılıyordu. Demiryollarının sonucu olarak ahşap endüstrisinin gelişmesi, kırsal toplulukların sonu oldu. Tarım ve hayvancılık sona erdi, korular yok edildi. Santiagolular köleliğe mahkûm edildi. Toplu göçler hâlâ devam etmektedir. Santiago del Estero bugün Arjantin'in en yoksul bölgelerinden biridir. Demiryollarında yakıt olarak petrolün kullanılması yöreyi ciddi bir buhrana sokmuştur.

Arjantin, Brezilya, Şili, Guatemala, Meksika ve Uruguay'da ilk demiryolları İngiliz sermayesiyle yapılmamıştır. Paraguay'da Avrupalı teknisyenlerin de yardımıyla devlet tarafından yaptırılan demiryolları, yenilgiden sonra İngilizlerin eline geçmiştir. Diğer ülkelerdeki demiryolu taşımacılığının kaderi de aynı olmuş, ülkelerin hiçbirine yeni bir yatırım kazandırmamıştır. Hatta yabancı şirketler devletle bir anlaşma yaparak, olası tatsız süprizlere karşı asgari bir kâr düzeyini garantiye almışlardır.

Yıllar sonra, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, artık demiryollarının fazla bir kâr getirmediği, görece durgun olduğu dönemde, demiryolları devlet tarafından satın alınmıştır. Hemen bütün ülkelerde eski demiryollarını İngiltere'den alan devlet, böylece yabancı şirketlerin zararlarını ulusallaştırmıştır.

Demiryollarının parlak dönemlerinde İngiliz şirketleri yeni yollar ve uzantılar yapma hakkının yanı sıra, yolların çevresindeki toprakları da almışlardı. Bu topraklar kârlı bir yan işti. 1911'de

55 R. Scalabrini Ortiz, *a.g.e.*

56 J. Eduardo Retondo, *El Bosque y La industria Forestal en Santiago del Estero*, Santiago del Estero, 1962.

Brazil Railway'e cömertçe bağışlanan topraklar, yöredeki evlerin yakılmasına ve halkın ölmesine ya da sürülmesine yol açmıştı. Brezilya tarihinin en kanlı halk hareketi olan *Contestado* isyanının kaynağında bu olay vardı.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Korumacılık ve Serbest Değişimin Başarısı

Üçlü İttifak 1865'te Paraguay'ın pek yakında dize getirileceğini ilan ederken, General Ulysses, Grant de Appomattox'ta General Robert Lee'nin yenilgisini kutluyordu. İç Savaş, Güney'in serbest değişim yanlısı tütün ve pamuk üreticilerine karşı Kuzey'in yüzde yüz korumacı endüstri merkezlerinin zaferiyle sonuçlanmıştı. *ABD'nin uluslararası gücünü sağlamlaştıran savaş sona erdiği sırada, Latin Amerika'nın sömürge olarak kaderini belirleyecek olan savaş başlamaktaydı.* Kısa süre sonra başkan olan Grant şu açıklamayı yapıyordu: "İngiltere yüzyıllar boyunca korumacılığı sonuna kadar uyguladı ve olumlu sonuçlar aldı. Bugünkü gücünü bu sisteme borçlu olduğu açıktır. İki yüzyıl sonra serbest değişim sistemini benimsemesinin nedeni, korumacılığın artık kendisi için kârlı olmadığına inanmasıdır. Şu halde baylar, ülkemi iyi tanıdığım için inanıyorum ki, iki yüzyılda, Amerika korumacılıktan elde edebileceği yararı sağladıktan sonra, İngiltere gibi serbest değişimi benimseyecektir."[57]

İki buçuk asır önce, yeniyetmelik dönemindeki İngiliz kapitalizmi, Kuzey Amerika'daki kolonilerine insan, sermaye, yaşam biçimi ve bir gelecek ihraç etmişti. Kuzey Amerika'nın on üç kolonisi kısa sürede toprak ve toprakaltı yoksulluğunun karşılarına çıkardığı *engelleri* kendi yararlarına kullanmaya başladılar. *Endüstrinin gelişmesine yönelik bir anlayış içine girdiler*, metropol de kendilerine sorun çıkarmadı. Bostonlular 1631'de, kendi yaptıkları otuz tonluk bir yelkenliyi, *Blessing of the Bay*'i denize indirdiler. Bu

57 André Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York, 1967.

tarihten başlayarak gemicilik şaşırtıcı bir hızla gelişti. Ormanlarda bol miktarda bulunan beyaz meşe ve çam gemi yapımında kullanılıyor, Massachusettsli kenevir üreticileri destekleniyor, halat ve yelkenler bu yörede yapılıyordu. Boston'un kuzeyi ve güneyinde kıyı boyunca tersaneler kuruldu. Koloni yönetimleri endüstrinin gelişmesini destekleyici bir fiyat politikası uyguluyordu. Keten ve yün üretimi destekleniyor, zarif olmamakla birlikte dayanıklı *ve yerli malı* kumaşlar dokunuyordu. 1643'te Lyn demir yataklarından yararlanmak üzere ilk dökümevi kuruldu. Kısa sürede Massachusetts yörenin tüm demir gereksinimini karşılayabilecek duruma geldi. Tekstil üretiminin gelişmesi için sağlanan destekler yeterli sonuç vermeyince bu koloni başka bir yola başvurdu. 1655 yılında çıkarılan bir yasayla, bireylerinden en az biri dokumacılıkla uğraşmayan ailelere ceza verilecekti. Aynı dönemde Virginialı aileler çıraklık çağına gelen çocuklarını tekstil endüstrisinde çalıştırmakla yükümlüydüler. Deri ihracatı yasaktı. Derinin işlenerek çizme, kayış, koşum takımı haline getirilmesi gerekiyordu.

Kirkland'a göre "koloni endüstrisinin savaşmak zorunda olduğu güçlükler saymakla bitmez, ama bunun İngiltere'nin koloni politikasından kaynaklanmadığı kesindir."[58] Aksine, iletişim güçlükleri yasaların koyduğu kısıtlamaları geçersiz kılıyor ve kendine yeterlilik eğilimini artırıyordu. Kuzey kolonileri İngiltere'ye ne altın, ne gümüş, ne de şeker gönderiyordu. Buna karşılık, gereksinimlerinin yol açtığı ithalat fazlasını bir biçimde karşılamak gereği doğuyordu. Okyanus, ticaretin hareketli olmasına izin vermiyor, ayakta kalabilmek için yerel endüstrileri hızla geliştirmek kaçınılmaz hale geliyordu. İngiltere 18. yüzyılda Kuzey kolonilerine karşı öylesine ilgisizdi ki, en son teknik gelişmelerin Kuzey kolonilerine iletilmesine bile aldırmıyordu. *Oysa Latin Amerikan sömürgelerinin durumu tamamen farklıydı. Bunlar, gelişmekte olan Avrupa kapitalizminin her türlü gereksinimini karşılıyor, buna karşılık, egemen sınıfların lüks içinde yaşayabilmesi için denizaşırı ülkeler-*

58 Edward C. Kirkland, *Historia Económica de Estados Unidos*, Mexico City, 1941.

den en nadide, en pahalı malları ithal ediyorlardı. Latin Amerika'da yüzyıllar boyunca yalnızca ihracata dönük etkinliklerde bir gelişme görülebildi. Maden ya da toprak burjuvazisinin ekonomik ve politik çıkarları, iç ekonomik gelişmenin gereklerine uygun değildi. Tüccarların Yeni Dünya'ya bağlılığı, maden ve gıda maddeleri sattıkları yabancı pazarlara ve mamul maddeler aldıkları yabancı kaynaklara bağlılığından fazla değildi.

Kuzey Amerika bağımsızlığını ilan ettiğinde, nüfusu Brezilya nüfusuna eşitti. Portekiz metropolü, İspanyol metropolü kadar azgelişmişti ve azgelişmişliğini sömürgesine ihraç etmekteydi. Brezilya ekonomisi, İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda yönlendirilmişti. Brezilya'nın 18. yüzyıl boyunca İngiltere'nin altın gereksinimini karşılamasının altında yatan sebep budur. Sömürgenin sınıfsal yapısı da bu işlevini yansıtıyordu. Brezilya'da yönetici sınıf, ABD'de olduğu gibi çiftçilerden, sanayici ve ulusal tüccarlardan oluşmamıştı. İki ülkenin egemen sınıflarının ideolojilerinin sözcüsü olan Alexander Hamilton ve Cairú Vikontu, aradaki farkı açıkça ortaya koyarlar.[59] İngiltere'deyken her ikisi de Adam Smith'in izleyicileri olmuşlardı. Ama daha sonra Hamilton endüstrileşmenin savunucusu olmuş, devletin ulusal endüstriyi desteklemesi ve koruması gerektiğini ileri sürmüştü. Cairú ise liberalizmin görünmez elinin harikalar yaratacağına inanmış ve *bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, bırakınız satsınlar görüşünün savunuculuğunu yapmıştı.*

18. yüzyılın sonunda ABD, dünyanın ikinci büyük ticaret filosuna sahipti. Gemilerin hepsi Kuzey Amerikan tersanelerinde yapılmıştı; tekstil ve demir endüstrisi de parlak bir gelişme içindeydi. Kısa bir süre sonra makine endüstrisi doğdu. Artık fabrikalarda sermaye malları dışarıdan alınmıyordu. *Mayflower* gemisinin idealist yolcuları New England topraklarında yeni bir ulusun temellerini atmışlar, kıyı boyunca uzanan topraklarda bir endüstri burjuvazisinin doğup gelişmesine önayak olmuşlardı. Afrikalı

59 Celso Furtado, *a.g.e.*

köle ticaretini de içeren Antiller'le yapılan ticaret, daha önce de değindiğimiz gibi bu gelişmede önemli bir rol oynamıştı. Ancak Kuzey Amerika'nın gelişmesi, başından beri milliyetçilik özelliği olmadan açıklanamazdı. George Washington veda konuşmasında bunu öğütlemiş, ABD'nin tek başına yol alması gerektiğini belirtmişti.[60] Emerson da 1837'de şöyle diyordu: "Avrupalıların parlak sözlerini çok uzun zamandan beri dinliyoruz. Biz kendi ayaklarımızla yürüyeceğiz, kendi ellerimizle çalışacağız, kendi inançlarımız doğrultusunda konuşacağız."[61]

Kamu yatırımları Kuzey Amerika'daki iç pazarın boyutlarını genişletiyordu. Devlet, kara ve demiryolları, köprüler ve kanallar yaptırıyordu.[62] Yüzyıl ortasında Pennsylvania eyaleti yüz elliyi aşkın karma şirkete katkıda bulunuyor, ayrıca kamu yatırımları yüz milyon doları geçiyordu. Meksika'nın topraklarının yarısını yitirmesine neden olan askeri fetih harekâtları da, ülke gelişmesine katkıda bulunmuştu. Devlet, gelişmeye yatırımlar ve askeri harcamalarla katkıda bulunmakla yetinmiyordu. Kuzeyde ayrıca sıkı bir gümrük korumacılığı uygulamaya başlamıştı. Güneyin toprak sahipleri ise, tersine, serbest değişim yanlısıydılar. Pamuk üretimi her on yılda bir-iki katına çıkıyor, bütün ülkeye önemli gelirler kazandırdığı ve Massachusetts'in dokuma fabrikalarına gerekli pamuğu sağladığı halde, Avrupa pazarlarına bağımlı kalıyordu. Güney aristokrasisi, tıpkı Latin Amerika gibi, her şeyden önce dünya pazarına bağlıydı. Avrupa dokumacılığında kullanılan pamuğun yüzde 80'i Güney'in kölelerinin çalışmasıyla elde

60 Claude Fohlen, *L'Amérique anglo-saxonne de 1815 a nos jours*, Paris, 1965.

61 Robert Schnerb, *a.g.e.*

62 "İlk riziko, devlet sermayesi tarafından yüklenilir... Demiryollarına yapılan resmi yardımlar yalnız sermaye birikimini kolaylaştırmakla kalmaz, yapım maliyetini de düşürür. Bazı durumlarda, örneğin ikincil hatlarda, kamu yatırımları başka türlü yapımı mümkün olmayan demiryollarını bize kazandırmıştır. Başka bazı durumlarda da, özel sermayeyle çok daha geç gerçekleşebilecek projeleri hızlandırmıştır." (Harry H. Pierce, *Railroads of New York, A Study of Government Aid, 1826-1875*, Cambridge, Massachusetts, 1953.)

ediliyordu. Kuzey, endüstriyel korumacılığa köleliğin kaldırılmasını da ekleyince, çıkarların tamamen farklılaşması savaşı başlattı. Kuzey ve Güney gerçekten iki ayrı dünya, iki ayrı tarihsel dönem, ulusal kadere ilişkin iki çelişkili görüştü. *Bu savaşta 20. yüzyıl, 19. yüzyılı* yendi:

Gel şarkımıza katıl, özgür insan,
Yaşlı Kral Pamuk öldü, gömüldü artık,

diyordu savaşı kazanan ordunun bir ozanı.[63] General Lee'nin yenilgisinden sonra, gümrük vergileri kutsal bir değer kazandı. Savaş sırasında gelir kaynaklarını artırmak için vergiler yükseltilmişti; savaş bittikten sonra da, galip gelen endüstriyi korumak için aynı düzeyde tutuldu. Kongre 1890'da son derece korumacı bir yasa olan McKinley gümrük yasasını çıkardı. 1897'de Dingley yasasıyla gümrük vergileri artırıldı. Kısa bir süre sonra, Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri Kuzey Amerikan mallarının tehlikeli rekabeti karşısında korumacı önlemler alma gereği duydular. Tröst sözcüğü ilk kez 1882'de kullanılmıştı. Petrol, çelik, gıda maddeleri, demiryolları ve tütün, dev adımlarla ilerlemekte olan tekellerin elindeydi.[64]

---

63 Claude Fohlen, *a.g.e.*

64 Güney, Kuzey'in kapitalistlerinin bir iç sömürgesi haline geldi... ...Savaştan sonra, her iki Carolina, Georgia ve Alabama'da dokuma endüstrilerinin kurulması için yapılan propaganda, neredeyse bir din propagandası niteliğindeydi. Ancak yeni endüstriler, ahlaki değerler ve insanlık adına kurulmuyordu; propagandanın nedeni, Güney'de işgücünün daha ucuz olması, enerji kaynaklarının bolluğu ve kâr oranlarının yüzde 75'e kadar çıkabilmesiydi. Güney'i sistemin ağırlık merkezine bağlamak üzere Kuzey'in sermayesi harekete geçirilmişti. Kuzey Carolina'da yoğunlaşan tütün endüstrisi, daha avantajlı yasalardan yararlanabilmek amacıyla New Jersey'ye taşınmış olan Duke tröstüne doğrudan bağımlıydı; Alabama demirini ve kömürünü işleyen Tennessee Coal and Iron Co., 1907'de US Steel denetimi altına girdi; şirket bu tarihten itibaren fiyatları belirleyerek rekabetten kurtuldu. Yüzyıl başında Güney'de kişi başına düşen gelir, savaş öncesine oranla yarıya düşmüştü. (C. Vann Woodward, *Origins of the New South, 1879-1913, A History of the South*, çeşitli yazarlar, Baton Rouge, 1948.)

General Grant, İç Savaş'tan önce Meksika soygununa katılmıştı. Savaştan sonra, bu general, korumacılık yanlısı bir başkan oldu. Hepsi aynı ulusallaşma sürecinin parçasıydı. Tarihi Kuzey'in endüstrisi yönlendiriyor, iktidarı elinde bulundurarak çıkarlarının gözetilmesini sağlıyordu. Batıda ve güneyde tarımın sınırları yerlilerle Meksikalıların yok olması pahasına genişliyordu. Ama tarım, plantasyonlar halinde değil, küçük işletmeler halinde yayılıyordu. Vaat edilmiş topraklar yalnızca Avrupalı köylüleri değil, her çeşit zanaat ustasını, tamircilik, metalurji ve demircilikte yetişmiş işçileri de Kuzey Amerika'ya çekiyordu. Geçen yüzyılın sonunda, ABD dünyanın en güçlü endüstrisine sahipti. İç Savaş'tan sonraki otuz yılda fabrikalar üretim kapasitelerini yedi katına çıkarmışlardı. Amerika'daki kömür üretimi İngiltere'dekine eşit düzeye ulaşmış, çelik üretimi ise İngiltere'dekinin iki katına erişmişti. Kapitalist dünyanın merkezi yer değiştirmeye başlamıştı artık.

İkinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak, ABD de İngiltere gibi serbest değişimin, serbest ticaretin ve serbest rekabetin savunuculuğunu yapmaya başlayacaktı, ama sadece *yabancı tüketiciler için.* Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası da, azgelişmiş ülkelerin ulusal endüstrilerini korumalarını ve bu ülke devletlerinin ekonomiyi geliştirmesini önlemek amacıyla, aynı dönemde kuruldu. Özel girişim göklere çıkarıldı. Bununla birlikte, ABD korumacı bir ekonomi politikası gütmeye devam etti. Ülkenin tarihi her zaman göz önünde bulunduruldu; Kuzey'de, hastalıkla çaresi hiçbir zaman birbiriyle karıştırılmadı.

SOYGUNUN BUGÜNKÜ YAPISI

Gücünü Kaybeden Tılsım

Lenin 1916 baharında emperyalizmle ilgili kitabını yazdığında, Kuzey Amerikan sermayesi Latin Amerika'daki özel yabancı sermayenin beşte birinden az bir bölümünü oluşturuyordu. 1970'te bu oran dörtte üçe yaklaşmaktadır. Lenin dönemindeki emperyalizm -endüstri merkezlerinin ihracat için dünya pazarları arayışındaki doymazlığı; hammadde kaynaklarının mümkün olduğu kadar fazlasını ele geçirme isteği; demir, kömür ve petrol yataklarının talanı; sömürgeleştirilmiş bölgelerin denetimini sağlayan demiryolları; mali tekellerin verdiği ağır borçlar, askeri harekât ve fetihler- bir sömürge ya da yarı-sömürgenin kendi fabrikalarını kuracağı yöreleri kısırlaştıran bir emperyalizmdi. Yoksul ülkeler için metropollerin ayrıcalığı olan endüstrileşmeyi gerçekleştirmek, zengin ülkelerin empoze ettiği sistem içinde olanaksızdı. Latin Amerika'da İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Avrupa'nın çıkarları Kuzey Amerikan yatırımları karşısında gerilemiştir. Bu süre içinde yatırımların niteliği önemli değişiklikler göstermiştir. Kamu hizmetlerine ve maden endüstrisine yönelik yatırımların göreli önemi her geçen yıl biraz daha azalmış, petrol ve imalat endüstrisine yönelik yatırımlar önem kazanmıştır. Bugün Latin Amerika'daki Kuzey Amerikan yatırımlarının üçte biri endüstri sektörüne aittir.[1]

Büyük şirketlerin Latin Amerika'daki şubeleri, önemsiz yatırımlar karşılığında dış rekabete karşı artırılmış olan gümrük engellerini rahatça aşarak endüstrileşmenin iç ağlarını ele geçirmekte-

1 Kırk yıl önce Latin Amerika'daki Kuzey Amerikan sermayesinin yüzde 6'sı endüstri yatırımlarına ayrılmıştı. 1960'ta yüzde 20'ye çıkan oran bugün üçte birdir. Birleşmiş Milletler - CEPAL, *El Financiamiento Externo de América Latina*, New York-Santiago, Şili, 1964 ve *Estudio Económico de América Latina*, 1967, 1968, 1969.

dir. Bu şirketler fabrika ihraç etmekte, hatta kurulmuş olan ulusal fabrikaları yiyip yutmaktadırlar. Bunu yaparken, hükümetlerin çoğundan ve uluslararası kredi kuruluşlarından hatırı sayılır bir destek görmektedirler. Emperyalist sermaye pazarları içeriden ele geçirip yerel endüstrinin kilit sektörlerine el koyarak ekonomiyi denetimi altına almakta, belirleyici kaleleri fethederek ya da kurarak geri kalan sektörlere egemen olmaktadır. Amerikan Devletleri Örgütü bu işleyişi şöyle açıklar: "Latin Amerikan şirketleri fazla karmaşık olmayan endüstri ve teknolojilerde güçlerini yavaş yavaş ortaya koyarlar. Kuzey Amerika'nın ve diğer endüstrileşmiş ülkelerin özel yatırımları ise, görece yüksek bir teknolojik düzey gerektiren ve ekonomik gelişmenin yönünün belirlenmesinde daha önemli rol oynayan dinamik bazı endüstri kollarındaki katılımlarını hızla artırırlar."[2] Dolayısıyla, Río Bravo'nun güneyindeki Kuzey Amerikan fabrikalarının dinamizmi, genelde Latin Amerikan endüstrisinden çok daha yoğundur. En büyük üç ülkede izlenen gelişme son derece çarpıcıdır: Arjantin'de 1961'de 100 olan endüstriyel üretim endeksi, 1965'te 112,5'e yükselmiş, aynı süre içinde ABD şirketlerinin şubelerinin satış endeksi 166,3 düzeyine ulaşmıştır. Brezilya'da bu oran 109,2'ye 120, Meksika'da ise 142,2'ye 186,8'dir.[3]

Emperyalist grupların Latin Amerika'daki endüstriyel gelişime el koyup kendi çıkarları doğrultusunda kapitalistleştirme konusunda gösterdikleri çaba, diğer geleneksel sömürü biçimlerinden tamamen vazgeçtikleri anlamına gelmez. United Fruit Co.'nun Guatemala'daki demiryollarının artık kârlı olmadığı ve Brezilya'da Electric Bond and Share ile ITT şirketlerinin, paslı donanımları ve müzelik makineleri karşılığında saf altın ödenerek ulusallaştırılmasının bu şirketler için son derece kârlı olduğu

2 Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreterliği, *El Financiamiento Externo para El Desarrollo de La América Latina*, Washington, 1969.

3 ABD Ticaret Dairesi ve Amerikan İlerleme İçin İttifak Komitesi verileri. Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreterliği, *a.g.e.*

açıktır. Ancak daha kârlı işler çevirmek için kamu hizmetlerinden vazgeçilmesi, hammaddelerden de vazgeçilmesi demek değildir. Latin Amerika'nın petrolü ve madenleri olmasa ABD'nin hali ne olurdu? Madenlere yapılan yatırımların azalmasına karşın, Kuzey Amerika kendisi için hayati önem taşıyan maddelerden ve Güney'den sağladığı kârlardan vazgeçemez. *Ayrıca, Latin Amerikan fabrikalarını dev şirketlerin oluşturduğu dünya çapındaki çarkın küçük birer parçası haline getiren yatırımlar, uluslararası iş bölümünü hiçbir şekilde değiştirmez. Yoksul ve zengin ülkeler arasında sermaye ve malların taşındığı ulaşım ağı en ufak bir değişikliğe uğramaz. Latin Amerika işsizlik ve sefaleti, yani dünya piyasasının gereksindiği hammaddeleri ve çokuluslu şirketlerin şubelerinde ucuz işgücüyle üretilmiş birkaç endüstri maddesini ihraç etmeye devam eder. Adaletsiz değişim her zamanki işleyişini sürdürür. Latin Amerika'da insanların açlıktan ölmesine neden olan ücretler, ABD ve Avrupa'da ücret düzeylerinin yüksek tutulmasına katkıda bulunur.*

"Endüstrileştirici" yabancı sermayenin, işgal ettiği bölgeler için yararlı olduğunu kanıtlamaya hazır sayısız politikacı ve demokrat vardır. Eski emperyalizmin tersine, bu yeni emperyalizm, gerçekten uygarlık adına yapılan bir hareketmiş. Öyle ki, egemen güçlerin söylediği parlak sözler ilk kez gerçek amaçlarına uygun düşüyormuş. Vicdanı rahat olmayanlar artık kendilerini savunmak zorunda kalmayacaklarmış, çünkü zaten suç ortadan kalkıyormuş. Günümüzün emperyalizmi, etrafa teknoloji ve gelişme saçacakmış, hatta artık kendisini tanımlamak için bu eski ve iğrenç sözcüğü kullanmak yakışık almayacakmış. Emperyalizmin kendi meziyetlerini saymaya başladığı her durumda, işin mali yanına şöyle bir göz atmakta yarar vardır. Kolayca görülecektir ki bu yeni tipteki emperyalizm, sömürgelerini değil, gelişme noktalarını zenginleştirir; toplumsal gerginlikleri azaltacağına artırır; yoksulluğu yaygınlaştırıp zenginliği belli merkezlerde yoğunlaştırır; verdiği ücretler Detroit'tekinin yirmide biri, aldığı fiyatlar New York' takinin üç katıdır; iç pazarı ve üretim mekanizmasının kilit noktalarını ele geçirir; gelişmeyi yönlendirir ve

sınırlarını belirler; kredi kaynaklarını elinde bulundurur ve dış ticareti istediği gibi düzenler, yalnız endüstriyi değil, endüstrinin ürettiği kazançları da yabancı sermayeye yönlendirir; ekonomik artığı yurtdışına yönelterek kaynakların tüketilmesini kolaylaştırır, gelişmeye sermaye katacağına eksiltir. CEPAL raporlarına göre, son yıllarda ABD'nin Latin Amerika'daki yatırımlarından dışarıya akan kâr, yeni yatırımların beş katı kadardır. Şirketlerin kârlarını artırabilmeleri için ülkeler yabancı banka ve uluslararası kredi kuruluşlarına borçlanmakta, her geçen yıl borçları artmaktadır. Endüstriyel yatırımların sonuçları bu açıdan "geleneksel" yatırımların sonuçlarıyla aynıdır.

Ağırlık merkezi Kuzey Amerikan tröstleri olan uluslararası kapitalizm çerçevesinde Latin Amerika'nın endüstrileşmesi, gelişme ve ulusal özgürlük kavramlarından her geçen gün biraz daha uzaklaşmaktadır. Geçen *yüzyılın belirleyici yenilgileri sırasında tılsım bütün gücünü kaybetti. Limanlar ülkeleri yenilgiye uğrattığı sırada, ticaret özgürlüğü de doğmakta olan ulusal endüstriyi öldürdü. 20. yüzyılda da, görevi üstlenebilecek güçlü bir endüstri burjuvazisi oluşamadı. Bütün çabalar yarı yolda tükendi. Latin Amerika endüstri burjuvazisi, bir cüce gibi, büyüyemeden yaşlandı.* Günümüzde Latin Amerikalı burjuvalar, güçlü yabancı şirketlerin komisyoncuları ya da görevlileridir. Doğruyu söylemek gerekirse, yazgılarını değiştirmek için hiçbir çabaları da olmamıştır.

Kapıları Açanlar Nöbetçilerdir: Ulusal Burjuvazinin Kısırlığı

Latin Amerika'nın en büyük gelişim merkezleri olan Arjantin, Brezilya ve Meksika'da endüstrinin bugünkü yapısı, yansıma niteliğindeki bir gelişmeye özgü bozuklukları ortaya çıkarır. Daha zayıf olan diğer ülkelerde, endüstri büyük güçlüklerle karşılaşmadan uydulaştı. Bugün mal ve sermayenin yanı sıra fabrikalar ihraç eden, her yere girip her şeye el koyan bir kapitalizm, rekabetçi bir kapitalizm olmasa gerek. Bu daha çok, sınırsız boyutlarda, dünyanın her yerinde her türlü etkinliğe katılan tekellerin

dünya çapında egemenlik kurmasını sağlayan, dev çokuluslu şirketler çağındaki kapitalizmdir.[4] Kuzey Amerikan sermayesi, Latin Amerika'da, ABD topraklarında olduğundan daha belirgin bir yoğunlaşma gösterir. Yatırımların çok büyük bir bölümü bir avuç şirket tarafından denetlenir. *Onlar için ulus, üstlenilecek bir görev, savunulacak bir bayrak, ele geçirilecek bir gelecek değil, aşılacak bir engel, tadına doyulmaz bir meyvedir.* Her ülkenin egemen sınıfı için ulus, aksine, üstesinden gelinecek bir görevi mi temsil eder? Emperyalist sermaye, atılımı sırasında karşısında korumasız, tarihsel görevinden habersiz bir yerel endüstri bulmuştur. *Burjuvazi gözyaşı ve kan dökmeden işgal güçleriyle birleşmiştir.* Devletin yirmi yıldan beri azalan etkisi ise, Uluslararası Para Fonu'nun gösterdiği başarı sonucu asgariye indirilmiştir. Kuzey Amerikan şirketleri Avrupa'ya öyle bir yerleşmişler ve Eski Dünya'nın gelişmesini öyle bir denetimleri altına almışlardır ki, Avrupa'da kurulan Kuzey Amerikan endüstrisinin, ABD ve Sovyetler Birliği'nden sonra, dünyanın üçüncü büyük endüstriyel gücü olacağı ileri sürülmektedir.[5] Köklü geleneğine ve gücüne karşın Avrupa burjuvazisi bu akına göğüs geremedikten sonra, Latin Amerikan burjuvazisi, bağımsız kapitalist kalkınma gibi bir maceraya nasıl atılabilirdi? Latin Amerika'da aynı süreç çok daha ezici ve ucuz olmuş ve çok daha vahim sonuçlar doğurmuştur.

Latin Amerika'nın endüstriyel gelişimi yüzyıl başından beri dışarıdan yönlendirilmiştir. Endüstrileşme, planlı bir ulusal kalkınma politikası tarafından başlatılmamış, üretim güçlerinin olgunlaşmasının ya da toprak sahipleriyle doğduktan kısa süre sonra ölen ulusal zanaatkârlar sınıfı arasındaki iç çelişkilerin patlamasının da sonucu olmamıştır. Latin Amerikan endüstrisi, tarımsal ihracat sisteminin içinden, dış ticaretteki güçlüklere ve oluşan dengesizliğe bir çözüm yolu bulmak amacıyla doğmuştur. Dünya savaşları ve 1929 Büyük Buhranı ihracatta büyük bir düşüşe, bunun sonucu olarak da, ithalatın olanaksızlaşmasına

4 Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *El Capital Monopolista*, Mexico City, 1971.

5 J. J. Servan-Schreiber, *El Desafio Americano*, Santiago, Şili, 1968.

yol açmıştı. Piyasada bulunamayan yabancı endüstri ürünlerinin fiyatları bir anda astronomik düzeylere ulaştı. Bu sırada, geleneksel bağımlılıktan kurtulmuş bir endüstriyel sınıf ortaya çıkmadı. Endüstri atılımı, toprak sahiplerinin ve ithalatçıların elinde birikmiş sermayeyle gerçekleşti. Arjantin'de döviz hareketlerini denetleyenler, hayvancılıkla uğraşan zengin çiftçilerdi. Tarım bakanına dönüşmüş olan Kırsal Yerleşimler Kuruluşu Başkanı 1933'te şu açıklamayı yapıyordu: "İçinde bulunduğumuz yalıtılmışlık yüzünden, artık bizim mallarımızı ithal etmeyen ülkelerden satın alamadığımız malları kendimiz üretmek zorundayız.[6] Kahve üreticileri dış ticaret sayesinde ellerinde birikmiş sermayeyi Sáo Paulo'nun endüstrileşmesine yatırdılar. Brezilya'nın endüstrileşme süreci resmi bir belgede şöyle özetlenir: "Bugün gelişmiş olan ülkelerin tersine, Brezilya'da endüstrileşme, genel ekonomik değişim içinde ağır adımlarla gerçekleşmemektedir. Endüstri hızlı ve yoğun biçimde gelişmekte, endüstrileşme süreci içinde, varolan sosyo ekonomik yapı tamamen değişmeyip Brezilya toplumuna özgü yöresel ve sektörel farklılıklar yaratmaktadır."[7]

Yeni gelişen endüstri, hükümetlerin korumacı gümrük politikaları, ithalat kısıtlamaları, döviz düzenlemeleri, üretim artığının alınıp satılması, hammadde ve mamul madde taşımacılığı için yapılan yeni yollar ve enerji kaynaklarının geliştirilmesiyle desteklendi. Brezilya, Meksika ve Arjantin'de, Getulio Vargas (1930-1945 ve 1951- 1954), Lázaro Cárdenas (1934-1940) ve Juan Domingo Perón'un (1946-1955) milliyetçi ve halkçı hükümetleri, ulusal endüstrinin duruma göre atılım, gelişme ya da sağlamlaşma gereksinimlerini ortaya koydu. Gelişmiş kapitalist ülkelerde endüstriyel burjuvaziye özgü "girişimcilik anlayışı" Latin Amerika'da, özel-

6 Aktaran: Alfredo Parera Dennis, *Naturaleza de Las Relaciones Entre Las Clases Dominantes Argentinas y Las Metrópolis, Fichas de Investigación Económica y Social* içinde, Buenos Aires, Aralık 1964.

7 Planlama ve Koordinasyon Bakanlığı, *A Industrialização Brasileira: Diagnóstico e Perspectivas.* Rio de Janeiro, 1969.

likle bu belirleyici atılım dönemlerinde devlete özgü bir kavram oldu. *Devlet, var olamayan bir toplumsal sınıfın yerini alarak halk yığınlarını harekete geçirdi ve endüstrileşmeye önayak oldu.* Bu çerçeve içinde o döneme kadar egemen olan sınıflardan köklü biçimde değişik bir endüstri burjuvazisi gelişmedi. Örneğin Perón, Buenos Aires'in kenar mahallelerinde proleter ayaklanmasında haklı olarak *montonero*ları görür gibi olan Endüstri Birliği'nin paniğe kapılmasına yol açmıştı. Tutucu koalisyon, Perón'un zaferiyle sonuçlanan Şubat 1946 seçimlerinden önce sanayicilerin liderinden yüklü bir çek almıştı. On yıl sonra, iktidardan düştüğünde, en büyük fabrikaların sahipleri, oligarşiyle aralarındaki çelişkilerin temel çelişkiler olmadığını açıklamıştı. 1956'da, Endüstri Birliği, Kırsal Yerleşimler Kuruluşu ve Ticaret Borsası, şirket kurma özgürlüğü, serbest girişim, ticaret ve istihdam özgürlüğünü savunmak üzere birleştiler.[8] Brezilya'da endüstri burjuvazisinin önemli bir bölümü, Vargas'ı intihara iten güçlerle el ele verdi. Meksika deneyimi bu konuda değişik özellikler gösterir. Latin Amerika'ya getirdikleri, beklenenden çok daha azdır. Lázaro Cárdenas'ın başını çektiği milliyetçi hareket, büyük toprak sahiplerine karşı bir savaşın verildiği tek dönemdir; 1910'dan beri ülkenin çalkalanmasına sebep olan toprak reformunda önemli adımlar atılmıştır. Arjantin ve Brezilya da dahil olmak üzere diğer ülkelerde, endüstrileşme yanlısı hükümetler *latifundium* düzenine dokunmamış, eski yapı, iç pazarın ve tarımsal üretimin gelişmesine engel olmuştur.[9]

8 Dardo Cúneo, *Comportamiento y Crisis de La Clase Empresaria*, Buenos Aires, *1967*.

9 Aynı dönemde Şili, Kolombiya ve Uruguay'ın endüstrileşme süreci de, ithal ikamesine yönelik bir çizgi izlemiştir... Yıllar önce, Uruguay Devlet Başkanı José Batlle y Ordóñez (1903-1907 ve 1911-1915), Latin Amerika burjuva devriminin liderlerinden biri olmuştu. Çalışma saatlerinin günde sekiz saate indirilmesini öngören yasa, Uruguay'da, ABD'den daha önceki bir tarihte çıkmıştır. Batlle'ın refah devleti deneyimi ilerici yasalarla yetinmeyip kültürel gelişme ve halkın eğitilmesine büyük önem vermişti. Ayrıca kamu hizmetlerini ve bazı üretim etkinliklerini ulusallaştırmıştı. Ancak toprak sahiplerinin gücüne dokunmamış, banka ve dış ticareti ulusallaştırmamıştı. Uruguay, bugün belki de kaçınılmaz olan bu ihmallerin ve Batlle'yi izleyenlerin ihanetinin cezasını çekmektedir.

Genelde endüstri, tıpkı bir uçak gibi, havaalanının temel yapılarını değiştirmeden yere inmiştir. Varolan bir iç pazarın talebiyle koşullanmış olan endüstri tüketim gereksinimlerine cevap vermiş, büyük yapısal değişimlerin sağlayabileceği boyutları ve demokratikleşmeyi getirememiştir. Bu yapıda endüstriyel gelişme, makine, yedek parça, yakıt ve yarı mamul maddelerin ithalatını zorunlu olarak artırmış,[10] döviz kaynağı ihracat sektörü ise, ihracatçılar tarafından geri kalmışlığa mahkûm edildiği için bu artışı karşılayamamıştır. Perón döneminde Arjantin'de tahıl ihracatı bile devlet tekelindeydi. Buna karşılık, kırsal toprak mülkiyeti rejimi en ufak bir zarar görmemiş, büyük Kuzey Amerikan ve İngiliz soğutucu şirketleri ve yün ihracatı ulusallaştırılmamıştı.[11] Devletin ağır endüstri atılımı fazlasıyla zayıf kalmış, devlet, kendi teknolojisini yaratmadığı sürece milliyetçi politikasının sakat kalacağını kavrayamamıştı. İktidara ABD büyükelçisine karşı gelerek geçen Perón, 1953'te Milton Eisenhower'ın ülkesine yaptığı ziyareti coşkuyla karşılıyor, dinamik endüstrilerin gelişmesi için yabancı sermayenin desteğini istiyordu.[12] İthal ikamesi yolunda ilerledikçe ve yeni fabrikaların üst düzeyde teknoloji ve örgütlenme gereği arttıkça, ulusal endüstrinin emperyalist şirketlerle "ortaklık kurma" zorunluluğu ivedilik kazanıyordu. Getulio Vargas'ın endüstrileşme modelinde de aynı eğilim artarak başkanın sonunu getiren kararla

10 "Belirli bir malın ülkede üretilmeye başlanması daha önce ekonomi dışında yaratılan artı değerin ancak bir kısmını 'ikame' eder... Bu 'ikame' malın tüketiminin hızla yaygınlaştığı ölçüde, ithalat talebi kısa vadede döviz ekonomisine geçebilir..." María de Conceição Tavares, *O Processo de Subtituçao de Importações como Modelo de Desenvolvimento Recente en América Latina*, CEPAL-IL- PES, Rio de Janeiro.

11 Ismael Viñas ve Eugenio Gastiazoro, *Economia y Dependencia (1900-1968)*, Buenos Aires. 1968.

12 27 Kasım 1953 tarihli *Visión* dergisi muhabirinin, "Arjantin petrol endüstrisi dışında hangi endüstri kolları için yabancı sermayenin desteğini arzuluyor?" sorusuna Ekonomi Bakanı şu cevabı veriyordu: "Öncelik sırasına göre sayacak olursak, petrol endüstrisi... İkinci sırada demir endüstrisi... ağır kimya endüstrisi... taşıma gereçleri üretimi... lastik üretimi... Ve dizel motorlarının ülkemizde üretilmesi." (Aktaran: Alfredo Parera Dennis, *a.g.e.)*

kesinleşti. En yeni teknolojiyi kullanan yabancı oligopoller, Latin Amerika'nın bütün ülkelerinde, imalat teknikleri, patent ve yeni donanımlar satarak ulusal endüstriyi gizlemeye pek de gerek duymadan ele geçirmekteydiler. Wall Street kesin olarak Lombard Street'in yerini almıştı; sömürüde önde gelen başlıca şirketler Kuzey Amerikan şirketleriydi. Endüstri sektöründe görülen gelişmeler bankacılık ve ticarette de görülüyor, Latin Amerika piyasası adım adım çokuluslu şirketler piyasasına dahil oluyordu.

Castelo Branco diktatörlüğünün ekonomi uzmanı Roberto Campos, 1965'te şöyle buyuruyordu: "Romantizm kokan karizmatik önderler çağı, yerini teknokrasiye bırakmaktadır."[13] Amerikan büyükelçiliği, João Goulart hükümetini deviren darbeye doğrudan katılmıştı. Tarz ve amaçları bakımından Getulio Vargas'ın izleyicisi olan Goulart'ın düşüşü, halkçılığın bir yana bırakılması anlamına geliyordu. Askeri darbenin başarıyla sonuçlanmasından birkaç ay sonra, bir arkadaşım Buenos Aires'ten "Yenilmiş, fethedilmiş, yıkılmış bir ulus olduk," diye yazıyordu. Brezilya'nın ulusallaşma anlayışından uzaklaşması, halkçı olmayan koyu bir diktatörlük dönemine girilmesini gerektiriyordu. Kapitalist gelişme, artık halkın Vargas gibi önderlerin peşinde harekete geçirilmesiyle bağdaşmıyordu. Grevleri yasaklamak, sendika ve partileri feshetmek, tutuklamak, işkence etmek, öldürmek, şiddet yoluyla işçi ücretlerini düşürmek ve böylece yoksulların yoksulluğunu iyice artırarak enflasyonun önüne geçmek gerekliydi. 1966-1967'de yapılan bir ankete göre, Brezilya'da büyük sanayicilerin yüzde 84'ü, Goulart hükümetinin ekonomi politikasını sakıncalı bulmaktaydı. Kuşkusuz bu yüzde 84'ün arasında, Goulart'ın Brezilya ekonomisinin emperyalizm tarafından sömürülmesini önlemek için destek almaya çalıştığı ulusal burjuvazinin ileri gelenleri de bulunuyordu.[14] Aynı baskı rejimi, Arjantin'de General Carlos Ongania döne-

13 Octavio Ianni, *O Colapso do Populismo No Brasil*, Rio de Janeiro, 1968.

14 Luciano Martins, *Industrialização, Burguesia Nacional e Desenvolvimento*, Rio de Janeiro, 1968.

minde de uygulandı. Brezilya'da baskı, 1954'te Getulio Vargas'ın hayatına son veren kurşunla başlamıştı; Arjantin'de de, 1955'te Perón'un bozguna uğratılmasıyla başladı. Meksika'da da endüstrinin özelleştirilmesi yönetimi tekelinde bulunduran partinin baskıcı siyasetinin katılaşmasıyla çakışmıştır.

Fernando Henrique Cardoso, hafif ya da *geleneksel* endüstrinin halkçı hükümet dönemlerinde geliştiğine ve yığınların tüketim düzeyinde, yani sigara ya da gömlek satın alan insanların tüketiminde bir artış gerektirdiğine dikkati çekmiştir.[15] Bunun tersine, *dinamik* endüstri -ara ya da sermaye malları endüstrisi- başmda büyük şirketlerin ve devletin bulunduğu kısıtlı bir pazara seslenir; tüketici sayısı azdır, fakat mali kapasitesi geniştir. *Bugün yabancı ellerde olan dinamik endüstri, önkoşul olarak var olması gereken bir geleneksel endüstriye dayanır ve onu kendisine bağımlı kılar.* Teknolojik açıdan güçsüz olan geleneksel sektörlerde ulusal sermaye belirli bir gücü korur. Kapitalistler, teknolojik ya da mali nedenlerle uluslararası üretim biçimlerine bağlı olmadıkları sürece, toprak reformuna ve sendikal mücadele yoluyla işçi sınıfının tüketim kapasitesinin artırılmasına karşı değildir. Buna karşılık dinamik endüstrinin temsilcileri, bağımlı ülkelerin gelişen bölgeleriyle dünya ekonomik sisteminin arasındaki ekonomik bağların artırılmasını isterler ve iç değişimleri bu amaç doğrultusunda değerlendirirler. Son yıllarda Arjantin ve Brezilya'da yapılan ve Cardoso'nun çalışmasının temelini oluşturan anketlerin sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi, endüstri burjuvazisinin sözcüleri bu ikinci gruptur. *Büyük patronlar toprak reformuna karşı çıkar; çoğu, endüstri sektörüyle tarım sektörünün çıkarlarının farklı olduğunu kabul etmez ve endüstrinin gelişmesi için bütün üretici sınıfların birleşmesi ve Batı blokunun güçlenmesi gerektiğine inanır.* Arjantin ve Brezilya'daki sanayicilerin yalnızca yüzde 2'si, politik olarak önce işçilere güvenmek gerektiği görüşündedir. Anketi cevaplandıran-

15 Fernando Henrique Cardoso, *Ideologias de La Burguesia Industrial en Sociedades Dependientes (Argentina y Brasil)*, Mexico City, 1970.

ların çoğunluğu *ulusal firmaların patronlarıdır* ve yine çoğunluğu, bağımlılığın çeşitli zincirleriyle dış güç merkezlerine bağlıdır.

Durum bu haldeyken başka bir sonuç beklenebilir miydi? Endüstri burjuvazisi, egemen sınıfın en üst katını oluşturur, bu grup da dışarıdan yönetilir. Peru kıyılarındaki büyük *latifundium*'ların sahipleri aynı zamanda otuz bir endüstriyel firmanın ve daha birçok şirketin de sahibidir.[16] Diğer ülkelerde de durum tıpatıp aynıdır.[17] Meksika da bunların arasında yer alır. Büyük Kuzey Amerikan konsorsiyumlarının yönetimindeki ulusal burjuvazi, halkın baskısını emperyalizmin baskısından çok daha tehlikeli bulur. Kendisine maledilen bağımsızlık ve yaratıcılık özelliklerinden yoksun olan ulusal burjuvazi emperyalizmin içinde gelişir ve çıkarlarını bu ortamda sağlar.[18] Arjantin'de, *latifundium* sahiplerinin bir araya geldiği Jockey Club'm kurucusu, aynı zamanda, ülkenin başta gelen sanayicilerindendir.[19] Geçen yüzyılın sonunda başlayan bir olay, daha sonra gelenek haline gelmiştir: *Zenginleşen zanaatkârlar, oligarşinin kapalı salonlarına evlilik yoluyla girebilmek için büyük toprak sahiplerinin kızlarıyla evlenirler ya da aynı amaçla toprak satın alırlar. Ellerindeki sermaye fazlasını endüstriye yatıran toprak sahiplerinin sayısı da az değildir.*

---

16 Francois Bourricaud, Jorge Bravo Bresani, Henri Favre, Jean Piel, *La Oligarquia en El Perú, Lima, 1969*. Bu veri, Favre'ın çalışmasından alınmıştır.

17 Ricardo Lagos Escobar, *La Concentración del Poder Económico. Su Teoria. Realidad Chilena* (Santiago. Şili, 1961) ve Vivian Trias, *Reforma Agraria en El Uruguay* (Montevideo, 1962) örneklerle doludur: Yaklaşık yüz aile, fabrika ve toprakların, başlıca ticaret kollarının ve bankaların sahibidir.

18 "Meksikalı kapitalistler giderek daha dönek, daha açgözlü oluyorlar. Servetlerinin başlangıcı olan ticaret özgürlüğüyle birlikte, çıkarlarını artırmak ve birleştirmek için çeşitli yollar buldular: dostluk, ticari ortaklık, evlilik, vaftiz babalığı, karşılıklı ayrıcalıklar tanıma, belli kulüplere ya da derneklere üye olma, sosyete toplantıları ve elbette ortak politik tavırlar." Alonso Aguilar Monteverde, *El Milagro Mexicano*, çeşitli yazarlar, Mexico City, 1970.

19 Kulübün kurucusu Carlos Pellegrini'ydi. Jockey Club onun anısına konuşmalarını yayımladığında, sanayicilerin savlarını destekleyen konuşmalarını dahil etmemişti. Dardo Cúneo, *a.g.e.*

Servetinin büyük bir bölümünü ticaretten ve tekstil endüstrisinden kazanan Faustino Fano, ölümüne dek dört kez Kırsal Yerleşimler Kuruluşu'nun başkanı seçilmiştir. 1967'de öldüğünde gazeteler Fano'nun, "tarımla endüstri arasındaki sözde karşıtlığı yıktığını" yazıyorlardı. Endüstri sektöründe sağlanan artık, hayvancılığa yatırılmaktadır. Güçlü sanayicilerden DiTella kardeşler, otomobil ve soğutucu fabrikalarını yabancı şirketlere sattılar; şimdi Kırsal Yerleşimler Kuruluşu'nun sergileri için boğa yetiştiriyorlar. Yarım yüzyıl önce, Buenos Aires şehrinin tamamının sahibi olan Anchorena ailesi, kentin en büyük metalurji fabrikalarından birini kurmuştu.

Avrupa ve ABD'de endüstri burjuvazisi tarih sahnesine tamamen farklı bir biçimde çıkmış, gelişmiş ve gücünü sağlamlaştırmıştı.

Makinelerin Üzerinde Hangi Bayrak Dalgalanıyor?

Yaşlı kadın eğildi ve ateşi canlandırmak için yelpazeledi. Kambur sırtı ve kırışıklarla dolu uzun boynuyla yaşlı, siyah bir kaplumbağaya benziyordu. Ama yırtık giysileri kaplumbağanın kabuğunun yerini tutmuyordu. Yaşlılığın etkisiyle çok yavaş hareket ediyordu. Arkasında görünen, tahta ve tenekeden yapılma kulübesi de kendisi gibi eğri büğrüydü. Daha uzaktaki kulübeler de, São Paulo'nun bu kenar mahallesinin bütün barınakları gibi yaşlı kadınınkine benziyorlardı. Ateşin üzerindeki kararmış kapta kahve için su ısınmaktaydı. Küçük bir konserve kutusunu dudaklarına götürdü ve içmeden önce gözlerini kapatıp *"O Brasil é nosso"* ("Brezilya bizimdir") diye mırıldandı. Tam o anda, kentin merkezinde Union Carbide şirketinin genel müdürü, bir Brezilya plastik fabrikasının daha tröstüne katılmasını kutlamak üzere kristal kadehini kaldırırken, aynı şeyi başka bir dilde düşünüyordu. İkisinden biri yanılıyor olmalıydı.

Brezilya'da 1964'ten beri birbirini izleyen askeri diktatörler, devlet şirketlerinin kuruluş yıldönümlerini kutlarken yakında özelleştirileceğini duyuruyor ve buna *kalkınma* adını veriyorlar. *6*

Temmuz 1965 tarih 56570 sayılı yasayla devlet tekeline alınan petrokimya endüstrisi, aynı tarihli ve 56571 sayılı yasayla özel sermayeye açılmıştı. Bu yasaya dayanarak, Dow Chemical, Union Carbide, Phillips Petroleum ve Rockefeller şirketleri doğrudan ya da devletle "ortaklık" kurarak en *ballı iş kolu* olan petrokimya endüstrisine el atmışlardı. İki yasanın çıkarılışı arasında geçen birkaç saatte neler olmuştu? Oynayan perdeler, koridorlarda hızlanan adımlar, bir kapıyı çaresizce yumruklayan eller, havada uçuşan yeşil banknotlar, gürültülü bir karmaşa; Shakespeare'den Brecht'e, kimler düşlemek istemezdi ki bu sahneyi? *Bir bakan açıkça itiraf etti: "Devletin ve şerefli bazı istisnaların dışında Brezilya'da güçlü olan yalnızca yabancı sermayedir."*[20] Hükümet, Kuzey Amerikan ve Avrupa firmaları için tatsız olabilecek her tür rekabeti ortadan kaldırmak için elinden geleni yapmaktadır.

Yabancı sermayenin imalat sektörüne yoğun biçimde girişi ellili yıllarda başladı ve Başkan Juscelino Kubitschek döneminde uygulanan Metas Planı (1957-1960) ile hızlandı. Büyümenin en hızlı olduğu yıllardı bunlar. Yerlilerin tekerleğin varlığından bile habersiz oldukları bir çölün ortasında Brasilia sihirli bir değnekle kurulur gibi kuruluyordu. Yollar açıldı, büyük barajlar yapıldı, otomobil fabrikalarından her iki dakikada bir otomobil çıkıyordu. Endüstri hızlı bir tempoda gelişmekteydi. Kapılar yabancı yatırımlara ardına kadar açılıyor, doların işgaline alkış tutuluyor, gelişme her yanda hissediliyordu. Yeni basılan paralar piyasada dolaşıyor, atılım enflasyonla ve sonraki hükümetlere devredilecek ağır bir dış borçla finanse ediliyordu. Kubitschek yabancı şirketlere kârlarını yurtdışına çıkarmak ve yatırım masraflarını karşılamak üzere özel kolaylıklar sağlamıştı. Devlet, şirketlerin yurtdışında imzaladıkları borçların ödeme sorumluluğunu paylaşıyor, bu borçların ödemesinde kullanılan döviz düşük bir fiyattan sağ-

20 Bakan Hélio Beltrão'nun Rio de Janeiro Ticaret Derneği yemeğinde yaptığı konuşmadan, *Correio do Povo*, 24 Mayıs 1969.

lanıyordu. CEPAL tarafından yayınlanan bir rapora göre,[21] 1955-1962 arasında yapılan yatırımların yüzde 80'inden fazlası devletin kefil olduğu borçlarla sağlanmıştı. Yani şirketlerin fonlarının beşte dördünden daha büyük bir bölümü, yabancı bankalardan alınan borçlarla oluşturulmuştu; bu da Brezilya devletinin ağır dış borç yükünü daha da artırıyordu. Bunun dışında, makine ithalatında da özel ayrıcalıklar tanınmıştı.[22] General Motors ve Volkswagen'e tanınan bu haklardan ulusal şirketler yararlanamıyordu.

Brezilya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından sebatla yürütülen ve Brezilya'nın büyük ekonomik gruplarını konu alan araştırma yayımlandığında, emperyalist sermaye yanlısı ekonomi politikasının bölücü sonuçları ortaya çıktı.[23] Dört milyar cruzeiroyu geçen sermaye birikimlerinin yarısından fazlası, yabancı şirketlere, özellikle Kuzey Amerikan şirketlerine aitti. On milyarı aşan sermaye birikimlerinde ise, on iki yabancı şirket grubuna karşılık beş ulusal şirket bulunmaktaydı. Araştırma sonuçlarının değerlendirilmesinde, Maurício Vinhas de Queiroz, "Şirketlerin gücü büyük olduğu oranda, yabancı olma olasılığının arttığı" sonucuna varıyordu. Fakat bunların yanı sıra, araştırmanın ortaya koyduğu bir başka olgu da, 4 milyarın üzerindeki sermaye grubuna ait yirmi dört ulusal şirketin yalnızca dokuzunun hisse senetlerinin bir bölümünün

21 CEPAL-BNDE, *Quince Años de Politica Económica en El Brasil*, Santiago, Şili, 1965.

22 Yabancı yatırımların yararının büyük olduğuna inanan ekonomist Eugênio Gudin'in yaptığı hesaplara göre, Brezilya'nın Kuzey Amerikan ve Avrupa şirketlerine yalnızca bu yolla sağladığı yardım bir milyar dolara ulaşmaktadır. Moacir Paixão'nun tahminlerine göre de, otomotiv endüstrisine kuruluşu sırasında sağlanan kolaylıklar ulusal bütçeye eşitti. Paulo Schilling de, (*Brasil para Extranjeros*, Montevideo, 1966) Brezilya devletinin, büyük endüstri şirketlerine kârların sel gibi akmasını sağlayıp asgari yatırımlarla azami kâr elde etmeleri için her türlü kolaylığı gösterdiği halde, Vargas döneminde kurulmuş olan ulusal motor fabrikasından en ufak bir desteği bile esirgediğine dikkati çeker. Daha sonra, Castelo Branco hükümeti döneminde, bu devlet kuruluşu Alfa Romeo'ya satılmıştır.

23 Maurício Vinhas de Queiroz, *Os Grupos Multibilionarios, Revista do Instituto de Ciências Sociais* içinde, Rio de Janeiro Federal Üniversitesi, Ocak-Aralık 1965.

Kuzey Amerikan ya da Avrupa sermayesinin elinde olmadığı ve şirketlerin ikisinin yabancıların yönetiminde olduğuydu. Araştırma sonuçlarına göre on ekonomik grup, uzmanlık alanlarında birer tekel gibi hareket ediyorlardı. Aralarından sekizi, büyük Kuzey Amerikan şirketlerinin şubeleriydi.

Fakat bütün bunlar, daha sonra olacaklara göre zararsız sayılırdı. 1964'ten 1968 yılının ortalarına kadar geçen sürede, otomobil parçası üreten on beş fabrika, Ford, Chrysler, Willys, Simca, Volkswagen ve Alfa Romeo'nun eline geçti. Elektrik ve elektronik sektörlerinde önde gelen üç Brezilya fabrikasını Japonlar satın aldı. Wyeth, Bristol, Mead Johnson ve Lever birçok laboratuvarı ele geçirdi. Öyle ki, ilaç piyasasının yalnızca beşte biri ulusal şirketlerin elinde kaldı. Anaconda, demir dışındaki madenlere, Union Carbide ise plastik, kimya ve petrokimya endüstrilerine el koydu. American Can, American Machine and Foundry ve diğer şirketler makine ve metalurji dalındaki altı ulusal firmayı satın aldı. En büyük metalurji fabrikalarından biri olan Companhia de Mineração Geral ise, Bethlehem Steel, Chase Manhattan Bank ve Standard Oil'in oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından komik bir fiyata satın alındı. Konuyu araştırmak üzere parlamentoda oluşturulan komisyonun ulaştığı sonuçlar büyük tepkilere yol açacak nitelikteydi. Ama askeri rejim parlamentoyu feshederek Brezilya kamuoyunun bu sonuçlardan haberdar olmasını engelledi.[24]

---

24 Komisyonun vardığı sonuçlara göre, 1968 yılında yabancı sermaye Brezilya'da sermaye piyasasının yüzde 40'ını, dış ticaretin yüzde 62'sini, denizyolları taşımacılığının yüzde 82'sini, uluslararası havayolları taşımacılığının yüzde 67'sini, motorlu araç üretiminin yüzde 100'ünü, lastik üretiminin yüzde 100'ünü, ilaç endüstrisinin yüzde 80'inden fazlasını, kimya endüstrisinin yüzde 50'ye yakın bölümünü, makine üretiminin yüzde 59'unu, otomobil parçaları üretiminin yüzde 62'sini, alüminyum üretiminin yüzde 48'ini ve çimento üretiminin yüzde 90'ını elinde bulunduruyordu. Yabancı sermayenin yarıdan fazlası Kuzey Amerikan şirketlerine aitti. Kuzey Amerikalıları da Almanlar izliyordu. Burada bir parantez açıp Latin Amerika'da Federal Alman yatırımlarının artışına dikkat çekmek istiyoruz. Bugün Brezilya'da üretilen iki otomobilden biri, bölgenin en büyük fabrikası olan Volkswagen firmasına aittir. Güney Amerika'da kurulan ilk otomobil fabrikası, 1951'de kurulan Mercedes-

Mareşal Castelo Branco döneminde yabancı şirketlerle imzalanan ve yatırımları garanti altına alan bir anlaşmayla gelir vergisi düşürülmüş, olağanüstü kredi kolaylıkları sağlanmış, Goulart'm koymuş olduğu kâr sınırlamaları kaldırılmıştı. Diktatörlük yabancı kapitalistlere yaranmak için elinden geleni yapıyor, ülkeyi onlara büyük bir cömertlikle sunuyordu: "Brezilya'da yabancılara yapılan muamele, dünyanın hiçbir yerinde rastlanamayacak kadar liberal... Sermaye sahiplerinin milliyeti konusunda hiçbir kısıtlama yok... Kâr olarak dışarı çıkarılabilecek yatırım payı konusunda hiçbir sınır yok..."[25]

Arjantin, emperyalist yatırımlarının gözde mekânı olma konusunda Brezilya'yla yarışır. Bu ülkenin askeri yönetimi de aynı dönemde avantajlarını sıralamak konusunda geri kalmıyordu; Arjantin Devlet Başkanı General Juan Carlos Ongania, 1967 yılında ekonomi politikasını açıkladığı konuşmasında, tavukların tilkiye fırsat eşitliği tanıdığını belirtiyordu: "Arjantin'deki yabancı yatırımlar tamamen ulusal yatırımlar gibi ele almacak, yabancı sermaye konusunda ülkemizin geleneksel politikasından ayrılınmayacaktır."[26] Arjantin'de de sermaye girişi, yabancı sermayenin yoğunlaşması, kârların yurtdışına çıkarılması ve sermayenin dönüşümü kısıtlanmamıştır; patent ödemeleri ve teknik yardım serbestçe yapılır. Yabancı şirketler vergiden muaftır ve özel döviz kurlarından yararlanırlar. 1963-1968 yılları arasında, yirmi dokuzu Kuzey Amerikalılara olmak üzere, elli önemli Arjantin firması yabancılara satılmıştır. Bu firmalar, çelik, otomobil, yedek parça, petrokimya, kimya, elektrik endüstrisi, kâğıt ve sigara gibi çeşitli sektörlerde yer almaktadır.[27] 1962'de, Latin

---

Benz Argentina idi. Latin Amerika ülkelerinde kimya endüstrisinin önemli bir bölümü Bayer, Hoechst, BASF ve Schering firmalarının denetimindedir.

25 *The New York Times* özel eki, 19 Ocak 1969.

26 Sergio Nicolau, La *Inversión Extranjera Directa en Los Paises de La ALALC*, Mexico City, 1968.

27 Rogelio Garcia Lupo, *Contra La Ocupación Extranjera*, Buenos Aires, 1968.

Amerika'nın en güçlü beş tröstünden ikisi, Siam di Tella ve Industrias Kaiser Argentinas, özel sermayeyle kurulmuş ulusal şirketlerdi. 1967'de her ikisi de emperyalist sermayenin eline geçti. Toplam ciroları yılda yedişer milyar pesoyu aşan büyük şirketlerin satışlarının yarısı yabancı firmalara, üçte biri devlet kuruluşlarına, ancak altıda biri de Arjantin özel sektörüne aittir.[28]

Latin Amerika'daki imalat endüstrisinde Kuzey Amerikan yatırımlarının üçte biri Meksika'da toplanmıştır. Bu ülkede de sermaye transferi, gelirlerin yurtdışına çıkarılması ve döviz konularında hiçbir kısıtlama yoktur. Belli endüstri kollarında hisse çoğunluğunun ulusal olma zorunluluğunu getiren sermayenin *Meksikalılaştırılması* hareketi, Endüstri ve Ticaret Bakanı'nın 1967 yılında yaptığı açıklamaya göre, "genelde yabancı yatırımcılarca olumlu karşılanmış, yabancı şirketler, ulusal şirketlerle ortaklık kurmanın yararlarını kabul etmişlerdir. Uluslararası üne sahip şirketler bile Meksika'da kurulmuş olan şirketlerle ortaklık kurma sistemini benimsemiş ve endüstrinin Meksikalılaştırılması politikası yabancı yatırımları azaltmamış, tersine, yabancı yatırımlar 1965'te en yüksek düzeyine ulaşmış, 1966'da ise daha da artmıştır."[29] 1962 yılında, Meksika'nın en büyük yüz şirketinin elli altısı, kısmen ya da tamamen yabancı sermayenin denetimindeydi, yirmi dördü devlete, yirmisi de özel Meksika sermayesine aitti. Söz konusu yüz şirketin toplam satışlarının ancak yedide biri, yirmi özel şirkete aitti.[30] Bugün hesap makineleri, büro malzemesi, makine ve endüstri gereçleri dallarındaki yatırımların yarısından çoğu büyük yabancı firmaların denetimindedir. General Motors, Ford, Chrysler ve Volkswagen'in otomotiv endüstrisindeki egemenlikleri kesindir. Yeni kimya endüstrisi, Du Pont, Monsanto, Imperial Chemical, Allied Chemical, Union Carbide ve Cyanamid'in elin-

28 Birleşmiş Milletler, CEPAL, *Estudio Económico de América Latina*, 1968, New York-Santiago, Şili, 1969.

29 *Visión* dergisinde söyleşi, 3 Şubat 1967.

30 José Luis Ceceña, *Los Monopolios en México*, Mexico City, 1962.

dedir. Parke Davis, Merck and Co., Sidney Ross ve Squibb, büyük laboratuvarları ele geçirmişlerdir. Sentetik iplik üretiminde Celanese'in etkisi belirleyicidir. Yemeklik yağ endüstrisi giderek Anderson Clayton ve Lieber Brothers'ın denetimine girmektedir. Çimento, sigara, kauçuk ve türevlerinin üretiminde de yabancı sermayenin payı sürekli bir artış göstermektedir. Aynı durum, ev eşyaları ve gıda maddeleri sektörleri için de geçerlidir.[31]

Uluslararası Para Fonu'nun Bombardımanı Fatihlerin Çıkartmasını Kolaylaştırır

Brezilya'da endüstrinin yabancı firmaların eline geçmesi konusunda parlamento komisyonuna açıklamalarda bulunan bakanlardan ikisi, Castelo Branco döneminde dış kredi girişini kolaylaştırmak için alman önlemlerin sonucu olarak, ulusal sermayeyle kurulmuş olan fabrikaların olumsuz koşullarda bulunduğunu kabul etmişlerdi. Bakanların ikisi de, 1965 tarihli, 289 sayılı yönergeye değinmişti. Bu yönergeye göre yabancı şirketler yüzde 7 ya da 8 faiz karşılığında dış borç alabiliyor, cruzeironun değerinin düşmesi durumunda, özel döviz kurlarından yararlanıyorlardı. Aynı dönemde ulusal şirketler aldıkları kredilere yüzde elli dolayında faiz ödüyor, bu kredileri bulmaları da kolay olmuyordu. Bu önlemin yaratıcısı Roberto Campos, durumu şöyle açıklıyordu: "Dünyada eşitsizlik olduğu bilinen bir gerçektir. Bazı insanlar zeki, bazıları da zekâdan yoksun doğarlar. Bazı insanlar atlet olmak için yaratılmıştır, bazıları ise sakat. Dünyada büyük şirketler olduğu gibi, küçük şirketler de vardır. Bazı şirketler daha gençken, gelişme dönemlerinde ölürler, bazıları da uzun süre gereksiz yere var olduktan sonra, fazla yaşlı diyebileceğimiz bir çağda ölürler. İnsan doğasında olduğu gibi nesnelerin doğasında da, temelde bir eşitsizlik vardır. Kredi mekanizması da aynı kurallara bağlıdır. Dış kredi konusunda yabancı şirketlere sağla-

31 José Luis Ceceña, *México en La Órbita Imperial*, Mexico City, 1970 ve Alonso Aguilar ve Fernando Carmona, *México, Riqueza y Miseria*, Mexico City, 1968.

nan kolaylıkların ulusal şirketlere de tanınması gerektiğini ileri sürmek, ekonominin temel gerçekliklerini reddetmek anlamına gelir..."[32] Bu kısa, fakat özlü *Kapitalist Manifesto'nun* kavramlarına göre, insanların hayatı doğal olarak orman kanunuyla yönetilir; aslında eşitsizlik diye bir şey yoktur, çünkü bu şekilde adlandırdığımız olgu, evrenin acımasız uyumunun bir ifadesidir: yoksul ülkelerin yoksul olmalarının nedeni yoksulluklarıdır; kaderimiz yıldızlarca belirlenmiştir ve insanların yeryüzündeki tek işlevi bu alınyazısını gerçekleştirmektir: Bir kısmımız boyun eğer, bir kısmımız da yönetir. *Bir kısmımız boynumuzu uzatacağız, bir kısmımız da ipi geçireceğiz.* Bu düşüncelerin yaratıcısı, Brezilya'da Uluslararası Para Fonu politikasının uygulayıcısı oldu.

Diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Brezilya'da da Uluslararası Para Fonu'nun önerilerinin uygulamaya konması, yabancı güçlerin ülkeyi ele geçirmelerine yardımcı oldu. 1950'li yılların sonlarından başlayarak, ekonomik durgunluk, paranın istikrarsızlığı, kredilerin azalması ve iç pazarda satın alma gücünün düşmesi, ulusal endüstrinin çökmesinde ve emperyalist şirketlerin eline geçmesinde önemli bir rol oynadı. Çıkarları yüzünden ateşi hastalıkla, enflasyonu yürürlükteki yapılarda krizle harmanlayan Uluslararası Para Fonu, sihirli bir *mali denge* kurma bahanesiyle Latin Amerika'da dengesizlikleri daha da artıran bir politikanın uygulanmasını zorunlu tutmaktadır. Özel ticaret anlaşmalarını yasaklayarak ticareti serbestleştirmekte, iç kredilerin kısılmasına sebep olmakta, ücretleri dondurmakta ve devlet et-

32 Bakan Roberto Campos'un, ulusal ve yabancı şirketler arasında yapılan anlaşmaları incelemekle görevli parlamento komisyonu raporunda yer alan açıklaması. Millet Meclisi, Brasilia, 6 Eylül 1968.
Kısa bir süre sonra, Campos, Peru hükümetinin milliyetçi tavırlarıyla ilgili garip bir yorumunu yayımladı. Campos'a göre, General Velasco Alvarado'nun Standard Oil'i ulusallaştırması, "erkeklik gösterisi"nden başka bir şey değildi. Milliyetçiliğin tek amacının, insanın ilkel nefret gereksinimini karşılamak olduğunu ileri sürüyor, ancak şunu belirtmeyi de ihmal etmiyordu: "Gurur ne yatırımları ne de sermaye birikimini artırıyor." (*O Globo* gazetesi, 25 Şubat 1969.)

kinliklerini engellemektedir. Bu programa, kuramsal olarak paraya gerçek değerini vermeye ve ihracatı artırmaya yönelik devalüasyonlar ekleniyor. Oysa devalüasyonlar, sermayenin egemen sınıflar yararına yoğunlaşmasını ve valizlerinde bir avuç dolarla yabancı ülkelerden gelenlerin ulusal şirketleri ele geçirmelerini sağlıyor yalnızca.

Latin Amerika'nın tüm ülkelerinde, sistem gereksinimin çok altında üretim yapıyor ve bu *yapısal güçsüzlük* enflasyona yol açıyor. Ama IMF üretim mekanizmasının arz yetersizliğinin nedenlerine eğileceği yerde sonuçların üzerine giderek iç tüketim pazarının güçsüz kapasitesini daha da daraltıyor. IMF'ye göre *açlığın hüküm sürdüğü bu topraklarda enflasyonun nedeni, talep fazlalığıdır.* IMF'nin çözüm önerileri dengeleme ve gelişme sürecinde başarısız olmakla kalmamış, ülkelerin dış güçler tarafından ezilişini artırmış, yığınları daha da yoksullaştırmış, toplumsal gerginlikleri doruk noktasına getirmiş, ticaret özgürlüğü, serbest rekabet ve sermayenin serbest dolaşımının kutsal prensipleri adına ekonomik ve mali dışa bağımlılığı artırmıştır. Gümrük vergileri, kotalar ve sübvansiyonlarla yoğun biçimde korumacılık uygulayan ABD, IMF'den en ufak bir uyarı bile almamıştır. Buna karşılık kuruluş, Latin Amerika konusunda hiçbir esneklik göstermemiştir: Varlık nedeni de budur zaten. Şili'nin 1954'te yaptığı açılıştan sonra, IMF'nin *tavsiyeleri* yaygınlaşmıştır. Bugün hükümetlerin çoğu bu önerileri körü körüne izlerler. *Uygulanan tedavi, hastanın durumunu iyice ağırlaştırarak borç ve yatırım gibi ilaçların zorla verilmesini kolaylaştırmaktadır.* Borçları IMF sağlamakta ya da başkalarının sağlaması için gerekli olan izni vermektedir. ABD'de kurulan ve merkezi ABD'de olan kuruluş aynı zamanda ABD'nin hizmetindedir ve işlevi, uluslararası müfettişliktir. Onun onayı olmadan ABD Merkez Bankası ipleri gevşetemez. Dünya Bankası, Uluslararası Kalkınma Ajansı ve diğer uluslararası kuruluşların en önemli kredi koşulu, hükümetlerin IMF'ye verdikleri niyet mektuplarının imzalanması ve uygulanmasıdır. Latin Amerika ülkelerinin hepsinin oyu, dünya mali dengesinin üst yöneticisi

olan IMF'nin politikasını yönlendirmede ABD'nin oylarının yarısına bile eşit değildir. IMF, İkinci Dünya Savaşı sonunda dolar uluslararası para olarak rüştünü ve egemenliğini ispat ettiğinde, Wall Street'in dünya üzerindeki mali gücünü kurumsallaştırmak amacıyla kurulmuştu. IMF, efendisine hiçbir zaman ihanet etmedi.[33] Rantiye niteliğini koruyan Latin Amerika burjuvazisi, endüstri üzerine dışarıdan gelen saldırılara karşı koymamıştır, ama emperyalist şirketlerin akıl almaz savaş yöntemleri uyguladığı da yadsınamaz bir gerçektir. IMF'nin bombardımanı, savaşın kazanılmasını kolaylaştırmıştır. Borsada ani bir düşüşün ardından birkaç hisse senedi ya da patent, marka, teknik yenilik karşılığında basit bir telefon görüşmesiyle şirketler fethedilmiştir. Borçlar, yerel şirketleri aldıkları dolarlara karşılık daha fazla ulusal para ödemek zorunda bırakan devalüasyonlarla artarak ölümcül bir tuzağa dönüşmüştür. Teknolojik yardıma bağımlılık çok pahalıya mal olmuştur; yabancı şirketlerin sattıkları teknik yardım, hemcinslerini yok etme sanatında büyük bir ustalığı da içermektedir. Brezilya ulusal sanayicilerinin ayakta kalabilen sonuncularından biri, üç yıl önce Rio de Janeiro gazetelerinden birine şu açıklamayı yapmıştı: "Deneyimler gösteriyor ki, ulusal şirketlerin satılması ender olarak Brezilya'ya bir kâr sağlıyor, genellikle satın alan ülke kazançlı çıkıyor."[34] Brezilya Merkez Bankası'ndan alınan verilere göre, 1965, 1966 ve 1967 yıllarında yeni endüstri yatırımlarının beşte biri, gerçekte ödenmemiş borçlarla yapılan yatırımlardı.

Mali ve teknolojik şantajın dışında kullanılan savaş yöntemlerinden biri de, güçlüyle güçsüzün arasındaki hileli ve serbest rekabettir. Çokuluslu tröstlerin şubeleri bir dünya sistemi içinde yer aldıklarından, *bir ya da iki yıl, gerektiğinde daha da uzun bir süre boyunca para kaybetmeyi göze alabilirler. Bu nedenle fiyatları düşürür ve peşinde oldukları şirketlerin teslim olmasını beklerler. Bankalar da*

33 Samuel Lichtensztejn ve Alberto Couriel, *El FMI y La Crisis Económica Nacional*, Montevideo, 1967; Vivian Trias, *La Crisis del Imperio*, Montevideo, 1970.

34 Fernando Gasparian, *Correio da Manhã*, Mayıs 1968.

onlarla işbirliği yapar. Kısa süre sonra, ulusal şirket beyaz teslim bayrağını çeker. Yerel kapitalistler, galiplerin memuru haline gelir. Bazı durumlarda, eğer şanslıysa, şirketini sattığında karşılığını yabancı şirketin merkez kuruluşunun hisse senedi olarak alır ve hayatını bolluk içinde sürdürür.

Fiyatların düşürülmesi yöntemine ilginç bir örnek, Union Carbide'ın selobant üreten Brezilya fabrikası Adesite'e el koyuşudur. Merkezi Minnesota'da bulunan ve dünyanın her yanında şubeleri olan ünlü Scotch firması, kendi ürünlerini Brezilya piyasasında giderek daha ucuza satmaya başladı. Adesite firmasının satışları düşünce bankalar krediyi kestiler. Scotch fiyatları düşürmeye devam etti. Fiyatlar önce yüzde 30, daha sonra yüzde 40 oranında düşürüldü. Union Carbide burada devreye girerek Brezilya firmasını komik bir fiyata satın aldı. Daha sonra da, piyasayı yarı yarıya paylaşmak üzere Scotch'la anlaştı. Bunun üzerine fiyatlar ortak kararla yüzde 50 oranında artırıldı. Vargas'm tröstlere karşı çıkardığı yasa yıllar önce yürürlükten kaldırılmıştı.

Amerikan Devletleri Örgütü bile, Kuzey Amerikan firmaları şubelerinin mali olanaklarının, "ulusal şirketlerin nakit darlığı çektiği dönemlerde, bazılarının yabancılar tarafından satın alınmasını kolaylaştırdığını" kabul etmektedir.[35] IMF'nin zorlamasıyla iç kredilerin kısılmasından sonra daha da belirginleşen mali olanaksızlıklar, yerel fabrikaları büyük bir darboğaza sokmuştur. Ancak, aynı raporda yer alan verilere göre, Kuzey Amerikan firmalarının Latin Amerika'da işleyiş ve gelişmelerine gerekli fonların yüzde 95,7'si, Latin Amerikan kaynaklarından kredi, borç ve yeniden yatırılan kârlar olarak sağlanmaktadır. İmalat endüstrisi sektöründe bu oran yüzde 80'dir.

35 Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreterliği, *a.g.e.*

ABD Kendi Tasarruflarını Gözetip Başkalarınınkini Kullanır: Bankaların İstilası

Ulusal kaynakların emperyalist şirketlerin şubelerine yönlendirilmesi, büyük ölçüde Kuzey Amerikan bankalarının son yıllarda Latin Amerika'da mantar gibi çoğalmış olmasına bağlıdır. Çevre ülkelerde yerel tasarruflara yapılan saldırının nedeni, ABD'nin yabancı ülkelerdeki yatırımlarını durdurmasını gerektiren ödemeler dengesi açığı ve doların uluslararası para olarak değer kaybetmesidir. *Latin Amerika bu sorunlara çare olarak kullanılmaktadır.*

International Banking Survey'e göre[36] Rio Bravo'nun güneyindeki Kuzey Amerikan bankaları şubelerinin sayısı 1964'te 78 iken, 1967'de 133'e çıkmıştır. Bu şubelerin mevduatı, 1964'te 810 milyon dolardan 1967'de 1270 milyon dolara ulaşmıştır. 1968 ve 1969'da yabancı bankalar atılımlarında daha da ilerlemiştir. Bugün First National City Bank'in Latin Amerika'nın on yedi ülkesinde toplam yüz on şubesi bulunmaktadır. Bunların bir kısmı City Bank'in bir süre önce ele geçirdiği ulusal bankalardır. Rockefeller grubuna ait Chase Manhattan Bank, 1962'de, Brezilya'da otuz dört şubesi bulunan Banco Lar Brasileiro'yu; 1964'te, Peru'da kırk iki şubesi bulunan Banco Continental'i; 1967'de, Kolombiya ve Panama'da yüz yirmi şubesi bulunan Banco del Comercio'yu; yine 1967'de, Honduras'ta yirmi dört şubesi bulunan Banco Atlántida'yı; 1968'de de, Banco Argentino de Comercio'yu ele geçirmiştir. Küba devrimi sırasında, ABD'ye ait yirmi banka şubesi ulusallaştırılmıştı. Ama bankalar bu darbeyi kolay atlattılar. Yalnızca 1968 yılında, Orta Amerika, Antiller ve Güney Amerika'nın küçük ülkelerinde Kuzey Amerikan bankaları yetmişi aşkın yeni şube açtılar.

Yardım ve maliye şirketleri, *holdingler*, temsilcilikler gibi bankacılığa paralel etkinliklerdeki artışı tam olarak tahmin etmek olanaksızdır. Ancak, açıkça şube olarak çalışmayıp dışarıdan denetlenen bazı bankalarca ele geçirilen Latin Amerikan fonlarının aynı oranda ya da daha fazla arttığı bilinmektedir.

---

36 International Banking Survey, *Journal of Commerce*, New York, 25 Şubat 1968.

Bankaların istilası, ulusal şirketler kredi darlığından iflasa sürüklenirken, Latin Amerika'daki tasarrufun, ülkelerimizde kurulmuş olan Kuzey Amerikan şirketlerine akmasına neden olmaktadır. Yurtdışında şubeleri olan birçok Kuzey Amerikan bankası, başlıca amaçlarının, kurulu oldukları ülkelerin tasarruflarını merkez şubelerinin müşterisi olan çokuluslu şirketlere kanalize etmek olduğunu utanmadan açıklamaktadır.[37] ABD'nin ulusal tasarruflarından yararlanmak üzere New York'ta bir Latin Amerikan bankası açmak kimin aklına gelir? Ancak bir şaka olabilir bu. Zaten böyle bir macera, ABD'de yasaklanmıştır. ABD'deki hiçbir yabancı banka, ABD yurttaşlarının tasarruflarını kabul edemez. Buna karşılık Kuzey Amerikan bankaları, sayısız şubeyle Latin Amerikalıların tasarruflarını istedikleri gibi kullanırlar. Latin Amerika, maliyesinin Kuzey Amerikalılaşmasının üzerine ABD kadar hararetle eğilir. Bununla birlikte, Haziran 1966'da Brezilya bankası Banco Brasileiro do Descontos, son derece milliyetçi bir karar almak için hissedarlarına danıştı. Konu, bütün belgelerin üzerine, *Nos confiamos em Deus* ibaresinin yazılmasıydı; banka gurula, doların üzerinde *In God We Trust** cümlesinin yazılı olduğunu belirtiyordu.

Bağımsız olan, yani yabancı sermayenin sızmadığı Latin Amerikan bankaları bile, kredi dağıtımında City Bank, Chase Manhattan ve Bank of America'dan farklı bir yönlenme içinde değildirler. Onlar da sağlam garantileri olan ve büyük işler çeviren yabancı şirketlere ayrıcalıklar tanırlar.

Sermaye İthal Eden İmparatorluk

Roberto Campos tarafından geliştirilen ekonomik hükümet programı, Brezilya'nın kalkınmasını sağlayacak ve ekonomik ve mali dengenin kurulmasına katkıda bulunacak olan yabancı sermaye-

37 Robert A. Bennett ve Karen Almonti, *International Activities of United States Banks*, The American Banker, New York, 1969

* Tanrı'ya Güveniyoruz.

nin, bu ekonomi politikası sonucu ülkeye akacağını öngörüyordu.[38] 1965 yılı için yabancı yatırımların yüz milyon dolar dolayında olacağı açıklanmıştı. Fakat yatırımlar ancak yetmiş milyon dolar değerinde gerçekleşti. Bundan sonraki yıllarda yatırımların 1965 için öngörülen rakamı da aşacağı söylendi. Ne yazık ki yapılan çağrılar yanıtsız kaldı. 1967'de, yatırımlar yetmiş altı milyona yükseldi. Ancak, kâr, teknik yardım, patent ve *primler* olarak yurtdışına çıkan tutar yatırımların dört katıydı. Bunun dışında, kaçak olarak Brezilya dışma çıkan paralar da vardı. Merkez Bankası'nın açıklamasına göre, 1967'de yasadışı yollardan yurtdışına çıkan para, 120 milyon dolardı.

Görüldüğü gibi, yurtdışına çıkan para girenden kat kat fazlaydı. Endüstrinin kesin olarak yabancı ellere geçtiği 1965, 1966 ve 1967 yıllarında yapılan yeni yatırımların, 1961'deki düzeyin çok altında olduğu kesindir.[39] Brezilya'daki Kuzey Amerikan sermayesinin büyük bölümünü endüstri yatırımları oluşturur, oysa Brezilya'daki yatırımlar, ABD'nin dünya çapındaki imalat endüstrisi yatırımlarının ancak yüzde 4'ünü oluşturur. Bu oran Arjantin'de yüzde 3, Meksika'da yüzde 3,5'tur. Belli başlı Latin Amerikan endüstri merkezlerini ele geçirmek için Wall Street'in özveride bulunması gerekmemiştir.

Lenin, "Tekellerin egemen olduğu modern kapitalizmin en belirgin özelliği sermaye ihracatıdır," demişti. Günümüzde, Baran ve Sweezy'nin de ortaya koydukları gibi, emperyalizm ege-

---

38 Planlama ve Ekonomik Koordinasyon Bakanlığı, *Programa de* Ação *Económica do Govêrno*, Rio de Janeiro, Kasım 1964. Campos iki yıl sonra São Paulo'daki Mackenzie Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, ısrarla, "örgütlenmekte olan ekonomiler kâr getirecek durumda değildirler, aksi takdirde zaten geri kalmış olmazlardı. Bu nedenle, gelişme denilen olağanüstü maceraya bizimle birlikte atılmak isteyenlerin rekabetini kabul edip kârları bölüşmemiz doğaldır", diyordu (22 Aralık 1966).

39 "1965'te çıkarılan yasalardan bu yana, Brezilya'dan yapılan aktarmalarda büyük bir artış gözlenmiştir", diyordu ABD Ticaret Bakanlığı sözcüsü. "Faiz, kâr ve prim akışı hızlanmaktadır. Borç koşulları, Uluslararası Para Fonuyla yapılan anlaşmalara bağlıdır." *International Commerce*, 24 Nisan 1967.

menlik kurduğu ülkelerden sermaye ithal etmektedir. 1950-1967 döneminde, yeniden yatırılan kârlar dışındaki Kuzey Amerikan yatırımları Latin Amerika'nın tümü için 3921 milyon dolar düzeyindeydi. Şirketler tarafından dışarıya kâr olarak çıkarılan tutar ise 12819 milyon dolardı. Kârlar, kıtadaki yeni yatırımların üç katıydı.[40] CEPAL'e göre, 1967'den bu yana yurtdışına çıkarılan kârlar arttı. *Son yıllarda kâr, yeni yatırımın beş katına çıktı.* Arjantin, Brezilya ve Meksika bunun sonuçlarını en belirgin biçimde yaşayan ülkelerdir. Üstelik sözü edilen hesaplar gerçeği tam anlamıyla ortaya koymaktan uzaktır. Borç ödemesi adı altında yurtdışına çıkarılan fonların büyük bir kısmı, aslında yatırımlardan sağlanan kârdır ve verilen rakamlar teknik yardım ve patent masraflarını içermez, "eksiklik ve yanlışlıklar"[41] başlığı altında yapılan görünmez transferleri hesaba katmaz. *Şirketlerin maliyetleri abartarak göstermeleri sonucunda sağladıkları kâr da göz önüne alınmaz.*

Şirketler yatırımlar konusunda da aynı geniş hayal gücünden yararlanırlar. Gelişmiş ekonomilerde teknolojik gelişme sabit sermayenin yenilenme süresini giderek kısalttığından, Latin Amerika'ya gönderilen makinelerin büyük çoğunluğu zaten üretildikleri ülkede kullanım dönemlerini tamamlamış durumdadırlar. Bu makinelerin amortismanı kısmen ya da tamamen gerçekleşmiştir. Yabancı yatırımlarda bu ayrıntı göz ardı edilir, oysa önceki kullanım hesaba katıldığında, makinelerin değeri büyük ölçüde azalır. Ayrıca şirket merkezleri eskiden Latin Amerika'ya ihraç ettikleri malları Latin Amerika'da üretmek için masrafa girmezler. Yerel hükümetler, ülkelerinde kurulan yabancı şirket şubelerini bu masraftan kurtarırlar. Şube, fabrika binasının kuru-

40 Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreterliği, *a.g.e.* Başkan Kennedy, 1960'ta yaptığı bir konuşmada şu açıklamada bulunmuştu: "Sermaye gereksinimi olan azgelişmiş ülkelerden 1300 milyon dolar elde ettik, oysa ihraç ettiğimiz sermaye, yalnızca 200 milyon dolardır." (Miami, 8 Aralık 1961).

41 Gizemli *eksiklik* ve *yanlışlıklar*, 1955-1966 arasında Venezüella'da bir milyar doların üzerinde, Arjantin'de 743 milyon dolar, Brezilya'da 714 milyon dolar, Uruguay'da 310 milyon dolardı. Birleşmiş Milletler, CEPAL, *a.g.e.*

lacağı arsaya bir tabela diktiği andan itibaren kredi alma hakkına sahiptir, yapacağı ithalat için kendisine ayrıcalıklı özel kurlar sağlanacağından emindir, hatta bazı ülkelerde, dış borçlarının ödenmesinde bile özel kurlardan yararlanır. *Fichas*[42] dergisinin yaptığı bir araştırmaya göre, 1961-1964 yılları arasında Arjantin'deki otomotiv endüstrisinde bildirilmemiş dövizler, toplam gücü 2200 megavatı aşan on yedi termoelektrik santralıyla altı hidroelektrik santralının kurulması için gerekli tutarın üç buçuk katına eşitti. Aynı döviz tutarı, on bir yıllık bir süre içinde dinamik endüstrilere gerekli makine ve araç gereç ithalatında kullanılsaydı, kişi başına üretim yılda yüzde 2,8 oranında artardı.

Deniz Piyadelerinin Görevini Teknokratların Üstlenişi

Yabancı şirketler getirdiklerinden fazla doları götürerek Latin Amerika'daki döviz kıtlığını daha da artırırlar. Burada borç mekanizması önemli rol oynar. Uluslararası kredi kuruluşları, yeni sömürgeci yapıları sağlamlaştırarak ulusal sermayeyle kurulmuş Latin Amerikan endüstrilerinin yıkımına katkıda bulunurlar. ABD'nin ödemeler dengesi açığı bir yandan Kuzey Amerikan gelişmesini tehdit ederken, *diğer yandan da gelişmeyi mümkün kılar:* ABD, tekellerinin dolarları tehlikeye girdiğinde kurtarıcı olarak *deniz piyadelerini* gönderir. İşlerini yoluna sokmak, hammadde ve pazarları garanti altına almak için de teknokrat ve borç gönderir.

Günümüz kapitalizminde özel tekellerle devlet örgütü tam bir uyum içindedir.[43] Çokuluslu şirketler sermaye birikimi artırımı ve yoğunlaştırılmasında, teknolojik devrimi ilerletmede, ekonomiyi askerileştirmede ve çeşitli yollarla kapitalist dünyanın Kuzey Amerikalılaştırılmasında doğrudan devleti kullanırlar. Eximbank (İhracat ve İthalat Bankası), IDA (Uluslararası Kalkınma Ajansı) ve diğer kuruluşlar, işlevlerini bu bağlamda

42 *Fichas de Investigación Económica y Social, Buenos Aires, Haziran 1965.*

43 V.A. Cheprakov, *El Capitalismo Monopolista de Estado,* Moskova; Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *a.g.e.* ve Vivian Trías, *a.g.e.*

yerine getirirler. Sözümona uluslararası nitelikte olan, tamamen ABD'nin egemenliğindeki birçok kuruluşun da işleyişi farklı değildir. Bunların arasında, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Amerikan Kalkınma Bankası vardır. Bu kuruluşlar ülkelerin merkez bankalarıyla önemli bakanlıklarının içine girerek gizli ekonomik ve mali belgeleri ele geçirirler, yasaları değiştirirler, devletin aldığı önlemleri onaylar ya da reddederler.

Uluslararası hayırseverlikten söz etmek komik olur. Hayırseverlik her şeyden önce içe yöneliktir; ABD için de aynı şey söz konusudur. Goulart'ın milliyetçi hükümeti döneminde büyükelçi olan Roberto Campos, o sırada dış yardımı, Kuzey Amerikan artıklarını emmeye ve ABD'nin ihracat endüstrisinde üretimi rahatlatmaya yarayan, dış pazarların genişletilmesi diye özetlenebilecek bir program olarak tanımlıyordu.[44] ABD Ticaret Bakanlığı, İlerleme İçin İttifak'm kuruluşundan övgüyle söz ediyor, birliğin, kırk dört ABD eyaletinde, özel girişimler için yeni çalışma alanları yarattığını açıklıyordu.[45] Başkan Johnson, Ocak 1968'de Kongre'de yaptığı konuşmada 1969 yılı dış yardımının yüzde 90'ının, ABD'den yapılacak ithalatta kullanılacağını belirtiyordu. Ayrıca, "bu yüzdeyi yükseltebilmek amacıyla özel bir çaba harcadığından" söz ediyordu.[46] Ekim 1969'da, gazeteler, İlerleme İçin İttifak Komitesi Başkanı Carlos Sanz de Santamaría'nın, dış yardımın ABD'ye sağladığı kâr konusunda yaptığı açıklamaları yayımlıyordu. 1950'li yılların sonunda, Kuzey Amerikan ödemeler dengesi açığının yol açtığı buhrandan sonra, borçlarda başlıca koşul, diğer ülkelerden daha pahalı olan Kuzey Amerikan endüstri ürünleri ithalatı oldu. Son yıllarda, kredilerin ABD'nin piyasaya sürebileceği malların ihracatında kullanılmasını önlemek amacıyla, "kara listeler" gibi yeni yöntemler uygulanmaya başladı. Bu yöntemler, bazı Kuzey Amerikan ürünlerinin, dış yardım

44 *O Estado de São Paulo.* 24 Ocak 1963.

45 *International Commerce,* 4 Şubat 1963.

46 *Wall Street Journal,* 31 Ocak 1968.

kanalıyla uluslararası piyasa fiyatlarının yüzde 30-50 üzerinde bir fiyata satılmasını sağladı. Amerikan Devletleri Örgütü'nün açıklamasına göre, mali bağlar, "Kuzey Amerikan ihracatı için bir sübvansiyon niteliğindedir." ABD Ticaret Bakanlığı, makine üreten fabrikaların, "çeşitli dış yardım programlarının daha liberal finansmanından yararlanamadıkları sürece" fiyat konusunda uluslararası piyasada rekabet edemeyeceklerini belirtmiştir.[47] Başkan Richard Nixon, yardımın liberalleştirilmesinden söz ettiği 1969 tarihli konuşmasında, aslında Latin Amerika ülkelerinden yapılacak alımları kastediyordu. Amerikan Kalkınma Bankası'nın verdiği borçlar da bu anlayıştan kaynaklanıyordu. Fakat deneyimler gösteriyor ki, anlaşmalarda seçilen şirketler, her zaman ABD şirketleri ya da onların Latin Amerika şubeleriydi. Eximbank, IDA ve Amerikan Kalkınma Bankası'nın verdiği borçların çoğunda da taşımanın en az yarısının, Kuzey Amerikan bandıralı gemilerle yapılması koşulu vardır. Kuzey Amerikan navlun bedelleriyse, zaman zaman uluslararası taşımacılık firmalarının fiyatlarının iki katına kadar çıkar. Genelde taşımacılıkta ve bankacılıkta, Kuzey Amerika işlemleri denetimi altında tutar.

Amerikan Devletleri Örgütü'nün yaptığı bir araştırma, Latin Amerika'nın aldığı gerçek yardımın boyutlarını ortaya koymaktadır.[48] Yapılan hesaplara göre, dış yardımın nominal değerinin ancak yüzde 38'i gerçek yardımdır. Endüstri, maden ve iletişim konularındaki yardımın oranı izin verilen toplamın beşte birinden fazla değildir. Amerikan Devletleri Örgütü'nün raporuna göre, Eximbank'ın sağladığı yardım, aslında Güney Amerika'nın Kuzey'e sağladığı bir yardım niteliğindedir. Bu kuruluş aracılığıyla ABD'nin yaptığı ihracat, Güney Amerika'ya ek masraflar çıkarmaktadır.

Amerikan Kalkınma Bankası sermayesinin başlıca kaynakları Latin Amerika'dan sağlanır. Fakat bu kuruluş, kendi ambleminin

47 *International Commerce*, 17 Temmuz 1967.

48 Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreterliği, *a.g.e.*

dışında İlerleme İçin İttifak'ın amblemini de taşır ve kuruluşta veto hakkı olan tek ülke ABD'dir. Oylar sermayeyle orantılıdır ve Latin Amerika'nın oyları, önemli kararlarda gerekli olan üçte iki çoğunluğu sağlamak için yeterli değildir. Nelson Rockefeller, Ağustos 1969'da Başkan Nixon'a sunduğu ünlü raporunda, "Amerikan Kalkınma Bankası borçlarında, ABD veto hakkını kullanmadıysa da, politik amaçlarla bu hakkı kullanma yolunda yaptığı tehditler kararları etkilemiştir," diye itiraf etmiştir. Borçların çoğunda, Amerikan Kalkınma Bankası'nın koşulları, açıkça ABD'ye ait olan kuruluşların koşullarıyla aynıdır. Fonları ABD'den alınacak malların ithalatında kullanmak ve taşımanın en az yarısını ABD bandıralı gemilerle yapmak zorunludur. Amerikan Kalkınma Bankası gümrük vergilerini belirler, çalışma planlarını onaylar, fonları denetler ve uygulamayı yönetir.[49] Kuruluş, yüksek öğretimin, yeni sömürgeciliğin kültür modellerine uygun biçimde düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır. Üniversitelere verdiği borçlar, kuruluşun onayı olmadan yasaların değiştirilmesini olanaksızlaştırmış ve eğitim, yönetim ve maliye konularında kesin değişiklikler yapabilmesini sağlamıştır. Uzlaşmazlık durumunda, hakem, Amerikan Devletleri Örgütü'nün Genel Sekreteri tarafından atanır.[50]

Uluslararası Kalkınma Ajansı (IDA) ile yapılan anlaşmalarda, ithalat ve taşımacılık Kuzey Amerikan kaynaklı olmak zorundadır; ayrıca Küba ve Kuzey Vietnam'la ticaret yasaktır ve yönetimde, örgütün seçtiği teknisyenler denetim görevini yerine getirir. IDA yardımı, cipleri ve güvenlik kuvvetlerince kullanılacak modern silahları da içerir. Amaç, ülkelerde düzenin korunmasını sağlamaktır. IDA kredilerinin üçte birinin hemen, üçte ikisininse

49 Örneğin, Uruguay'da Amerikan Kalkınma Bankası'yla Montevideo yerel yönetimi arasında kanalizasyon sisteminin genişletilmesi konusunda 21 Mayıs 1963'te imzalanan sözleşme.

50 Örneğin, Bolivya'da, 1 Nisan 1966'da, Amerikan Kalkınma Bankası'yla Cochabamba'daki San Simón Üniversitesi arasında ziraat bilimleri eğitimini geliştirmek amacıyla imzalanan sözleşme.

IMF onayından sonra verilmesi boşuna değildir. IMF'nin yönlendirmeleri genellikle toplumsal çalkantılara yol açar. IMF'nin ulusal bağımsızlığı tehlikeye düşüremediği durumlarda da, IDA belirli yasaların ve kararların onaylanmasını zorunlu kılar. IDA İlerleme İçin İttifak fonlarının yönlendirilmesinde de belirleyici bir rol oynar. Buna iyi bir örnek, İlerleme İçin İttifak'm Uruguay hükümetiyle yaptığı anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre, devlet kuruluşlarının gelir ve giderleri, gümrük vergileri, ücretler ve yatırımlar konusundaki resmi politika, bu yabancı kuruluşun denetimi altına girmiştir.[51] Fakat en tehlikeli koşullar genellikle anlaşma metinlerinde yer almaz, gizli tutulan ek maddelerde belirtilir. Uruguay Parlamentosu, hükümetin Mart 1968'de, ABD'den un ve mısır alabilmesi için pirinç ihracatını kısıtlamayı kabul ettiğini asla öğrenmemiştir.

Yoksul ülkelere yapılan yardımın çeşitli nedenleri vardır. İlerleme İçin İttifak'm yöneticisi Teodoro Moscoso, bunu açıkça belirtmekten çekinmemiştir: "...ABD'nin, BM ya da Amerikan Devletleri Örgütü'nde şu ya da bu ülkenin oyuna gereksindiği olur. Bu durumda, söz konusu ülke, soğuk diplomasinin geleneklerine uyarak, karşılığında bir şey ister."[52] 1962 Punta del Este konferansında, Haiti delegesi yeni bir havaalanı karşılığında oyunu sattı. ABD de böylelikle Küba'yı Amerikan Devletleri Örgütü'nden atmak için gerekli çoğunluğu sağlamış oldu.[53] Guatemala'nın eski diktatörü Miguel Ydígoras Fuentes, ABD'nin ülkesinden daha

51 *Ya* gazetesi, Montevideo, 28 Mayıs 1970.

52 *Panorama*, Sosyal Araştırma Merkezi, Mexico City, Kasım-Aralık 1965.

53 Duvalier diktatörlüğüne, hizmetlerine karşılık bir de havaalanını kente bağlayan yol vaat edildi. Irving Pflaum (*Arena of Decision. Latin American Crisis*, New York, 1964) ve John Gerassi, (*The Great Fear in Latin America*, New York, 1965) bunu rüşvet olarak nitelendirirler. Ancak ABD sözünde durmadı. "Papa Doc" lakaplı (*vudu* mitolojisinde ölüm meleği) Duvalier dolandırıldığını düşündü. Söylentiye göre, yaşlı büyücü Kennedy'den intikam almak için Şeytan'dan yardım istemiş ve ABD başkanı Dallas'ta vurulduğunda memnuniyetle gülümsemiş.

fazla şeker almasını sağlamak için, İlerleme İçin İttifak konferanslarında oyunu satmayacağı tehdidinde bulunmak zorunda kaldığını açıklamıştı.[54]

João Goulart'ın (1961-1964) milliyetçi hükümeti döneminde Brezilya'nın, İlerleme İçin İttifak tarafından en çok ayrıcalık tanınan ülke olması ilk bakışta aykırı gelebilir. Ama alman yardımın nasıl paylaşıldığı bilinirse, ortada bir aykırılık kalmaz. Birliğin yardımları Goulart'ın yolu üzerine bir mayın tarlası gibi serpiştirilmişti. Guanabara Valisi ve o sırada aşırı sağın lideri olan Carlos Lacerda bütün kuzeydoğu bölgesinden yedi kat fazla dış yardım almıştı. Nüfusu dört milyona ancak ulaşabilen Guanabara şehrinde turistler için dünyanın en güzel manzaralı körfezinin kıyılarında olağanüstü bahçelere yatırım yapılabilmiş, öte yanda kuzeydoğu bölgesi, Latin Amerika'nın kapanmayan yaralarından biri olarak kalmıştı. Haziran 1964'te Castelo Branco bir hükümet darbesiyle iktidara geldi. Başkan Johnson'm sağ kolu Thomas Mann, şu açıklamayı yapıyordu, "ABD, Goulart hükümetine verilecek olan yardımı başarılı valilere dağıtarak demokrasiyi sağladı. Washington ödemeler dengesine ya da federal bütçeye hiçbir yardımda bulunmadı, çünkü bu, doğrudan merkezi hükümetin işine yarayabilirdi."[55]

Kuzey Amerika yönetimi, Peru'da Belaúnde Terry hükümetine yönelik her türlü yardımı reddetmişti. "ABD'nin koşulu, International Petroleum Company'yle uzlaşmaya yönelik bir politikanın izleneceğine dair yeterli garanti verilmesiydi. Belaúnde bu koşulu yerine getirmeyince, doğal olarak, İlerleme İçin İttifak'tan hakkı olan yardımı 1965 sonunda henüz alamamıştı."[56] Bilindiği gibi, Belaúnde daha sonra uzlaşma yoluna gitti. Yaşamak için boyun eğmek zorundaydı, ancak bu arada petrolü ve iktidarı kay-

54 Georgie Anne Geyer'in röportajı, *The Miami Herald*, 24 Aralık 1966.

55 Temsilciler Meclisi altkomisyonunda konuşma. Aktaran: Nelson Werneck Sodrê, *História Militar do Brasil*, Rio de Janeiro, 1965.

56 Frederick B. Pike, *The Modern History of Peru*, New York, 1968.

betti. Bolivya'da, kalayın işlenebileceği dökümevlerinin kurulması için ABD bir centavo bile borç vermedi. Kalay işlenmeden Liverpool'a gönderiliyor, orada işlenerek New York'a taşınıyordu. Buna karşılık, *dış yardım* sayesinde asalak bir ticaret burjuvazisi doğdu, bürokrasi arttı, yüksek binalar ve modern yollar yapıldı. Bütün bunlar, Latin Amerika'da Haiti'yle birlikte bebek ölüm oranının en yüksek olduğu ülkede gerçekleşti. ABD ve onun güdümündeki *uluslararası* kuruluşların kredileri, Bolivya'nın, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Polonya'dan gelen ve petrokimya endüstrisinin kurulmasını, çinko, kurşun ve demirin çıkarılıp işlenmesini, kalay ve antimon döküm fırınlarının yapımını sağlayabilecek teklifleri kabul etmesini engelliyordu. Bolivya yalnızca Kuzey Amerikan ürünleri ithal etmeye mahkûmdu. Kuzey Amerikan yardımlarıyla temelinden çökertilen devrimci hükümet devrildiğinde, iktidara geçen diktatör René Barrientos döneminde, ABD Büyükelçisi Douglas Henderson Bakanlar Kurulu toplantılarına sürekli olarak katılmaya başladı.[57]

Borçlar her ülkede *işlerin genel havasını* değerlendirmede termometre kadar duyarlı belirtiler ortaya koyarlar. Ayrıca, milyonerlerin korkulu rüyası olan devrim bulutlarını da dağıtırlar. 1963'te, başlarında David Rockefeller'ın bulunduğu bir işadamları grubu, "ABD'nin ekonomik yardım programlarında yatırımı destekleyici bir politika izleyen ülkelere ağırlık verileceğini, yeterli başarıyı gösteremeyen ülkelere yardımın kesileceğini" açıkladı.[58] ABD'nin dış yardımla ilgili yasalarından biri, "ABD'nin,

57 Amado Canelas, *Radiografia de La Alianza para El Atraso*, La Paz, 1963; Mariano Baptista Gumucio ve diğerleri, *Guerilleros y Generales Sobre Bolivia*, Buenos Aires, 1968; John Gunther, *Inside South America*, New York, 1967.

58 Bundan kısa bir süre sonra, David Rockefeller'ın kızı Peggy, Rio de Janeiro'nun bir *favela*'sında Jacarezinho ailesinin yanında yaşamaya karar verdi. Dünyanın en zengin adamlarından biri olan babası Brezilya'ya iş takibine gittiğinde, Peggy'nin fakirhanesini de ziyaret etti, mütevazı yemeği tattı, çatının aktığını, farelerin ortada cirit attığını şaşkınlık içinde gördü. Giderken masanın üzerine bol sıfırlı bir çek bıraktı. Peggy uzun süre bu evde yaşadı ve Barış Örgütü'yle işbirliği yaptı. Çekler birbirini izledi. Her biri,

herhangi bir yurttaşının ya da ABD yurttaşı hissedarların çoğunlukta olduğu herhangi bir şirket ya da ortaklığın malına ya da malının denetimine el konduğu ya da ulusallaştırmaya gidildiği ülkelere" dış yardımı keseceğini belirtir.[59] İlerleme İçin İttifak Ticaret Komitesi'nin üyeleri arasında Chase Manhattan, City Bank, Standard Oil, Anaconda ve Grace'in yüksek görevlilerinin bulunması boşuna değildir. IDA, Kuzey Amerikan kapitalistlerinin önlerindeki engelleri çeşitli yollarla ortadan kaldırır. Bunlardan biri, savaş, devrim, ayaklanma ve mali kriz durumlarında ortaya çıkabilecek zararlara karşı yatırımları garanti altına alan anlaşmalardır. ABD Ticaret Bakanlığı verilerine göre, Kuzey Amerikan özel girişimcileri, 1966 yılında, IDA Yatırım Garantileri Programı çerçevesinde on beş Latin Amerika ülkesinden toplam 300 milyon dolarlık yüz proje için bu türden garantiler almışlardır.[60]

ADELA, Meksika devrim marşının değil, New York First National City Bank, New Jersey Standard Oil ve Ford Motor Co.'nun girişimiyle kurulan uluslararası yatırım konsorsiyumu-

---

aile reisinin ancak on yıl çalışarak elde edebileceği gelire eşitti. Peggy ayrıldığında, Jacarezinho ailesi ve ev tamamen değişmişti. *Favela*'da hiç böyle bir bolluk görülmemişti. Peggy gökten inmiş bir melek gibiydi. Sanki art arda sayısız piyango vurmuştu kendilerine. Aile reisi bunun üzerine rejimin maskotu haline geldi. Televizyon ve radyoda röportajlar, gazete ve dergilerde yazılar birbirini izledi. Bu adam, bütün Brezilyalıların örnek alması gereken bir kişiydi. Çalışkanlığı ve tutumluluğuyla yoksulluktan sıyrılmayı becermişti. "Bakın, görün, o, kazandığı parayı içkiye yatırmıyor. Şimdi televizyonu, buzdolabı, yeni mobilyaları var, çocukları artık yalınayak gezmiyor." Ama bütün bu propagandada unutulan küçük bir ayrıntı vardı: Peggy'nin ziyareti. Brezilya'nın nüfusu doksan milyondu ve mucize yalnızca bir kişinin yüzünü güldürmüştü.

59 Hickenlooper Değişikliği, Kısım 620, Dış Yardım Yasası. Bu yasanın "1 Ocak 1962 ya da sonraki bir tarihte" alınmış, Kuzey Amerikan çıkarlarına aykırı düşen önlemlere harfiyen uyması tesadüf değildir. 16 Şubat 1962'de vali Leonel Brizola, International Telephone and Telegraph Corporation'ın şubesi olan Rio Grande do Sul telefon şirketini kamusallaştırmış, bu karar Washington'la Brasilia arasındaki ilişkileri bozmuştu. Şirket devletin önerdiği tazminatı kabul etmemişti.

60 *International Commerce*, 10 Nisan 1967.

nun adıdır. Birçok Avrupa şirketinin yanısıra, Mellon grubu da bu konsorsiyuma katıldı. Senatör Jacob Javits'in dediğine göre, "Latin Amerika, Avrupa'yı da katılmaya davet ederek egemenlik kurmak istemediğini kanıtlaması için ABD'ye bulunmaz bir fırsat sağlamıştır..."[61] ADELA 1968 tarihli yıllık raporunda, *konsorsiyuma Latin Amerika'daki girişimlerinin gelişmesine yardımcı olan borçlar verdiği için Amerikan Kalkınma Bankası'na özellikle teşekkür ediyor*, Dünya Bankası'nın bir uzantısı olan Uluslararası Finansman Kuruluşu'na da aynı nedenle övgüler yağdırıyordu. ADELA çabaların boşa gitmesini önlemek ve yatırım fırsatlarını değerlendirmek amacıyla bu iki kuruluşla sürekli ilişki halindedir.[62] Buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Arjantin'de, Latin Amerika'nın Amerikan Kalkınma Bankası fonlarına katkısı, Electric Bond and Share'in şubesi Petrosur S.A.I.C. gibi şirketlere olumlu koşullarda borç verilmesini sağlamıştır. Bu şirket bir petrokimya kompleksinin kurulması için on milyon doların üzerinde yardım almıştır; The Budd Co., Philadephia, USA şubesi Armetal S.A. da otomobil yedek parça fabrikasının finansmanı için çok uygun koşullarda kredi almıştır.[63] IDA'nın verdiği krediler, Brezilya'da Atlántica Richfield Co.'nun kimyasal ürünler fabrikasının gelişmesini sağlamıştır. Eximbank, Bethlehem Steel'in Brezilya'daki şubesi olan ICOMI'ye borç verme konusunda son derece cömert davranmıştır. Phillips Petroleum Co., İlerleme İçin İttifak ve Dünya Bankası sayesinde, 1966 yılında Brezilya'da Latin Amerika'nın en büyük gübre fabrikasını kurmuştur. Her şey *yardıma* göre hesaplanmakta, her şey talihin kayırdığı ülkelerin dış borcunu artırmaktadır.

Fidel Castro, Küba devriminin ilk yıllarında Batista'nın diktatörlüğü döneminde erimiş olan döviz rezervlerini yenileyebilmek için Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na başvurduğunda, bu iki kuruluş kendisine önce bir istikrar programı kabul

61 Aktaran: *NACLA Newsletter*, Mayıs-Haziran 1970.

62 ADELA Annual Report, 1968. Aktaran: NACLA, *a.g.e.*

63 Amerikan Kalkınma Bankası, *Onuncu Yıllık Rapor*, 1969, Washington, 1970.

etmesi gerektiğini bildirdiler. Bütün ülkelerde olduğu gibi, istikrar programı devletin parçalanması ve yapısal reformların felce uğratılması anlamına geliyordu.[64] Dünya Bankası ve IMF sıkı bir bağlantı içinde, aynı amaç doğrultusunda çalışırlar; ikisi de aynı tarihte Bretton Woods'da kurulmuşlardır. Dünya Bankası oylarının dörtte biri ABD'nin elindedir. Yirmi iki Latin Amerika ülkesinin oyları, toplamın onda birinden azdır. Dünya Bankası, ABD'yi, gökgürültüsünün şimşeği izlediği gibi izler.

Dünya Bankası'nın verdiği borçlar çoğunlukla "özel girişimin gelişmesinde başlıca koşul"[65] olan elektrik enerjisi kaynaklarının geliştirilmesine, yol ve diğer ulaşım ağlarının yapımına ayrılmıştır. Aslında bu altyapı çalışmaları, hammaddelerin limanlara ve dünya pazarlarına ulaşmasını kolaylaştırır ve yoksul ülkelerde zaten yabancıların elinde olan endüstrinin gelişmesine yardımcı olur. Dünya Bankası'nın yaklaşımına göre, "endüstri mümkün olduğu ölçüde özel girişime bırakılmalıdır. Bu, bankanın devlete ait endüstri şirketlerine kesinlikle borç vermediği anlamına gelmez. Ancak, bu tür borçlar yalnızca özel sermayenin girişemediği alanlarda, devletin işlemlerde yeterince verimli olabileceğine inanıldığı zaman ve devletin özel girişimi kısıtlayıcı hiçbir etkisi olmadığı kesin olduğunda verilir." Borçlarda bir diğer koşul, IMF istikrar programlarının uygulanması ve dış borçların zamanında ödenmesidir. Borçlar, şirket kârlarının denetlenmesi politikasını kabul etmez, "bu politika öylesine kısıtlayıcıdır ki, kârlar açık bir temele oturtularak hesaplanamaz, gelişmeyi durdurur."[66] Dünya Bankası 1968'den sonra borçlarında doğum kontrolü, eğitim planları, tarım ve turizm sektörlerine ağırlık vermiştir.

Diğer uluslararası finansman kuruluşları gibi Dünya Bankası da belirli güçlerin yararına çalışır. Bankanın yöneticileri, 1946'dan beri

64 Harry Magdoff, *La Era del Imperialismo*, *Monthly Review*, İspanyolca seçki, Ocak-Şubat 1969.

65 The World Bank, IFC and IDA, *Policies and Operations*, Washington, 1962.

66 The World Bank, IFC and IDA, a.g.e.

ABD'nin önemli işadamları olagelmiştir. Dünya Bankası'nı 1949 yılından 1962 yılma dek yöneten Eugene R. Black, daha sonra birçok büyük özel şirketin de yöneticiliğini yapmıştır. Bunlardan biri olan Electric Bond and Share, dünyanın en güçlü elektrik enerjisi tekelidir.[67] Dünya Bankası'nın 1966'da Jurún-Marinalá hidroelektrik santralı projesinin uygulanmasına koşul olarak Guatemala'yı Electric Bond and Share'le bir *dürüstlük anlaşması* imzalamaya zorladı. Anlaşmanın konusu, birkaç yıl önce şirkete ücretsiz verilmiş olan bir vadide şirketin uğrayabileceği her türlü zarara karşı ödenecek tazminattı. Ayrıca devlet, Bond and Share'e ülkedeki elektrik fiyatını istediği gibi belirlemeyi sürdürme hakkını da veriyordu. Dünya Bankası 1967'de de, Kolombiya'yı Bond and Share şubesi olan Kolombiya Elektrik Şirketi'ne, ulusallaştırılan eski makineleri için 36 milyon dolar tazminat ödemeye zorladı. Devlet böylece kendine ait olan bir şeyi satın almış oluyordu, çünkü şirketle yapılmış olan anlaşmanın geçerliliği zaten 1944 yılında sona ermişti. Dünya Bankası'nın üç yöneticisinden biri olan Rockefeller yönetim kurulu üyesiydi. Kuruluşu 1947-1949 yılları arasında yöneten John J. McCloy, daha sonra Chase Manhattan Bank yöneticisi olmuştu. Dünya Bankası'nda yerini alan Eugene R. Black ise, tersine, önce Chase'ten geçmişti. 1963'te Black'in yerini yine Rockefeller'ın adamlarından biri olan George D. Woods almıştı. Dünya Bankası ayrıca Rockefeller'ın Brezilya'daki en büyük girişiminde de doğrudan yer alır. Güney Amerika'nın en önemli petrokimya kompleksi olan Petroquímica União'nun sermayesinin onda biri Dünya Bankası'na aittir.

Latin Amerika'nın aldığı kredilerin yarıdan fazlası, IMF'nin izniyle ABD'nin özel ve resmi kuruluşlarından sağlanır, uluslararası bankalar da önemli bir yüzdeye sahiptir. IMF ve Dünya

67 "Dış yardım programlarımız... Amerikan şirketleri için yeni pazarların gelişmesine destek olur... yardım verilen ülke ekonomilerini, Amerikan firmalarının büyüyebileceği serbest girişim sistemine yönlendirir." Eugene R. Black, *Columbia Journal of World Business*. I. Cilt 1965.

Bankası, Latin Amerika ülkelerinin ekonomilerini ve maliyelerini dış borçlara bağımlı olarak yeniden düzenlemeleri için bu ülkeler üzerinde giderek artan baskılar uygulamaktadırlar. Yapılan anlaşmaların gerçekleştirilmesi her geçen gün biraz daha güçleşmektedir, bu da artan baskılardan biridir. Kıtada ekonomistlerin *borç patlaması* adını verdikleri olgu yaşanmaktadır. Kısır bir döngüdür bu: Borçlar arttıkça, yatırımlar birbirini izledikçe, faiz, amortisman, kâr payı ve diğer hizmet karşılıklarının ödemeleri ağırlaşır, ödemeleri yerine getirebilmek için de, yeniden yabancı sermayeye başvurmak gerekir. Yapılan her yeni anlaşmanın koşulları bir öncekine göre biraz daha ağırdır. İthalatı karşılamak için zaten yetersiz olan ihracat gelirlerinin büyük bir kısmı borçlar tarafından yutulur. Ülkelerin yaşamaya devam etmeleri için yeni dış borçlar kaçınılmaz hale gelir. 1955'te, ihracat gelirlerinin beşte biri, amortisman, faiz ve kâr paylarının ödenmesinde kullanılmıştı. Bu oran gittikçe büyümektedir. 1968'de ödemeler, ihracat gelirlerinin yüzde 37'si oranındaydı.[68] *Ticaret açıklarını* kapamak ve yatırım gelirlerini finanse etmek için yabancı sermayeye başvurmaya devam edilirse, 1980 yılında dövizlerin yüzde 80'i yabancı kredi kaynaklarının elinde bulunacaktır. Toplam borç tutarı da ihracat gelirlerinin altı katına ulaşacaktır.[69] Dünya Bankası, 1980 yılında azgelişmiş ülkelere giren yeni yabancı sermayenin tamamen ödemelere kayacağı tahmininde bulunmuştu. Ama, henüz 1965 yılında, Latin Amerika'ya giren yeni sermaye ve borçlar toplamı, amortisman ve faizler karşılığı Latin Amerika'dan çıkan sermayeden azdı.

68 Birleşmiş Milletler-CEPAL, *a.g.e.* ve *Estudio Económico de Ameérica Latina, 1969*, New York-Santiago, Şili, 1970.

69 Latin Amerika Ekonomik ve Sosyal Planlama Enstitüsü tahminleri, *La Brecha Comercial y La Integración Latinoamericana*, Mexico City-Santiago, Şili, 1967.

Endüstrileşme, Dünya Piyasasının Eşitsizliğe Dayalı Düzenini Sarsmaz

Meta değişimi, yabancı ülkelerdeki dolaysız yatırımlar ve borçlarla birlikte, uluslararası emek dağılımının zorlayıcı unsurudur. Üçüncü dünya ülkelerinin ihracatının ancak beşte biri diğer üçüncü dünya ülkelerine yönelik olan ihracattır. Buna karşılık toplam ihracatlarının dörtte üçü, bağlı oldukları emperyalist merkezlere yöneliktir.[70] Latin Amerika ülkelerinin çoğu, dünya piyasasında tek bir hammadde ya da tek bir gıda maddesiyle temsil edilirler.[71] Latin Amerika bol miktarda yün, pamuk ve doğal dokuma hammaddesine sahiptir, geleneksel tekstil endüstrisi yüksek kalitededir. Buna karşın, Avrupa ve ABD'nin iplik ve dokuma talebinin ancak yüzde 0,6'sı Latin Amerika'ya yöneliktir. Latin Amerika hammadde satmaya mahkûm edilmiştir. Bu ürünler, "çoğunlukla uluslararası bağlantıları bulunan ve dünya pazarlarında mallarını en iyi koşullarda satmak için gerekli ilişkilere sahip güçlü konsorsiyumlar tarafından ihraç edilir."[72] Sözü edilen koşullar elbette *kendileri*, dolayısıyla da ithalatçı ülkeler için en iyi koşullardır: *Kısacası mallar en düşük fiyattan satılır.*

---

70 Pierre Jalée, *Le Pillage du Tiers Monde*, Paris, 1966.

71 1966 - 1968 döneminde ihracat gelirleri içinde kahvenin yeri Kolombiya'da yüzde 64, Brezilya'da yüzde 43, El Salvador'da yüzde 48, Guatemala'da yüzde 42, Kosta Rika'da ise yüzde 36 idi. Muzun toplam ihracatta yeri Ekvador'da yüzde 61, Panama'da yüzde 54, Honduras'ta yüzde 47 idi. Nikaragua'da toplam ihracatın yüzde 42'si pamuğa, Dominik Cumhuriyeti'nde yüzde 56'sı şekere dayanıyordu. Et, deri ve yün, Uruguay ihracatının yüzde 83'ü, Arjantin ihracatının yüzde 38'i değerindeydi. Ticaret gelirlerinde bakırın oranı Şili'de yüzde 74, Peru'da yüzde 26, Bolivya'da kalayın oram yüzde 54 idi. Venezüella ise aynı dönemde, ihracat gelirlerinin yüzde 93'ünü petrolden elde etmişti. BM, CEPAL, *a.g.e.* "Meksika'nın ihracatının yüzde 30'u üç ürüne, yüzde 40'ı beş ürüne, yüzde 50'si de on ürüne bağlıdır ve bunların çoğu Kuzey Amerikan pazarına yönelik işlenmemiş ürünlerdir." Pablo González Casonova, *La Democracia en México*, Mexico City, 1965.

72 Marco D. Pollner, INTAL-BID, *Los Empresarios y La Integración de América Latina*, Buenos Aires, 1967.

Uluslararası pazarlarda hammadde talebi ve mamul madde arzı tekellerin elindedir. Buna karşılık, hammadde ihracatı ve mamul madde ithalatı tek tek şirketlerce yapılır. Güçlü olan tekeller, tüketimi neredeyse dünyanın geri kalan ülkelerinin toplam tüketimine eşit olan ABD'nin egemenliğindedir. Güçsüz olanlar ise tek başlarına hareket ederler, ezilenler kendi aralarında rekabet etme durumundadır. Arz-talep yasaları uluslararası pazarlarda geçerli değildir. Burada geçerli olan, her zaman gelişmiş kapitalist ülkeler yararına işleyen diktatörlüklerdir. Fiyatlar Washington, New York, Londra, Paris, Amsterdam ve Hamburg'da, bakanlar kurullarında ve borsalarda belirlenir. 1949'da buğday, 1953'te şeker, 1956'da kalay, yine 1956'da zeytinyağı ve 1962'de kahve fiyatlarını korumak amacıyla imzalanan uluslararası anlaşmaların bir yarar sağladığı söylenemez. Anlaşmaların kâğıt üzerinde kaldığı, bu ürünlerin göreli değerlerindeki düşüşten bellidir. Latin Amerika'nın sattığı ürünlerin değeri giderek düşmekte, satın aldığı ürünlerin göreli değeri de giderek artmaktadır.

Uruguay 1954'te yirmi iki dana karşılığında bir Ford Major traktör alabiliyordu, bugün aynı traktörü almak için iki katı et satmak zorundadır. Bir grup Şilili iktisatbilimcinin hazırladığı rapora göre, Latin Amerika ihraç ürünlerinin fiyatları 1928'den bu yana ithal ürünleri fiyatlarıyla aynı oranda artmış olsaydı, 1958-1967 döneminde ihracat gelirleri, gerçekleşen tutarın 57 milyar dolar üzerinde olacaktı.[73] Bu kadar eskiye gitmeden, 1950 fiyatları temel alındığında, Birleşmiş Milletler tahminlerine göre, Latin Amerika'nın 1955-1964 yılları arasındaki döviz kaybı 18 milyar dolardan fazladır. Düşüş bu tarihten sonra da devam etmiştir. Bugün varolan dış ticaret yapıları değişmediği sürece, *ticaret açığı* -ithalat gereksinimleriyle ihracat gelirleri arasındaki fark- giderek büyüyecektir. Latin Amerika'nın içinde bulunduğu çukur her geçen yıl derinleşmektedir. Latin Amerika Ekonomik ve

73 Central Única de Trabajadores de Chile, *América Latina, Un Mundo que Ganar*, Santiago, Şili, 1968.

Sosyal Planlama Enstitüsü'nün hesaplarına göre, dış ticaret açığı 1975'te 4600 milyon dolara, 1980'de 8300 milyon dolara ulaşacaktır.[74] 1980 yılı için öngörülen ihracat değeri bunun en fazla iki katı kadardır. Bu araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, Latin Amerika ülkelerinin boyunlarını bükerek yabancı kredi kuruluşlarına yalvarmaya devam edecekleri açıktır.

A. Emmanuel, *düşük fiyatların, belirli malların değil, belirli ülkelerin alınyazısı olduğunu ileri sürer.*[75] İngiltere'nin son yıllara dek başlıca ihracat ürünlerinden biri olan kömür, yün ya da bakırdan daha fazla işlenmiş bir madde değildir. Şekerin işlenmesi, İskoç viskisi ya da Fransız şarabının yapımından daha fazla emek ister. İsveç ve Kanada, yine bir hammadde olan odunu oldukça yüksek fiyata satarlar. Emmanuel'e göre, *dünya pazarındaki ticaret eşitsizliğinin kaynağı çalışma saatlerindeki farktır. Yoksul ülkelerde çalışma saatleri zengin ülkelerden çok daha uzundur. Sömürü, ülkelerin ücret düzeyleri arasındaki uçuruma ve bu farkın, çalışmanın verimindeki farkla orantılı olmamasına bağlıdır.* Emmanuel, düşük fiyatların düşük ücretler tarafından belirlendiğini ileri sürer. Yoksul ülkeler yoksulluklarını ihraç ederek zamanla daha da yoksullaşırlar. Zengin ülkeler için tam tersi bir durum geçerlidir. Samir Amin'in hesaplarına göre, 1966 yılında azgelişmiş ülkelerin ihraç ettiği ürünler, gelişmiş ülkeler tarafından aynı tekniklerle, ama kendi ücret düzeylerinde imal edilmiş olsaydı, fiyatlar öylesine farklı olurdu ki, azgelişmiş ülkelerin sağlayacağı ek gelir, 14 milyar dolara ulaşırdı.[76]

Zengin ülkeler, elbette eskiden olduğu gibi şimdi de, yoksul ülkelerle rekabet edemeyecekleri sektörlerde kendi yüksek ücretlerini gümrük tarifeleriyle korurlar. ABD, IMF, Dünya Bankası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'ndan (GATT)

---

74 Latin Amerika Ekonomik ve Sosyal Planlama Enstitüsü, *a.g.e.*

75 A. Emmanuel, *El Cambio Desigual*, México.

76 Aktaran: André Gunder Frank, *Toward a Theory of Capitalist Underdevelopment, Underdevelopment* antolojisine giriş. Yayımlanmamıştır.

yararlanarak, vergi, gümrük tarifeleri, ithalat ve ihracat kısıtlamalarını düşürmek yoluyla Latin Amerika ülkelerine ticaret özgürlüğü ve serbest rekabet doktrinlerini empoze eder. Ancak yaydığı doktrinleri kendisi uygulamaz. Yabancı ülkelerde devlet etkinliklerini engellemek için türlü yollara başvurur, öte yanda ABD sınırları içinde, devlet, tekelleri dev bir sübvansiyon ve fiyat sistemiyle korur; ayrıca yüksek gümrük vergileri ve çok sayıdaki kısıtlamayla dış ticarette de saldırgan bir korumacılık uygular. Gümrük vergilerine diğer vergi ve resimler, ambargolar eklenir.[77] ABD, gümrük tarifeleri ve hayali sağlık yasalarıyla Arjantin ve Uruguay'ın düşük fiyata ihraç ettiği yüksek kalitedeki etin iç pazarına serbestçe girişini engellemeseydi, Orta Batı'nın hayvancılıkla uğraşan ailelerinin hali ne olurdu? Demirin ABD'ye girişi serbesttir, ama dökme demir, ton başına on altı centavo vergiye tabidir ve işlenme derecesiyle doğru orantılı olarak vergi yükselir. Bakır ve daha birçok ürün için de aynı kurallar geçerlidir. Muzun kurutulması, tütünün doğranması, kakaonun tatlandırılması, odunun kereste haline getirilmesi ya da hurmaların çekirdeklerinin çıkarılması, bu ürünlere gümrük tarifelerinin uygulanmasına sebep olur.[78] Ocak 1969'da, ABD hükümeti, Sinaloa şehrinde 170 bin köylünün geçim kaynağı olan domates ihracatını durdurdu; nedeni, Floridalı domates üreticilerinin Meksikalılarla rekabet edebilmelerini sağlamak için Meksika'yı fiyatlarını yükseltmeye zorlamaktı.

Dünya ticaretinin kuramıyla gerçekliği arasındaki uyuşmazlığın en çarpıcı örneği, 1967'de inanılmaz boyutlara ulaşan *hazır kahve savaşıdır*. Bu örnek, *kuramsal olarak uluslararası işbölümünü belirleyen "göreli doğal avantajlar"ı kullanma hakkına yalnızca zengin ülkelerin sahip olduğunu* ortaya koydu. Uluslararası hazır kahve

77 L. Delwart'ın *(The Future of Latin American Exports to the United States: 1965 and 1970,* New York, 1970) Latin Amerikan ürünleri ithalatı konusundaki kısıtlamalarla ilgili listesi, yorum gerektirmeyecek kadar anlamlıdır.

78 Harry Magdoff, *a.g.e.*

pazarı, Nestle ve General Foods'un elindedir; yakın bir tarihte, dünyada içilen kahvenin yarıdan fazlasını bu iki büyük şirketin sağlayacağı tahmin edilmektedir. ABD ve Avrupa ülkeleri, çekilmemiş kahveyi Brezilya ve Afrika'dan alırlar, fabrikalarında işleyerek bütün dünyaya hazır kahve olarak satarlar. Brezilya dünyanın en büyük kahve üreticisi olduğu halde, kendi ürettiği kahveyi işleyerek rekabete girmeye, düşük ücretlerden yararlanıp eskiden yok ettiği, şimdi de devlet depolarına yığdığı üretim artıklarını değerlendirmeye hakkı yoktur. Brezilya'nın yalnızca yabancı şirketleri zenginleştirmek üzere hammadde sağlamaya yetkisi vardır. Brezilya'nın beş kahve fabrikası (dünyadaki fabrika sayısı yüz ondur), uluslararası pazara hazır kahve sunmaya başladığında, haksız rekabetle suçlandılar. Zengin ülkeler korkunç bir yaygara kopardılar ve Brezilya kendi ürettiği hazır kahveye yüksek bir vergi koymak zorunda kaldı; bunun sonucu olarak da, Kuzey Amerikan pazarlarında rekabet edecek durumu kalmadı.[79]

Latin Amerikan ürünlerine gümrük, sağlık ve maliye engelleri koymada Avrupa da geri kalmaz. Ortak Pazar, tarım ürünlerinin yüksek fiyatlarını korumak için ithalat vergilerini artırır; aynı zamanda, bu ürünleri rekabete uygun fiyatlarda ihraç edebilmek için sübvansiyon verir. Vergiyle sağlanan fonlarla sübvansiyonu finanse eder. *Yani yoksul ülkeler, zengin alıcıları kendileriyle rekabet edebilsin diye onlara ödemede bulunmuş* olurlar. Buenos Aires ve Montevideo'da et fiyatları, Hamburg ve Münih'teki et fiyatlarının beşte biri kadardır.[80] Uluslararası bir konferansta, Şili hükümetinin delegesi, "Gelişmiş ülkeler, onlara jet ve hesap makinesi satmamıza izin veriyorlar, ama avantajlı olduğumuz üretim kollarına ait malların hiçbirini satmamıza izin vermiyorlar," diye yakınıyordu haklı olarak.[81]

---

79 *Fator* dergisi, Rio de Janeiro, Kasım-Aralık 1968.

80 Carlos Quijano, *Las Victimas del Sistema, Marcha,* Montevideo, 23 Ekim 1970.

81 *New York Times,* 3 Nisan 1968.

Endüstri alanındaki emperyalist yatırımlar, Latin Amerika'nın uluslararası ticaret sınırlarını kesinlikle değiştirmemiştir. *Latin Amerika hammaddeye karşılık merkezi ekonomilerden mamul madde almaya devam etmektedir.* Rio Bravo'nun güneyinde kurulmuş olan Kuzey Amerikan şirketlerinin satışlarındaki artışlar ihracata değil, iç pazarlara yöneliktir. Hatta satışlardaki artışa oranla ihracat azalma eğilimi gösterir; Amerikan Devletleri Örgütü'nün verilerine göre, 1962 yılında yabancı şirketlerin ihracatı toplam satışlarının yüzde 10'uyken üç yıl sonra bu oran yüzde 7,5'a düşmüştür.[82] Latin Amerikan endüstri ürünlerinin ticareti yalnızca Latin Amerika ülkeleri arasında genişlemektedir: 1955'te endüstri ürünleri kıta ticaretinin yüzde 10'unu, 1966'da ise yüzde 30'unu oluşturuyordu.[83]

Teknik bir görevle Brezilya'da bulunan Kuzey Amerikalı John Abbink, 1950'de şu kehanette bulunmuştu: "ABD, kendi denetimi dışında yoğun bir ekonomik gelişmeyi engellemek istiyorsa, azgelişmiş ülkelerin kaçınılmaz olan endüstrileşmesini 'yönlendirmeye' hazır olmalıdır... Endüstrileşme şu ya da bu biçimde denetlenmezse Kuzey Amerikan ihracat pazarları önemli ölçüde daralacaktır."[84] Gerçekten de, endüstrileşme dışarıdan güdümlü olduğu halde, her ülkenin önceden ithal ettiği malları ülkede üretilenlerle karşılamasını sağlamaz mı? Celso Furtado, Latin Amerika ithal mallarının ikamesinde ilerledikçe, "şirket merkezlerin-

82 Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreterliği, *a.g.e.* Meksika'daki Kuzey Amerikan şirketleri şubeleri konusunda 1969'da yapılan geniş kapsamlı bir araştırmanın sonuçlarına göre, araştırmada konu edilen şubelerin yarısı, ihracat yapmak için ABD'deki merkezlerinden izin alamıyordu. Kuruluş nedenleri bu değildi çünkü. Miguel S. Wionczek, *La Inversión Extranjera Privada en México: Problemas y Perspectivas, Comercio Exterior* içinde, Mexico City, Ekim 1970. 1963'te mamul madde ihracatının endüstriyel üretime oranı Arjantin, Brezilya, Peru, Kolombiya ve Ekvador'da yüzde 2, Meksika'da yüzde 3,1, Şili'de yüzde 3,2 idi (Aldo Ferrer, INTAL-BID tarafından hazırlanan eser).

83 Birleşmiş Milletler, CEPAL, *a.g.e.*

84 *Jornal do Comercio,* Rio de Janeiro, 23 Mart 1950.

den sağlanan üretim araçlarına bağımlılığın arttığını" belirtiyor. 1957-1964 arasında Kuzey Amerikan şirketleri şubelerinin satışları iki katına çıkarken, ithalatları üç katına çıktı. "Bu eğilim, ikamenin etkinliğinin, yabancı şirketlerin denetimindeki endüstriyel gelişmenin azalan bir fonksiyonu olduğunu ortaya koyuyor."[85]

Bağımlılık kırılmayıp yalnızca nitelik değiştiriyor: Günümüzde ABD Latin Amerika'ya daha yüksek teknolojiyle üretilen daha fazla oranda mal satıyor. Ticaret Bakanlığı, uzun dönemde, Meksika'nın endüstri üretimi arttıkça, ABD yararına yaratılan ihracat fırsatlarının arttığını belirtiyor.[86] Arjantin, Meksika ve Brezilya, Kuzey Amerikan makineleri, elektrikli gereçleri, motorları ve yedek parçaları için bulunmaz pazarlardır. Şubeler merkezden özel olarak yüksek fiyata mal alırlar. Arjantin'de yabancı otomotiv endüstrisinin kuruluş masrafları konusunda Viñas ve Gaztiazoro şunları yazıyorlar: "Bu ithalat çok pahalıya mal olduğundan, dışarıya fonlar akıtılıyordu. Çoğu zaman ödemelerin tutarı o kadar yüksekti ki, şirketler zarar etmekle kalmıyor, bir kısmı iflasa sürükleniyordu... Sonuçta, yörede kurulan yirmi iki şirketin ancak onu ayakta kalabildi, bazıları da iflasın eşiğinde..."[87]

Latin Amerika ülkelerinde zaten kıt olan dövizler böylece yabancı şirketlerin dünya piyasasındaki gücünü artırmada kullanılır. Çevre ülkelerde endüstrinin güç merkezlerine bağlı olarak işleyişi, geleneksel emperyalist hammadde sömürüsü sisteminden pek farklı değildir. Antonio García'ya[88] göre, Kolombiya'nın petrol ihracatı, Kuzey Amerika'ya ait petrol kuyularından ABD rafineri, ticaret ve tüketim merkezlerine yapılan bir transferden ibarettir. Aynı şekilde Honduras ve Guatemala'nın muz ihracatı da, sömürgelerde yetiştirilen gıda maddelerinin Kuzey Ame-

---

85 Celso Furtado, *Um Projeto para o Brasil*, Rio de Janeiro, 1968.

86 *International Commerce*, 24 Nisan 1967.

87 Ismael Viñas ve Eugenio Gastiazoro, *a.g.e.*

88 Antonio García, *Las Constelaciones del Poder y El Desarrollo Latinoamerica, Comercio Exterior içinde, Mexico City, Kasım 1969*

rikan şirketleri tarafından ABD ticaret ve tüketim merkezlerine taşınmasıdır. Sadece en önemlilerini sayacak olursak, Arjantin, Brezilya ve Meksika'daki fabrikalar, *coğrafi yerleşimleriyle ilgisi olmayan bir ekonomik alana bağımlıdırlar.* Bu fabrikaların oluşturduğu uluslararası yapıda şirket merkezleri, fonları hangi ülkeye aktarmak istediklerine bağlı olarak satışları gerçek fiyatın altında ya da üstünde gerçekleştirmek yoluyla, kârları bir ülkeden diğerine aktarırlar.[89] Böylece dış ticaret gücü, ülkelerin ticaret politikalarını Latin Amerika'daki yabancı yönetimlere göre yönlendiren Kuzey Amerikan ve Avrupa şirketlerinin elinde kalır. Bu nedenle Sovyetler Birliği ve Çin'e bakır, Küba'ya da petrol satmayan ABD şirketleri şubeleri, hammadde ve makinelerini de uluslararası piyasada en ucuz ve en iyi kaynaklardan sağlamazlar.

"Piyasa güçlerinin serbest işleyişinin tamamen dışında olan işlemlerin uluslararası düzeyde eşgüdümünün bu verimliliği, doğal olarak ülke içindeki tüketiciler için düşük fiyatlar değil, yabancı hissedarlar için yüksek kârlar sağlar. Otomotiv endüstrisi bu işleyişe iyi bir örnektir. Latin Amerika ülkelerinde firmalar bol ve ucuz işgücünden, her bakımdan yatırımların artmasına elverişli bir hükümet programından yararlanırlar. Topraklar ücretsiz olarak firmalara verilir, özel elektrik fiyatlarından yararlanırlar, kolay kredi sağlanır; bunlar yetmiyormuş gibi, bazı ülkelerde firmalar gelir ya da satışlardan alman vergiden muaftır. Pazar denetimi önceden sağlanmıştır, dev reklam kampanyalarının orta sınıflar üzerindeki etkisi inanılmazdır. Bütün bu etkenlere karşın, Latin Amerika'da üretilen otomobiller, aynı şirketlerin merkezlerinin bulunduğu ülkelerde üretilen otomobillerden çok daha pahalıya satılır. Latin Amerika pazarlarının boyutları çok daha sınırlı olduğu halde, *şirketlerin açgözlülüğü bu ülkelerde her yerde-*

89 Bu mekanizma yeni değildir elbette. Uruguay'daki soğutma firması Anglo, devlet sübvansiyonlarından yararlanmak için ve et fiyatlarının Uruguay'a oranla dört kat fazla olduğu Londra'da şirkete ait 6000 kasap dükkânı milyonlar kazanabilsin diye, her zaman zararda olmuştur. (Guillermo Bernhard, *Los Monopolios y La Industria Frigorifica,* Montevideo, 1970.)

kinden fazladır. Şili'de yapılan bir Ford Falcon, ABD'den üç kat daha pahalıya,[90] *Arjantin'de yapılan bir Valiant ya da bir Fiat, ABD ya da İtalya'dan iki kat pahalıya satılır,*[91] *Brezilya'da yapılan Volkswagen'lerin Almanya'ya oranla fiyatları da aynı durumdadır.*[92]

Teknoloji Tanrıçası İspanyolca Bilmez

Tanınmış Kuzey Amerikalı siyaset adamı Wright Patman'a göre, büyük bir şirketin bir kişi, bir aile ya da ekonomik bir grup tarafından denetlenebilmesi için, hisselerin yüzde 5'inin ellerinde olması çoğu kez yeterlidir.[93] ABD'nin güçlü şirketlerinde egemenliği ele alabilmek için yüzde 5 gibi bir oran yeterliyse, bir Latin Amerikan firmasını denetlemek için ne kadarlık hisseye sahip olmak gerekir? Gerçekten, çok daha düşük bir yüzdeyle olanaklıdır bu. Burjuvazimizin övünç kaynağı olan *karma* şirketler, çoğunluğu oluşturmakla birlikte yabancı hissedarlar karşısında belirleyici olamayan ulusal sermaye katılımını sağlarlar. Çoğu zaman emperyalist şirketle ortaklık yapan, devletin kendisidir. Bu yolla *ulusal nitelik* kazanan yabancı şirket her türlü olumlu koşuldan yararlanır. Yabancı sermayenin "azınlık" olarak katılımının nedeni, teknoloji transferi gereğidir. Yaratıcı yetenekten yoksun olan ve göbeklerinden toprağa bağlı tüccarlardan oluşan Latin Amerika burjuvazisi, Teknoloji Tanrıçası'nın önünde diz çöker. *Endüstrinin yabancıların elinde olmasının ölçütünün, az sayıda da olsa yabancılara ait hisseler ve teknolojik bağımlılık olduğunu kabul edersek, Latin Amerika'da gerçekten ulusal denebilecek kaç fabrika kalır?* Örneğin Meksika'da, teknolojinin yabancı efendileri, imzaladıkları patent ve *know-how* anlaşmalarında çoğu zaman koşul olarak

90 Salvador Allende'nin 12 Aralık 1970 tarihli konuşmasından. *Agence France-Presse.*

91 *La Razón* gazetesi, Buenos Aires, 2 Mart 1970.

92 *Resultados da Indústria Automovelistica, Conjuntura Económica,* Şubat 1969.

93 *NACLA Newsletter,* Nisan-Mayıs 1969.

hisselerin bir kısmının dışmda, *teknik ve yönetsel denetimi ellerine alırlar, ürünlerin satılacağı aracıları ve ithalatın yapılacağı şirketleri de kendileri belirlerler*[94] Meksika bu konuda tek örnek değildir. And Bölgesi Grubu ülkelerinin (Bolivya, Kolombiya, Şili, Ekvador ve Peru) bu türden koşullar koyan teknoloji transferi anlaşmalarının reddedilmesinin gereğini vurgulayan ortak bir yabancı sermaye rejimi projesi geliştirmiş olmaları dikkate değerdir. Projede yer alan önerilerden biri, *ülkede üretilen malların fiyatlarının ve ihraç edilecekleri ülkelerin, yabancı şirketlerce belirlenmesinin reddedilmesidir.*

Yapılan icatların mülkiyetini koruma amacına yönelik ilk patent sistemi dört asır önce Sir Francis Bacon tarafından kurulmuştu. Bacon, "Bilgi, güç demektir," derdi, haksız olmadığını zaman gösterdi. Evrensel bilim pek evrensel değildir aslında. Evrensellik gelişmiş ülkelerin sınırları içinde kalır. Latin Amerika bilimsel araştırmaların sonuçlarından yararlanmaz, zira bilimsel araştırması yoktur zaten. *Sonuç olarak, güçlü devletlerin teknolojisini izlemeye mahkûm olur. Bu da, hammaddelerin tükenmesine ya da yurtdışına çıkmasına sebep olurken, kalkınmayı sağlayacak ulusal bir teknoloji yaratılmasına olanak tanımaz.* Teknolojinin gelişmiş ülkelerden alınması yalnızca ekonomik ve kültürel bağımlılığı getirmez. Dört buçuk yüzyıldır yaşanan deneyimler de açıkça göstermektedir ki, geri kalmışlık ve cehalet çöllerine modernleşme vahalarının yerleştirilmesi, azgelişmişliğin hiçbir sorununa çözüm getirmemektedir.[95] Cehaletin egemen olduğu Güney Amerika kıtasında teknolojik araştırmalara yapılan yatırım, ABD'dekinin iki yüzde biri kadardır. 1970'te bilgisayar sayısı Latin Amerika'da binden az, ABD'de ise elli bindir. Doğal olarak da, Latin Amerika, ABD'nin çizdiği elektronik modelleri ve yarattığı programlama

94 Miguel S. Wionczek, *La Transmisión de La Tecnologia a Los Países en Desarrollo: Proyecto de Un Estudio Sobre México, Comercio Exterior* içinde, Mexico City, Mayıs 1968.

95 Víctor L. Urquidi, *Obstacles to Change in Latin America,* Claudio Veliz ve diğer yazarlar, Londra, 1967.

dillerini ithal eder. Azgelişmişliğimiz, bozukluklar "modernleştiği" halde, gelişme sürecinde bir aşama değildir. Latin Amerika, geri kalmışlığından yapısal olarak kurtulamadan ilerlemektedir. Manuel Sadosky'ye göre, gelişmeye özgün program ve amaçlarla katılmamak, bazılarının ileri sürdüğü gibi bir *avantaj* değildir.[96] İlerlemenin göstergeleri bağımlılığın göstergeleridir. Çağdaş teknoloji, geçen yüzyılda demiryollarının girdiği gibi, yabancıların çıkarları adına girmektedir bu ülkelere. Ve sömürgeci yapı, ufak tefek değişikliklerle sürmektedir. "Durumumuz, geri kalan bir saat gibi. Düzeltilmeyen bir saat. Akreple yelkovan çalışmaya devam ediyor, ama gösterdiği saatle gerçek saat arasındaki fark gittikçe artıyor," diyor Sadosky.

Latin Amerika üniversiteleri, sayıları az da olsa, matematikçiler, mühendisler, programcılar yetiştiriyor. Bunlar da, yurtdışına gitmedikleri sürece iş bulamıyorlar zaten. En iyi teknisyenlerimiz, bilim adamlarımız kuzeydeki yüksek ücretlerin ve araştırma olanaklarının çekiciliğine kapılarak göç ediyor ve biz buna göz yumuyoruz. Öte yanda üniversitelerden biri, temel bilimler aracılığıyla yabancı modellerden kopya edilmemiş bir teknolojinin temellerini atmaya giriştiğinde, devlet bölücülüğü engelleme bahanesiyle bir darbeyle deneyi mahvediyor.[97] Brasília Üniversitesi 1964'te bu nedenle kapatıldı. Kurulu düzeni koruyanların gerçeği gördüklerini kabul etmek gerek: Özerk ve bozulmamış bir kültür politikası, yürürlükteki tüm yapılarda köklü değişiklikler getirir.

---

96 Manuel Sadosky, *America Latina y La Computación, Gaceta de La Universidad* içinde, Montevideo, Mayıs 1970. Sadosky, gelişme aldanmasını örneklemek için Amerikan Devletleri Örgütü uzmanı George Landau'nun açıklamasını aktarır: "Azgelişmiş ülkeler bazı bakımlardan gelişmiş ülkelerden daha avantajlıdırlar. Yeni bir teknolojik sürece girerlerken, genellikle en ileri teknolojiyi seçerek endüstrileşmiş ülkelerin yıllar boyu yaptığı araştırma ve yatırımların meyvelerinden yararlanırlar."

97 Oscar J. Maggiolo, *Hacia Una Politica Culturai Autónoma para América Latina*, Montevideo, 1969.

Diğer seçenek, yabancı kaynaklara dayanmaktır: gelişmiş ulusların maymun gibi taklit edilmesi. Bu eğilimi yayan tröstler, yeni ürünler yaratmak, var olan ürünlerin kalitesini artırmak ve maliyetini düşürmek için çağdaş teknolojiyi tekellerine almışlardır. Kâr tahminleri, bilgisayarlar tarafından şaşmaz yöntemlerle yapılır. Latin Amerika da, işgücünden tasarruf etmek amacıyla geliştirilmiş üretim tekniklerini ithal eder. Oysa işgücü fazlası vardır, birçok ülkede işsizler ezici bir çoğunluk oluşturmaktadır.

Aynı nedenle gelişme yabancı yatırımcıların isteklerine bağımlıdır. Teknoloji denetimini elinde bulunduran çokuluslu şirketler, Latin Amerikan ekonomisinin kilit noktalarını ellerinde bulundururlar. Doğal olarak, şirket merkezleri hiçbir zaman şubelerine en son yenilikleri sunmazlar. Şubeler, merkezin çıkarlarına aykırı bir bağımsızlığa da sahip değildirler. Amerikan Kalkınma Bankası adına *Business International* tarafından yapılan bir araştırmadan şu sonuç çıkmıştı: "Uluslararası şirketlerin Latin Amerika'da kurulmuş olan şubelerinin, araştırma ve geliştirme konusunda dikkate değer bir çabaları olmadığı açıktır. Çoğunda bu konuda bir bölüm yoktur bile; birkaçında teknolojik uyarlama çalışmaları iyi kötü yapılmaya çalışılır, çok az sayıda şirketin ise, küçük çapta araştırma çalışmaları bulunmaktadır. Bunlar da, Arjantin, Brezilya ve Meksika'da yer alan şirket şubeleridir yalnızca."[98] Raúl Prebisch, "Kuzey Amerikan şirketlerinin, bilimsel ve teknik kapasitelerini artıran Avrupa ülkelerinde laboratuvarlar kurup araştırmalar yaptıklarına, ancak Latin Amerika'da bunun geçerli olmadığına" dikkati çeker. Ayrıca, önemli bir gerçeği ortaya koyar: "Ulusal yatırım, *know-how* eksikliği yüzünden, teknoloji transferinin büyük bölümünü, *aslında uzmanlaşmış bilgi alanına girmeyen, bilinen teknikleri alarak gerçekleştirir...*"[99]

---

98 Gustavo Lagos ve diğerleri, *Las Inversiones Multinacionales en El Dessarrollo y La Integración de América Latina*, Bogotá, 1968.

99 Raúl Prebisch, *La Cooperación Internacional en El Desarrollo Latinoamericano*, *Desarrollo* içinde, Bogotá, Ocak 1970.

Teknolojik bağımlılık, birçok nedenle çok pahalıya malolur. Ödemeler dolar olarak yapılır, şirketlerin dışarıya çıkardıkları tutarlar konusundaki bildirimlerindeki hileler de tahminleri güçleştirir. Resmi verilere göre, Meksika'da teknik yardım nedeniyle dışarıya çıkan döviz, 1950-1964 yılları arasında on beş katına çıkmıştır. Oysa aynı dönemde yatırımlar iki kat bile artmamıştır. Bugün ülkedeki yabancı sermayenin dörtte üçü imalat endüstrisine yönelmiştir. 1950'de bu oran dörtte birdi. Kaynakların endüstride yoğunlaşması, yalnızca görünürdeki bir çağdaşlaşmanın, ikinci sınıf bir teknolojinin göstergesidir. Otomobil endüstrisi, bir milyar dolar tutarındaki dövizin çeşitli yollarla Meksika'dan dışarıya çıkmasına neden olmuştur, oysa ABD otomobil sendikasının bir görevlisi, General Motors'un Toluca'daki yeni fabrikasını gezdikten sonra şunları söylüyordu: "Fabrika, arkaikten de beter. Beter, çünkü bilerek, isteyerek böyle yapılmış: Özenle hesaplanmış bir geçersizlik hâkim. Meksika'daki fabrikalar, bilerek alçak randımanlı makinelerle donatılmış."[100] Latin Amerika'nın Coca-Cola, Pepsi-Cola ve Crush'a olan minnet borcuna ne demeli peki?

İnsanların ve Bölgelerin Bir Kenara İtilerek Marjinalleştirilmesi

*Grow With Brazil.** New York gazetelerinde yer alan büyük ilanlar, tropiklerin devinin hızlı büyümesiyle ilgilenmeye teşvik eder işadamlarını. São Paulo sürekli bir tavşan uykusundadır, gelişmenin sesi kenti sağır eder. Fabrika ve gökdelenler, köprü ve yollar, tropikal bölgelerdeki vahşi bitkiler gibi ürer São Paulo'da. Bu ilanda asıl sloganın, "Brezilya'nın sırtından büyüyün" olması

100 Leo Fenster, Temmuz 1969. Aktaran: André Gunder Frank, *Lümpen Burjuvazi Lümpen Gelişim*, İstanbul, 1995.
Yabancı şirket şubeleri ulusal şirketlerden kat kat daha moderndir. Örneğin tekstil endüstrisinde otomasyon çok güçsüzdür. CEPAL araştırmalarına göre, 1962 ve 1963 yıllarında Avrupa'nın dört ülkesinde bu sektöre yapılan donanım yatırımı, 1964'te Latin Amerika'nın tümünde yapılan yatırımın altı katıdır.

* Brezilya'yla birlikte büyüyün.

gerektiği açıktır. Debdebesi göz kamaştırdığı halde kalkınma davetli sayısının pek az olduğu bir şölendir, en iyi yemekler de yabancılara ayrılmıştır. Brezilya'nın bugünkü nüfusu doksan milyonun üzerindedir, bu sayının yüzyıl sonunda iki katına çıkması beklenmektedir. Ama modern fabrikalar işgücünü sınırlamakta, *latifundium* düzeni de kırsal kesimde iş olanağı yaratmamaktadır. Paçavralar içindeki bir çocuk, Rio de Janeiro'da yeni açılan dünyanın en uzun tüneline hayranlıkla bakarken ülkesiyle gurur duyar, ama okuma yazma bilmeyen bu çocuk karnını doyurmak için hırsızlık yapmak zorundadır.

Latin Amerika'nın bütün ülkelerinde coşkuyla karşılanan imalat sektöründeki yabancı sermaye akını, gelişmiş ülkelerin tarihindeki "klasik endüstrileşme modelleri"yle kıtamızdaki sürecin arasındaki farkı vurgulamıştır. Sistem alabildiğine insan kusar, ama endüstride işgücünden yapılan tasarruf Avrupa'dan fazladır.[101]

Varolan işgücüyle uygulanan teknoloji arasındaki anlaşılabilir tek ilişki, dünyanın en ucuz emeğini kullanma kolaylığından doğan bir ilişkidir. Bu bolluk ve yıkım krallığında topraklar ve toprakaltı son derece zengin, insanlar son derece yoksuldur. Sistemin bir kenara attığı işçilerin yoksulluğu iç pazarın gelişmesini engeller ve ücret düzeylerini düşürür. Geleneksel mülkiyet düzeninin devam etmesi, verimsiz *hacienda*'lardaki toprak ve sermaye savurganlığı ve *minifundium*'ların çoğalmasının yol açtığı işgücü israfıyla kırsal kesimde verimin düşük olması sorununu artırır. Ayrıca, giderek büyüyen bir işsizler ordusunun kentlere akınına yol açar. Kırsal kesimdeki işsizlik kentlerdeki işsizliğe aktarılır, iş bulamayan insanların düştüğü dipsiz bir kuyu olan bürokrasi ve kenara itilmişlik giderek büyür. Fabrikalar fazla işgücünü kullanmadıkça bu dev yedek işçi ordusunun varlığı, ücretlerin Kuzey

101 1957'de (son veriler bu yıla aittir) Avrupa endüstrisindeki Kuzey Amerikan şubelerinin kullandıkları işgücü/ sermaye oranı Latin Amerika'dakinden daha yüksekti. Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreterliği, *a.g.e.*

Amerika ya da Almanya'dakinden kat kat düşük olmasına sebep olur. Verimlilik arttığı halde ücretler düşük kalabilir, işgücü azaldığı halde verimlilik artabilir. Çevre ülkelerdeki endüstrileşme, dışa itilme niteliği taşır. *Nüfus artışının en yüksek olduğu bu ülkelerde yığınlar baş döndürücü bir hızla çoğalır, ama bağımlı kapitalist gelişme, içine aldığından fazla insanı dışına atar.* Latin Amerika'da çalışan nüfus içinde imalat endüstrisinde istihdam edilen işçilerin oranı *artacağı yerde azalmaktadır.* 1950'li yıllarda yüzde 14,5 olan bu oran günümüzde yüzde 11,5'e düşmüştür.[102] Brezilya'da yapılan bir araştırmaya göre, "gelecek on yılda, yaratılması gereken *yeni iş olanağı* sayısı *yılda* bir buçuk milyona ulaşacaktır."[103] Oysa Latin Amerika'nın bu en endüstrileşmiş ülkesinde fabrikalarda çalışan *toplam* işçi sayısı iki buçuk milyondan azdır.

Her ülkede, en yoksul bölgelerden akın eden işsiz sayısı akıl almaz boyutlardadır. Yaşam düzeylerini yükseltmek ve kent uygarlığı denilen kocaman sihirli panayırda kendilerine bir yer edinmek isteyen aileler, kentlerde düş kırıklığına uğrar. Yürüyen bir merdiven sanki cennete gidiyormuş gibi görünebilir, ama göz kamaştıran her şey karın doyurmaz. Kentler yoksulların yoksulluğunu daha da artırır, çünkü önlerine hiçbir zaman erişemeyecekleri zenginlikleri serer: otomobiller, evler, Şeytan ya da Tanrı kadar güçlü makineler. Buna karşılık, onlara sürekli bir iş, başlarını sokabilecekleri bir barınak, açlıklarını giderecek bir tabak yemek bile sunmaz. BM[104] verilerine göre, Latin Amerika kentlerindeki nüfusun en az dörtte biri, "kent mimarisi ölçütleri dışında kalan konutlarda oturmaktadır." Teknisyenlerin kibarca böyle tanımladıkları barakalara Rio de Janeiro'da *favela*, Şili'nin başkenti Santiago'da *callampa*, México'da *jacal*, Caracas'ta *barrio*,

---

102 Birleşmiş Milletler, CEPAL, *a.g.e.*

103 F.S. O'Brien, *The Brazilian Population and Labor Force in 1968*, Planlama ve Genel Koordinasyon Bakanlığı, Rio de Janeiro, 1969.

104 Birleşmiş Milletler, CEPAL, *Estudio Económico de América Latina*, 1967, New York-Santiago, Şili, 1968.

Lima'da *barriada*, Buenos Aires'te *villa miseria*, Montevideo'da *cantegril* adı verilir. Kentlerin çevresinde gün doğmadan tamamlanan teneke, kerpiç ve tahtadan barakalar, sefalet ve çaresizlik yüzünden kentlere itilen kenara itilmiş yığınları barındırır. Keçuva dilinde *huaico* sözcüğü yer kayması anlamına gelir. Perululular, dağlardan kıyıdaki başkente inen insan seline de aynı adı verirler. Lima nüfusunun yüzde 70'ini taşradan gelenler oluşturur. Caracas'ta ise taşradan gelenlere "her şeyci" anlamına gelen *todero* adı verilir, çünkü her işi yaparlar: *Changa* adı verilen angarya işleri yaparak, ender olarak küçük işler bularak ya da yasak işler yaparak geçinirler. Hizmetçi, taş işçisi, duvarcı, elektrikçi, muslukçu, boyacı, araba bekçisi olarak çalışırlar, limonata ya da herhangi başka bir şey satarlar. Bazen hiçbir fırsatı kaçırmayan dilenci ve hırsızlar olurlar. Kenardaki bu insanlar, sistemin içine girenlerden daha büyük bir hızla artmaktadır. BM'nin sözü edilen raporunda, birkaç yıl sonra "kentlerdeki nüfusun büyük bir çoğunluğunun ilkel yerleşimlerde barınacağı" belirtilmektedir. Yani paçavralar içindekiler çoğunlukta olacaklardır. Bu arada sistem, çöplerini halının altına süpürmeyi yeğlemektedir. Körfezdeki tepelerde yer alan *favella*'ları, federal başkentin *villa miseria*'larını mitralyöz ateşiyle süpürmekte, binlerce yoksulu görünmesinler diye yok etmektedir. Rio de Janeiro ve Buenos Aires sistemin ürettiği sefalet görüntüsünü yok etmeye çalışır; yakında Brezilya ve Arjantin'in tamamında üretilen servetin harcandığı bu kentlerde atıklar değil, sadece bolluğun tüketilişi görünür olacaktır.

Uluslararası egemenlik süreci tek tek bütün ülkelerde yaşanmaktadır. Endüstrinin belirli bölgelerde yoğunlaşmış olması, büyük limanlarda ya da ihracat bölgelerindeki talep yoğunlaşmasını yansıtır. Brezilya endüstrisinin yüzde 80'i güneydoğu üçgeninde yoğunlaşmıştır (São Paulo, Rio de Janeiro, Belo Horizonte). Açlık yöresi kuzeydoğunun ulusal endüstri üretimine katkısı ise giderek azalmaktadır. Arjantin endüstrisinin üçte ikisi Rosario ve Buenos Aires'te kurulmuştur. Uruguay'da Montevideo, Şili'de Santiago ve Valparaíso, endüstrinin dörtte üçünü barındırır. Peru endüstri-

sinin de yüzde 60'ı Lima'da yoğunlaşmıştır.[105] Yoksulluğa boğulmuş geniş iç bölgelerin geri kalmışlığı, bazılarının ileri sürdüğü gibi uzak ve ıssız oluşlarının değil, bugün endüstri merkezlerine dönüşmüş eski sömürge merkezlerinin sömürüsünün sonucudur. Arjantinli bir sendika liderinin[106] konuşmasından aktarıyoruz: "Yüz elli yıllık tarihimiz, bütün dayanışma anlaşmalarının ihlalinin, marşlarda ve anayasalarda sözü edilen bağlılığa ihanetin, Buenos Aires'in taşra üzerindeki egemenliğinin tarihidir. Ordu ve gümrükler, birkaç kişi tarafından yapılıp herkes tarafından desteklenen yasalar, birkaçı dışında hep yabancı güçlerin emrindeki hükümetler, zenginlik ve gücü kendinde toplayan bu kibirli metropolü kurdular. Ama bu debdebenin açıklamasını Misiones'in eski çay plantasyonlarında, ormanlardaki yıkılmış köylerde, Tucumán rafinerilerinin ve jujuy madenlerinin çaresizliğinde, Paraná'nın terk edilmiş limanlarında, Berisso göçünde aramak gerekir. Çevresindeki yoksulluğun sırtından servetler kazanan bu merkezin egemenliği artık gizlenemez, sömürü de katlanılamaz hale gelmiştir." André Gunder Frank, Brezilya'da azgelişmişliğin gelişmesi konulu çalışmasında, ABD'nin bir uydusu olan bu ülkede, kuzeydoğunun da "iç metropol" niteliğindeki güneydoğunun uydusu olduğunu belirtir. Kutuplaşma kendini birçok alanda gösterir. Her şeyden önce, kamu ve özel yatırımların çoğu São Paulo'da yoğunlaşmıştır. Bu dev kent, ayrıca ticaret, fiyat politikası, vergi sistemi ayrıcalıkları sayesinde bütün ülkede yaratılan sermayeye ve nitelikli işgücüne el koymuştur.[107]

Bağımlı endüstrileşme, bölgesel ve sosyal planda gelir yoğunlaşmasını da artırır. *Üretilen zenginlik, tüm ülkeye ve toplumun bütününe dağılmaz. Tam tersine, var olan eşitsizlikleri daha da derin-*

105 Birleşmiş Milletler, CEPAL, *a.g.e.*

106 Raimundo Ongaro, hapishane mektubu, *De Frente*, Buenos Aires, 25 Eylül 1969.

107 André Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York, 1967.

leştirir. İşçiler, yani sayıları gittikçe azalan "sistemin içindekiler" de, endüstriyel büyümeden paylarını almazlar. Verimdeki artış yalnızca toplumsal piramidin üst katında yer alanlara yarar sağlar. 1955-1966 yılları arasında makine endüstrisi, elektrik malzemeleri, ulaşım ve otomotiv endüstrisinde verimlilik yüzde 130 oranında arttı, ama aynı yıllar arasında bu sektörlerde çalışan işçilerin ücret düzeyindeki reel artış yalnızca yüzde 6 oldu.[108] Latin Amerika'da işgücü ucuzdur. 1961'de ortalama saat ücreti ABD'de iki dolar, Arjantin'de otuz iki sent, Brezilya'da yirmi sekiz sent, Kolombiya'da on yedi sent, Meksika'da on altı sent, Guatemala'da ise on sentten azdı.[109] Aradaki uçurum bu tarihten sonra daha da büyüdü. *Brezilyalı bir işçi, Fransız bir işçinin bir saatte kazandığı parayı kazanmak için iki buçuk gün çalışmak zorundadır. Kuzey Amerikalı bir işçi, Rio de Janeiro'da çalışan bir işçinin bir aylık ücretini, on saatten biraz fazla bir sürede kazanır. Yine Rio de Janeirolu bir işçi, sekiz saatlik bir iş gününde, bir İngiliz ya da Alman işçisinin yarım saatte kazandığından daha az ücret alır.*[110] Latin Amerika'daki düşük ücret düzeyinin sonucu, uluslararası piyasada aynı derecede düşük olan fiyatlardır. Latin Amerika'nın düşük fiyata sunduğu hammaddelerden zengin tüketici ülkeler yararlanır. Buna karşılık, yabancıların elindeki endüstrinin ürettiği malların satıldığı iç pazarda fiyatlar yüksektir, bu da emperyalist şirketlere yabana atılmayacak kârlar getirir.

Bütün iktisatbilimciler endüstriyel gelişmede talebin artmasının önemi konusunda hemfikirdir. Latin Amerika, dışarıya bağımlı endüstri pazarının genişlemesi ve derinlemesine büyümesi konusunda son derece kaygısız görünmektedir. Pazarın büyümesi için sosyoekonomik yapının bütününde köklü değişimler

---

108 Planlama ve Ekonomik Koordinasyon Bakanlığı, *a.g.e.*

109 Z. Romanova, La *Expansión Económica de Estados Unidos en América Latina,* Moskova.

110 Serge Birn, Kuzey Amerikalı teknisyen, *Jornal do Brasil,* Rio de Janeiro, 5 Ocak 1969.

olması gerekir. Bu da politik fırtınaların patlaması anlamına gelir. Endüstrileşmiş kentlerde, sendikalar üzerindeki baskının artması sonucu ücretli kesimin satınalma gücü artamamakta, endüstri ürünlerinin fiyatları da düşmemektedir. Latin Amerika, çok büyük bir potansiyel pazarı, yığınların yoksulluğu nedeniyle de çok dar bir gerçek pazarı olan dev bir kıtadır. *Büyük otomobil ya da buzdolabı fabrikalarının üretimi, Latin Amerika nüfusunun ancak yüzde 5'ine yöneliktir.*[111]

Brezilya nüfusunun ancak dörtte biri gerçek tüketici sayılabilir. Brezilya nüfusunun 45 milyonunun toplam geliri, piramidin tepesindeki 900 bin ayrıcalıklı kişinin gelirine eşittir.[112]

Latin Amerika'nın ABD Bayrağı Altında Birleşmesi

Bazı saf kişiler, ülkelerin sınırları içinde yer aldığına inanırlar hâlâ. Bunlar Latin Amerika ekonomilerinin birleşmesinde ABD'nin parmağı olmadığına inananlardır. Bunun nedeni onlarca çok açıktır: ABD, Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LASTB) ya da Orta Amerika Ortak Pazarı'na üye değildir. Aynı kişiler, Simón Bolívar'ın isteğine uygun olarak, birleşmenin Meksika sınırında bittiğini ileri sürerler. Bu basit ve iyi niyetli ölçütü savunanlar bellek yitimine uğramış olacaklar ki, bir korsan, tüccar, bankacı, deniz piyadesi, teknokrat, "yeşil bereli", büyükelçi ve Kuzey Amerikan girişimcileri ordusunun uzun bir süre boyunca Güney Amerika halklarının çoğunun hayatını ve kaderini ellerinde tuttuğunu unutmaktalar. Bugün Latin Amerikan endüstrisinin imparatorluğun korkunç çarkında ezildiğini de. "Bizim"

111 André Gunder Frank, *a.g.e.*

112 Birleşmiş Milletler-CEPAL, *Estudio Sobre La Distribución del Ingreso En América Latina*, New York-Santiago, Şili, 1967. "Arjantin'de 1953'ten önce gelir dağılımında kayda değer bir düzelme süreci yaşandı. Hakkında ayrıntılı bilginin bulunduğu üç yıl arasında eşitsizliğin en az olduğu yıl buydu; 1959'da eşitsizlik çok daha fazlaydı... Meksika'da, 1940-1964 yılları arasında...en düşük gelir düzeyindeki ailelerin yüzde yirmisi açısından kaybın yalnızca göreli değil, mutlak da olduğu tahmin edilmektedir."

birliğimizin "kendi" gücü, ülkelerin azgelişmişlik ve bağımlılık yapılarından kopmadığı için, *köleliklerini geliştirdikleri ölçüde sağlamlaşıyor.*

LASTB'nin resmi belgelerinde, birliğin gelişmesinde özel sermayenin rolünden söz etmek alışkanlık haline gelmiştir, önceki bölümlerde bu özel sermayenin kimlerin elinde olduğunu görmüştük. Örneğin Nisan 1969'da, Asunción'da yapılan İşverenler Damşma Komisyonu toplantısında vurgulanan konulardan biri, "Latin Amerika ekonomisinin, bölgenin ekonomik birliğinin özel girişimin gelişmesini temel alacak şekilde yönlendirilmesi" idi. Hükümetlere yapılan önerilerden biri, "başta üye ülkelerin sermayelerinin katkısıyla oluşacak çokuluslu şirketlerin" kurulması için ortak bir yasa çıkarmaktı. Nisan 1967'de Punta del Este'de toplanan Başkanlar Konferansı'nda, Lyndon Johnson'ın özel mührünü taşıyan açıklamada ortak bir hisse pazarı, yani Latin Amerika'mn bir ucundan diğer ucuna şirketlerin alınabilmesini sağlayacak bir borsa bütünleşmesi öneriliyordu. Resmi belgelerde ise daha da ileriye gidilerek kamu girişimlerinin ulusal niteliğinin kaldırılması önerildi. Nisan 1969'da, LASTB'nin birinci et endüstrisi sektörel toplantısında, "Hükümetlerin... ulusal soğutma fabrikalarını özel sektöre devretmeleri" istendi. Bakanlarından biri toplantıya başkanlık etmiş olan Uruguay Hükümeti devlete ait Frigorífico Nacional'i etkisiz kılarak yabancı özel soğutucu şirketlere ayrıcalıklar tanıdı.

Gümrük kısıtlamalarının kaldırılması, LASTB sınırları içinde mal dolaşımının serbest olmasına yol açarak Latin Amerika üretim merkezleri ve pazarlarının çokuluslu şirketler yararına yeniden düzenlenmesine yöneliktir. Egemen olan, "aşamalı ekonomi"dir: İlk aşamada, yani geçtiğimiz yıllarda, bölge pazarının bütününe yayılacak olan başlangıç temellerinin, yani endüstrileşmiş kentlerin yabancı atılımla gelişmesi sağlanmıştır. Brezilya'da bir Latin Amerikan Ekonomik Topluluğu'yla en yakından ilgilenen şirketler, yabancı şirketlerdir:[113] özellikle de en güçlü olanları. Amerikan Kalkın-

113 Maurício Vinhas de Queiroz, *a.g.e.*

ma Bankası'nın Latin Amerika çapında yaptığı bir ankete katılan çoğu Kuzey Amerika sermayeli çokuluslu şirketlerin yarıdan fazlası, 1965 yılından başlayarak etkinliklerini LASTB çerçevesinde genişletmeyi planlamaktaydı.[114] Eylül 1969'da, Henry Ford II, Rio de Janeiro'da, "durum çok iyi olduğundan", Brezilya'nın ekonomik sürecine katılmak istediğini belirtiyordu. Bir basın toplantısında, "Katılımımız, Willys Overland do Brasil'i satın almakla başladı," diye açıklayıp Latin Amerika'nın birçok ülkesine Brezilya'dan motorlu araç ihraç edeceğinden söz ediyordu. *Business International'ın* deyişiyle, "dünyayı her zaman tek bir pazar olarak kabul etmiş bir firma" olan Caterpillar, vergi indirimlerinden derhal yararlanmaya başladı. 1965 yılında, São Paulo'daki fabrikasından birçok ülkeye traktör parçaları ihraç ediyordu. Union Carbide da Caterpillar kadar hızlı davranmış, aynı tarihte Meksika'daki fabrikasında ürettiği elektroteknik malzemeyi gümrük ve vergi indirimlerinden yararlanarak LASTB ülkelerine satmaya başlamıştı.[115]

Yoksullaşan, terk edilen, sermaye kıtlığı çeken ve her biri yapısal sorunlar içinde boğulan Latin Amerika ülkeleri, kendilerini ezen tekeller daha serbestçe hareket edebilsin diye ekonomik ve mali kısıtlamalarını kaldırmaktadırlar. Ülke ve sektör bazında gerçekleşecek olan yeni işbölümü, *şubelerin optimal boyutlarının saptanması, maliyetlerin düşürülmesi, bölgede yabancı rekabetin kaldırılması ve pazarların sağlamlaştırılmasıyla pekişmektedir.* Çokuluslu şirketlerin şubeleri, Latin Amerika pazarını ancak belirli sektörlerde ve şirket merkezlerinin çizdiği dünya politikasına aykırı

---

114 Gustavo Lagos, Amerikan Kalkınma Bankası, çeşitli yazarlar, *Las Inversiones Multinacionales en El Desarrollo y La Integración de América Latina*, Bogotá, 1968. Şirketlerin yüzde 64'ü, LASTB ayrıcalıklarından yararlanarak bölge içinde kimya ve petrokimya ürünleri, yapay iplik, elektronik malzeme, endüstri ve tarım makineleri, büro malzemesi, motor, ölçüm aygıtları, çelik boru ve başka ürünler ihraç ediyordu.

115 *Business International, LAFTA, Key America's 200 Million Consumers*, anket, Haziran 1966.

düşmeyecek koşullarda egemenlikleri altına alabilirler. Gördüğümüz gibi, Latin Amerika açısından uluslararası işbölümünün işleyişi geçmişten farklı değildir. Yalnızca bölge içinde yenilikler olabilir. Punta del Este'de, başkanlar "Topluluğun amaçlarının gerçekleşmesinde yabancı özel sermaye önemli bir rol oynayacaktır," diye açıklamada bulunmuştur. Alınan karara göre, Amerikan Kalkınma Bankası, "*Latin Amerika iç ticaretinde* ihracat kredisi olanaklarını" artıracaktır.

Fortune dergisi, 1967'de Latin Amerikan ortak pazarının Kuzey Amerika'ya sunduğu "çekici yeni fırsatlar"ı şöyle değerlendiriyordu: "Ortak pazar, geleceğin planları için önemli bir unsur olma yolunda. *Galaxy*'leri üreten Ford Motor do Brasil, *Falcon*'ları üreten Ford de Argentina ile birlikte, daha geniş pazarlara yönelik otomobiller üreterek yeni ekonomi politikasına katılmayı düşünüyor. Bugün Brezilya'da fotoğraf kartı üreten Kodak ise, Meksika'ya ihraç etmek üzere film, Arjantin'e satmak üzere fotoğraf makinesi ve projektör imal etmek arzusundadır."[116] Dergide, "üretimin rasyonalizasyonu" ve ITT, General Electric, Remington Rand, Otis Elevator, Worthington, Firestone, Deere, Westinghouse ve American Machine and Foundry gibi birçok şirketin etkinlik alanlarını genişletmeleri konusunda örnekler yer alıyordu. LASTB'nin ateşli savunucusu Raúl Prebisch dokuz yıl önce şunları yazıyordu: "México, Buenos Aires, São Paulo ve Şili, Santiago'da duyduğum diğer bir görüş de, ortak pazarın yabancı endüstriye bugün kısıtlı pazarlarımızda sahip olmadığı türden bir gelişme fırsatı vereceğidir... Ortak pazarın avantajlarının ulusal endüstrilere değil, yabancı endüstriye yarar sağlayacağı yolunda kaygılar var... Bu kaygıyı ben de paylaştım, hâlâ da paylaşıyorum; kuruntulu biri olduğum için değil, uygulamada geçerli olduğunu saptadığım için..."[117] Bu saptama, Prebisch'in bir

116 *Fortune, A Latin American Common Market Makes Common Sense For U.S. Businessmen Too,* Haziran 1967.

117 Raúl Prebisch, *Problemas de La Integración Económica, Actualidades Económicas Financieras,* Montevideo, Ocak 1962.

süre sonra birleşme konusunda, "ekonomilerimizin gelişmesinde yabancı sermayenin rolünün büyük olduğunu" belirten bir belgeye imzasını atmasını engellememiştir.[118] Aynı belgede, "Latin Amerikalı şirket yöneticisinin etkin ve adaletli biçimde katılacağı" karma şirketler kurulması önerilmekteydi. Adaletli mi? *Fırsat eşitliğini* bir kenarda tutmak gerekir elbette. Anatole France, haklı olarak yasaların eşitlik ilkesine tamamen bağlı kalarak, yoksullara olduğu gibi zenginlere de köprü altında yatmayı, sokaklarda dilenmeyi ve ekmek çalmayı yasakladığını belirtmişti. *Ama unutmamak gerekir ki, dünyamızda ve yaşadığımız çağda bir tek şirket, General Motors, Uruguay'ın çalışan nüfusuna eşit sayıda işçi istihdam etmekte ve bir yılda, Bolivya'nın gayrisafi milli hasılasının dört katını kazanmaktadır.*

Şirketler, geçmiş deneyimlere dayanarak, başka ülkelerin kapitalist gelişmelerinde, içeriden biri gibi davranmanın önemini ve sağladığı avantajları bilmektedirler. Kuzey Amerikan şirketlerinin yabancı ülkelerdeki şubelerinin satışlarının, ABD ihracatının altı katına eşit olması rastlantı değildir.[119] Başka bölgelerde olduğu gibi Latin Amerika'da da, ABD'nin antitröst yasaları geçerli değildir. *Ülkeler, kendilerine egemen olan şirketlerin takma adlarına dönüşmektedirler. İlk LASTB ek anlaşması, Ağustos 1962'de Arjantin, Şili, Brezilya ve Uruguay tarafından imzalanmıştı. Ama anlaşma gerçekte, IBM, IBM, IBM ve IBM arasında imzalanmıştı.* Anlaşma, dört ülkenin birinde üretilmiş olan hesap makineleri ticaretinde ithalat vergisini kaldırıyor, başka ülkelerde üretilmiş olan aynı tür makineler için de ithalat vergisini artırıyordu. IBM

---

118 Prebisch, Sanz de Santamaría, Mayobre ve Herrera, *Proposiciones para La Creación del Mercado Común Latinoamericano*, Başkan Frei'e sunulan rapor, 1966.

119 Uluslararası Ticaret Odası ABD Konseyi'nden Judd Polk ve Massachusetts Institute of Technology'den C.P. Kindleberger, kapitalist dünya ekonomisinin Kuzey Amerikanlaşması konusunda eşsiz belgeler ve görüşler ortaya koymuşlardır. Devlet Bakanlığı, *The Multinational Corporation*, Dış Araştırma Bürosu, Washington, 1969.

World Trade, "Anlaşmayı yapan ülkelere bir öneride bulundu: Kendi aralarında yaptıkları ticarette vergileri kaldırmayı kabul ederlerse, Brezilya ve Arjantin'de fabrikalar kuracaktı..."[120] Aynı ülkeler arasında imzalanan ikinci anlaşmaya Meksika da katıldı. RCA ve Philips of Eindhoven, bu anlaşmayla radyo ve televizyon malzemesi ticaretinde vergi muafiyeti kazandılar.

Anlaşmalar birbirini izledi. 1969 yılının baharında imzalanan dokuzuncu anlaşma, elektrik üretim, iletim ve dağıtım malları ticaretinde Latin Amerikan pazarını Union Carbide, General Electric ve Siemens arasında paylaştırıyordu.

Beş ülkenin güçsüz ve sağlıksız ekonomilerini birleştirme çabası olan Orta Amerika Ortak Pazarı ise, ulusal dokuma, boya, ilaç, kozmetik ve bisküvi üreticilerini yok ederek General Tire and Rubber Co., Procter and Gamble, Grace and Co., Colgate Palmolive, Sterling Products ve National Biscuits'in kârlarını artırdı ve etkinlik alanını genişletti.[121] Orta Amerika'da gümrük vergilerinin kaldırılmasını *dış yabancı* rekabete engeller konulması izledi. Böylece *iç yabancı* şirketler, fiyatları yükseltip kârlarını artırma olanağı buldular. Roger Hansen'in vardığı sonuçlara göre, "gümrük tarifeleri sayesinde sağlanan para yardımı, ulusal üretimden elde edilen değerin üzerine çıktı."[122]

Yabancı şirketler her şeyden önce orantılar kavramına dayanarak hareket ederler. Kendi orantıları ve başkalarının orantıları. Örneğin Uruguay, Bolivya, Paraguay ya da Ekvador'da, minik pazarları göz önüne alınırsa, büyük bir otomobil, kimyasal madde ya da yüksek metalurji fırını kurmak ne işe yarar? Sıçrama tahtaları her zaman iç pazarın boyutlarına ve genişleme olanaklarına bağlı olarak seçilir. Uruguay lastik fabrikası FUNSA,

120 Business International, *a.g.e.*

121 E. Lizano F., *El Problema de Las Inversiones Extranjeras en Centro América, Revista del Banco Central*, Kosta Rika, Eylül 1966.

122 *Columbia Journal of World Business, NACLA Newsletter*, Ocak 1970.

büyük ölçüde Firestone'a bağlıdır, ama birleşme öngörülerek genişletilen şubeler, aslında Firestone'un Brezilya ve Arjantin şubeleridir. Uruguay'daki firmanın gelişmesinin durdurulmasının nedeni, General Electric'in denetimindeki İtalyan Olivetti firmasının daktilolarını Brezilya'da, hesap makinelerini de Arjantin'de üretmesinin nedeniyle aynıdır. Rosenstein-Rodan'a göre, "Kaynakların en etkili biçimde dağılması, bir ülkenin ya da bölgenin değişik yörelerinin eşitsiz gelişmesini *gerektirir*,"[123] *Latin Amerikan Topluluğu'nun da kendi kuzeydoğusu ve gelişme kutupları olacaktır.* LASTB'nin doğmasına neden olan Montevideo Anlaşması'nın sekiz yıllık bilançosunu çıkaran Uruguay delegesi, "ülkelerin ekonomik gelişme düzeyleri arasındaki uçurumun giderek büyüdüğüne" dikkati çekiyordu. Paraguay büyükelçisi de aynı şeylerden yakınıyordu, serbest değişim bölgesinde güçsüz ülkeler mantıksız bir biçimde en gelişmiş ülkelerin endüstrilerinin gelişmesini finanse etmekteydiler. "Paraguay, bölge ülkelerinden ithal ettiği her ton için iki ton ürüne eşit ödeme yapıyor," diye ekliyordu. Ekvador temsilcisi, on bir ülkenin gelişme düzeyleri farklı olduğundan, serbest ticaret bölgesinin tanıdığı olanaklardan yararlanma kapasitelerinin de çok farklı olduğunu ve bunun, aradaki farkı daha da belirgin hale getirdiğini belirtiyordu. Kolombiya elçisi ise, tek bir sonuç çıkarıyordu: "Serbest ticaret programı, üç büyük ülkeye orantısız bir kâr sağlamaktadır."[124] *Topluluk geliştikçe, küçük ülkeler São Paulo, Buenos Aires ya da Mexico'dan, aynı otomobilleri Detroit, Wolfsburg ya da Milano'dan*

123 Paul N. Rosenstein-Rodan, *Reflections on Regional Development*, Amerikan Kalkınma Bankası, çeşitli yazarlar, *a.g.e.*

124 LASTB Yönetim Kurulu olağanüstü toplantıları, Temmuz-Eylül 1969. *Apreciaciones sobre El Proceso de Integración de La ALALC*, Montevideo, 1969.
New York'taki UNCTAD yetkilisi, ticaret engellerinin kaldırılmasından ibaret bir birleşmenin, "yüksek gelişme düzeyindeki bölgeleri de kıtanın genel çöküntüsü içinde tutmaya devam edeceğini" belirtiyor. Sidney Dell, *The Movement Toward Latin American Unity*, yay. haz. Ronald Hilton, New York-Washington-Londra, 1969.

yarı fiyatına ihraç eden şirketlerce yapılmış otomobiller satın alabilmek uğruna -Paraguay'da bütçenin yaklaşık yarısını oluşturan- gümrük gelirlerinden vazgeçeceklerdir.[125] Pasifik bölgesindeki ülkeleri bir araya getiren And Bölgesi Paktı, LASTB üyesi üç büyük ülkenin egemenliğinin bir sonucudur: Küçük ülkeler kendi aralarında birleşme yoluna gitmektedir.

Bütün güçlüklere karşın, çevre ülkeler kendi bağımlı güçleri yörüngesine başka ülkeleri aldıkça pazarlar genişlemekte. Brezilya, Castelo Branco diktatörlüğü döneminde imzaladığı yeni sözleşmeyle yabancı yatırımları garanti altına aldı, rizikolar ve zararlar devletin sırtına yüklendi. Sözleşmeyi imzalayan görevlinin Kongre önünde yaptığı açıklama dikkate değerdir: "Brezilya yakın bir gelecekte Bolivya, Paraguay ve Şili'de yatırımlar yapacak, o zaman benzer sözleşmelere gereksinim duyacaktır."[126] 1964 darbesini izleyen hükümetler, Brezilya'nın komşularına karşı "alt-emperyalist" bir yaklaşım içinde olmasına yol açan bir eğilim içindedirler. Askeri yönetimler, Brezilya'nın kıtada Kuzey Amerika'nın çıkarlarını korumasına ve ABD'nin kendi üzerindeki egemenliğine benzer bir egemenliği güneyde kurmasına önayak olmuşlardır. Bu anlamda, General Golbery do Couto e Silva[127] başka bir *Kader Manifestosu* ileri sürmüştür. "Alt emperyalizm"in kuramcısı e Silva 1952'de bu manifestoya atfen şunları yazmıştır: "Antiller'deki kaderimiz kuzeydeki büyük kardeşlerimizinkiyle çatışmadığında daha da güçlenir." General Golbery do Couto e

125 Brezilya ve Arjantin'de otomotiv endüstrisinin tümü, Meksika'da da büyük bir bölümü yabancı şirketlerin elindedir, *LASTB, La Industria Automotriz en La ALALC*, Montevideo, 1969.

126 Vivian Trías, *Imperialismo y Geopolitica en America Latina*, Montevideo, 1967. Örneğin Uruguay, ülkenin kuzeyine Brezilya'dan elektrik enerjisi sağlanması gibi ayrıcalıklar karşılığında Brezilya'dan makine ithalatını artırmayı taahhüt etti. Halen Uruguay'ın Artigas ve Rivera şehirlerinde enerji tüketimi Brezilya'mn izni olmadan arttırılamaz.

127 Golbery do Couto e Silva, *Aspectos Geopoliticos do Brasil*, Rio de Janeiro, 1952.

Silva bugün Brezilya'daki Dow Chemical şubesinin başkanıdır. Alt-emperyalizmin altyapısı tarihte kolaylıkla bulunabilir. Bu tarih, Paraguay'ın 1865'te İngiliz Bankası adına yıkımından, tam 100 yıl sonra, Santo Domingo çıkarmasında Brezilya birliklerinin destek olarak yer almasına uzanan bir tarihtir.

Son yıllarda Brezilya ve Arjantin hükümetlerinde konuşlanmış emperyalist çıkarların koruyucuları arasındaki rekabet, kıtadaki önderlik sorunu etrafında yoğunlaştı. Bütün göstergeler, Brezilya'nın gücü karşısında Arjantin'in tutunamayacağını gösteriyor. Brezilya'nın yüzölçümü Arjantin'in iki katı kadar, nüfusu ise dört katı. Brezilya'nın çelik üretimi Arjantin'inkinin üç katı, enerji üretimi iki katından fazla, çimento üretimi de öyle. Ayrıca, son yirmi yıldır Brezilya'da ekonomik büyüme hızı Arjantin'den oldukça yüksek oldu. Uzun sayılmayacak bir süre önce, Arjantin Brezilya'dan daha fazla sayıda otomobil ve kamyon üretiyordu. Bugünkü hızda giderse, 1975'te Brezilya otomotiv endüstrisi Arjantin'inkinin üç katı olacaktır. 1966'da Arjantin filosuna eşit olan Brezilya filosu, 1975'te Latin Amerika'nın geri kalan ülkelerinin filolarının toplamına eşit olacaktır. Brezilya yabancı sermayeye eşsiz olanaklar sunmaktadır: geniş bir pazar potansiyeli, doğal zenginlikler, Ekvador ve Şili dışında bütün Güney Amerika ülkelerine komşu olan stratejik yerleşimi ve Arjantin'den daha ucuz ve daha bol işgücü. LASTB sınırları içinde satılan mamul ve yarımamul maddelerin üçte birinin Brezilya'da üretilmiş olması rastlantı değildir. Latin Amerika'nın tamamının bağımsızlığının ya da köleliğinin merkezi olmaya yazgılı ülke Brezilya'dır. Kuzey Amerikalı senatör Fulbright, 1965 yılında Brezilya'ya LASTB'yi yönetme görevi verilmesini önerirken, sözlerinin taşıyabileceği anlamı belki de tam olarak kavramamıştı.

"Asla Mutlu Olamayacağız, Asla!", Demişti Simón Bolivar

Kuzey Amerikan emperyalizminin bugün *egemen olmak için* Latin Amerika'yı *birleştirebilmesi*, İngiltere'nin geçmişte, aynı nedenlerle Latin Amerika'nın parçalanmasına yardım etmesiyle mümkün olmuştur. Aralarında ilişki olmayan bir ülkeler dizisinin doğuşu, ulusal birlik sağlanamamış olmasının sonucudur. Silahlanan halklar bağımsızlıklarını kazandıklarında, Latin Amerika, değişik bölgelerinde benzer gelenekler, toprak bütünlüğü ve temelde İspanyolca ve Portekizce olmak üzere ortak iki dille bir bütünlük içindeydi. Eksik olan, Trías'm da belirtmiş olduğu gibi, ekonomik ortaklıktı: tek ve büyük bir ulus oluşturmak için başlıca koşullardan biri.

Avrupa'nın maden ve gıda maddeleri gereksinimini karşılamak üzere gelişen merkezler kendi aralarında bağlantılı değildi. Yelpazenin birleşme noktası okyanusun öteki yanındaydı. İnsanlar ve sermaye, altın, şeker, gümüş ve çivitin kaderindeki değişikliklere bağlı olarak yer değiştiriyordu. Sürekli olan, yalnızca üretken bölgelerin sülükleri olan limanlar ve başkentlerdi. *Simón Bolivar, José Artigas ve José de San Martin'in kafasında ve kalbinde Latin Amerika tek bir bütün olarak doğmuştu, ama sömürge sisteminin temeldeki çarpıklıklarıyla önceden parçalanmıştı.* Liman oligarşileri, serbest değişim sayesinde kârlarının kaynağı olan bu parçalanmış yapıyı sağlamlaştırdılar. Bu aydın tüccarlar, Avrupa'da ve ABD'de burjuvazinin temsil ettiği ulusal bütünlüğü oluşturamazdı. Bağımsızlıktan çok önce İspanya ve Portekiz'in mirasına konan İngiltere, diplomasi oyunları, bankacıların sömürü gücü ve tüccarların dolandırma yetenekleriyle, geçen yüzyıl boyunca bu yapıyı köklü biçimde yerleştirdi. "Bizim için vatan Amerika'dır," demişti Bolívar, ancak Büyük Kolombiya beş ülkeye bölündü ve kurtarıcı yenildi. Bolívar, General Urdaneta'ya, "Asla mutlu olamayacağız, asla!", demişti. Buenos Aires'in ihanetine uğrayan San Martín madalyalarını söküp atmış, askerlerine Amerikalılar diyen Artigas ise, Paraguay'da sürgünde ölmüştü tek başına. Río

de la Plata valiliği dört ayrı parçaya bölünmüştü. Orta Amerika Federal Cumhuriyeti'nin kurucusu Francisco de Morazán, kurşuna dizilerek öldürülmüştü.[128] Beş parçaya bölünen Orta Amerika'ya, 1903'te, Teddy Roosevelt'in Kolombiya'dan ayırdığı Panama da eklenecekti.

Sonuç açıktır: Bugün, *çokuluslu şirketlerin her biri, sınırlarla paramparça olmuş, iletişimden yoksun Latin Amerika'dan daha fazla birlik duygusu içinde çalışır.* Kendi ulusal birliğini bile kurmayı başaramamış ülkeler nasıl topluluk oluşturabilirler? Her ülkenin kendi içinde korkunç parçalanmalar, toplumsal bölünmeler, kırsal çöllerle kentsel vahalar arasında çözümlenemeyen çelişkiler vardır. Kıta düzeyinde de aynı sorunlar ve çaresizlikler tekrarlanmaktadır. Üretilen malları en kısa yoldan yurtdışına taşımak üzere kurulmuş olan kara ve demiryolları, en ileri görüşlü kahramanlarının ulusal düşlerini gerçekleştirmede Latin Amerika'nın başarısızlığının ya da beceriksizliğinin kanıtıdır. Brezilya, komşularından üçüyle, Kolombiya, Peru ve Venezüella'yla sabit kara bağlantılarına sahip değildir. Atlas Okyanusu kıyısındaki kentlerin Büyük Okyanus kıyısındaki kentlerle doğrudan telgraf bağlantısı yoktur. Buenos Aires'ten Lima'ya, Rio de Janeiro'dan Bogotá'ya çekilen telgraflar New York'tan geçmek zorundadır. Antiller'le kıtanın güneyi arasındaki telefon bağlantılarında da aynı durum söz konusudur.

---

128 "Silahların hazırlanmasını emretti, atış çizgisini düzeltti, ateş emri verdi ve düştü, kanlar içindeki başını kaldırarak, 'Hâlâ yaşıyorum,' dedi, ama bir kez daha açılan ateş hayatına son verdi." Gregorio Bustamente Maceo, *Historia Militar de El Salvador*, San Salvador, 1951.
Her Pazar akşamı, Tegucigalpa Meydanı'ndaki Morazán heykelinin önünde bir orkestra hafif müzik çalar. Ama heykelin altındaki yazı yanlıştır. Heykel, Orta Amerika birliğinin kurucusunun heykeli değildir. İdamdan uzun bir süre sonra, hükümetin ısmarladığı heykeli yaptırmak için Paris'e giden Honduraslılar parayı içki âlemlerinde harcayıp sonunda bit pazarından Mareşal Ney'in bir heykelini almışlardı. Orta Amerika trajedisi, kaba bir şakaya dönüşmüştü.

Latin Amerika ülkeleri, kökenlerini ve gerçek kimliğini yadsıyarak limanlarıyla özdeşleşmeye devam etmekteler. Öyle ki, neredeyse ihracatın tümü deniz yoluyla yapılır, iç yollarla taşımacılık yok gibidir. Taşımacılıkta ücretler ve izlenecek rota dünyada egemen olan kartel tarafından belirlenir ve Latin Amerika buna çaresiz boyun eğer. Kıtada sürekli olarak çalışan 118 denizyolu taşımacılığı şirketinden yalnızca 17'si Latin Amerikan ülkelerine aittir; bu taşımacılık sistemi, Latin Amerika'dan dışarıya yılda bir milyar dolar çıkmasına sebep olur.[129] *Porto Alegre'den Montevideo'ya gönderilen mallar Hamburg yoluyla gönderilirse ulaşım daha hızlı olur. Uruguay'dan ABD'ye gönderilen yün için de aynı durum söz konusudur. Buenos Aires'ten Meksika körfezindeki bir limana yapılan taşımacılık, Southampton yoluyla yapıldığında, masraf dörtte birine iner.*[130] *Meksika'dan Venezüella'ya kereste taşımak, Finlandiya'dan Venezüella'ya yapılan taşımanın iki katı kadar maliyete yol açar, oysa haritada Meksika çok daha yakındır. Buenos Aires'ten Meksika'daki Tampico'ya gönderilen kimyasal maddeler New Orleans'den geçince masraf düşer.*[131]

ABD, kendisine bambaşka bir gelecek yaratmıştır. Bağımsızlıktan sonra geçen yedi yıl içinde on üç koloni, yüzölçümlerini iki katına çıkarmışlardı. Dört yıl sonra, ortak bir pazar kurarak birlik sağladılar. ABD, 1803'te Louisiana'yı Fransa'dan gülünç bir fiyata satın alarak topraklarını iki katına çıkardı. Daha sonra Florida satın alındı. Yüzyılın yarısına gelmeden Meksika topraklarının yarısına el kondu. Bunu Alaska'mn satın alınışı, Hawaii Adaları'nın, Porto Riko ve Filipinler'in gaspı izledi. Koloniler

---

129 Birleşmiş Milletler, CEPAL, *Los Fletes Maritimos en El Comercio Exterior de América Latina*, New York-Santiago, Şili, 1968.

130 Enrique Angulo H., *Integración de América Latina, Experiencias y Perspectivas*, Mexico City, 1964.

131 Sidney Dell, *Experiencias de La Integración Económica en América Latina*, Mexico City, 1966.

ulusa, ulus imparatorluğa dönüştü. Bütün bu süre içinde, *kurucular* döneminden beri açıkça belirlenen amaçlar gerçekleştirildi. Amerika'nın kuzeyi sınırlarını genişletip içeriye yönelik gelişirken, dışarıya dönük olan güney, küçük parçalara bölünmekteydi.

Bugünkü birleşme bizi köklerimize götürmüyor, amaçlarımıza yaklaştırmıyor. Bolívar doğru çıkan bir kehanette bulunmuş, ABD'nin özgürlük adına Amerika'ya sefalet saçmakla görevlendirildiğini belirtmişti. General Motors ve IBM, bu savaşta düşen birlik ve özgürlük bayraklarını bizim yerimize kaldırmak inceliğini göstermeyecektir. Geçmişin ihanete uğramış kahramanlarının ülkülerini gerçekleştirecek olanlar bugünün hainleri değildir. Latin Amerika'nın yeniden canlandırılması sürecinde denizin dibine atılması gereken yığınla çürümüş, kokuşmuş şey vardır. Ezilmişlerin, onuru kırılmışların, lanetlilerin payına düşmekte bu görev. Latin Amerika'nın ulusal davası, her şeyden önce toplumsal bir davadır. Latin Amerika'nın yeniden doğabilmesi için, önce efendilerini bir bir devirmesi gerekir. Başkaldırı ve değişim çağı başlıyor. Bazıları, yazgının tanrıların elinde olduğunu sanıyor, ama gerçekte, insanların bilincinde bir meydan okuma olarak biçimleniyor.

ARADAN YEDİ YIL GEÇTİ

Montevideo, 1970 sonları

1. *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*'nın ilk basımının üzerinden yedi yıl geçti.

Bu kitap, okurlarla söyleşmek amacıyla yazılmıştı. Uzmanlaşmamış bir yazar, resmi tarihin, galiplerin ağzından anlatılan tarihin gizlediği ya da değiştirdiği birtakım olguları açığa çıkarmak amacıyla, uzmanlaşmamış okurlara sesleniyordu.

Kitaba en çoşkulu tepkiler gazetelerin edebiyat sayfalarından değil, günlük hayattaki bazı olaylardan geldi. Örneğin Bogotá'da bir otobüste kitabı yanındaki arkadaşına okuyan bir genç kız, sonunda, yüksek sesle bütün yolculara okumaya başladı. Şili'de Santiago katliamından kaçmakta olan bir kadın, bebeğinin bezleri arasında kitabın bir kopyasını da kaçırdı. Bir öğrenci, bir hafta boyunca, Buenos Aires'te Corrientes sokağındaki kitapçıları tek tek dolaşarak kitabı parça parça okudu, çünkü satın alacak parası yoktu.

Aynı şekilde, en olumlu yorumlar da ünlü eleştirmenlerden değil, kitabı yasaklayarak yücelten askeri diktatörlerden geldi. *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, ülkemde, Uruguay'da ve Şili'de yasaklandı. Arjantin otoriteleri, televizyon ve basında, kitabın gençliği zehirlemeye yönelik bir araç olduğunu açıkladılar. Blas de Otero, "Yazdıklarımın görülmesine izin vermiyorlar, çünkü gördüklerimi yazıyorum," demişti.

Latin Amerika'nın Kesik Damarları'nın dilsiz bir kitap olmadığını bu sürecin sonunda sevinerek gördüğümü söylemem övünme sayılmaz sanırım.

2. Bu kitabın, bir aşk ya da macera romanı diliyle ekonomi politikten söz etmesinin günah olduğunu düşünenler var, biliyorum. Ama itiraf etmeliyim ki, bazı sosyolog, siyasetbilimci, iktisatbilimci ya da tarihçilerin şifreli bir dille yazılmış önemli yapıtlarını okumak bana zahmetli geliyor. Kapalılık, derinliğin vazgeçilmez bir bedeli değildir. Kapalılık ve sıkıcılığı bazen, bilginin seçkinlerin tekelindeki bir ayrıcalık olduğunu doğrulaması yüzünden, kurulu düzeni korumakla suçluyorum.

Bu arada şunu da belirtmem gerekir ki, inanmış bir okur kitlesine seslenen belirli bir militan edebiyatı da aynı kefeye koymak doğru olur gibi geliyor bana. Devrimci anlatıma karşın, aynı kulaklar için, aynı kurulu cümleleri, aynı sıfatları, aynı tumturaklı formülleri kurulmuş makine gibi tekrarlayan bir dil bana konformizm gibi geliyor. Bu vaazlar, müstehcenliğin cinselliğe aykırı olması gibi devrime aykırı kanımca.

3. Yazmanın nedeni, kafayı kurcalayan, bir sinek vızıltısı gibi uyku uyutmayan sorulara cevap vermeye çalışmaktır. Yazılanlar, cevaba duyulan toplumsal gereksinimle çakıştığı zaman ortak bir anlam kazanabilir. *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*'nı, başkalarının görüşlerini yaymak ve öteden beri peşimizi bırakmayan soruları gerçekçi oldukları için biraz olsun açıklığa kavuşturabilecek kişisel deneyimlerimi aktarmak amacıyla yazdım. Latin Amerika yoksulluğa ve küçük düşürülmeye mahkûm bir bölge midir? Kimin tarafından mahkûm edilmiştir? Tanrı'nın mı, doğanın mı suçudur bu? Yoksa bunaltıcı ikliminin ya da aşağılık ırklarının mı? Dinin mi, geleneklerin mi? Mutsuzluk, tarihin bir

ürünü, insanların yarattığı, dolayısıyla da insanların üstesinden gelebileceği bir olgu olmasın sakın?

Geçmişe saygı, gericilik gibi gelmiştir hep bana. Sağcılar geçmişi seçer, çünkü ölüleri yeğlerler: sakin bir dünya, sakin bir çağ. Ayrıcalıklarını kalıtımla meşru kılan güçlüler geçmişe özlem duygusunu geliştirirler. Tarih, bir müzeyi gezer gibi okunur. Bu mumyalar koleksiyonu dolandırıcılıktan başka bir şey değildir. Bugünümüz konusunda olduğu gibi, geçmişimiz konusunda da bize yalan söyleniyor. Gerçekler bizden gizleniyor. Ezilenlere, ezenlerin yarattığı uzak, sersemlemiş ve kısır bir bellek maledilmeye çalışılıyor. Ezilenler böylelikle, başka bir seçenek yokmuş gibi, kendilerinin olmayan bir hayatı yaşamaya boyun eğeceklerdir.

Latin Amerika'nın Kesik Damarları'nda, geçmiş, çağımızın yaşayan belleği olarak, bugün tarafından sahneye getirilir. Bu kitap, tarihin anahtarlarının araştırılmasıdır. Bu anahtarlar, tarihin bir bölümünü oluşturacak olan bugünü açıklamaya katkıda bulunurlar. Yola çıkılan prensip şudur: Gerçeği değiştirebilmenin ilk koşulu onu tanımaktır. Bu, maskeli baloya gider gibi giyinmiş, şeref içinde ölürken, uzun, tumturaklı cümleler sarf eden bir kahramanlar kataloğu değildir. *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, gerçekten olduğu kadar, başka kitaplardan, kendinden daha değerli kitaplardan da doğmuştur. Bu kitaplar kendimizi tanımamıza, ne olabileceğimizi öğrenmemize, nereye gittiğimizi tahmin edebilmek için nereden geldiğimizi anlamamıza yardım etmişlerdir. Bu kitaplar okunduğunda, ortaya bir gerçek çıkar: Latin Amerika'nın geri kalmışlığı, yabancı gelişmenin bir sonucudur. Biz Latin Amerikalılar, doğanın o denli zengin ve ayrıcalıklı kıldığı topraklarımız tarih tarafından lanetlendiği için yoksuluz. Bizim olan bu dünyada, güçlü merkezler ve köle çevreler dünyasında, en azından şüphe uyandırmayan tek bir zenginlik bile yoktur.

4. Yapıtın ilk basılışından bu yana geçen yedi yıllık sürede, tarih bizim için acımasız bir biçimde öğretici olmaya devam etti.

Sistem, açlığı ve korkuyu artırdı, zenginlik yoğunlaşmaya, yoksulluk da yayılmaya devam etti. Uzmanlaşmış uluslararası kuruluşların belgeleri bunu kabul ediyor. Bu belgelerin arındırılmış dillerinde, ezilen ülkelerimize "gelişmekte olan ülkeler", işçi sınıfının acımasızca yoksullaştırılmasına, "gelirin gerileyen yeniden dağılımı" deniyor.

Uluslararası çark, geçmişte olduğu gibi dönmeye devam etti: malların hizmetinde ülkeler, nesnelerin hizmetinde insanlar.

Zaman geçtikçe, buhran ihracatı yöntemleri mükemmelleşiyor. Tekellerin sermayesi en yüksek yoğunlaşma düzeyine erişiyor, pazarların, kredilerin ve yatırımların uluslararası denetimi, çelişkilerin artan sistematik transferini mümkün kılıyor. Çevre ülkeler, merkezlerin gelişmesinin bedelini ödüyor.

İşlemin başlıca anahtarlarından biri her zaman olduğu gibi uluslararası pazar. Burada çokuluslu şirketler bir diktatörlük kurmuşlar. Sweezy, bu şirketlerin çok sayıda ülkede etkinlikte bulundukları için çokuluslu olduklarını, ama mülkiyet ve denetimleri açısından ulusal nitelikte olduklarını belirtiyor. Eşitsizliğin dünya çapında örgütlenişi, örneğin Brezilya'nın bugün diğer Güney Amerika ülkelerine, Afrika ve Yakındoğu ülkelerine Volkswagen ihraç etmesiyle bozulmuyor. Belli pazarlara Brezilya'daki şubesinde üretilmiş otomobiller sürmenin daha kârlı olduğuna karar veren kesinlikle Alman Volkswagen firmasıdır. Düşük üretim maliyeti ve ucuz işgücü Brezilya'ya, kârların büyük bölümü de Almanya'ya aittir.

Bir hammaddenin düşük fiyatlar zincirinden kurtulması da büyü marifetiyle düzeni değiştirmiyor. 1973 sonrasında petrolün durumu buydu. Petrol ticareti uluslararası bir ticaret değil midir? New Jersey Standard Oil, yani şimdiki adıyla Exxon, Royal Dutch Shell ve Gulf, Arap ya da Latin Amerikan firmaları mıdır? Aslan payı kimindir? Petrol üreten ülkeler fiyatlarını korumaya cesaret ettiler diye koparılan skandal, Avrupa'da ve ABD'de başgösteren

enflasyon ve işsizliğin sorumluluğunun bu ülkelere yüklenmesi oldukça açıklayıcıdır. Gelişmiş ülkeler herhangi bir malın fiyatını artırmadan önce danışmaya ne zaman gerek duydular? Yirmi yıldır petrol fiyatları durmadan düşüyordu. Petrol fiyatının bu denli düşük olmasına karşın petrol ürünlerinin fiyatlarının sürekli artması, büyük endüstri merkezlerine çok büyük kârlar sağlıyordu. Kuzey Amerikan ve Avrupa mallarının fiyatlarındaki artışla kıyaslandığında petrol fiyatındaki artış, ancak 1952 yılındaki düzeyine gelmesini sağlamıştır. Ham petrol 1973 yılında, ancak yirmi yıl önceki satınalma gücüne ulaşabilmiştir.

5. Geçen yedi yıl boyunca meydana gelen önemli bir gelişme, Venezüella'da petrolün ulusallaştırılması oldu. Bu, petrolün işlenmesi ve ticareti konularında Venezüella'nın bağımlılığını kırmadı, ama ülkeye yeni bir bağımsızlık alanı açmış oldu. Kuruluşundan kısa bir süre sonra, ulusal petrol şirketi Petróleos de Venezüella, Latin Amerika'nın en büyük beş yüz şirketi arasında yer aldı. Yeni pazarlar aramaya başladı ve kısa sürede elli yeni müşteri edindi.

Bir ülkenin başlıca zenginliğinin devletin eline geçtiği her durumda olduğu gibi, burada da, devletin kimin elinde olduğunu düşünmekte yarar vardır. Temel kaynakların ulusallaştırılması, gelirin çoğunluğun yararına yeniden dağılımı anlamına gelmez mutlaka. Yönetici azınlığın güç ve ayrıcalıklarını tehlikeye attığı anlamına gelmediği gibi. Venezüella'da savurganlık ekonomisi eskisi gibi işlemekte. Merkezde, neonlarla ışıklandırılmış multimilyoner bir sınıf bulunuyor. 1976 yılında ithalat dörtte bir oranında arttı; bunun büyük bir kısmı, piyasayı kaplayan lüks mallardı. Güç simgesi olarak mal fetişizmi, rekabet ve tüketim ilişkilerine indirgenmiş insan ilişkileri: Azgelişmişlik deryasının ortasında ayrıcalıklı azınlık, dünya yüzündeki zenginlerin arasında en zenginlerinin yaşam biçimini, tavırlarını taklit diyor; Caracas kargaşasında, New York'ta olduğu gibi, hava, ışık ve sessizlik

gibi en "doğal" kaynaklar giderek kıtlaşıyor ve pahalılaşıyor. Venezüella milliyetçi hareketi lideri ve petrolün ulusallaştırılmasında önemli rol oynayan Juan Pablo Pérez Alfonso, "Dikkat edin. Açlıktan ölündüğü gibi hazımsızlıktan da ölünebilir," uyarısında bulunuyor.[1]

6. *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*'nı 1970 yılının son günlerinde tamamladım.

1977 yılının son günlerinde, Juan Velasco Alvarado ameliyat masasında öldü. Mezarlığa kadar omuzlarda taşınan tabutunu Lima sokaklarında bugüne dek görülmemiş bir kalabalık izledi. Peru'nun kuzeyindeki çorak topraklarda, dar gelirli bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen General Velasco Alvarado, bir dizi sosyal ve ekonomik reform gerçekleştirmişti. Ülkesinin yakın tarihindeki en önemli ve en köklü değişim çabasıydı bu. Askeri hükümet 1968'de bir toprak reformu uygulaması başlatmış, yabancı sermaye tarafından sömürülen doğal kaynakların geriye alınması girişiminde bulunmuştu. Ama Velasco Alvarado öldüğünde, devrimin cenaze töreni çoktan bitmişti. Hareket geçici olmuştu. Örgütlenmiş halk temeline oturmayan her korumacı hareket gibi kırılgan olduğundan, sermaye sahipleri ve tüccarların şantajları karşısında başarısızlığa uğramıştı.

1977 Noel'i öncesinde, Peru'da Velasco Alvarado hayata gözlerini yumarken Bolivya'da Alvarado'ya hiç benzemeyen bir başka general hiddetle masaya yumruğunu vuruyordu. Diktatör Hugo Bánzer, tutukluların, sürgündekilerin, işten atılmış işçilerin affına *hayır* diyordu. Kalay madenlerinden gelen dört kadın ve on dört çocuk, La Paz'da açlık grevine başladı.

- Şimdi sırası değil, biz size zamanı geldiğinde haber veririz, dedi uzmanlar.

---

1 Jean-Pierre Clerc'le söyleşi, *Le Monde*, Paris, 8-9 Mayıs 1977.

Kadınlar yere oturdular.

- Danışmaya değil, haber vermeye geldik. Kararımız kesindir. Madende açlık grevi hiçbir zaman, bitmez. Doğduğumuz anda başlar, orada da ölmek zorundayız. Daha yavaş bir ölümdür, ama bunun kadar kesin bir ölümdür.

Hükümet tehdit ve cezalarla karşılık verdi, ama dört kadın ve on dört çocuğun kararlılığı uzun süredir dışa vurulmayan güçleri ortaya çıkardı. Bütün Bolivya tepki gösterdi, gözdağı verdi. On gün sonra, 1400 işçi ve öğrenci açlık grevine katılmıştı. Diktatörlük tehlikeyi sezdi. Genel af çıkarıldı.

And bölgesindeki iki ülke, 1977'den 1978'e bu şekilde geçti. Daha kuzeyde, Antiller'de, Panama ABD'nin yeni hükümetiyle yapılan anlaşma gereği, kanalın sömürge statüsünün sona erdirilmesini bekliyordu. Küba'da halk bayram ediyordu. Sosyalist devrim ilk on dokuz yılını doldurmuştu. Birkaç gün sonra, Nikaragua'da halk sokaklara dökülmüştü öfke içinde. Diktatör Somoza'nın oğlu Diktatör Somoza, hareketi anahtar deliğinden izliyordu. Gözü dönmüş halk birçok şirketi ateşe verdi. Bunlardan biri, Plasmaféresis, vampirlik dalında uzmanlaşmıştı. 1978 başında yanıp kül olan, Kübalı sürgünlere ait bu şirketin işi, Nikaragualıların kanını ABD'ye satmaktı.

(Kan ticaretinde, diğer ticaret dallarında olduğu gibi, üreticiler ancak küçük bir bahşiş alırlar. Örneğin Haiti'deki Hemo Caribbean şirketi, litre başına üç dolara aldığı bir litre kanı, Kuzey Amerika'da yirmi beş dolara satar.)

7. Ağustos 1976'da, Orlando Letelier, yayımladığı makalede, Pinochet diktatörlüğünün terörüyle küçük ayrıcalıklı grupların "ekonomik özgürlükleri"nin, bir madalyonun iki yüzü olduğunu açıklıyordu.[2] Salvador Allende hükümetinde bakanlık yapmış olan Letelier, ABD'de sürgündeydi. Kısa bir süre sonra katledil-

2 *The Nation*, 28 Ağustos.

di.[3] Makalesinde, Şili ekonomisi gibi fiyatlarla istedikleri gibi oynayan tekellerin elinde olan ekonomilerde, serbest rekabetten söz etmenin abes olduğunu belirtiyor, sendikaların yasaya aykırı olduğu ve ücretlerin askeri cunta tarafından belirlendiği bir ülkede işçi haklarından söz etmenin alay etmek olduğunu söylüyordu. Letelier, Halk Birliği hükümeti döneminde Şili halkının başardığı işlerin nasıl bir bir yıkıldığını anlatıyordu. Diktatörlük, Salvador Allende'nin ulusallaştırdığı endüstri tekellerinin yarısını eski sahiplerine geri vermiş, diğer yarısını da satışa çıkarmıştı. Ulusal lastik fabrikasını Firestone, büyük bir kâğıt hamuru fabrikasını Parsons and Whittemore satın almıştı... Letelier, Şili ekonomisinin bugün, Allende hükümeti öncesine göre daha fazla tekelleşmiş olduğunu açıklıyordu.[4] *İşler her zamankinden daha serbest, tutuklu sayısı her zamankinden daha fazlaydı: Latin Amerika'da, girişim özgürlüğü kamu özgürlükleriyle bağdaşmaz.*

Ticaret özgürlüğü mü? 1975'ten bu yana, Şili'de süt fiyatı serbest. Sonuç kendini göstermekte gecikmedi. Pazar iki şirketin elinde olduğundan, tüketici için süt fiyatları derhal yüzde 40 oranında artarken, üretici için yüzde 22 oranında düştü.

---

3 Katliam Washington'da, 21 Eylül 1976'da oldu. Daha önce Arjantin'de birçok Uruguaylı, Şilili, Bolivyalı siyasi sürgün öldürülmüştü. En ünlüleri şunlardı: Allende hükümeti askeri kanadının anahtar ismi General Carlos Prats'ın otomobili, 27 Eylül 1974'te Buenos Aires'te bir garajda havaya uçmuştu. Bolivya'da kısa süreli antiemperyalist bir hükümetin başbakanlığını yapmış olan General Juan José Torres, 15 Haziran 1976'da kurşunlarla delik deşik edilmişti. Uruguaylı iki hukukçu, Zelmar Michelini ve Héctor Gutiérrez Ruiz, yine Buenos Aires'te, 18-21 Mart 1976 arasında hapsedilmiş, işkence görmüş ve öldürülmüşlerdi.

4 Hıristiyan Demokrat hükümet döneminde başlatılan ve Halk Birliği döneminde sürdürülen toprak reformu da yürürlükten kaldırıldı. Bkz. María Beatriz de Albuquerque W., "La agricultura chilena: modernización capitalista o regresión a formas tradicionales? Comentarios sobre la contra-reforma agraria en Chile", *Iberoamericana*, VI. Cilt: 2 1976, Institute of Latin American Studies, Stockholm.

Halk Birliği döneminde hissedilir ölçüde azalan bebek ölümleri Pinochet döneminde hızlı bir artış gösterdi. Letelier Washington'da bir sokakta öldürüldüğünde Şili nüfusunun dörtte birinin *hiçbir* geliri yoktu ve hayatta kalmayı başkalarının yardımları ya da kendi inatları ve kurnazlıkları sayesinde başarıyorlardı.

Latin Amerika'da birkaç kişinin erinciyle hemen herkesin sefaleti arasındaki uçurum, Avrupa ya da ABD'de olduğundan kat kat büyüktür. Bu uçurumu korumak için kullanılan yöntemler haliyle çok daha katıdır. Brezilya kalabalık ve iyi donanmış bir orduya sahiptir, ama bütçenin eğitime ayrılan kısmı yalnızca yüzde 5'tir. Uruguay'da bütçenin yarısı, silahlı kuvvetler ve güvenlik kuvvetlerine ayrılmıştır. Çalışan nüfusun beşte birinin işi, başkalarını gözetlemek, izlemek ya da cezalandırmaktır.

1970'li yıllarda, kıtamızdaki olaylardan en önemlilerinden biri, Salvador Allende demokratik hükümetinin 11 Eylül 1973'te askeri bir darbeyle devrilmesi ve Şili'nin bir kan gölüne dönmesi oldu.

Kısa süre önce, haziran ayında, Uruguay parlamentosu bir darbeyle dağıtılmış, sendikalar ve bütün siyasi etkinlikler yasaklanmıştı.[5]

Mart 1976'da Arjantinli generaller iktidarı yeniden ele geçirdiler. Juan Domingo Perón'un dul eşinin başında olduğu hükümetin devrilmesi tepki uyandırmadı.

Güneyin üç ülkesi sürekli kanayan yaralar durumundalar. İşkence, tutuklama, öldürme ve sürgünler gündelik olaylar burada. Bu diktatörlükleri, sağlıklı bir vücuttan atılması gereken tümörler mi, yoksa vücuda yayılan iltihap olarak mı kabul etmeli?

Kanımca, tehdidin yoğunluğuyla karşılığın sertliği arasında sıkı bir ilişki var. Bugün Brezilya ve Bolivya'da olanları anlamak için, João Goulart ve Juan José Torres rejimlerinin dene-

5 Üç ay sonra, ülkedeki tek seçimler, üniversite seçimleri yapıldı. Diktatörlük yanlısı adaylar öğrenci oylarının yüzde 2,5'ini topladı. Diktatörlük, demokrasinin korunması adına seçmenlerin yarısını tutuklayarak üniversiteyi bu azınlığın eline verdi.

yimini göz önünde bulundurmak zorundayız. Bu hükümetler devrilmeden önce bir dizi sosyal reform uygulamış, ulusalcı bir ekonomi politikası izlemişlerdi. Bu süreç Brezilya'da 1964'te, Bolivya'da da 1971'de sekteye uğramıştı. *Benzer biçimde, Şili, Arjantin ve Uruguay'da da umut günahının bedeli ödenmekte.* Salvador Allende'nin başlattığı köklü değişimler, Arjantin'de yığınları harekete geçiren ve 1973'te kısa ömürlü Héctor Cámpora hükümeti döneminde dalgalanan adalet bayrakları, Uruguay gençliğinin hızla politize olması, güçsüz ve buhranlı bir sistemin kaldıramayacağı birer meydan okumaydı. Özgürlüğün şiddetli oksijeni hayaletlere yaramadı ve güvenlik güçleri asayişi sağlamakla görevlendirildi. Temizlik harekâtı bir yok etme harekâtıdır.

8. ABD Kongresi'nin tutanakları, Latin Amerika'ya yapılan müdahaleler konusunda tanıklıklar içerir. Suçluluğun kemirdiği vicdanlar, imparatorluğun günah çıkarma hücrelerinde temizlenir. Örneğin son zamanlarda, birçok felakette ABD'nin sorumluluğu konusunda yapılan resmi açıklamalar çoğaldı. Kamuoyuna yapılan uzun itiraflar, Amerikan hükümetinin, rüşvet, casusluk ve şantaj yoluyla Şili politikasına doğrudan müdahale ettiğini ortaya koydu. Katliamın stratejisi Washington'da çizildi. 1970'ten başlayarak Kissinger ve haber alma örgütleri Allende'nin devrilmesini özenle hazırladılar. Yasal Halk Birliği hükümetinin düşmanlarına milyonlarca dolar dağıtıldı. Böylece, kamyon sahipleri, 1973 yılında ülke ekonomisini felce uğratan uzun grevlerini gerçekleştirebildiler. Cezalandırılmayacaklarından emin olduklarında insanların dili çözülür. Goulart hükümet darbesiyle devrildiğinde, ABD'nin en önemli büyükelçiliği Brezilya'da bulunuyordu. Büyükelçi Lincoln Gordon, on üç yıl sonra bir gazeteciye, hükümetinin uzun bir süredir reforma karşı olan güçleri paraca desteklediğini açıkladı. "Canım," diyordu Gordon, "o dönemde az çok alışkanlık olmuştu bu... ClA'nın politik fonları

vardı."[6] Aynı röportajda Gordon, darbe sırasında Pentagon'un, "Goulart'ın karşısındaki güçlerin yardımımızı isteyebileceğini göz önünde bulundurarak" Brezilya kıyılarına dev bir uçak gemisiyle dört tanker gönderdiğini de açıkladı. Bu yardım "sadece manevi olmayacaktı. Lojistik destek, malzeme, cephane ve petrol de sağlayacaktık," diyordu.

Jimmy Carter insan hakları politikasını başlattığından beri, Kuzey Amerikan müdahalesiyle iktidara gelmiş Latin Amerikan hükümetlerinin, ABD'nin içişlerine karışmalarını kınayan açıklamalar yapmaları adet haline geldi.

ABD Kongresi 1976 ve 1977'de birçok ülkeye ekonomik ve askeri yardımı durdurma kararı aldı. Ne var ki, dış yardımların büyük bir bölümü Kongre'den geçmez. Böylece, açıklamalar, kararlar ve karşı çıkmalara rağmen General Pinochet yönetimi 1976 yılında Parlamento'nun onayı olmadan iki yüz doksan milyon dolarlık iki adet doğrudan yardım aldı. Arjantin'de Videla diktatörlüğü birinci yılını tamamladığında, Kuzey Amerikan özel bankalarından beş yüz milyon dolar, ABD'nin sözünü geçirdiği Dünya Bankası ve Amerikan Kalkınma Bankası'ndan da 415 milyon dolar almıştı. Arjantin'in 1975 yılında IMF nezdinde altmış dört milyon dolar olan özel çekme hakları, iki yıl sonra yedi yüz milyon dolara ulaştı.

Bazı Latin Amerika ülkelerindeki kıyım konusunda Başkan Carter'in kaygısı yararlı gibi görünüyor, ama bugünkü diktatörler kendi kendilerini yetiştirmediler. Baskı tekniğini ve yönetim sanatını Pentagon'un ABD'deki ve Panama Kanalı bölgesindeki okullarında öğrendiler. Bu kurslar bugün de devam etmekte ve bildiğimiz kadarıyla, içeriklerinin tek kelimesi bile değiştirilmedi. ABD için bugün bir skandal kaynağı olan bu Latin Amerikalı askerler, iyi öğrencilerdi. Dünya Bankası'nın bugünkü başkanı Robert McNamara, birkaç yıl önce savunma bakanı olduğu sırada açıkça söylemişti: "Bunlar yeni önderlerdir. Yöneticilerin,

6 *Veja*, No. 444, São Paulo, 9 Mart 1977.

biz Amerikalıların işleri nasıl çevirdiğimizi yakından gören kişiler olmasının önemi açıktır. Bu kişilerin dostu olmak son derece değerlidir."[7]

Bizi felçli insanlar yapanların şimdi bize tekerlekli sandalye vermeye hakkı var mı?

9. Fransız piskoposları, başka tür bir sorumluluktan, daha derin, daha az görünürdeki bir sorumluluktan söz ediyorlar:[8] "Dünyanın en ileri ulusları olduğumuzu ileri süren bizler, gelişmekte olan ülkelerin sömürüsünden kâr sağlayanların arasındayız. Bunun uluslara verdiği maddi ve manevi ıstırabı görmüyoruz. Zenginlerin yoksullara, güçlülerin güçsüzlere egemen olduğu bugünün dünyasındaki bölünmeyi pekiştirmeye katkıda bulunuyoruz. Kaynak ve hammadde konusundaki savurganlığımızın, Batılı ülkelerin ticaret üzerindeki denetimi sayesinde mümkün olabildiğinin farkında mıyız? Ülkemizin de hazin örnekler verdiği silah ticaretinden kimin yararlandığını görmüyor muyuz? Yoksul ülkelerin rejimlerinin askerileştirilmesinin, hayatın kâr amacı ve paranın gücüyle düzenlendiği endüstrileşmiş ülkelerin uyguladığı ekonomik ve kültürel egemenliğin bir sonucu olduğunu anlıyor muyuz?"

Diktatörler, işkenceciler, cellatlar: Posta ve banka gibi terörün de memurları vardır ve terör gerekli olduğu için uygulanır; bir sapıklar ortaklığı değildir. General Pinochet, Goya'nın *Siyah Resimleri'nden* çıkma bir figür, klinik bir vaka ya da muz cumhuriyetlerinin vahşi geleneklerinin mirasçısı gibi görünebilir. Ama şu ya da bu diktatörün tarihi tatlandıran klinik ya da folklorik yanları tarihin kendisi değildir. Birinci Dünya Savaşı'nın, bir kolu ötekinden kısa olan Kaiser II. Wilhelm'in kompleksleri yüzünden çıktığını

7 ABD Temsilciler Meclisi, Ödenek Komitesi, 1963 Dış Operasyon Ödenekleri, 87. oturum. Kongre, 2. oturum, 1. Kısım.

8 Lourdes Bildirgesi, Ekim 1976.

ileri sürmeye bugün kim cesaret edebilir? Bertolt Brecht, 1940 sonunda çalışma defterine şu satırları yazmıştı: "Demokratik ülkelerde ekonominin şiddet özelliği fark edilmez, otoriter ülkelerde fark edilmeyen, şiddetin ekonomik özelliğidir."

Latin Amerika'nın güneyindeki ülkelerde askerler, sistemin bir gereksinimine bağlı olarak iktidarı ele geçirdiler. Devlet terörü de, yönetici sınıflar başka yollarla işlerini yürütemedikleri için harekete geçmiştir. Kıtamızda işkence, etkili olduğu için vardır. Biçimsel demokrasi, iktidardaki güçlerin denetiminden çıkmayacağı garanti edilebilseydi varlığını korurdu. Demokrasi güç anlarda ulusal güvenliğe, yani oligarşinin ayrıcalıklarının ve yabancı yatırımların güvenliğine karşı bir suç teşkil eder. İnsan öğüten makinelerimiz uluslararası çarkın bir parçasıdır. Toplum bütünüyle askerileşir, olağanüstü hükümetler süreklilik kazanır, baskı yoğunlaşır. Buhran belirtileri ortaya çıktığında, zengin ülkelerde işsizliği önlemek, özgürlükleri korumak ve gelişme hızını düşürmemek için yoksul ülkelerde yağmayı hızlandırmak gerekir. *Kurban-cellat ilişkisi, hazin diyalektik: Onur kırıcı yapı uluslararası pazarlarda ve mali merkezlerde başlar, her yurttaşın evinde biter.*

10. Haiti, batı yarımkürenin en yoksul ülkesidir. Haiti'de, ayakkabı boyacısından çok ayak yıkayıcısı vardır. Küçük çocuklar, birkaç kuruş karşılığında, boyatacak ayakkabıları olmayan müşterilerinin ayaklarını yıkarlar. Haiti'de insanların ortalama yaşama süresi otuz yılın biraz üstündedir. Nüfusun yüzde 90'ı okuryazar değildir. Engebeli dağ yamaçları iç tüketim için, verimli ovalar ihracat için ekilir. Kuzey Amerika pazarlarında yüksek talebi olan kahve, şeker kamışı ve kakao en iyi toprakları işgal eder. Haiti'de kimse beyzbol oynamaz, ama Haiti dünyanın başlıca beyzbol topu üreticisidir. Atölyelerde çocuklar günde bir dolara elektronik parçaları birleştirirler. Elbette ihracat ürünleridir bunlar ve tabii ki kârlar da ihraç edilir. Kârın ülkede kalan kısmı

ise terörün yöneticilerine aittir. Bu ülkede en ufak bir karşı çıkış, tutuklanma ya da ölüm demektir. İnanılması güç ama, Haitili işçilerin ücretlerinin gerçek değeri, 1971-1975 arasında dörtte bir oranında düştü.[9] Aynı dönemde, ülkeye yeni bir Kuzey Amerikan sermayesi akımının olması anlamlıdır.

Bir Buenos Aires gazetesinin iki yıl önceki bir sayısının başyazısı aklımdan çıkmıyor: Uluslararası bir belgede Arjantin azgelişmiş ve bağımlı bir ülke olarak anıldığı için tutucu gazete küplere binmişti. Kültürlü, Avrupai, gelişen ve beyaz bir toplum nasıl olup da Haiti gibi yoksul ve kara bir ülkeyle karşılaştırılabilirdi?

Evet, Buenos Aires'in kibirli oligarşisinin değerlendirme kategorileriyle hiç ilgisi olmamakla birlikte farklılıklar çok fazladır. Ama bütün farklılık ve çelişkileri de katarak, Latin Amerika'yı genelinde kıskacı altına alan kısır döngünün dışında değildir Arjantin. Diğer Latin Amerika ülkelerinin az ya da çok paylaştıkları gerçeklikten Arjantin'i kurtarabilecek bir entelektüel kurtuluş yoktur.

Aslına bakılırsa, General Videla'nın cinayetleri, *Papa Doc* Duvalier'ninkilerden ya da mirasçısınınkilerden daha uygarca değildir; Arjantin'de baskı daha yüksek bir teknolojik düzeyde olsa bile. Önemli olan, her iki diktatörlüğün aynı amacın hizmetinde olmalarıdır: *ucuz ürün talep eden uluslararası pazara ucuz işgücü sağlamak.*

Videla iktidarı henüz ele geçirmişti ki, grevler yasaklanmaya, fiyatlar serbest bırakılmaya, ücretler dondurulmaya başladı. Darbeden beş ay sonra çıkarılan yeni yabancı yatırım yasası, yabancı ve ulusal şirketlere eşit koşullar sağlıyordu. Böylece serbest rekabet, bazı çokuluslu şirketleri yerel şirketlerin karşısında düştükleri dezavantajlı durumdan kurtarmış oluyordu. Bunlardan biri, dünya çapındaki satışları Arjantin'in gayrisafi milli hasılasına eşit olan General Motors'du. Günümüzde kâr transferi ve yatırılmış

9 *Le Nouvelliste*, Port-au-Prince, Haiti, 19-20 Mart 1977. Aktaran: Agustin Cueva, *El Desarrollo del Capitalismo en América Latina*, *Siglo XXI*, Mexico City, 1977.

sermayenin yurtdışına çıkarılması bir-iki önemsiz kısıtlama dışında serbesttir.

Bu rejimin başlangıcından bir yıl sonra, gerçek ücretlerde yüzde 60 oranında bir düşüş kaydedildi. Terörün marifetiydi bu. Yazar Rodolfo Walsh, açık mektubunda, "Bu terörden çıkan rakamlar, on beş bin kayıp, on bin tutuklu, dört bin ölü ve on binlerce sürgündür," diyordu. Mektup 29 Mart 1977'de cuntanın üç başkanına gönderildi. Walsh aynı gün kaçırıldı ve ortadan yok oldu.

11. Güvenilir kaynaklar, Latin Amerika'daki yeni yabancı yatırımların yalnızca çok küçük bir bölümünün başlangıçtaki ülkeden geldiğini ortaya koymakta. ABD Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı bir araştırmaya göre,[10] fonların ancak yüzde 12'si ABD'den, yüzde 22'si Latin Amerika'da elde edilen kârlardan, geri kalan yüzde 66'sı da, iç kredi kaynaklarından ve en çok da uluslararası kredilerden sağlanmakta. Avrupa ve Japonya kaynaklı yatırımlarda da aynı oranlar geçerli. Ayrıca unutmamak gerekir ki, merkez şirkete ait yüzde 12'lik yatırım, genellikle eskimiş makineleri yenilemek için yapılan yatırımlar ya da şirketlerin endüstriyel *know how* ve patentlere biçtikleri itibari değerdir. *Çokuluslu şirketler, önemi tartışmalı bir sermaye katkısı karşılığında, etkinlikte bulundukları ülkelerin kredi kaynaklarını sömürmekle kalmayıp dış borçlarını da artırırlar.*

1975 yılında Latin Amerika'nın dış borcu, 1969'dakinden üç kat fazlaydı.[11] Brezilya, Meksika, Şili ve Uruguay, 1975 yılı ihracat gelirlerinin yaklaşık *yarısını*, borç faizlerinin ödenmesine ve topraklarındaki yabancı şirketlerin kâr payları ödemesine har-

10 Ida May Mantel, "Sources and uses of funds for a sample of majority-owned foreign affiliates of U.S. companies, 1966-1972", ABD Ticaret Bakanlığı, *Survey of Current Business*, Temmuz 1975.

11 Birleşmiş Milletler, CEPAL *El Desarrollo Económico y Sociat y Las Relaciones Externas de América Latina*, Santo Domingo, Dominik Cumhuriyeti, Şubat 1977.

cadılar. Borç ve faiz ödemeleri Panama ihracat gelirinin yüzde 55'ini, Peru ihracat gelirinin de yüzde 60'ını yuttu.[12] 1969'da her Bolivyalı'nın payına düşen dış borç yüz otuz yedi dolardı. 1977'de bu rakam 483 çıktı. Bolivyalılara hiç danışılmadı ve onlar boğazlarını sıkan bu dış borcun bir centavosunu bile görmediler.

Seçimlerin hâlâ yapıldığı ender Latin Amerikan ülkelerinin hiçbirinde Citibank aday listelerinde yer almaz, diktatörlerden hiçbirinin adı da Uluslararası Para Fonu değildir. Oysa, emri veren ve uygulayan kimdir? Emreden borcu verendir. Borcu ödeyebilmek için ihracatı sürekli olarak artırmak gerekir. Ayrıca ithalatı karşılayabilmek ve yabancı şirketlerin kâr olarak dışarıya çıkardıkları *dövizi* yerine koyabilmek için de ihracatın artması gerekir. Satınalma gücü azalan ihracatın artışı, ücretlerin gülünç düzeylerde tutulması demektir. Dışarıya dönük bir ekonominin başarı sırrı olan yığınların yoksulluğu, iç tüketim pazarının gelişmesini engellediğinden uyumlu bir ekonomik gelişme sağlanamaz. Ülkelerimiz giderek birer yankı niteliğine bürünmekte ve kendi seslerini yitirmekteler. Başka ülkelere muhtaç durumdalar, başka ülkelerin gereksinimlerine cevap verebildikleri ölçüde ayaktalar. Ekonominin dış talebe bağlı olarak biçimlendirilmesi de başlangıç çıkmazına götürüyor bizi: Yabancı tekellere yağma kapılarını açıp uluslararası kuruluşlardan daha ağır koşullarla yeni borçlar almak zorunda bırakıyor ülkeleri. *Kısır döngü mükemmel biçimde işliyor. Dış borçlar ve yabancı yatırımlar, ihracatta artışı zorunlu kılıp bu artışı yine kendileri yutuyor. Latin Amerikalı işçilerin işlevlerini yerine getirebilmeleri için hapishane parmaklıklarının içinde ya da dışında, tutuklu olarak bulundurulmaları gerekiyor.*

12 Küçük kanatları olan para, pasaportsuz seyahat eder. Kaynaklarımızdan elde edilen kârların büyük bölümü ABD'ye, İsviçre'ye, Federal Almanya'ya ve başka ülkelere gider. Orada havada bir takla atıp borç olarak bize geri döner.

12. İşgücünün ilkel sömürüsü, ileri teknolojiye aykırı değildir. Bizim ülkelerimizde hiçbir zaman aykırı olmadı. Örneğin, Simón Patiño'nun zamanında ciğerlerini Oruro madenlerinde bırakan binlerce Bolivyalı işçi, ücretli kölelik sisteminde, ama son derece çağdaş makinelerle çalışırlardı. Kalay, teknolojinin en yüksek düzeyini ücretlerin en alçak düzeyiyle bağdaştırmayı becermişti.[13]

Günümüzde, en gelişmiş ülkelerden teknoloji ithal edilmesi, ulusal endüstri firmalarına güçlü çokuluslu şirketler tarafından el konmasıyla çakışır. Sermayenin merkezileştirilmesi hareketi, "ulusal sermayeyle kurulmuş olan *köhnemiş* şirketlerin *yok edilmesi*" yoluyla gerçekleşir.[14] Latin Amerika endüstrisinin artan bir hızla yabancıların eline geçmesi teknolojik bağımlılığı da artırır. İktidar aracı olan teknoloji, kapitalist dünyada, merkezler tarafından tekelleştirilmiştir. Bu teknoloji ikinci elden bir teknoloji olduğu halde, merkezler kopyaları aslının fiyatına satarlar. Meksika'nın 1970 yılında yabancı teknoloji ithalatına ödediği tutar 1968'dekinin iki katıydı. Brezilya ve Arjantin'de de, 1965-1969 arasında bu tutar iki katına çıktı.

Teknoloji transferi ağır dış borçları iyice ağırlaştırır ve iş piyasada yıkıcı sonuçlara yol açar. Kârların sınırların dışına akıtılması için düzenlenmiş bir sistemde, "geleneksel" girişimin işgücü giderek istihdam olanaklarını yitirir. Küçük modern endüstri adacıkları, harekete geçirici (ve tartışılır) bir dinamizm adına, üretim için gerekli çalışma saatlerini kısarak işgücünden tasarruf eder. Giderek büyüyen işsizler ordusunun varlığı da, ücretlerin gerçek değerinin düşürülmesini kolaylaştırır.

13. Artık CEPAL raporları bile uluslararası işbölümünün yeniden düzenlenmesinden söz ediyor. Uzmanlara göre, birkaç yıl sonra Latin Amerika bugünkü hammadde ve gıda maddesi ihracatına

13 Agustín Cueva, *a.g.e.*

14 *a.g.e.*

eşit değerde mamul madde satacak dışarıya. "Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin (Latin Amerika ülkeleri dahil) ücret düzeyleri arasındaki fark, rekabet nedeniyle, maliyetin yüksek olduğu endüstrileri birincilerden ikincilere kaydırarak, etkinliklerin yeniden dağılımına neden olabilir. Örneğin üretim endüstrisinde, işgücünün maliyeti Meksika ve Brezilya'da, ABD'de olduğundan çok daha düşüktür."[15]

Gelişmenin hızlandırılması mı, yoksa yeni-sömürgeci bir macera mı söz konusu olan? Elektrikli ve elektriksiz makineler bugün Meksika'nın ihracat ürünlerinin başında geliyor. Brezilya'da, otomobil ve silah ihracatı artıyor. Bazı Latin Amerika ülkeleri yeni bir endüstrileşme aşamasındalar. Bu aşama büyük ölçüde dış gereksinimler ve üretim araçlarının yabancı sahipleri tarafından yönlendiriliyor. Bu, uzun "dışa dönük gelişim" tarihimizin yeni bir sayfası mı acaba? Uluslararası piyasada fiyatı sürekli artan mallar "mamul maddeler" değil, daha gelişmiş ekonomilerin ürünü olan teknik düzeyi yüksek mallar. *Latin Amerika, sattığı ister hammadde, ister mamul madde, ne olursa olsun, aslında ucuz işgücü ihraç eder.*

Tarihsel deneyimimiz, gelişim kisvesi altında bir parçalanma ve sakatlanma deneyimi zinciri olmamış mıdır? Yüzyıllar önce, yapılan fetihler topraklarımızı yağmalayarak tarımı ihracat ürünlerine bağımlı kıldı, denizaşırı altın ve gümüş talebini karşılayabilmek için yerli halkları madenlerde yok etti. Günümüzde Peru halkı ABD ve Avrupa'daki inekler için protein bakımından çok zengin olan balık unu üretiyor, ama Peru halkının büyük çoğunluğu bu proteini alamıyor. Volkswagen'in İsviçre'deki şubesi satılan her otomobil başına bir ağaç dikiyor, ama aynı zamanda Brezilya şubesi, hektarlarca ormanı biçerek bu alanları ihracata yönelik hayvancılığa açıyor. Çok az miktarda et tüketebilen Brezilya halkının et ihracatı sürekli artmakta. Darcy Ribeiro, kısa bir süre önce, bir *Volkswagen cumhuriyetinin* bir *muz cumhuriyetinden*

15 Birleşmiş Milletler, CEPAL, *a.g.e.*

temelde pek de farklı olmadığını söylüyordu bana. Muz ihracatından elde edilen her doların yalnızca on bir senti üretici ülkeye kalır,[16] bu on bir sentin de çok küçük bir bölümü plantasyon işçilerinin ücretini oluşturur. Bir Latin Amerika ülkesi otomobil ihraç ettiğinde bu oranlar değişir mi?

Köle taşıyan gemiler artık okyanusu geçmiyor. Şimdi köle tüccarları, işlemlerini Çalışma Bakanlığı aracılığıyla sürdürüyorlar. Ücretler Afrikalı kölelerin ücret düzeyinde, fiyatlar ise Avrupalı tüketicinin fiyat düzeyinde. Latin Amerika'daki askeri darbeler bir vurgunun aşamaları değil de nedir? Yeni diktatörlükler kurulur kurulmaz, yabancı şirketleri ucuz ve bol işgücünü, sınırsız krediyi, mali muafiyetleri ve doğal kaynakları sömürmeye davet ediyorlar.

14. Şili hükümetinin acil eylem planı görevlilerinin aylık ücretleri otuz dolar düzeyinde. Ekmeğin kilosu yarım dolar olduğuna göre, günde iki kilo ekmek alabilecek bir ücret alıyorlar. Uruguay ve Arjantin'de asgari aylık ücret, altı kilo kahvenin fiyatına eşit. Brezilya'da asgari ücret ayda altmış dolar, ama *boia fria*'lar, yani gezgin tarım işçileri, kahve, soya ve diğer ihracat ürünleri plantasyonlarında günde elli sentle bir dolar arasında değişen bir ücret alıyorlar. Meksika'da ineklere verilen yemde, ineklere bakan köylülerin besininde bulunandan daha fazla protein bulunuyor. Bu hayvanların eti, ülke içinde az sayıda ayrıcalıklı kişiye, özellikle de uluslararası ticarete yönelik. Cömert bir kredi politikası ve hükümetin sağladığı kolaylıklarla korunan Meksika ihracat tarımı sürekli bir gelişme içinde. Öte yanda, 1970-1976 arasında kişi başına düşen protein miktarı oldukça büyük bir düşüş gösterdi; kırsal bölgelerde, her beş çocuktan yalnızca biri normal boy ve ağırlıkta.[17] Guatemala'da, halkın başlıca gıda kaynakları

16 UNCTAD, *The Marketing and Distribution System for Bananas*, Aralık 1974.

17 "Reflexiones sobre la desnutrición en México", *Comercio Exterior*, Banco Nacional de Comercio Exterior, S.A., 28. Cilt No. 2, Mexico City, Şubat 1978.

olan pirinç, mısır ve fasulye kendi kendilerine yetişir, ama kahve, pamuk ve diğer ihracat ürünleri kredinin yüzde 87'sini tüketir. Ülkenin başlıca döviz kaynağı olan kahvenin üretiminde ve toplanmasında çalışan on aileden yalnızca biri, alması gereken asgari besini alır.[18] Brezilya'da tarım kredilerinin yüzde 5'i pirinç, fasulye ve manyoka ayrılmıştır, oysa bu ürünler Brezilyalıların temel gıdalarıdır. Tarım kredilerinin geri kalan bölümü ihracat ürünlerine yönelmiştir.

Uluslararası piyasada şeker fiyatında görülen hızlı düşüş, eskiden olduğu gibi Kübalı köylülerin açlıktan kırılmasına sebep olmamıştır. Küba'da yetersiz beslenme görülmüyor artık. Öte yanda, aynı sırada kahvenin uluslararası piyasada fiyatının yükselmesi, Brezilyalı kahve üreticilerinin sefaletinde en ufak bir değişiklik yaratmamıştır. Brezilya Kahve Enstitüsü'nün yüksek görevlilerinden biri, 1976 yılında -kahve hasadını silip süpüren don sebebiyle- yükselen kahve fiyatlarının "ücretlere doğrudan yansımadığını"[19] belirtmiştir.

İhracata yönelik tarım, prensip olarak "içeriye yönelik" ekonomik gelişmeye aykırı düşmediği gibi, halkın erinciyle de bağdaşmazlık içinde olmak zorunda değildir. Bir örnek vermek gerekirse, şeker ihracatı Küba'ya gelişmenin meyvelerinden herkesin yararlanabildiği, insan ilişkilerinin temelinin dayanışma olduğu yeni bir dünya yaratma olanağı sağlamıştır.

15. Sistemde yapılan değişikliklerin yol açtığı buhranların bedelini kimin ödemek zorunda olduğunu gördük. Latin Amerika ihracat ürünlerinin çoğunun fiyatı, teknoloji, ticaret, yatırım ve kredileri tekeline almış olan ülkelerden ithal ettiği ürünlerin fiyatına oranla sürekli bir düşüş gösterir. Aradaki farkı kapatmak

18 Roger Burbach ve Patricia Flynn, "Agribusiness Targets Latin America", *NACLA*, XII. Cilt No. I, New York, Ocak-Şubat 1978.

19 *a.g.e.*

ve yabancı sermayeye karşı yüklenilmiş zorunlulukların altından kalkabilmek için, *fiyatların düşüşüyle girilen zararı, miktardaki artışla karşılamak gerekir.* Bu anlayışla hareket eden diktatörlükler, işçi ücretlerini yarı yarıya düşürerek üretim merkezlerini toplama kampları haline getirdiler. *İşçiler de piyasada sattıkları ürün olan emeklerinin değerindeki düşüşü bir şekilde karşılamak zorundadırlar. Ücretlerinin satınalma gücünün düşüşüyle girdikleri zararı, çalışma saatlerini artırarak karşılarlar. Uluslararası pazarın kuralları her Latin Amerikalı işçinin hayatında da geçerlidir.* Sabit bir iş bulma "şans"ına sahip olanlar için sekiz saatlik iş günü rafa kaldırılmış yasalarda geçerlidir yalnızca. İş günü çoğunlukla on, on iki, hatta on dört saattir. Pazar günleri de artık dinlenme günü olmaktan çıkmıştır.

Aynı zamanda, verimliliğe adanan insan kanı, yani iş kazaları da artmıştır. Uruguay'dan 1977 yılına ait üç örnek vereceğiz:

- Demiryolları için taş ve kırma taş sağlayan taş ocaklarında randıman iki katına çıkarılmış, bahar başında on beş işçi bir dinamit patlamasında ölmüştür.

- Havai fişek imal edilen, çocukların çalıştığı, işsizlerin önünde bekleştikleri bir fabrikada verimlilik rekorları kırılmış, 20 Aralık'ta meydana gelen patlamada beş işçi ölmüş, onlarca işçi yaralanmıştır.

- 28 Aralık sabahı saat yedide, dışarıya sızan şiddetli gaz kokusu yüzünden işçiler balık konservesi fabrikasına girmeyi reddedince işten atılmakla tehdit edilmişler, karşı koydukları görülünce bu asker çağırmakla tehdit edilmişlerdir. Şirketle ordunun dayanışma içinde olduğu, daha önce yaşanan örneklerden bilinmektedir. İşçiler içeriye girmiş, aralarından dördü ölmüş, birçoğu da hastanaye kaldırılmıştır. Dışarıya sızan kokunun amonyak gazı olduğu daha sonra anlaşılmıştır.[20]

Bütün bunlar olurken, diktatörlük övünerek Uruguaylıların artık her zamankinden ucuza İskoç viskisi, İngiliz reçeli, Dani-

20 Sendika ve basından alınan bilgiler, Uruguay Informations, No. 21 ve 25, Paris.

marka jambonu, Fransız şarabı, İspanyol ton balığı ve Tayvan giysileri alabildiklerini açıklamaktadır.

16. María Carolina de Jesús, çöplerin ve leş kargalarının arasında dünyaya geldi.

Büyüdü, acı çekti, çok çalıştı, âşık oldu, çocuklar doğurdu. Bir yandan da, yaptıklarını, yaşadıklarını bir deftere elinden geldiğince kaydetti.

Bir gazeteci tesadüfen yazdıklarını ele geçirdi ve María Carolina de Jesús meşhur oldu. São Paulo'nun sefil bir kenar mahallesinde geçen beş yılın günlüğü olan *Quarto de Despejo* adlı kitabı kırk ülkede okundu ve on üç dile çevrildi.

Brezilya'nın Külkedisi, dünya tüketiminin ürünü María Carolina de Jesús çöplüğünden ayrılarak dünyayı dolaştı. Kendisiyle röportajlar yapıldı, fotoğrafları çekildi, eleştirmenlerce göklere çıkarıldı, başkanlarca ağırlandı.

Aradan yıllar geçti. 1977 yılının başında bir pazar sabahı, María Carolina de Jesús, çöplerin ve leş kargalarının arasında öldü. "Açlık insan vücudunun dinamitidir," diyen kadını herkes unutmuştu bile.

Artıklarla yaşarken bir süreliğine seçkinlerin arasma katılmıştı. Sofraya oturmasına izin verilmişti. Tatlıdan sonra büyü bozuldu. María Carolina düşünü yaşarken, Brezilya, her gün yüz işçinin bir iş kazasında sakatlandığı ve doğan her on çocuktan dördünün dilenci ya da hırsız olmaya mahkûm olduğu ülke olmaya devam ediyordu.

İyimser istatistikler aldatıcıdır. Tersine işleyen sistemlerde, ekonomi geliştikçe sosyal adaletsizlik de gelişir. Brezilya "mucize"sinin en ünlü on yılında, ülkenin en zengin kentinin kenar mahallelerinde bebek ölümleri oranı arttı. Ekvador'da petrolün sağladığı hızlı büyüme ülkeye renkli televizyonu getirdi, ama okul ve hastane yaptıramadı.

Kent merkezleri patlayasıya dolu. 1950 yılında, Latin Amerika'da nüfusu bir milyonu geçen altı kent vardı. Bu sayı 1980'de yirmi beşi bulacak.[21] Kırsal kesimlerin kovduğu işçi orduları, büyük kentlerin kıyısında, sistemin şehirli "artık" gençlere sunduğu kaderi paylaşırlar. Burada yaşamak için *buscavida*[22] olmak gerekir. "Üretim sistemi, bu bölgelerde giderek büyüyen işgücüne istihdam olanağı sağlamak konusunda yeterli olamamıştır...."[23]

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yakın zamanda yayımladığı bir araştırmada, Latin Amerika'da yüz on milyon kişinin "vahim bir yoksulluk" içinde yaşadığı belirtiliyordu. Bunların yetmiş milyonu "muhtaç" tanımına giriyor.[24] Nüfusun yüzde kaçı yetersiz beslenmekte? Uzmanların deyişiyle, Brezilyalıların yüzde 42'si, Kolombiyalılar'ın yüzde 43'ü, Honduraslıların yüzde 49'u, Meksikalılar'ın yüzde 31'i, Perululuların yüzde 45'i, Şilililerin yüzde 29'u, Ekvadorluların da yüzde 35'i, "asgari dengeli beslenme fiyatının altında gelir"e sahip.[25]

Mahkûm edilmiş bir çoğunluğun başkaldırısı nasıl bastırılır? Bu başkaldırılar nasıl önlenir? Sistem onlar için bir şey yapmadığı sürece bu çoğunluğun sayısının artması nasıl engellenir? Sadaka dışında tek çare polis örgütüdür.

17. Latin Amerika ülkelerinde, diğer endüstri kollarında olduğu gibi terör endüstrisinde de yabancı *know-how* fiyatı yüksektir. Dünyanın dört bir yanında denenmiş olan Kuzey Amerika baskı teknolojisi satın alınır ve uygulama alanı çok geniştir. Ama, bu konuda Latin Amerika yönetici sınıflarının yaratıcı gücünü kabul etmemek haksızlık olur.

21 Birleşmiş Milletler-CEPAL, *a.g.e.*

22 Açıkgöz

23 *a.g.e.*

24 ILO, *Empleo, Crecimiento y Necesidades Esenciales*, Cenevre, 1976.

25 Birleşmiş Milletler-CEPAL, a.g.e.

Burjuvazilerimiz bağımsız bir ekonomik gelişmeyi gerçekleştiremediler, ulusal bir endüstri yaratma girişimleri kısa sürdü ve başarısızlığa uğradı. Tarih boyunca, iktidardakiler politik imgelem gücünden yoksunluk ve kültürel kısırlık konusunda sayısız örnek verdiler. Buna karşılık, dev bir korku mekanizması kurmayı başardılar ve insanların ve düşüncelerin yok edilmesi tekniklerinde mükemmele ulaştılar. Río de la Plata ülkelerinin bu konudaki yakın deneyimleri son derece açıklayıcıdır.

Arjantin'de askerler iktidarı ele geçirir geçirmez "temizliğin uzun süreceğini" açıkladılar. Uruguay'da ve Arjantin'de silahlı kuvvetler, değişim güçlerini yok etmek, köklerini kazımak, ayrıcalıklar sistemini devam ettirmek ve yabancı sermaye açısından çekici ekonomik ve politik koşullar yaratmak için sık sık egemen sınıfların yardımına çağrıldı. Sonuç, düzenin hâkim, işçilerin yumuşakbaşlı, ücretlerin düşük olduğu bir ülke oldu. Mezarlıktan daha "düzenli" bir yer düşünülemez. Bu şartlar altında, halk iç düşman kabul edildi. Askeri ulusal güvenlik doktrininde en ufak hayat belirtisi, karşı çıkış ya da kuşku, tehlikeli bir kışkırtmadır.

Karmaşık engelleme ve baskı mekanizmaları uygulanmaya başladı.

Görüntülerin ardında derin bir akılcılık gizlidir. *Etkili olabilmek için, baskı keyfiymiş gibi görünmek zorundadır.* Nefes almak *dışında insanın her türlü etkinliği suç teşkil edebilir.* Uruguay'da işkence alışılmış bir sorgulama yöntemidir. Yalnızca kuşkulanılanlar ya da karşı gelenler değil, herhangi biri işkencenin kurbanı olabilir. *Böylece, işkence paniği, her evi kuşatan ve yüreklere yerleşen bir gaz gibi halk arasında yayılır.*

Şili'de insan avı otuz bin cana mal oldu. Arjantin'de ise, kurşuna dizmek yerine kaçırma yöntemi kullanılıyor. Kurbanlar birden ortadan yok oluyorlar. Görevi, görünmeyen gece orduları yükleniyor; ortalıkta ne ceset, ne de sorumlu oluyor. Böylece, asla resmi olmayan katliam tamamen cezasız kalıyor ve *toplu korku azami düzeyde yayılıyor. Kimse kimseye hesap vermiyor, kimse kimseye*

açıklama yapmıyor. Her suç, suçlunun yakınları için korkulu bir belirsizlik, diğer herkes için de bir uyarı oluyor. Devlet terörü, halkı korkudan felce uğratmayı amaçlıyor.

Uruguay'da iş bulabilmek ya da işini koruyabilmek için askerlerin onayı gerekiyor. Kışlalar ve karakollar dışında bir iş bulmanın güç olduğu bir ülkede bu zorunluluk, solcu olarak fişlenmiş üç yüz bin yurttaşı sürgüne zorlamakla kalmayıp, *kalanlar için de bir tehdit aracı oluyor.* Montevideo gazetelerinde sık sık pişmanlık bildirileri yayımlanıyor.

Arjantin'de kitapları kararlarla yasaklamak gerekmiyor artık. Yeni Ceza Yasası, eskiden olduğu gibi bozguncu olarak nitelenen kitapların yazar ve yayıncılarının peşine düşüyor. Ama ayrıca, kuşku uyandırabilecek bir yazıyı kimse basmasın diye, basımcı, dağıtımcı ve kitapçı da suçlu kabul ediliyor. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, okur da suçlu sayılıyor. Yani kitap tüketicileri, uyuşturucu madde tüketicileriyle aynı kefeye konmuş oluyor.[26] *Bu sağır-dilsizler toplumu projesi gereğince, her yurttaş kendi sorgulamasını yapmak zorunda.*

Uruguay'da yakınını ele vermemek suçtur. Öğrenciler üniversiteye girerken, "eğitim dışında herhangi bir etkinlikte bulunanları" ele vereceklerine yazılı olarak yemin ederler. Öğrenci, şahit olduğu her olayın sorumluluğunu paylaşır. *Bu uyurgezerler toplumunda her yurttaş, hem kendisinin, hem de başkalarının polisi olmak zorundadır.* Sistem haklı olarak yine de tedbirini alır. Uruguay'da yüz bin polis ve askerin dışında yüz bin de muhbir bulunmaktadır. Muhbirler sokaklarda, kahvelerde, otobüslerde, fabrikalarda, liselerde, işyerleri ve üniversitede çalışırlar. Yüksek sesle hayat pahalılığından yakınan biri kendini hapishanede bulur. Suçu, "silahlı kuvvetlerin manevi değerine yönelik bir suikast" düzenlemiş olmaktır ve cezası üç yıldan altı yıla kadar hapistir.

26 Uruguay'da engizisyoncular çağdaşlaştı. Barbarlıkla kapitalist ticaret anlayışının garip bir karışımı söz konusu. Askerler artık kitapları yakmayıp kâğıt fabrikalarına satıyorlar. Marx'ın, halkın elinin altında olmadığını söylemek yanlış; kitap halinde değil ama, kâğıt peçete olarak her yerde mevcut.

18. Ocak 1978'de yapılan referandumda Pinochet diktatörlüğüne "evet" oyu, Şili bayrağının altına bir çarpı işareti çizerek, "hayır" oyu ise, siyah bir dikdörtgenin altına çarpı işareti çizerek veriliyordu.

Sistem kendini vatanın yerine koymayı amaçlıyor. Resmi propaganda gece gündüz yurttaşlara sistemin vatan demek olduğunu haykırıyor. Sistemin düşmanı da vatan haini oluyor. Adaletsizliğe karşı çıkmak ya da değişimden yana olmak ihanet kanıtı kabul ediliyor. Latin Amerika'nın birçok ülkesinde, göç etmemiş olanlar kendi topraklarında sürgün hayatı yaşamakta.

Bununla birlikte, Pinochet zaferini kutladığı sırada, diktatörlük Şili'nin her yerinde teröre karşın patlak veren grevleri "toplu iş bırakma" olarak kabul ediyordu. Arjantin'de kaçırılan ve kaybolanların çoğu, sendikal etkinlikte bulunmuş olan işçilerdi. Halkın bitmez tükenmez hayal gücü sürekli olarak yeni mücadele biçimleri yaratıyor. Dayanışma, korkuyu kovmak için yeni yollar buluyor kendine. 1977 yılında, hayatını kaybetme tehlikesi işini kaybetme tehlikesi kadar büyükken, genel grevler birbirini izledi. Uzun bir mücadele geleneğine sahip, örgütlenmiş bir işçi sınıfının direniş gücü öyle bir çırpıda yok edilemez. Aynı yılın mayıs ayında, Uruguay diktatörlüğü beyin yıkama programının bilançosunu çıkarırken, "ülkede politikayla ilgilenen yurttaşların hâlâ nüfusun yüzde 37'sini oluşturduğunu" kabul etmek zorunda kaldı.[27]

Latin Amerika toprakları, kapitalizmin vahşi çocukluk dönemine değil, kanlı yaşlılık dönemine tanık olmakta. *Azgelişmişlik, gelişmenin bir aşaması değil, bir sonucudur.* Latin Amerika'nın azgelişmişliği başka ülkelerin gelişmesinden kaynaklanmıştır ve bu ülkelerin gelişmesinin devamını sağlamaktadır. Uluslararası kö-

27 Başkan Aparicio Méndez'in 21 Mayıs 1977 tarihli Paysandú basın toplantısından: "Ülkeyi politika tutkunluğu dramından kurtarmaya çalışıyoruz. İyi bir yurttaş diktatörlüklerden söz etmez, diktatörlükleri düşünmez ve insan haklarına sahip çıkmaz."

lelik işlevi yüzünden güçsüz, doğuştan can çekişen sistem koftur. Kendini kader sanır ve sonsuzlukla özdeşleşmeye çalışır. Değişik olduklarından bütün bellekler bozguncudur, geleceğe yönelik projeler de öyle. Sistem, modelini, karıncaların değişmez toplumunda arar. Bu yüzden de, sürekli değişim halinde olan insanların tarihiyle bağdaşmaz. Ayrıca, insanların tarihinde her yıkıcı hareket, karşılığını er ya da geç yaratıcı bir harekette bulur.

Eduardo Galeano
Calella, Barselona, Nisan 1978.

GÜNCEL SORUNLAR DİZİSİ 15/14

Eduardo Hughes Galeano 1940 yılında Uruguay'ın Montevideo kentinde doğdu. Gazeteciliği yanında denemeci, öykücü belgesel ve roman yazarı olarak çok yönlü kişiliğiyle günümüz Latin Amerika edebiyatının önemli adları arasına girdi. Yıllarca sürgünde yaşayan Galeano, 1985'de ülkesine döndü. Önemli yapıtları arasında şunları sayabiliriz: **Aşkın ve Savaşın Gündüz ve Geceleri** (Alan Yayınları) **Bizim Türkülerimiz** (Yakında Alan Yayınlarından çıkacak), **Guetemala İşgal Edilen Ülke, Ateşten Anılar.**

Bir aşk romanı sürükleyiciliğindeki yapıt Latin Amerika gerçekliğini kavramada yeni araçlar sağlıyor.
Serhan Ada, ***Cumhuriyet***

Edebiyat sanatının güzelliği ile toplumsal gerçekliği bağdaştıran bir yapıt.
İlhan Selçuk, ***Cumhuriyet***

Bir gazetecinin, akıcı bir dille, her düzeyde okuyucuya hitap eden tarzda kaleme aldığı kitabı...
Nokta

Kapak: Diego Rivera